

# **ГЕОРГИ БОЖИНОВ**

## **КАЛУНЯ-КАЛЯ**

[chitanka.info](http://chitanka.info)

# **ПЪРВА ЧАСТ**

## I. БЕЛИ САРАЕ С КУЛА

### 1. ЧРЪНООВЧАРКАТА

Калуньо нямаше деца от първата си жена, затова я изгони. Води я две-три години и просто ѝ каза да върви, отдето е дошла. Тя си отиде тихо, но къде отиде и какво стана с нея после — той не знаеше, ни искаше да знае. Чу веднъж само, случайно и несигурно, че били я виждали из селата зад Рата някъде. Но така и не разбра повторила ли беше, или работеше като измежарка по чифлиците там.

Калуньо си взе друга жена, от Черяша. Беше млада, мома беше, нямаше и шестнайсет години, а той емен-емен отиваше към трийсетте. Баща ѝ — средна ръка, малко по-стар от Калуньо. Видя му се отначало нищо човек, зарадван, че ще пробута дъщеря си на добро място. Но се оказа доста хитър, познаваше добре стадата на зет си и като се лепна за едно стадо, вече не се отлепи: взе му за никях, за откуп, цяло стадо овни, което Калуньо после дълго не можа да прежали. Макар че го даде с лека ръка, без да му мисли много.

Но Гюла заслужаваше две стада. Беше хубава, и обична беше. Като те погледне — запие мълчаливо с тия очи изотдолу, — и усещаш как полека започваш да омекваш и да се стапяш... Калуньо се стопи за една вечер. Видя я на един байрам у Черяша. Беше отишъл на гости при Левицата, бори се там, що се бори — спечели овен. После Левицата му се смееше, че спечелил овен, а загубил четиресет овни. Нищо. Загубата не се броеше, а печалбата бе Гюла.

... Видя я как играе, как стъпва като орлица. Тя аслъ си беше като орлица между кокошки. Другите моми се белосваха и червосваха и лицата им се гледаха бели-сини като одрани. Гюлзар носеше само своето лице, с един хубав млечен загар. Е, Калуньо я видя и я хареса от първо око. На снага тънка и гъвка като фидана. Не носеше димии, както другите моми; димиите, грубо надиплени, ги правеха тантурести

и непохватни. Гюла носеше гащи, каквито носят само по долните села — с тесни, а долу по-широко отворени кичести крачоли, и те откриваха едни тънки, но напълнели, силни глезени. Пристъпваше плавно, с изправена горда глава и запалени очи, покъртуваше снага и я люлееше леко, като на пружини. „Орлица — помисли Калуньо, — баш си е орлица...“

И всичкото това — гащите, глезените, снагата, млечното лице, а най-вече тия големи очи, които те пият изотдолу и в тях не смееш да гледаш, — всичко това допадна отведнъж на простата Калуньова душа, допадна така, че той си рече: „Тè тая!... И никоя друга“.

Тогава, на оня байрам, около Гюла се усукваше един четинясал и смотан дърварин, дошъл отнякъде си, и все току гледаше да се намърда на хорото до нея. Калуньо го гледа някое време, гледа го, трая го донякъде. Па не утрая и го взе настрана, замъкна го до един плет: „Я сам така... да си кажем две думи ние...“ И като му олупи два здрави шамара, без да му каже дума — отби мераците му. Оня потъна из дърмите и вече ни се видя, ни чу.

Още същата вечер Калуньо и Левицата отидоха да търсят баща й, за да се разберат. А на другия ден, като се постъмни, Калуньо я дигна с кончето и я закара на село. Тя мълчеше през целия път, седеше покорно пред него и гледаше напред. Мълчеше и Калуньо. Немаше за какво да приказва. Приказването бе свършено с бащата и се отнасяше за овните. Само веднъж, като придърпа поводите и се опита да я притисне с лакти, тя се размърда недоволно и той олаби лактите. Беше тъмно, когато стигнаха в село. Свали я от кончето, внесе я вкъщи на ръце, че из двора имаше кал. Положи я на миндерлъка в стаята си, смъкна набързо дрешките й и веднага я облада. Тя беше все така покорна и тиха.

И заживяха. Тръгнаха дните, завъртяха се времената на сеитби и жътви, на коситби и стрижди, на всякакви селски работи и грижи. Калуньо се разправяше с овците, с овчарите и говедарите си, в пазарни дни отскачаше до града, или ходеше по търговия из околните села. Гюла си седеше вкъщи, гледаше си женската работа. Тя се поналя на снага малко, но стъпваше все така напето, както преди. И беше си все така хубава, даже като че разхубавя още повече. Калуньо не можеше да разбере как стана това чудо с него. Мъж на години, улегнал мъж, селските дечурлига вече му викат чичо — децата на неговите

врѣстници и акрани. А на, беше се запалил по това дете и не може да се откъсне от него. Гюла си беше аслѣ като дете. Той я слуша във всичко, нищо не ѝ отказва. Други път, като трѣгне по къшлите — и се губи с дни. Сега не може да остане ни ден. Все гледа да подреди работата си така, че вечерта да се прибере на село, да я види и чуе. И хапнал-нехапнал, още неумит, неразсѣблечен — се хвърля жадно на нея, събаря я на козяците. И дълго, настървено мачка и премята снагата ѝ, тя се огъва и вие в неговите ръце. Докато мъжката му сила изтлее докрай и угасне в отмала и сѣн. Тя — нищо. Смее си се...

Така неусетно мина година. И още една. Гюла не му даде деца. Утробата ѝ пустееше, моминска и празна. Калуньо се замисли. Да я гони и да търси друга — вече не можеше. Па и не искаше. За момите беше вече дъртичѣк. А за другите... сто други щяха да дотичат само щом им кимне. Заради него или зарад имота му. Но ще бъдат или самите те бездетни, или ще домъкнат и децата си, чужди деца. Той няма да може да гледа как шарят из къщата му като хлебарки и се мотаят в краката му. Би зел и мома, но беше го срам малко. И сърце му не даваше. Как да се отдели от Гюла? Бе свикнал с нея, обикнал я беше и без нея не можеше. А кръстът ѝ си остана все така тъничѣк и никога не напълня. Калуньо с мълчалива надежда се взираше в корема ѝ, но той си остана все така момински прибран...

... Един ден, беше краят на април, Калуньо се нагани да обиколи къшлите, да види как я карат новите му овчари. През есента, още преди Димитровден, беше наел за овчари няколко каракачански семейства, които останаха да зимуват тук и го помолиха да им продаде малко сено. Сеното той им даде така, без пари, но с условие да гледат през зимата две от стадата му. Каракачаните се помаяха малко, въртяха-сукаха — не им се искаше. Накрая се съгласиха. Преди да падне снегът, Калуньо ги наобикаляше често, боеше се да не отмъкнат овците на юг, без да усети. Но каракачаните си гледаха работата добросъвестно, честно и той разбра, че не се и опитваха да го мамат, щом веднѣж са дали дума. Беше доволен от работата им. Овците се изягниха редовно, кажи го — половината близниха, агнетата бяха едри,

живи, добре гледани. Калуньо се поуспокои. И още повече се отпусна, когато каракачаните се съгласиха да гледат овците му, барабар с две други стада, до новия Димитровден. Той сам подигна платата им, те и хабер нямаха да искат още, доволни бяха и от малкото. Разбираха се. Калуньо особено се спогаждаше с Янко, кехаята на каракачаните, дребен мъж на неговата възраст, пъргав като топка и разсъдлив.

Пролетта беше подранила. Снеговете се стопиха късно, но веднага след това се заредиха топли слънчеви дни, прошарени с черни пролетни облаци, които носеха топли дъждове. Ливадите, доскоро зимно сиви и пусти, зазеленияха видимо, новата трева бързо се оттръгна, сочна и лъскава. Калуньо искаше да предупреди каракачаните вече да завардят ливадите му от паша и да прехвърлят стадата към мерите и балталъците. Защото трябва отсега да се мисли за коситба. Както вървеше хавата, беше ясно, че ако не се запече времето, ще има обилно и добро сено. Беше сигурен, че Янко сам ще се сети за това, но Янко не знаеше добре ливадите му, както и границите на мерите. Та трябаше да му ги покаже. И още няколко работи имаше наум Калуньо: да види дали се е набрало достатъчно сирене, за да праща известие на Аргирис, търговеца от града; има ли сирище и добро ли е; както и дали не е свършила зобта. Даваше зоб по равно за своите и каракачанските овци, за да не подлъгва окото на каракачаните. Знаеше, че няма да пипнат ни зрънце чуждо, и все пак... По-добре си беше да предварди кражбата, отколкото да се оправя с нея после, когато я открие, ако я открие... Той гледаше овците, своите и техните. Горе-долу еднакво охранени. Това му стига...

... Денят излезе ведър. По мекия просъхнал път, който водеше на изток към бранищата му, буеше трева. Росата още не бе се дигнала. „Барем до пладне нема да вали“ — помисли Калуньо. Встрани някъде цвърчеше чучулига, утринно тръпчиво и сладостно. Потърси я с поглед. Малката птица се възземаше право нагоре и непрекъснато пееше; застоя се малко, трепкаше с криле и все пееше. Па се стрелна изведнъж и падна като камък надолу в ръжта, замлъкна там. Калуньо спря кобилата, почака я да се обади пак. Обичаше песента на тая птица, която не се повтаряше никога, обичаше я повече от славея. Но тя не се обади. Звъняха невидими мушици наоколо, звънеше тишината.

И в тишината му се счу друг един звук, далечен, смътен звук, който напълни сърцето му с нова радост. Звукът спря, нямаше го, нямаше нищо освен равния бръмтеж на мушиците. А след малко започна отново, беше все така далечен или близък, но по-явен сега — отсечен и биковит, чиличен звук, като отскачащи удари на чук по наковалничката за клепане на коса. Той побутна кобилата и тръгна ходом, звукът го следваше ту от едната страна, ту от другата, започваше с едно ниско и дрезгаво „джау-джау“ и продължаваше нататък: „пъд-пъ-дък“!... „И перперицата дойде“ — каза си Калуньо. Всичко идва и си отива на тоя свет, все едно и също, хубаво и лошо, всякога едно и също. Светът се повтаря и си прилича — с хубавото и лошото. На Калуньо му стана тъжно. Той не знаеше защо и как му беше и хубаво, и малко тъжно.

Кобилата, усетила юздата отпусната, сама усили хода и се поде на лек, бавен галоп. Но един храст край пътя закачи нещо отзад, дръпна седлото и тя пак тръгна ходом. Калуньо се обърна да види какво е. Беше се закачила мартината, вързана напреки, беше се олабила и се кандилкаше на една страна. Той рече да я привърже отново, но помисли, че пак може да се закачи някъде, отвърза я съвсем и я презрамчи. И отново пое, все на изток, по широкия чер път. Пътят братясваше наляво и надясно с малки тревясали коловози, които водеха към далечните ниви. Падина, нагорно, пак падина, пак нагорно... Високата равнина се люлееше на меки, плавни талази от падини и нагорнища. Пътят вече наваляше към едрите, още голи дъбови бранища, които чернееха татък като стена. Кончето потичваше бодро надолу. На едно място то изпръхтя и като че се спъна, закова се на място отведнъж — Калуньо насмалко да излети през главата му. Но прилегна и някак се задържа за гривата. От близкия шубрак беше издръснал заек и сега подскачаше по пътя напред. „Младо е кобилчето, необяздено още добре, плаши се“ — помисли той, като го подмуши с пети и го пусна силно. Заекът бягаше все из пътя, и бая време бега така, кобилата вече го настигаше — но сети се да кривне встрани и тутакси потъна в шумите.

Ниви и ливади наоколо. Орачи се меркаха тук и там, размахали остени, подвикваха на добичетата. Из браздите подире им крачеха врани, човкаха там нещо. От разораните лански стърнища се дигаше пара и като тънка мъглица се стелеше над пресните угари. Кукуруз сеят. Време е за кукуруза, време е. Така го учеше баща му кога да сее

кукуруз: като седнеш в браздата и задникът ти се затопли — значи време е...

... В дъното на падината имаше стара стубла, един разкапан дънер, зеления сала и хлъзгава стара коруба, който знае откога останала. Каракачаните бяха я подновили малко — поставили нова липова кора за чучур. Калуньо слезе да пие вода, пусна кончето да пие и то, после да попасе, и запали цигаро. Беше наумил да спре първо на средната къшла, дето стоеше Янко, та с него да обиколят останалите. Но размисли. Най-близката не беше далече от стублата — все по падината вляво. Хрумна му да се отбие при нея за малко, колкото да види кои са там и какво правят. После ще продължи. Разгеле и ще попита за Янко. Той хвана кобилата и я поведе пеша. Къшлата скоро се провидя между дърветата.

Мъжете ги нямаше, останала беше само една от жените, тя цедеше млякото от сутрешното доило, вареше и подсирваше. Калуньо я пита на коя страна са стадата и ще се върнат ли до вечерта. Жената не можеше да говори добре български, но разбираше думите му. Отговори, че няма да си дойдат, посочи с ръка на север, натам ги откарали — и той разбра, че са към Мочурите и няма да се върнат цяла неделя. Намота юздата около шията на кобилата, освободи устата ѝ от железата и я пусна да пасе, без да я разседлава. Само отплеци пушката и я подпря на едно дърво, полегна на тревата и сви ново цигаро. Жената му донесе въгленче да запали. Той я гледаше как шета пъргаво насам-натам, до колибата и обратно, мълчаливо и без да спре ни за миг. Беше нисичка чевръста жена с големи кръгли труфила на главата, каквито обикновено носят каракачанските жени и не ги снемат и при работа; цялата отрупана с тежки черни фустани — като ходеше, те се клатеха равномерно като камбани и се биеха една в друга. Калуньо я огледа бегло. Беше с тънко, но силно лице, румено-мургаво като на циганка, и с циганска ярко белозъба усмивка. Не беше хубава... но не, не това — той знаеше какво е хубава жена. Тая не беше от познатите хубави. Беше особена някаква, такива рядко се срещат. Привлекателна с нещо, но Калуньо не можеше да разбере с какво точно. Да, редки са такива.



Каза ѝ да му донесе по малко от старото узряло сирене, а от прясното — солено и безсолно. Тя донесе, той опита от трите парчета, подсдъвка ги, хареса ги на мазност и я похвали. Тя се усмихна за миг, зъбите ѝ блеснаха, и пак се зае с работата си и се улиса в нея. Калуньо лежеше на тревата лениво, беше му приятно да се излежава така и да гледа жената как шета неспирно, да слуша шумоленето на камбаните ѝ. Той я разпитваше за това-онова, не че искаше да знае какво ще му каже. Забавно му бе да чуе как ще го каже. Едва отбираше от приказката ѝ, смесена от гръцки и влашки, и само тук-там закачаше по някоя българска дума. Тя говореше кратко, без да гледа към него и без стеснение.

Говореше и работеше. Беше се навела над ведрата, гърбом към него, надиплените ѝ фустани бяха щръкнали и откриваха почти догоре белите набъбнали бедра, които се поклащаха равномерно заедно с движението на цялото ѝ тяло. Изправи се да пренесе нещо, върна се, пак се наведе над някакво ведро, краката ѝ пак се белнаха. Калуньо неволно гледаше натам. Той хвърли цигарото и стана, отиде при кобилата. Юздата се беше отмотала и се влачеше по тревата, добичето можеше да я настъпи и покъса. Той свали юздата и пак се върна към каракачанката. Тя продължаваше да мие ведра и да ги окача по дърветата наоколо да се изцеждат. Приблужи я и постави двете си длани на бедрата ѝ отзад. Жената бавно се изправи, обърна се, огледа го бавно, усмивката ѝ блесна пак, и го удари с мократа ръка по ръцете:

— Бега бе... дракула!

— Не се ли боиш сама? Сама в тая гора?

— Какво да бои се?

— От вълци... от мечки?

— Ха! Вуци, мецки... оди косара, не оди колиба... — Тя посочи с глава към колибата, дето беше подпряна една старовремска пушка, тънка и дълга като върлина.

— А от мене?

— Ха! Ти урса... мецка... ма не стръвна... — Жената пак се засмя, руменото ѝ лице стана по-румено. Тя го гледаше отдолу, смееше се и не сваляше очите си от очите му. — Не, не! — кимаше тя. — Не бои се, не бои се... — И все го гледаше усмихната, право в очите, очите ѝ мънички, гледат остро и пронизващо.

Калуньо потръпна — не беше виждал такива чаксърести и остри, цъклави очи, грозни очи, с ниско надвиснали грозни вежди. Сега се взираше в тях, искаше да проникне в тях, за да ги разбере; да разбере това остро и особено, което го караше да потръпва. Той посегна да хване ръката ѝ, но тя се изхлузи мокро от неговата и отскочи рязко настрана. Жената все го гледаше и се смееше, стоеше близо до него, той усещаше мириса на потното ѝ тяло, нейния напрегнат, пресеклив дъх. И в него бавно се надигаше, набъбваше като вълна едно неясно желание, което той не мислеше и не съзнаваше, което беше преко волята му — непреодолима, тежка вълна, тя се плакнеше топло у него и го изпълваше цял; желание да поеме в ръце това остро, знойно женско нещо, което стоеше така дръзко на пътя му и го облъхваше със зноя си; да го покрие и всмуче в себе си цялото, с всичкото, което беше то. Той постави двете си шепи на кръста ѝ, в двете плавни, дълбоки извивки на кръста, дето е най-тънко. И усети през сукмани и фустани как тялото се размърда и напрегна, изви се като змия, но не за да се измъкне от ръцете му, а сякаш за да ги накара да го стегнат по-здраво. Двете ѝ ръце опряха в раменете му. Той я дигна и понесе към колибата...

Много по-късно, по-късно, когато вече не беше тук, Калуньо си спомняше ясно само това: как я носеше към колибата, не другото. Едно удължено в спомена носене. Нейната разтреперана снага, вкопчена с нокти в неговата. Смъкнатото от главата кръгло труфило и разбърканите коси, нейното запалено лице, близко до неговото, мършаво, малко грапаво и беломъхесто, широката белозъба уста, полуотворена в унеса, прохладната от пот гуша... И не той, а тя всмукваше него — тая същата малка жена, която изведнъж стана голяма; заливаше го с вълни, на вълни, оттегляше се и пак прииждаше бурно, внезапно и го обливаше цял — той се давеше в нея и изплуваше за малко, да поеме дъх. За да потъне после пак в глъбините, безпаметно и сладко. Беше и страшно, и хубаво.

Когато вълнението утихна и всичко беше вече спокойно, гладко и морно — тя стана изведнъж. Оправи набързо и безсрамно фустаните

си, отново нагласи кръглия венец на главата и излезе навън. И отново се залови за работата си мълчаливо, без да погледне към колибата. Щрапаше боса по мократа трева, прибираше цедилата с прясното сирене, закачено на куки по дърветата, и го отнасяше някъде. От ръженицата, виснала над открития вход на колибата, се оцеждаха капки. Беше валил дъжд, малък дъжд от облак, и не бяха го усетили, беше превалял и отминал. И отново пекна слънце. Листакът на дърветата лъщеше мокър. Калуньо полежа малко на коравия остър козяк. Па стана и той. Погледна часовника — беше се презпладнило. Разтъпка се наоколо, прибра пушката от дървото, дето стоеше подпряна. Беше стояла на дъжда, по лъскавата ѝ цев червенееха тук-там капки ръжда. Изтри ги с ръкав и потърси с поглед кобилата. Нямаше я. Може да се е върнала в падината да пие вода — рече си той и сам усети гърлото си пресъхнало и жадясало. Не му се пиеше от миризливите овчарски бъкли, кирлясали от допира на всякакви уста... Той оброчи пушката и тръгна надолу към падината, дето сред избуялите треви стублата хвърляше слабата си струя от кората. Коленичи и пи, обърса коленете си — бяха мокри от мократа земя. После се огледа. Кобилата я нямаше и тук. Постоя малко, почуди се на коя страна да я търси. Мина му през ума, че може да е хванала сама пътя за село, и му стана неприятно. Пи отново и като седна да свие цигаро, счу му се глух тропот отнякъде. Дигна глава и се огледа. Пътят беше пуст. Тогава чу слабо пръхтене от близкия гъстак. Кобилата се бе навряла там, за да се отърве от мухите; беше се навела, но не пасеше. Само неспокойно потропваше с копита и често-често размахваше опашка. Заедно със слънцето се бяха появили и мухите и сега стръвно я хапеха. Като го видя, кобилата сама тръгна към него, заедно с рояците мухи, които се въртяха около нея. „Кога се навъдиха толко много? Май пак ще вали..." — помисли той. Стана и я пресрещна. И пак я покани да пие вода, заведе я при малкото зеленясало коритце, което каракачаните бяха издълбали от трупче на черна мура. Кобилата се наведе послушно над коритцето и гнусливо смукна два-три пъти, като че захапваше водата и я цедеше през космати бърни. Когато Калуньо я възседна, тя се оживи, завъртя се пъргаво, усетила път, който щеше да я спаси от мухите. Да, да, пак се прави на дъжд времето... Калуньо премисли набързо: най-напред при Янковата къшла, после с Янко към другите. Път голям, едва ли ще успее до

вечерта. И ще трябва да преспи някъде, а не му се спеше в тесните колиби, пълни с бълхи...

Той озапти кобилата, постоя малко така. Струваше му се, че е забравил нещо при чръноовчарката. Попипа седлото, кобурите отстрани, пушката — всичко беше на място. И все пак нещо му беше лихо. Да, сети се...

Той свърна към колибата. Жената беше коленичила пред огъня, дето къкреше гърне, и режеше лук в едно дървено пахарче на скута си, очите ѝ сълзяха зачервени. Усмихна му се, като го видя. Калуньо извади една бяла меджидия, повъртя я в пръсти. Пак бръкна и извади още една. Подаде ѝ ги. Тя избърса ръце в престилката, пое двете пари спокойно, просто, както правеше всичко, и ги мушна някъде в пазвата си. И отново се наведе над пахарчето, без да каже дума. Калуньо веднага изви назад към извора, кончето само взе пътя на изток.

Беше му ведро и леко. Сякаш не той, а тялото му изпитваше благодарност към тая проста и непозната овчарка, която го посрещна просто, като гладен пътник — и го накърми до насита с простия, сит хляб на тялото си.

Кобилата потичваше бодро, гледките наоколо семеняха. Гори, ливади, тук-там чернееше орница, задънена между тях. Дъбовете още не бяха хвърлили ланската ръжда на шумата си, но вече я хвърляха — вече се показваха новите ластари, мъхнати и кафяво-зеленикави.

Просторите се откриха, когато навали в дола на Рата. Широка, меко удълбана долина, пълна със зелено. Сиво-зелени ливади, светлозелени ръженици, които се дигаха вече и прошарваха склоновете на иви, като престилка. И тъмнозеленото на чамовите гори, из които бляскаха, изправени като свещи, жълтите стволи на дърветата. Долу, в средата на зеленото, се гърчеше среброто на Рата. А още по-нататък, все на изток, постепенно се стапяха в безкрая равно надиплените била на планината, четинянали с гори, назъбени от гори... И там, дето тъмнозеленото на гората слизаше към зеленото на падината, там, в една едва забележима гънка на склона, сивееха сламено кошарите. Подаваше се само част от тях и само привикналото око можеше да ги забележи.

Калуньо обичаше това място, точно това място. То даваше простор на душата му, отваряше я за целия свет и я пълнеше със спокойно ликуване. Винаги когато идваше насам и спираше тук, за да

погледне към безкрая на света — вярваше, че няма да умре никога. Знаеше, че някога все пак ще се мре — но не вярваше. Знаеше, че и дядо му бе гледал същото място и бе умрял отдавна, а мястото живееше, все така младо, зелено и весело. И щеше да живее така до края на света. Но Калуньо наистина вярваше, твърдо вярваше, че ще живее и той заедно с него до края на света...

... Неочаквано заръмя дъжд. Ситен, бърз, топъл дъждец. Без облак, облак нямаше. Слънцето светеше през дъжда и дъждовните капки светеха като млечни струи. Мечка се жени... Калуньо слезе от кобилата и тръгна пеша, свали гъжвата, за да го мокри свободно дъждът, който ту се усилваше, ту утихваше. Докато изтъня съвсем, но все припръскваше по малко и все така слънцето светеше през струите му. Мечка се жени. Повесмата на дъжда се спуснаха татък, из долината, и я закриха. После отминаха още нататък, на изток. И точно над кошарите се дигна сводът на дъга, а краищата ѝ опряха в дъното на долината. Докато мереше на око коя от боите ще се сгъсти повече — зеленото на сеното или жълтото на ръжта и царевицата, дъгата почна да редее и бледнее; изведнъж се премести на изток и тя, дето светна само едно ярко и тревожно мораво...

До едни шубраки Калуньо съгледа два-три охлюва, едри като юмрук. Прибра ги в кобурите. После видя, че охлюви са се разпъзвали навсякъде наоколо и се наведе да ги събира. Погледът му падна на два охлюва, бяха се залепили един за друг, черупка до черупка, и стояха неподвижни. Опита се да ги раздели. Тогава видя, че те се любеха. Любеха се тихо и продължително: всеки от двата беше едновременно мъж и жена за другия. Той ги захвърли с погнуса настрана. Но след малко отново ги потърси в тревата. Охлювите продължаваха да се любят безметежно и не мислеха за човека, който се бе опитал да ги раздели. Толкова странно беше това... Те сигурно са готови да умрат, впити така, във врящата вода на котела, дето ще влязат още тая вечер.

Калуньо се замисли. Каква сила е това, каква страшна сила. Дивен свят, да му се не надивиш. Мъж и жена... глей ти. Но мъж или жена — не е ли все едно?

И той спира дотук, защото не знае кое е по-добре и защо е по-добре.

... Янко го нямаше на кошарата. Момчето, което стоеше там, не знаеше къде е отишъл и кога ще се върне. То дълго не можа да укроти двете кучета, които се хвърляха настървено към Калуньо и се изправяха на задните си крака, зли и дотолкова силни, че можеха да покъсат синджириите.

— Какви са тия кожи тука?

По дърветата наоколо висяха няколко овчи кожи, още пресни, разпънати на дървени чатали да съхнат. Една висеше, разкъсана и овъргаляна като парцал, заедно с част от оглозгания гръбнак.

— Лупо... Вук... — смотолеви момчето.

— Кога?

— Ноче...

Нощеска?... Чудно. Само веднъж нападаха вълци, беше късно през есента. И ето сега пак. Глутница не ще да е. Може би само вълчица? Но ако е вълчица, не е много далече. Тука някъде се върти. И трябва да се проследи някак, да се издеби, ако може. Но ако е била сама — какво са правили кучетата? Момчето не можа да обясни.

— Къде отиде?

— Койо?

— Чичо ти Янко?

Момчето махна с ръка към далечния край на долината. Калуньо пресметна: трябва да е слязъл до Бърдуче или Яблан да продава месото на удавените овци. Ако тръгне да го дири натам, няма да ускори идването му. Може да се разминат. По-добре е да чака. Но не му се чака. Искаше да прави нещо, а без Янко няма какво да прави. Освен да разговаря с това дете. Или най-много да прескочи до стадата, ако ги открие, и да разпита овчарите за вълка.

— А овците... къде са?

Момчето пак махна с ръка надолу. Но то не знае, че надолу са широки места и трябва да ходиш цял ден, за да намериш нещо — ако не знаеш къде точно да го дириш.

Момчето метеше с габрова трънометка пресния тор от кошарата, събираше го и с един скъсан ямурлук го изхвърляше на общия куп. Калуньо постоя около него, повъртя се и все попоглеждаше надолу да види дали няма да се зададе някой. Беше пусто и тихо, звънци не се чуваха. Слънцето вече слизаше и сенките се удължаваха. Калуньо беше гладен и нетърпелив, не му се чакаше. Беше му ясно, че денят е

погубен и че е по-добре да започне с утрешния. А най-добре е да се прибере на село, та Гюла да има време да свари охлювите. Една тава сигурно ще напълнят. Препечени, с ориз и червен пиперец... Той погледна кобурите, няколко охлюва бяха изпълзели от тях и оставяха лъскави лигави дири по кожата. Отлепи ги, пъкна ги пак вътре и запуши пролуките със сено. Но съгледа пред колибата една закачена празна торба, взе я и пресипа охлювите в нея. Завърза я и я закачи на лъка на седлото. Подпрени на колибата, отстрани стояха два слепи коша, единият прясно изплетен от небелени върбови пръчки. Калуньо ги огледа.

— Ей, юнак!

Момчето повлече съдрания ямурлук и послушно застана пред него, миришеше силно на тор.

— Като дойде чичо ти Янко, да му кажеш, че утре сабайле пак ще мина насам. Чу ли? Утре сабайле!...

Момчето го гледаше с отворена уста, слушаше напрегнато и внимателно — мъчеше се да разбере какво точно му казват. Калуньо повтори, посочи себе си, посочи мястото:

— Утре! Сабайле! — После посочи двата коша и добави: — Да ги заложи довечера на реката. Да налови малко риба! Чу ли? Янко! Риба!

— Ри-ба... — повтори момчето и кимна с глава.

Небето се бе очистило от високата омара, бе ясно, планината вече не пушеше. Над далечните планински очертания се бе проточил керван от малки седефени облачета, подрязани равно отдолу, и бавно пътуваше нанякъде като стадо. „Облаците пасат — помисли Калуньо, — на добро време е...“

Той прецапа реката, понабъбнала малко от дъждовете, но все така бистра, и пое из върлия бряг. Когато стъпи на равното горе и навлезе в едрата гора, смълчана и мрачна сега, слънцето бе слязло още по-ниско, отиваше на залез вече и пробощдаше гората с полегати жълти снопове светлина. Ето къде бе брал охлювите, ето тук, из тия полянки. Тревата още стоеше изтъпкана, разгазена, но вече съвсем суха — и охлюви вече не се мяркаха. Той бързаше да се прибере, за да има време Гюла. Охлюви не беше ял кой знае откога. Той ще й каже

как да ги сготви, ако тя не знае. Беше му малко досадно, че не дочака Янко. И че утре ще трябва да бие същия път. Но и да бе го дочакал, все тая. Денят си бе отишъл и работа много няма да свършат. Досадно му беше за вълка и удавените овци; за това, че Янко може да го излъже сега. Че тогава между двамата може да легне горчивата утайка на недоверието. Утайка, хлъзгава като тиня, като смазка и не мож да я прекрачиш. А и утре рано пак ще трябва да бърза обратно, пътят не е малък и няма да има време да се заплесва по пъдпъдъци. И каракачанки чръноовчарки...

Кобилата, усетила равно под копитата, на път към познатия яхър и торбата със зоб, сама се засили и премина в бавен галоп. Но в падината, пак сама, намали ход и се отби към стублата. Искаше да пие пак. Той я остави да пие, слезе от нея и бръкна в кобурите да извади нещо за ядене. Колкото да хапне набързо, не беше ял от сутринта. Нещо съвсем мъничко, само залък макар, да залебне пътем. Кърпата със сухоежбината бе олигавена от охлювите, той я разви и ощипа парче от крайщник. Набара там и стъклото с ракия, беше го забравил. Отпи малко. И пак стъпи в стремето. Преди да потегли, погледна надясно — там, зад дърветата и храстите, невидима, но близка и досегаема, се тулеше колибата на чръноовчарката и тънко се просмукваше оттам мирис на димец. Той се поколеба. Да ѝ се обади набързо, за малко? Съвсем за малко, ей така, без да слиза от седлото? Само да я види какво прави? После пак ще продължи. Има време, рано е още, а може и да позакъснее малко, ден голям вече...

Той възви вдясно.

Жената, точно както през деня, бе коленичила до огъня, като че не бе се местила оттам. Беше гърбом. И не се обърна да го види, като да знаеше, че е точно той. Гледаше си неподвижно в огъня. Обърна се чак когато наближи съвсем. Блесна бялото на дивите ѝ очи и пак се белна за миг усмивката. После бялото изчезна, остана само усмивката, затаена и лукава. Може би не беше и усмивка, може би такова си беше лицето ѝ. Кръглия венец на главата го нямаше сега, косите ѝ бяха разделени на средата и пуснати надолу по раменете, сресани, прави и черни. Калуньо мерна всичко това бегло и разбра, че е сама. И някаква жила вътре в него под гърдите му се обтегна и затрепка бързо-бързо. Той разседла кобилата, извади едно късо въженце да спъне предните ѝ крака. Но размисли и хвърли въженцето на седлото. Свали само



юздечката и я пусна да пасе свободно. Няма къде да бяга. Най-много да отиде до водата. Но ще се бои и няма да се отдалечава много от колибата, наблизно ще се върти. Той откачи кобурите от седлото, откачи и пушката и приближи огъня. Застана от другата страна, срещу жената, и коленичи като нея. Тя ровеше с една пръчка в пепелта. Дигна глава и го погледна отдолу, и пак се белна за миг усмивката на гъсто руменото ѝ лице, осветено от огъня. „Тя просто така си се усмихва — мина му през ума, — винаги така си се усмихва.“ И не че усмивката ѝ е някакъв таен знак за някаква близост между тях... Той усети, че ръцете му се тресат леко, и ги опря в земята. Тя изрови с пръчката картофи от пепелта и мълчаливо прибута няколко към него. Той извади от кобурите пастърма и хляб, извади и пинтичката, обърна набързо двете три глътки и я подаде на жената. Тя завъртя глава, не искаше. Но той държеше пинтичката с протегнатата ръка към нея. Тя я пое неохотно и боязливо, отпи малко и веднага му я върна. Наведе се, от очите ѝ бликнаха сълзи. После започна да нарежда нова купчинка съчки над тлеещите въглени, те попушиха малко и букнаха изведнъж.

Смрачаваше се. Отблясъците на огъня заиграха по лицето ѝ, променено сега, още по-неясно, все с тая лека лукава усмивка, която може и да не беше усмивка. Хапнаха набързо и трескаво, надве-натри. Калуньо дойде много гладен, но сега вече не беше и вече не мислеше за село — бързаше да се прибере в колибата. Тя не бързаше, помайваше се, оглеждаше се наоколо и като че ли се заслушваше. Изсипа охлювите в едно котле и ги сложи на огъня да се варят, започна да шета насам-натам край колибата, ходи веднъж за вода до стублата, върна се. И все потракваше навън с ведре и котли. Той лежеше сам в колибата и я чакаше нетърпеливо, лежеше на сбъхтаната папрат, беше се събул бос. Наоколо бе тихо. В колибата равно църкаха щурци, от гората се обаждаше от време на време плачлива улулица. Чудеше се защо се бави. Не изтрая и излезе навън да види къде е, тревата и клечките боцкаха несвикналите му боси крака. Тя се бе навела и мятеше хляб в насветляната пещ. Той погледна как пипа чевръсто, подпретнала бели ръкави, как плавно се люлее камбаната на широко надипления фустан и се мерка зачервеното ѝ лице, ситно оросено с пот. Когато тя затвори пещта и подпря капака с камъни, той приближи и постави ръка на рамото ѝ.

— Хаде...

— Неее... — Тя меко отстрани ръката му.

— Какво не?

— Неее...

Калуньо стоеше зад нея объркан, не знаеше какво да прави. Тя отиде при огъня, без да го гледа, загреба с голямата лъжица два-три охлюва, подуха им да изстинат и с една игла губерка ги изтегли от черупките им.

— Готов...

Той грубо измъкна лъжицата от ръката ѝ и я хвърли настрана, хвана я за ръката и я повлече към колибата. Тя вървеше подире му и се теглеше назад, но сграбчена от желязната му ръка, нямаше какво да прави. В колибата той сам я съблече, тя стоеше като дърво; съблече я нервозно и непохватно, нахвърля закуп всичките ѝ сукмани и я остави само по бяла риза. Спря за миг да я види. Па подигна ризата нагоре, смъкна и нея. Тя се дръпна назад към тъмното на колибата, сви се там, ребром към него, гола в здрача, осветена слабо от сиянието на догарящия огън, шепите ѝ свенливо се мъчеха да прикрият женското на голотата ѝ. Но главата ѝ бе обърната тревожно към него, тя го гледаше през разпуснатите коси и мълчеше. Стори му се, че пак се усмихва. Той стоеше и я гледаше, искаше да я разгледа добре. Искаше да разбере нещо у тая жена, която го привличаше и плашеше — да разбере какво точно го привлича и плаши.

— Ела — каза ѝ.

Тя не помръдна даже, стоеше си все така неподвижна и мълчалива. Помисли, че не е чула, и повтори:

— Ела, ела, не бой се.

Бавно пристъпи към него с наведена глава, покорна и тиха.

— Лебата... — прошепна.

Тя знаеше по-добре от него. Хлябът е готов, време е да се вади от пещта. Бързо навлече само ризата си и излезе навън.

Калуньо усещаше как жената шета леко край колибата и потраква с тенекии и ведра, как разгъва дълъг шарен месал в самата колиба. Той бе прилегнал на лакът върху папратта, която похрускваше и шумолеше под него, беше му спокойно и хубаво да лежи сред тия меки домашни звуци, да лежи и да я чака търпеливо. Вече не бързаше, беше морен и постепенно се унасяше. Сепна го мирис и топлота на прясно опечен хляб, тръпчив мирис на пот, на мускато и жена.

Чръноовчарката беше коленичила до него и го гледаше тихо. Беше гореща и още потна, или сочна, чуваше диханието ѝ. Ухаеше на хляб. Самата тя беше хляб. Калуньо се надигна да свали тънкия месал на тоя хляб, тя му помогна да го свали — и благоговейно го взе в ръце. Беше точно като хляб за гладен, беше проста като хляб, топла и задъхана, дъхаща като хляб. Беше незабележима и ненужна — беше единственото нещо, от което един гладен се нуждае. И Калуньо я взе като хляб в гладните си ръце...

Любиха се дълбоко, силно и спокойно, без да бързат. Първият глад бе отминал, утолен. Оставаше гладът, вечният. Гладът, когато тоя мъж ще иска тая жена и тая жена ще иска тоя мъж. Това Калуньо го знаеше, усещаше го някак, усещаше, че ще я иска винаги, всякъде, всякога, че навярно това е жената, която ще приляга най-плътно на мъжа у него; долавяше някак, че всеки зов, всеки порив на мъжа у него ще намира у тая жена тих, верен отклик и отглас. Всякога и всякъде.

Не беше като с Гюла. Друго беше. И всичко беше друго, съвсем друго.

Попита я как се казва. Тя избъбра нещо, което той не може да разбере — Костанса, Костанца или Костанда. Попита я още кой е мъжът ѝ, но тя не отговори. Беше уморена, беше заспала, дишаше леко и равно. Все едно, и да му каже — той няма да го знае. Още не познаваше всичките си овчари.

На другата сутрин Калуньо се събуди чак когато слънцето блесна в очите му през открития вход на колибата. Костанда я нямаше. Вън се чуваше неясен бърбреж. От Мочурите бе дошло момчето, което караше млякото всяка сутрин. Като горско животно Костанда го бе усетила отдалече, по звънчето на магарето или по шушненето на краката, и бе побързала да го пресрещне, за да не ги заvari в колибата. Държеше момчето настрана от колибата, някъде отзад, и му помагаше да разтовари чебрите с млякото. Момчето дърдореше непрекъснато и припряно на техния си неразбираем език и като че му се искаше да постои тук още някое време. Тя отговаряше кратко и като че го отпъждаше.

И наистина, скоро го изпрати обратно. Когато звънчето заглъхна, Калуньо се измъкна от колибата. Беше жаден и загреба една кратунка

от суровото мляко. Беше още топло, малко зърнесто на пиене, от кламбучкането на чебрите се бе леко съсирило на дребни зрънца масло, приятно кисели на вкус. Отиде след това на стублата да се наплиска със студена вода, а на връщане бе вече разсънен и съвсем бодър.

Чръноовчарката бе сложила вече големия казан с млякото да се вари и както винаги, шеташе неуморно и мълчаливо наоколо. Калуньо бързо се стегна за път. Преди да потегли, той извади малката кожена торбичка, в която държеше парите си, повечето бешлици и няколко меджидии от белите. Изсипа ги в шепа. Искаше да отдели, както преди, само две меджидии. Но улови ръката на чръноовчарката и изведнъж изсипа в нейната шепа всичко, което държеше в своята. Тя взе среброто, както преди, и не каза нищо, ни да, ни не, не благодари, пое го спокойно, както се поема нещо обикновено; както се поема хляб или пари за хляба. Мушна го пак така някъде в пазвата, то звекна глухо там, и пак се обърна да си гледа работата. Тя не изпрати Калуньо, не му каза нищо за сбогом, не го попита ще идва ли пак. Даже не погледна подире му. Той се отдалечи малко и скрит зад храстите, се обърна назад. Жената переше сиренарските цедила и ги простираше да съхнат по ниските клони на дърветата. Той я гледаше непрекъснато и му беше малко чоглаво от това, че тя е точно такава, каквато беше, преди да дойде той тук и преди да се познават. Че тя точно така спокойно и спорно си гледа работата, като че него го няма и никога не го е имало. Той я гледаше ненаситно, гледаше я изумен, сякаш я виждаше за пръв път. Гледаше как сладостно се люлее камбаната на фустана ѝ, как бързо се мяркат здравите силни крака, винаги боси, как играят кълбата на задника ѝ, а под кръглия разноцветен венец, който пак се бе появил на главата ѝ, руменее лицето, все така румено-мургаво. „Дяволска жена... — помисли Калуньо. — Дяволска жена. Да се чудиш отде да я подхванеш, как да я подхванеш. Шейтан жена. Азгънлия жена. Огнена...”

По-настрана от тая жена. По-настрана, ако може. Не знаеше ни отде е, ни каква е. Не му и трябаше да знае, що ли му и трябва. Пред Гюла приличаше на някакъв непознат бурен, с непознат, примамлив мирис. Див бурен, прорасъл и у него...

Калуньо горчиво мислеше тия мисли там, зад храстите, дето се беше потулил, и горчиво съзнаваше, че вече не може да бъде настрана.

Че това беше повече от него. Той не знаеше какво точно е, знаеше само, че е повече и по-голямо. Че е някак даже работа на самия Аллах. И излизаше тогава, че тая шейтан жена е работа на Аллаха...

Той слезе от кончето и направи няколко крачки към колибата, кончето само тръгна подире му. Приблужи още малко и се подпря на едно дърво срещу нея. Тя не го усети. Повика я:

— Костанда...

Тя се обърна изненадана, засмя се за миг, както винаги, но тоя път сякаш се озъби.

— Ела, Костанда... ела, ела!

Тя го гледаше, като да не го разбира, или се колебае. Но стана и се изправи пред него, с очи право в очите му, очите и чакаха; той завъртя поглед настрана да не я гледа, боеше се да я погледне.

— Костанда...

Усети как настръхват космите на ръката му, как ръката тръгва сама и обвива дръжката на ножа. Ето, сега трябва да направи това, сега трябва, после може да бъде късно... Сега — за да свърши наведнъж всичко. После да замине свободен и чист, да отдъхне от тоя сладък и мъчителен сън. И все едно че нищо не е било...

Тя го гледаше.

— Чуй ме, Костанда... що ще ти река, Костанда...

Неволно бръкна в пазвата ѝ, вързана горе, под гушата, надолу отворена, и напипа едната ѝ гръд, увиснала и пъргава. Но бързо дръпна ръката си и прикри пазвата. Досрамя го; боеше се да не я повлече пак в колибата.

— Чуй ме... ти ще ми родиш едно момче, Костанда...

Жената стоеше неподвижно и го гледаше.

— Едно момче, Костанда... И ще ти дам... всичко ще ти дам, всичко! Едно момче, Костанда. Нали? Момче...

Тя стоеше и го гледаше, като че не можеше да проумее думите му. Той я улови за раменете.

— Искаш ли, Костанда?

Тя наведе глава и все така мълчеше.

— Не, кажи, искаш ли, кажи?!

— Не знае мене...

— Не знаеш... Добре, Костанда. Аз зная.

Той я побутна леко назад и се изправи. Тя не знае. Добре. Аз зная.

Метна се на кобилата и побърза да се отдалечи, без да се обръща, за да не се върне пак. Но беше все още там, при нея. И чак след някое време разбра, че върви не към кошарите отвъд Рата при Янко, а към Мочурите. Нищо, успокои се сам. Да пообиколи, да поогледа... там може да види и мъжа ѝ. Набързо. После ще завие към Янко, няма да се бави. Янко сигурно го чака вече.

... По звънците намери едно от стадата, попита за другите и за стана им. Път нямаше, пътеки още не бяха утъпкани, но овците бяха замели вървища по тревата. Караше по вървищата. Каракачаните бяха оградили търла за овците и колиби за себе си, островърхи като копи сено, набързо струпани колиби, колкото за няколко дни. Каза им да вардят овците от най-заблатените места, пълни с метил. Но те знаеха това по-добре от него и беше ненужно да го напомня. Той искаше да разбере чия е жената, оставена сама на главната къшла. Взираше се в лицата на мъжете, като че по тях се познава. Можеше и да попита, но му беше нещо неуютно и гузно, а и не можа да измисли как да пита. Мъже и жени тук бяха разбъркани и той не узна нищо. Разбра само, че смятат да стоят на това място до десетина дни, докато го опасат, и постепенно да се връщат назад, като местят търлата и колибите заедно с пашата. Напомниха му, че солта е на привършване и че добре ще е, ако може да прикара скоро някой и друг товар сол на крупы. Той пита дали се навъртат вълци тъдева. Не, отвърнаха му, засега е мирно и тихо, но няма да бъде зле, ако набави по-добър барут. Че сегашният, дето го правят в Яблан, в Карабеговата барутчийница, е калпав и по някой път не хваща. Че трябва да се отпъждат не само вълците, ами и дивите свине, които ровят ливадите и ги развалят. Калуньо обеща всичко, що поискаха. След това завъртя кобилата назад, към Янковата къшла. По преките посоки на юг.

... Янко седеше пред колибата и чистеше риба — момчето бе предало заръката. Видя му се умислен нещо. Може би смутен заради удавените овци и Калуньо го заговори за това веднага, за да го успокои. „Може и вълчица да е — каза Янко, — ако се е окучила сега. Ядове има да се берат...“ Той помена, че удавените овци ще бъдат

върнати на Калуньо от неговото, на Янко, собствено стадо. Калуньо го спря:

— Станалото — станало. Виновни няма, няма и кво да връщаш.

Препекоха по-едрите риби на жарта, а скоро и чорбата стана.

Пийнаха малко ракия, хапнаха набързо, свиха по цигаро. Но Янко остана все така мрачен и угрижен.

— Чорбаджи... — каза той, като гледаше настрана и бе явно, че започва разговор, който му тежи. — Тука стана и една друга работа, чорбаджи...

И разказа. Преди два дни овчарите за пръв път откарали стадата надолу, към Бърдуче, и там срещнали стадата на Кара Ибраим, Кара бег дето му викат. Нашите се повърнали, нали не знаят междите — а оня по них. Били повече, забрали им стотина брави...

— То са мери — каза Калуньо. — Кара бег няма ливади по тия места. Неговите свършват на билото между Яблан и Бърдуче.

Мерите били някогашни имоти на Кара бег, вярно е. Но той ги проиграл на барбут в Едирне, после те били изкупени селски от Бърдуче. Но бегът още си ги смята за свои и ги пасе, а селото не смее да му каже нищо. Сега Калуньо плаща на Бърдуче тревнина за тия мери.

— И аз така я знам — каза Янко, — че междата върви по билото горе. И вчера ходих да се разправам...

Каза как го посрещнали. Отишъл да търси забраните овци. Ония го примамили в къшлата, а там излязъл някой си Калъч — така му викат, Калъча... Уж да приказват за овците, а го заградили, искали да го ловят. Но Янко усетил работата и бързо скочил на кончето, разгеле го и държал до себе си. Край ушите му писнали два куршума, но не го закачили...

— Калъча, викаш? Кехаята на Кара бег?

— Бабанка един. Едното му ухо виснало, като да е резано...

— Зная го. Ще се разберем с него.

— Опасен човек е, Калунъаа!

— Нищо, нека е опасен. Овците къде са сега? — Калуньо стана.

Янко стана и той и посочи накъде са заминали стадата.

— Земи пушката и стегни се добре — каза му Калуньо. — Ще имаме малко работа...

Той извади от кобурите на седлото два пищова и подаде единия на Янко.

... Стадата намериха откъм западната страна на селото, до реката. Янко каза на овчарите да се дигат веднага и да теглят към пладнe, все към пладнe и все въз баира нагоре — да спрат там, дето били оня ден и дето срещнали беговите стада. Там вече да стоят и да не мърдат наникъде. Овчарите се разтревожиха и питаха защо трябва толкова дълго и празно ходене. „Тряба! — сопна им се Янко. — Правеете, щото ви се казва, а другото не е ваша работа...“ Овчарите мълчаливо подбраха стадата и ги поведоха. Задрънчаха, залупаха дебелиите хлопкн, запяха звънците, стадата се откъртиха и потекоха като порой из долината. Калуньо и Янко слязоха от конете и ги поведоха пеша и все гледаха да се промушват из храстите незабелязано, но да вървят успоред на стадата, недалеч от тях. Когато стигнаха края на храсталака и пред тях се отвори чистото равно поле — спряха да се огледат. Полето не беше съвсем равно, надигаше се като меко издълбана копаня на изток и юг, постепенно слизаше до реката зад гърба им, за да почне да се надига над нея пак. В далечината на юг Янко съгледа беговите стада — бяха пръснати и закротени, белееха се като камъни в подножието на хребета. Можеше да се забележи как бавно се придвижват напред и едреят, всяко стадо в отделна полукръгла редица. Стадата на Калуньо отиваха право към редиците, без да спират, както и бе заръката. Двамата с Янко стояха зад един брежлец и мълчаливо зачакаха да видят какво ще стане нататък. От ниското им се видя като че ли двата бюлюка се смесиха. От другата страна хора не се виждаха, но сега изведнъж се появиа двама или трима, започнаха да притичват насам-натам и да правят нещо, което не можеше да се разбере отдалеко. Калуньо ясно видя как стадата му се разбягват, как овчарите тичат объркани, размахват тояги и се мъчат да прибират овците.

— Айде — каза той, — време е...

Двамата излязоха иззад брежлеца и все така пеша, без да бързат, се насочиха към стадата. След малко чуа и виковете. Овчарите от двете страни се разправяха нещо, или се караха и ругаеха, гласовете им



се чуваха, но не можеха да се разберат добре. Калуньо неволно усили крачка, Янко потичваше подире му. Когато стигнаха мястото, беговите овчари се дръпнаха малко назад и се подпряха на тоягите си, загледаха към двамата, за да разберат кои са и какви са. От окото на Калуньо не убегна и това, че всички бяха набучили в сияхите си по два еднакви пищова с еднакви медни глави на дръжките. Един от тях стоеше по-назад и не мърдаше от мястото си; беше с барачести, едри мустаци, калномургаво решително лице, на рамото му висеше шишане. Калуньо приближи до своите овчари, които се мъчеха да приберат стадата и бяха, както му се видя, силно уплашени.

— Не бойте се — каза им, — нема нищо, сега ще се разберем... Тия ли са?

— Тия същите...

— Кой точно?

— Оня, барачестия...

Калуньо даде кончето си на Янко да го държи и тръгна сам към барачестия, който сега отплеци шишането си и се подпря на него под мишка, като на овчарска тояга.

— А, Калъч, ти ли си бил бе?! — весело му подвижна Калуньо. — Не можах да те позная отведнъж, зло да те не познае. Отдавна не сме се виждали, а уж стари достове... Що правиш, що чиниш? По един тютюн ще изпием ли?

Калъча стоеше неподвижно, загледан някъде напред, и не отговори. Калуньо извади пунгията и бавно започна да свива цигаро, но не изпускаше от око мълчаливия си събеседник, който беше на две крачки от него.

— Хм, не приказваш... Тогава слушай, Калъч, слушай добре... — продължи Калуньо тихо и кротко, като да уговаряше наистина свой приятел. — Бъди добър, земи да върнеш бравите, дето си ги залъчил от моите оня ден — що да си разваляме калимерата?... Това едно. И още едно: баира зад гърба ти видиш ли? Ще те помоля да не го прекрчваш още веднъж насам... защото отсам ще срещнеш мене. Но не като дост... Чу ли? А сега дай да си видим сметките. Пасъл си ми бравите два дни — благодарим. Моите са бележени на ляво ухо, та се лесно познават...

Барачестият стоеше все така вдървен, гледаше някъде надалече, но като че не виждаше и не чуваше нищо.

— Ма ти... ти май не чуваш бе, Калъч?!...

Кратък, бърз, силен удар с кондака на мартината по двете колене. Калъча омекна изведнъж и спадна надолу като изпразнен чувал. Но в същия миг, с лице, изкривено от внезапната остра болка, като котка се изви и бръкна в силяха. Новият удар изби оттам ръката му заедно с пищова. А третият, от размах, попадна някъде между рамото и плешката отзад, просто подхвърли тялото на Калъча и го обърна — и се чу не като удар, а като сухо изпращяване на кокал. Калъча се опна по гръб и вече не мръдна, очите му се забелиха. Двамата негови другари, които стоеха недалеч и гледаха, бяха занемели от уплах — бяха забравили, че имат и те нещо в поясите и даже, че имат крака. Но те скоро дойдоха на себе си, дръпнаха се бързо назад и удариха на бег въз баира — зарязаха и овци, и всичко.

— Къде бе, ей?! — викна Калуньо подире им. — Него няма ли да го приберете? Жив е. Тоя път жив го оставям...

Но овчарите ни го чуха, ни се обърнаха назад. Издраскаха чевръсто към хребета нагоре и отидоха, та се не видяха. На мястото останаха само овците, те си пасяха кротко и разбъркано. С тях останаха кучетата, обикаляха наоколо и лаеха стръвно и мирясаха чак когато Янко им залепи по една шикалка от шишането на Калъча.

— Я! — подвикна Калуньо на овчарите си. — Прибирайте сега!

Забраните преди два дни овци бяха тук, овчарите ги познаваха и ги заделиха от беговите. Но десетина не можаха да открият, та взеха десетина бегови. След това подбраха своите стада и ги поведоха обратно. Калъча остана да лежи на поляната все така неподвижно, както неподвижно бе и стоял. Овчарите искаха да земат пушката и пищовите му, но Калуньо ги спря. „Не е наше — каза им, — нека си стоят тук...“

На къшлата се прибраха рано. Янко беше оживен през целия път и бърбеше непрекъснато. Беше му олекнала днешната тревога. Но Калуньо усещаше, че зад бърбривостта в душата му се надига друга тревога, по-трайна от първата.

Хапнаха набързо. Калуньо нареди на двамата овчари да лягат веднага, за да се наспят рано, сам той остана с Янко при огъня. Приказваха за вълчицата — бяха уверени, че е вълчица — и кроеха планове как да я ловят: с хайка, капан или отрова. За вълчицата приказваха, но мислеха за други вълци. Янко се поуспокои. В полунощ,

когато им се приспа, събудиха овчарите да стоят около огъня. Строго им заръчаха да будуват до сутринта. После двамата легнаха на затоплените им места. Нощта мина спокойно, а сутринта всички бяха бодри — приказваха и се смееха, докато доеха овците. Доеха четиримата, с Калуньо заедно, той отдавна не беше доил и сега рече да опита; изтрая докрай, но пръстите му отмаляха и силно го заболяха след това. Стадата пак тръгнаха на паша, Янко трябаше да остане, за да подсирва млякото, такъв беше редът. Но Калуньо развали малко тоя ред: каза на овчарите сами да се оправят, а Янко прати в Мочурите да вземе две пушки. Овчарите се смълчаха. Никой още не беше отворил дума за вчерашния ден, но сега всички знаеха, че тоя ден още не е отминал. На момчето погонарче оставиха да довърши някои дребни работи и му казаха да не мърда ни крачка от кошарата. После Калуньо с двамата каракачани взеха най-прекия път затам — ходом и без спиране. Янко ги настигна, когато бяха вече под хребета, дето бе станала вчерашната случка. Поляните наоколо бяха пусти, не се мяркаха ни овци, ни овчари. Само на мястото, дето бе паднал Калъча, намериха едно огниво заедно с каишката му, откъсната, навярно закачено от удара по ръката на Калъча. Полека се въззеха нагоре по хребета, до билото му. Пусто беше и там. Трябаше да се чака и да се задържат овците на място. Калуньо се зае да покаже на двамата овчари как се борава с оръжие — в ръцете си досега те бяха държали само тояги. Даде им да пукнат по два пъти на нишан, колкото да се престрашат. Сам пълнеше шишанетата, а нишан беше гъжвата му, закачена на един хвойнов храст. Гъжвата си остана цяла и читава, но овчарите барем посвикнаха да не се плашат от тежките железа, които ги риташа по раменете и ревяха като топове. Двойна полза имаше от това: на ония оттатък баира топовете даваха предупреждение, а на тия отсам — кураж. Това стигаше.

Иначе денят мина тихо. От беговите стада нямаше и помен. След пладне, когато се смъкнаха вече косо надолу по хребета към реката — горе, на билото, се появиха няколко души конници. Янко, който имаше силни очи, каза, че познал между тях сухата, кощилиява снага на самия бег. Конниците постояха така някое време, погледаха, па се върнаха назад.

Някъде по голяма икиндия Калуньо даде знак на овчарите да придават полека към къшлата. Беше рано, когато се прибраха. Пуснаха

агнетата, които блееха нетърпимо, да посисат от майките си, доста се маяха после, докато ги разлъчат отново и затворят отделно. Едно доило отиде така, Калуньо нарочно го прежали, за да бъдат свободни хората му. Засили огъня още по видело. Янко принесе ведро с подквасено мляко, всички го наобиколиха и измъкнаха дървените лъжици от навущата. Появи се изневиделица и един бакъл, пълен с огнена влага, и тръгна в кръг. Отпуснаха се всички, бяха наострежени досега, но се олабиха, забъбриха, зашумяха, екна смях. С ведрото бяха привършили, с бакъла още не. Приказките бяха в разгара си, вече се здрачаваше и огънят засвети по-ярко, ненужен, но приятен. Калуньо беше прилегнал на едно козяче в тихо блаженство — когато чу отзад и отгоре един чужд, ясен глас, който избръмча звънко и дълбоко като тел на тамбура над главата му:

— Искал си да оправим сметките, Калунъаа... Е, додох да ги оправим!...

Приказките около огъня се пресякоха и замръзнаха изведнъж. Калуньо леко завъртя очи и съгледа тънките, пръхтящи муцуни на конете над главата си. Няколко мига той пролежа така, без да мърда, и трескаво съобразяваше какво да прави. Това, което стана в следващите мигове, после никой не може да разкаже точно и поред — разказваха го различно, разтягаха го на чейреци и часове. Като изхвърлен от прашка Калуньо прелетя през огъня, запълзя през огъня, запълзя на четири крака, изправи се и се втурна към колибата, подире му изтрещяха пушки, той се спъна и падна, пак се дигна и приведен, се стрелна към колибата, дето на сламата до отвора й бе подпряна картината му... Янко, разкрасен, нисък, набит, непоклатим — шишането му блъвна огън на дълъг сноп, разширен като фуния... Двамата с Янко тичат подир конниците, които топуркат накуп... Гръм!... Един от конете се премята презглава, черкезинът отскача невредим — беше черкезин, видяха го, с островърх калпак на главата и тънко лице, — отскача и веднага се улавя за стремето на най-близкия кон, тича заедно с него... После всичко потъва в мрачините... А другите двама овчари на Янко продължават да седят вцепенени до огъня, както бяха седели преди, седят със зяпнали уста и еднакво държат шишанетата си напреки на скутовете — и не знаят какво да правят с тия железни тояги, изпотени и треперещи в ръцете им... И всичко това става така светкавично, че не знаеш било ли е, ще бъде ли,

сън ли е и какво е... Или някой, замаян от бакъла с огнената вода, си го помислил най-вече това...

Двамата с Янко дишат тежко и се връщат към огъня, дето седят без ума и дума ония двамата, вцепенени, с ненужните желяза. Наистина ли падна конят? Да... не... вече не бяха сигурни. Повърнаха се да видят. Да. Конят лежеше на една страна, мятеше равномерно шия наляво и надясно, подритваше; беше още жив, искаше да стане. Гръмнаха го — да се не мъчи, и отново се прибраха при огъня. Тогава Янко се вгледа в ризата на Калуньо. В петното на ризата между рамото и врата — едно тънко разлято петно, което бавно растеше надолу. Куршумът бе просякъл краткия си път там, дето рамото се извиваше в шия, беше се плъзнал по извивката малко косо. Мускулът разоран и разръфан страшно, кръвта бликаше на тласъци непрекъснато. Калуньо го усети чак когато Янко изля отгоре му това, което бе останало в бакъла, и го покри с едно чисто изпрано парче от сиренарските цедила. Кръвта не спря. Янко затършува из едни стари торби, извади няколко изсъхнали гъби пърхавици, с тях обилно поръси раната и смени парчето, вече нагизнало.

— Късмет... че не е по-долу... — мърмореше.

Кръвта продължи да блика, бързо намокри новото парче. Янко слагаше все нови парчета, сгъваше ги на няколко ката, едно цяло цедило стана на парчета, а кръвта продължаваше да тече, както в началото. „Тряба да е закачена някоя жила...“ — каза Янко. Тогава се зае наново. Съблече ризата, смени парчетата, пристегна раната здраво с ремъци, опетла ги около двете мишници и врата на Калуньо, който изведнъж замяза на вързоп. Кръвта поспря, но все сълзеше по малко, над превръзката пак изби петно. Янко искаше да развърже ремъците и да прави нова превръзка, но Калуньо го спря.

— Стига. Сама ще се затегне. А сега лягайте, момчета. Денят беше дълъг...

Никой не искаше да ляга, никому не се спеше, всички бяха възбудени. Янко донесе още ракия, но овчарите не искаха да пият, та продължиха само той и Калуньо. Овчарите се прибраха в колибата, дълго се наместваха и дълго си шепнеха там нещо свое, полугласно и неразбрано.

— Аджамии са още. — Янко кимна с глава към колибата. — Още не са привикнали на такива работи.

— Ще привикнат. При такива комшии като беговите...

Янко помълча малко и погледна чорбаджията си.

— Те може пак да додат.

— Сега нема да додат.

Янко го гледаше.

— Нема да додат. Кара бег е твърд, докато срещне твърдо.

— Чакал. Гони, когато пред него бягат.

Калуньо разказа как преди години, когато Карата бил още в силата си — но вече я губел, защото чифлиците му се режели като баклава парче по парче и се изяждали с гевендии по кафаните на Едирне и Стамбул, — как почнал да прави нещо като джамбазлък; как се опитал да го мине с цената на едно ялово стадо, за продажбата му бил нещо като посредник или калаузин. После казва, че му го е платил, а не беше го платил. Оттогава се сритали конете. И макар че от време на време още се срещат по пазарите и се кланят един другиму — вече не си живеят и не се имат за приятели. Търговец толкова, колкото и земеделец... Айдук човек, аслъ с айдушка жилка отунутре. И ограден все с айдуци. Е го и Калъча... бивш разбойник, бегът едва го измъкнал от занданите и го преправил на кехая. Но от разбойник не става друго освен пак разбойник...

— Ще има да берем ядове с тия хайти — каза Янко угрижено.

— И те ще берат с нас.

Замълчаха.

Раната все още не болеше, тръпнеше само. И рамото като че го нямаше. „Пушки — мислеше той. — Пушки за всички. Пушки от града...”

— Утре... не, другиден — в касабата!

— Ти оздравей по-напред — каза Янко. — А касабата нема да ни избега.

Прекара нощта неспокойно, мятеше се и бълнуваше. Палеше го за вода и Янко на два-три пъти му носи мътеница да пие и налагаше кърпи на челото му. Овчарите спяха непробудно и кротко като агнета. Когато с мъка отвори очи на другата сутрин, Янко го нямаше. Беше отишъл да докара едно стадо, което беше от същата къшла, но се бе отделило от нея на друга паша за два-три дни. Той скоро дойде. Още неслязъл от кончето, се вгледа в чорбаджията си.

— Калунъаа... — Спусна се и попипа ризата му — цялата лява страна корясала от засъхналата кръв.

Той сам свали ризата, но парчетата не можа да отлепи. Само постави нови парчета върху старите, отново понапраши наоколо с гъба и леко пристегна ремъците. Опита се да му навлече своя чиста риза, но тя излезе тясна. Калуньо беше прежълтял, отпаднал, не му се ядеше, не му се правеше нищо, лежеше му се само. Янко това му и каза — да остане на колибата и да лежи. Калуньо не се съгласи. По някое време кучетата прилаяха, идваше друго стадо. „И тия са с голи тояги, ама барем правят калабалък...“ Заедно с тукашните, всички поеха направо към хребета. Двамата с Янко ги следваха отдалече. Те не отидоха при стадата, само се намушиха в тръните на една трънясала могилка, която даваше обзор към долината. Конете пуснаха да пасат оседлани, а сами се затаиха на полянката сред тръните. Калуньо се отпусна на тревата по гръб.

— Не леж на голата земя — сгълча го меко Янко. — Росно е.

Той застла кебето си на тревата до него, Калуньо с мъка се премести.

— Не си кефлия, виждам аз. Не трябаше да идваш.

— Нищо. Те нема да додат днес — каза Калуньо. — Ни утре. Старият знае какво ще го правя, ако ми падне на ръка...

— Не люти, море. И да ти падне — ръката ти не е добре.

— Не му е сефте нему. Но тоя път прошка нема. Само да ми падне на ръка...

Лявото рамо изтръпнало, изтръпналостта постепенно слиза по ръката надолу и поболва глухо.

Стояха на могилката до обед. Калуньо ту лежеше, ту опитваше да стане, да се разтъпче, но повече го караше да лежи. Мъчеше го жажда, бяха забравили да вземат вода, и той се унасяше в неспокойна, трескава дремка. Янко го гледаше угрижено.

— По-добре да се върнеш на колибата — каза той.

— И ти немаш работа тук.

— Аз ще постоя още малко.

— Те нема да додат.

— Тая се не знае.

От могилката Янко гледаше стадата как сноват все в подножието на хребета, срещат се и се разминават. Билото над тях беше чисто.

— Най-добре е да вървиш на село — каза Янко. — Да дириш цер. Ако искаш — да дода с тебе...

— Мога и сам.

Той даде мартината на Янко, показа му как се пълни и слезе да лови кобилата. Янко му помогна да се качи на нея.

— Прибирай се и ти — повтори Калуньо — и гледай си другата работа.

— То аслъ... треба да се дере оня кон, да не го разнесат кучетата. А за града кво, утре ли? Май нема да може утре.

— Ще видим... ще ти обадя.

Направи широк завой ходом, за да хване черния път, и се насочи към реката, кобилата се понесе в бавен галон. Зад реката тя тръгна тръс, Калуньо се друсаше на гърба ѝ и ръката изведнъж силно го заболя. Той опита да подкара хайванчето отново в мек галоп, но не можа — започваше стръмнината. Сега и на равен ход ръката болеше. Калуньо слезе от кобилата и тръгна до нея пеша, като се държеше за стремето. Рамото беше като чуждо, беше се подуло и не даваше да се пипне с пръст. Той едва изпъпли стръмнината, беше съвсем изнемощял, а когато излезе на равното горе, пак се опита да се качи. Не успя и продължи пеша из гората — гъст дребак, който постепенно се разреждаше в бранищата пред стублата. Жива душа немаше наоколо, не се чуваше ни глас на пиле. „Направо съм си зян — помисли Калуньо, — жив зян. Да знае Кара бег да ме причака на това глухо място — с голи ръце ще ме улови.“ Че и оружие никакво нема, един пищов само, и той празен...

Едва се дотътра до стублата, пи вода, приседна да отдъхне малко. Беше отпаднал още повече. До село нема да издаяни, къде ти — село далеко. Той намота юздата около шията на кобилата и тръгна бавно към къшлата. Да поседи малко, да поеме дъх и да види какво ще се прави нататък. Добичето дигна, глава и само се заклати подире му.

Костанда се уплаши, като го видя. Не ѝ каза какво се бе случило предната вечер. Тя и не пита, а се опретна на работа мълчаливо и веднага. Най-напред го накара да седне на възглавница до едно дърво и да се облегне на дървото. Подгръ вода в едно котле и си изми ръцете. След това коленичи до него и спокойно, някак тържествено-сериозно се зае с раната. Подмокряше около нея с влажно парцалче, триеше леко и все опитваше да отлепи парчетата. Той усещаше пръстите ѝ как



шарят тихо по кожата му, ръката ѝ с подпретнатите бели ръкави, които миришеха на изпрано и на слънце. Поболваше го, но му беше приятно тя да го пипа и да го боли от това пипане, долавяше пресекливия ѝ дъх в лицето си, дъх на нещо зелено, гледаше я отблизо, такава съсредоточена и сурова, като майка — и нежна, и сурова. С другата ръка той неволно посегна да прекара зад ухото ѝ и да приглади няколко косъмчета.

— Не мърда! — каза тя строго и той отдръпна ръката си. — Така стои, чака...

Тя се изправи и бързо тръгна нанякъде, камбаната на полите се залюля плавно между дърветата и сякаш позвънваше тихо и звънът отекваше в сърцето му. Той гледаше бялата риза как се мерка между дърветата пред колибата, покаже се и се потули. Втрисаше го. Излегна се на късото чердже до възглавницата и усети да го обгръща зелената хладина на тревата, подраснала наоколо само за ден, и как се люлее в просъница. Тя бе подвяряла едната ръка под здравото рамо и се мъчеше да го изправи, в другата държеше китка напластени листа от живовлак. И все в просъница идеше към него напрегнатият неин горещ шепот: „Стане, стане... ти стане... хаде, мало стане...“

Топеше едно парцалче в котлето, прекарваше парцалчето по рамото му, там се стичаше нещо с приятна топлота, заедно с тръпчивия мирис на билка и жена, нещо мило, млечно, галъвно майчино, което обвива като пелена, тежест, която размеква и неодолимо свежда надолу. Студено и топло, пак студено, пак топло... сънища, които се редуват бързо, като облаци, минават и не се запомнят, сънища бързи, които отлитат, подгонени от вятър... студени и топли сънища... дъх на прясно изпрано, ненаситен дъх на слънце и на чисто... дъх непрекъснато обикаля около него и нещо прави, нещо опитва да прави... тръпчив, млечен дъх на жена и на майка... млечна мъгла застила погледа, разсейва се, сгъстява се, топла и студена... давиш се и изплуваш в нея... потъваш дълбоко, тежко надолу и дълбоко, после тихо и леко се понасяш нагоре.

Това трае дълго, безкрайно дълго, мъчително дълго, дълго като цял живот, всеки миг трепти и се изживява докрай, изстрадан до дъното — до дъното, дете стои студена и напластена непрогледната мъгла на забравата. И ето, мъглата полека се разрежда, и се разрежда все повече, и вече се провижда през нея. Ето — вече я няма, няма,

нема... и настъпва бистра яснота, бистра като утрин, трезва като изгрев...

Калуньо се събуди изведнъж, облян в пот, потта лепнеше и студенееше по кожата му. Кога се бе преместил в колибата — той не знаеше и не помнеше. Тя ли го бе пренесла и как — не знаеше. Нито знаеше колко време бе минало и откога. Беше тъмно, в гората плачеше улулица. Жената, топла, лежеше до него, сънena или бдяща, ръката ѝ плъзва през него и подпъхва завивката. Нещо го бе събудило. Може би, сгушена до него, бе прележала дясното му рамо. Може би улулицата. Или само ръката ѝ — премина през него като далечен тъмен зов. Той полека отмахна чергата от лявата ръка — болната, болката още стоеше стаена в нея, заглъхнала или приспана — и я погали там, дето разпилените коси закриват ухото и като паяжина гъделичкат гушата му. Ръката му срещна нейната, трепетна и настойчива — тя отново се плъзна по него и го търсеше, и го искаше, мълчаливо и настойчиво.

— Ти... — шепотеше тя задъхана, надвесена ниско над него, впита плътно в него, трепереща, и се смееше с бяла усмивка в мрака. — Ти...

Беше болно и хубаво. Беше леко и хубаво и напълни душите им с радост, която те не умееха да кажат и нямаха нужда да казват.

Тя се отпусна, все така задъхана и все още потръпваща, и заспа веднага, усмихната все така, равното ѝ дишане полъхваше парещо. И нямаше нататък сънища в оная дълга, дълга, мъчителна поредица. Нататък беше сън, чист сън на праведници, глъбина без край.

... Когато Калуньо изплува от глъбината, тя стоеше в светлия отвор на колибата по риза, широка и тънка бяла риза, в която прозираше голото ѝ тяло. Беше пуснала косата си надолу пред очите и я решише, склонила глава на една страна, гледаше го през косата и нещо си шепнеше сама. Като забеляза, че я гледа и той, усмихна му се. Беше свежа и млада като роса.

— Гюргювден — каза тя. — Гюргювден...

Гледаше към него и се смееше. Гледаше я и той, без да откъсва очи от нея, и тихо блаженство го изпълваше отвътре, някаква радост

ликуваща, не бе изпитвал това никога, към никоя жена досега, нещо непознато, което го размекваше и го правеше непознат за самия себе си. Магьосана жена. Страшна жена... Гледаш отстрани — прилича на всяка друга. Даже по-грозна от всяка друга. По-проста и по нищо от всяка друга. А усещаш — по-друга е от всяка друга, нещо в нея не прилича на никоя друга. Кое е това нещо, особеното, само нейното, най-нейното нейно, най-тайното, което го теглеше така необуздано, така безводно към нея като към пропаст? Кое точно, кое? Той не знаеше. Знаеше: като надзърне в пропаст, най-напред му се иска да скочи в нея. После се дърпа назад. А тук не се дърпа. Тук се бута в бездната сяло и не гледа нищо, и не иска да мисли за нищо...

Проклетата жена. По-настрана от тая жена, по-настрана.

Калуньо стана. Мина край жената, без да я погледне, и отиде да лови кобилата. Седлото не беше свалено, стоеше си товарът на него. Той помисли какво може да е забравил тук, огледа се, оправи стремето, сега трябва да стъпи в него, без да напруга лявата ръка, която висеше, изсъхнала. Нещо височко, пън някой... Обърна се. Костанда стоеше зад него с паничка кисело мляко и крайцник пресен хляб, млякото хванало отгоре жълтеникава хрускава коричка каймак, с втвърдени мехурчета в каймака. Беше протегнала двете ръце към него с паничката и хляба, пак се усмихваше и го гледаше право в очите — такава гъсто румена, усмихната ягода. Калуньо пак усети как му прималява, щом я погледне, щом го погледне, проклетницата... Беше гладен, вече не помнеше кога е ял последния път и още повече огладня, като гледаше паничката.

Той поведе кобилата към извора.

— Додеш после... пладне додеш... — говореше тя тихо, като вървеше след него. — Додеш Гюргювден...

Той не се обърна, не каза дума, не показа, че е чул — така и не разбра пита ли го, моли ли го, или само го кани.

По-настрана, по-далече. Да забрави, ако може. Да стъпи здраво на земята и да си гледа работата. Толкова работа се отваря сега. Не знае дали са изорали нивите и засели царевицата. Кога да потърси Аргирис и къде да теслими сиренето, ако не се разберат за цената — гъркът е малко терсене на пазар. Отдавна трябваше да бъде на село и да свърши сто работи, които го чакат. А се замайва, пилее се, люшка се по

поляха като пух на глухарче. И всичко се обърка от тая, чръноовчарката. От нея. Проклетата да е...

Беше гладен и жаден. Пи вода и гладът го сви по-остро. На село! Гюла сигурно е приготвила вече агнето; плънката с карантите, с лук, пипер и бабина душица... хубаво го прави тя. Тя знае — някое посугарно агне, не голямо и не тлъсто. После ще се премени и ще излезе да се повиди с приятели, да погледа и гюрешите. Да не беше това с ръката му — и той би обул киспетите и би плеснал с ръце. Но Гюла беше далеко, беше далечна. Даже не му се мисли сега за това. Никак не му се мисли... Той обърна кобилата на изток, към къшлата зад Рата. Янко все ще приготви нещо за ядене, кво да е. Ще хапне, после ще види. Пред очите му още стоеше Костанда със зелената паничка в ръка и мекия зачервен крайцник. Гледаше го и се усмихваше. Сигурно така е стояла и когато той отмина. Дожаля му за нея. Какво е виновна тя? А мигар е виновен и той? Има ли виновни? Хората се срещат, събират, разминават... любят, бият или убиват. Светът върви така. Къде е вината?

Много му дожаля за нея — такава, с протегнати ръце. Беше несправедлив към нея и неблагодарен. Крива ли е тя, че му допадна изведнъж? Крив ли е и той, че се втурна към нея като жадясал към вода?

Нищо, нищо. То ще мине. То вече минава.

Кобилата вървеше ходом, Калуньо се клатеше отпуснато на седлото. Слънцето свети радостно, наоколо треви и шуми зеленеят, наедрили празнично, гергьовски. А в душата му пусто и несгодно... Той подмуши хайванчето, то това и чакаше и се сбързи без повече подкани. Така, да го лъхне вятърът, да проветри утайките, набрани вътре. Но ръката, разтърсена, ръката изведнъж го заболя отново и той спря, за да премине болката. После пак тръгна ходом.

На къшлата Янко пак го нямаше, беше останало само момчето. Нямаше и нищо за ядене. Момчето му донесе парче сирене и един оръфан комат хляб, без корички, кой знае къде овъргалян из торбите, спечен и бодлив. Не му се ядеше ни това сирене, ни такъв хляб. Но изяде всичко до троха, защото беше гладен. Надзърна и в едно ведро, но млякото там беше подквасено сутринта и още невтасало. После

потърси Янко. На могилката го нямаше. Стадата пасяха под хребета, както вчера и онзи ден, разтегнати на дълга тясна ивица. От ивицата се отдели черна точка и залази насам. Беше Янко, съгледал го на могилката и препускаше насам. Каза, че всичко е мирно и тихо. Пита ще ходят ли утре на касабата. Да, ще ходят. Ти може и да си гладен, Калунъаа, пък аз те занимавам с приказки. Гюргювден е. Едно бравче, а? Ще стане бързо, докато видиш.

— Не, ще вървя. Нека хората си заколят по едно на двама...

Връщаха се към къшлата, Калуньо кривна наляво, за да хване прекия път за Рата.

— А картината? — викна Янко подире му, но Калуньо не го чу.

Янко остана сам и някое време гледаше към него, чудеше се на акъла и приумиците на своя чорбаджия, който идваше и си отиваше внезапно и когато му скимне. Той тръгна по другия път, за къшлата, от време на време се обръщаше назад и мислеше какво става с чорбаджията.

Калуньо и сам не знаеше какво става с него. Той отиваше към Стублата, бе се зарекъл да не се отбива там, а да цепи право за село. Но знаеше, че отива право при Костанда. Че потъва, както в ония сънища, нощесните, те бяха вече изветрели и забравени, а незабравено от тях бе останало само потъването. Знаеше, че потъва все по-надолу и няма сила да го спре, да го избута нагоре, за да се огледа с ясен поглед наоколо. То бива веднъж, два пъти... сгрешил си, голяма работа, кой не греши. Но така, но това... Той не можеше да го проумее. И не искаше.

... Тя стоеше на пътеката и го чакаше. Беше го усетила някак и бе излязла при извора да го посрещне. Видя я чак когато наближи съвсем. Тя стоеше, обърната към него, гледаше го и се усмихваше с оная нейна ласкава усмивка, която го прерязваше през гърдите и в която той се боеше да погледне. Но я погледна — и топла вълна го обля. Тя хвана юздата и поведе кобилата, двамата тръгнаха един до друг мълчаливо. Като излязоха при колибата, тя намота юздата около шията на добичето и го пусна да пасе. После се обърна към него и посочи рамото му. Болеше го, когато тя отлепваше старите парчета, тя ги отлепваше леко, но пак болеше. „Боли?“ — питаше го. „Неее...“

Беше му хубаво да го боли така — тя да го пипа с меки пръсти — и му се искаше това да трае дълго.

— Бои се?

— Не.

— Сички бои се.

— Кои сички?

— Мъз, кои. Не трае, га боли...

— Аз трая, виж как трая.

Беше зажумял и я чакаше да топи парцалчето в топлата вода и да го прекарва по рамото му. Да мирише на отвара от билки, да се стичат по гърба му топли струйки, които надолу стават студени. Искеше да продължи дълго това, да няма край, да заспи под тия пръсти. Но то беше кратко, жената пипаше сръчно, пристегна новите сухи парчета около рамото му, после внимателно навлече и ризата. Е?... Беше коленичила срещу него, гледаше го и се смееше. Той отмахна косъмчетата, които закриваха ухото ѝ, и я погали там, около ухото. Тя се смееше, беше хванала здравата му ръка и го гледаше радостно. Па стана, отиде някъде. Облегнат на дървото, той жумеше срещу слънцето и я чакаше. Пропусна полите ѝ и едно шарено месалче се разстла на тревата до него. Когато полите пропусна още веднъж, на месалчето се появи широка плоска тава с печено агне, топъл хляб и две бъклицы, голяма и малка. Пиха от малката бъклица. Тя пак беше коленичила срещу него и го гледаше със светнали, ласкави очи. Той не смееше да я погледне. Беше гладен като хрът, а не можа да хапне нищо. Почопли само плешката на агнето, обра кожицата и това беше. После посегна пак към малката бъклица, но тя му подаде голямата. Беше вино, пивко, с вкус на крехък лозов ластар, и той пи от него. Хубаво вино. А не можа да яде. Агнето миришеше на бабина душица и се топеше в устата. Но нещо му преседна и не можа да яде от него. Тя ядеше, пиеше, канеше го, беше весела, оживена, гледаше го, бърбореше завадено и смешно, смееше се. Той пиеше на малки глътки от голямата бъклица, гледаше я.

Извади кесията си, погледна вътре — нямаше нищо. Сети се за една мъничка пазва в силяха, тайна пазвичка за зор заман, и бръкна в нея. Две монети с остри, неизтрити ръбове, две новички махмудии. С два пръста извади едната и я постави в шепата ѝ. Жената гледаше парата изненадана и смутена, усмивката изчезна от лицето ѝ. Тя

държеше златото в шепата си и го гледаше като нещо непознато и опасно. После погледна към него.

— Земи, земи! — подкани я. — Земи, за тебе е!

Тя бавно протегна ръката си към него. Беше помръкнала изведнъж, спарушена някак, и не приличаше на оная Костанда отпреди малко.

— Не, не — каза той. — За тебе е, за тебе!

Тя държеше ръката си протегната, с отворена шепа, беше навела глава. Па сви шепата и замахна кратко встрани. Парата блесна за миг на слънцето — и угасна някъде из храстите. Тя се изправи, постоя малко, загледана надалече, замислена, сурово чужда. После тръгна полека към колибата, заобиколи я и се потули някъде зад нея. Калуньо гледаше подире ѝ. Беше объркан. Полежа някое време така, подпрян на здравия лакът, мислите му се пилееха без ред. Не знаеше какво да каже, какво да прави, къде да се дене. Чакаше я, но тя не дойде. Намери я зад колибата — седеше на тревата, с ръце на скути, гледаше пред себе си отчуждено и спокойно. Той застана зад нея, коленичи и обгърна раменете ѝ.

— Недей... — зашепна ниско над ухото ѝ. — Аз не исках... хайде недей... Ти защо така...

Тя полека свали ръката от раменете си и се изправи. Загледа го сериозно и строго, не беше го гледала така, той стоеше пред погледа ѝ плах и безпомощен.

— Иде си! — каза тя.

— Защо? Аз исках тук... исках сега...

— Иде си!

Той хвана кобилата и я поведе по пътеката. Преди да свие към извора, неволно се обърна назад. Жената се меркаше между дърветата, на главата ѝ пак се беше появил разноцветният кръгъл накит. Тя шеташе пред колибата, както преди, както винаги, и надиплената камбана на полите ѝ позвъняваше тихо и болезнено в сърцето му. Калуньо пое дъх и навел глава, взе пътя за село. Беше отпаднал, ядеше го мъка — такава черна мъка, от която няма врата наникъде.

Тогава съзна горчиво, че за първи път такава мъка му причинява жена. Съзна, че раната, която му отваря тази жена, е по-страшна от раната, която тя затваря...

## 2. ГЮЛА

... Толко време се губи по къшлите, нинга не е било това, чаках го секи ден, а той не иде, надах се, а днеска, а утре... а и днеска, че е добър ден, рекох — не може да не си доде баш на празника. И доде си. Един намръщен, един кисел, не му се приказва, целия свет му крив. И не го закачах нищо, само уведох кобилата и турих ѝ у яслата. Рече — боли го главата и му тежко на рамото, закачил си рамото на един строшен клон и раздрал го. Та да го видя... Парчета от цедило, едно връз друго, сичко се залепило, кръв избила и корясала. Да махна тия парчета и да туря нови. А не мога да гледам, страх ме е и ми се гади. Отлепям едно по едно, гледам, че го боли, но само стиска зъби и на челото избила пот. Вика ми да дръпна наведнъж сичко. Обърнах се да не гледам и дръпнах. И като швирна оная кръв... Прилоша ми. А той си гледа, зема едно по едно чистите парчета, държи ги на рамото, докато се напият, и ги фърля. После ми показва как да стегна ремъчките. Дадох му да се преоблече. После му сложих да яде. От агнето бяхме хапнали малко, то старата яде повече, тя все яде и все си е гладна, ако не ѝ кажеш да спре — не спира. Собата ѝ в старата къща пълна с дървеници и не ми дава да ги чистя; казва, че ѝ било добре, като я хапели дървениците... А той не яде много, повече пи. Рекох му да не се налива толко с тая пуста ракия, той ме изгледа и нищо не каза, каза само да му застеля в другата соба. Да не го закача по болното рамо. Застлах. Слушам после: върти се, пуфти, нещо събори, излезе навън, върна се, пак излезе. Гледам през пенджурчето — седи на дървника и светка с цигарото. Като зе да се разбелява, станах да издоя биволиците и да сложа на кобилата, закачих млякото на оджака да възври и седнах да пресуча малко прежда. Ослушвам се, в собата му тихо. Надзърнах — унесъл се, ама отвит. Влязох да го завия — и като скочи изведнъж, и гледа с ей такива отворени очи. Ма гледа и не види. По туй време порука кехаята отвънка и чак тогай се събуди. Оседлаха кобилата и заминаха някъде. Върнаха се привечер, конете натоварени с нещо дълго, увито в чували, и едни сандъчета. Спряха да хапнат и да изчакат колите и отидох да видя какво е това в чувалите. Пипах, но не можах да позная. Прътове някакви, железни и дълги. Колите додоха



късно вечерта, отивали за сиренето, и сички се дигнаха за къшлите тогава. На другия ден го няма. И на по другия. Доде си на третия. Ма не сам. С една чръноовчарка. Тя сама си скочи от коня. Поогледах я аз тъй, поизмерих я. Една изправена, стегната една, гледа те право в очите и не мига, а ти не мож да гледаш в очите ѝ. Църна, ама не много, и устата ѝ голема. И стара, треба да има трийсет, че и отгоре. Ще спи, казва, в старата къща. До майка му, демек. Еми да спи. На заранта пак ми я води. Дай ѝ, вика, някаква работа, да се намира у работа. Че каква работа? Е, нека помете двора. И нещо дърва да насече... Га гледам по едно време — дворът пометен, насред пуши купчина боклук, и дървата насечени. Пък аз съм зела едни масурчета с вътък за снопарки и се чудя коя боя до коя да туря. Чакай, рекох, да питам и нея, да видим що ще рече. Тя зе масурчетата, гледа ги, мери ги на око. Па вика. Тая, вика, благата боя, пембената, до църно да туриш, че си ударат, та да светне като огнено... Жълтото на суро, сурото на кърмъзено, пак църно до него, после бяло... Ами, викам, едни зелени борики искам да изкарам — на бяло може ли? Може, вика, ама не е убаво, мръчка се и се губи. Та по-добре на църно по-вакло да бъде... И ми подава масурчетата. Гледам я аз, тая като че сега от стан излязла, приказката ѝ завалена, ама пак се разбира. Той в това време чешеше кобилата, тя отиде при него, пита го нещо, позасмя се, и той се позасмя. После тя отиде на оня край на двора, има там една купчина белопръстица. Взе една мотика, донесе вода и почна да разбърква пръстта. После доде кехаята, двамата с мъжа ми излязоха на пътя, а там стои един от чръноовচারите — мъничък един, а у суратя като момче, суратят му обрасъл с червеникава четина. Двамата почнаха да се препират нещо. Мъж ми нещо му дума, оня навел глава и слуша, ама клати главата и като че не кандисва. И иде кехаята вкъщи, каня го вътре, питам го: „Кой е тоя?“ „Мъж ѝ“ — вика. „Ми кво се разправят там?“ „Пазарят се“ — вика. „Много ли сака оня?“ Кехаята надигна филджанчето, изпи го, па завъртя глава настрана и дума: „Ич не сака...“ Наливам му аз пак ракия, и пак гледам навънка. Мъж ми туря нещо у шепата на оногова, оня гледа шепата и мълчи. Мъж ми пак бърка в кесията, пак туря нещо в шепата му и го тупа по рамото. И оня си отиде, ама се познаваше, че не е кефлия. После мъж ми отиде до старата къща, там чръноовчарката маже стената с белопръстица. Нещо ѝ казва и се ухилил. После двамата с кехаята заминаха нагоре с конете. Беше станало пладня,

седнала съм да похапна, па се сетих, че и чръноовчарката може да е гладна. Е, рекох, ако е гладна — сама ще се обади. Добре, ама тя се не обади. А до вечерта омазала къщата отпред, къщата свети като нова. Вечерта се прибира мъж ми, оправя кобилата и тръгва за старата къща. Ете след малко — води ми я. „Сложи да хапнем“ — вика. Добре. Сложих, хапнахме. Никой дума не дума. Чръноовчарката зе колко — два-три залъка, и стана. Излезе си. А мъж ми се начумерил, обърна една чаша и мълчи. После още една. И ми казва. „Слушай — казва. — Довел съм ти тая жена да ти помага... (още една чаша наля). Ма сакам — вика — да я броиш не за измекарка, а за човек. Чу ли?“ Чух. И толко беше. Той се прибра и си легна. Като ошетах, легнах си и аз. По едно време се събуждам, нещо ме събуди. Гледам: нема го. Излязъл. Чекам да се върне, а се бави. Нещо ме гложди и не мога да заспя. Чекам. Еле по едно време те го, иде си — скърцат стълбите. И вратата прискръцва. На пръсти приближава, гледа къде мене да види спя ли. Спя. Лежа и не шавам. Сабайле го оставям да си доспи. Нищо му не думам. Той разтопи лой и смаза пантите на вратата. После пак запраши къде къшлите. Но вечерта си се прибра. Сега оди къде оди — вечер си се прибира...

А оная станала преди мене. Зела трънометка, мете двора. Издои биволиците и ги изкара на паша с говедата, селските. И пак се залови да маже къщата, сега отвътре. Привечер се връща човекът ми, вързал не вързал кобилата — хоп при нея. И ми казва после да приготвя съседната стая за старата, свекървата. Старата да се премести до мене, за две-три вечери само, колко да се омаже къщата отвътре. Е, хубаво. И старата се дотътра още същата вечер, бях ѝ приготвила да се разплуе там. А мъж ми рече да прескочи до кафенето на Крив Роглю. Чекам го да се върне — нема го. Стана полунощ, мина, втори петли пеят — нема го. Сън ме не лови. Чувам по едно време — скърцат стълбите. Тях не може да намаже с лой. Той се събул по чорапи, влиза и ляга. И пак не мигнах. Сабайле се поразмърдах малко, държах се донякъде, прозявах се, бутах совалката. И като съм заспала по едно време на кросното... беше се презпладнило, та се събудих. Той пак се губи цял ден някъде, но ранко се прибра. Вече все ранко се прибира...

И тая нощ същото като оная. Само че тая нощ мене не ми се спи. Той излиза, чекам да затихнат стъпките и — по него. Мина двора, мина сливака и се вмъкна в другата къща. Ни боринка, ни лампа да светне там... Чекам аз, чекам. И е го, задава се по едно време. Не ме види. Събува се долу, полека по стълбите, пусти стълби пак скърцат. И се изправих пред него.

— Мож да не се събуваш толко отдалеко — думам.

— Ти кво тука? — сепна се.

— Ми кво, чекам те...

Прибра се, легна си, като че нищо не е било. Сабайле дроби млякото си, седя насреща му, гледам го.

— Ти кво си ме зяпнала така мари?

— Докога... така? — питам. Ама гласецът ми изтънял, ще се скъса.

— Кое — докога? — И остави лъжицата.

— Това. Ти знаеш...

— Наминах при добитъка да го видя...

И като рече така, солзите ми рукохна от един път. Той ме гледа, гледа, па ме фана за ръките.

— Слушай... ама не реви, а слушай добре. Мога да изгоня тебе и да зема нея. Нема да го направя. Срамота е от хората. Мога да не гоня тебе, а да зема и нея. Нема да го направя — две не ми трябва. Ще направя така: ти тука, тя там. Но ако ти... — Помълча малко, додаде: — Ако ти... ако разбере, че ти я гониш и мъчиш... само дума да чуя една — главата ти откъсвам. Убаво да помниш!

И то беше сичкото. Аз знам отде иде сичкото. Къде ли не ходих, какво ли не правих. Не помага. Сички врачки обиколих, сички оджи, сички церове, магии, и треви разни, и муски секакви. Не и не. Нема да ме сподоби Бог с рожбица. Моите дружки ги навъдиха вече по тричетири, а аз така... като сухо дърво. И като мина по улицата, жените се събрали накуп до вратниците, бърборят. И щом ме видят — смълчат се. Като отмина — пак шушукат и гледат подире ми. Старата — и тя все накриво ме гледа... Хорските уста не мож да затвориш. А оная, чръноовчарката, си имала момченце, кехаята ми рече. То при баща си, с овците...

И една нощ стоя до пенджера им. Чувам, приказват: „Не мога тука“ — вика оная. А той: „Потрай още малко, да събера майсторите...“ Какви майстори да събира? Светка цигарото му вътре. И той пак по едно време нещо продума, ама закачам само оттук-оттам... демек нещо като: фанала ли вече, усеща ли нещо?... Тук зашепотиха, смеят се тихо — и нищо не можах да разбера. После се умълчаха и си ойдох.

И доде време за стрижба...

### 3. БЕЛИ САРАЕ С КУЛА

Калуньо изпрати стригачите при Янко, те бяха все хора от сиромашка черга и всяко лято все тях наемаше. Те и сами се обаждаха — чорбаджията им даваше добра надница, а след стриждбата се заемаха с коситба на ливадите му. Гюла отиде със стригачите да си подбере вълна за работа; меката и руната — за черги, острата — за кичени кебета. Но тя отиде не само за вълна... Вкъщи на село остана само Костанда. А Калуньо тръгна по селата да събира майстори. И главно в Богулите, отдето излизаха най-много. Беше закъснял — майсторите бяха вече заминали по гурбет и в селото останали само бърдарите.

Селото беше заправено на един гол камък над реката, наоколо нямаше нищо освен камък, и самото то бе от камък. Земя нямаше. Колкото я имаше, раждаше по малко ръж и картофи. Калуньо отдавна навиваше богуллии да слязат на земята му да я работят, но те не искаха. Имаха два занаята, останали от прадеди: да правят бърда от тръстика и къщи от камък. Бърдата товареха на своите дребни, издръжливи кончета, които бяха научени да не ядат много, и ги разнасяха навред; стигаха до Дунава на север и до трите морета от другите страни. Богуллии, както и съседите им от близките села, едва преживяваха от занаятите си и макар че връзваха грошовците си в много възли, не се отказваха от тях... Калуньо беше закъснял и успя да намери в Църън само стария устабашия Рушко, познайник и приятел на Калуневия баща. Старецът не можа да му откаже. С пъшкане и охкане той размърда старите кокали, двамата заедно посъбраха криволяво една тайфица от Църън, Богулите и Жежла — двайсетина каменари, колари и аргати. След една неделя разпавии и олелии Калуньо поведе тайфицата на къшлата в Стублата, Костандината къшла...

По това време Янко развеждаше Гюла по стадата да избират вълна. Беше вързал на седлото отзад две кофите дрънчеха и плашеха кончето, — за да размива в тях боите, зелена и червена, и да бележи овците от двата чешита вълна. А Гюла все не харесваше вълната и го

буташе от стадо на стадо. Личеше си, че търси и нещо друго. Докато го намери в Мочурите. Беше Костандиният мъж. Позна го не по него, а по момченцето, седем-осемгодишно момченце, облечено по каракачански, с лице мургаво, нежно като на момиче и зеленикави очи. Приличаше на майка си. По него намери и бащата, оня с нестриганата червеникава четина. И докато Янко тръгна с двете кофи из стадото да боядисва нужните овци по свое усмотрение, Гюла се разговори с каракачанина. Шпиро се казваше. Тя нарочно откри лицето си и го попита дали си спомня кога е идвал дома ѝ. Отпратиха момчето да помага на Янко, отделиха се настрана и дълго приказваха нещо. Повече приказваше Гюла, каракачанинът слушаше, навел глава... Янко още не беше свършил работата си, когато Гюла му каза, че иска да си ходи на село. Сега ли, веднага? Той беше удивен, още не беше боядисал овцете. Но чорбаджийката му каза да остави тая работа на чобаните...

... Рушко, старият майстор, мислеше да почива това лято. Беше си насадил едно бостанче край село, бе свил там проста колиба от пръти и ръженица и само чакаше времето да се стопли добре, за да се премести на колибата заедно с двете кози. Не беше толкова стар, че да хвърли чука и мистрията на тавана завинаги, беше все още изправен, ходеше ситно и припряно. Но се оплакваше, че като се наведе да върже цървулите, после не може да се изправи от кръст. И като се качи нависоко, вие му се свет. Калуньо го помоли: нема кой друг, а работата не чака и трябва да се свърши още това лято; и нема да се качва нависоко, ни да пипа нещо — само да наглежда и нарежда... Старецът поклати глава, той знаеше по-добре от Калуньо какво нема и какво има. Съгласи се с голяма кандърма. Но щом се съгласи, веднага дойде на мястото заедно с половината аргати и колари и без маене почна работа. Той разгърна най-напред овчата кожа, на която Калуньо с въглен бе начертал мерака си. Сградата мязаше на подкова — събираше краищата си при портата откъм пладне, под Стублата. Сараят трябаше да бъде в дъното на подковата, а от двете му страни, като ограда, се редеха хамбари, кошове, плевни и обори.

— Ако се дига отсекъде наведнъж — забележи старецът, — градежът ще иска много народ. Отде да почнем?

— Оттука! — Калуньо опря пръст в дъното на подковата. — От сарая.

— Не — каза майсторът, като се позасмя. — Почва се от най-нужното. От нужник. И от покрив за народа...

С властна и спокойна ръка старецът разпореди:

— Коларите — на Рата за камък! Пешаците да секат гора за колиба! Нарича за четиресет-педесет човека! Още десетина коли! И още толкова чираци!...

Народът се размърда, работата около колибата закипя веднага.

— А сега земи брадвето и — сос мене! — заповяда старецът.

Двамата с Калуньо тръгнаха да очертаят мястото на обширния двор. Калуньо задялваше дърветата, които трябваше да бъдат съборени. Майсторът го питаше не му ли е жал за тия дървета, такива налети със сила, наредени като войска; още дедо му ги чувал и не ги секъл — че и те душа носят... Той заничаше по дърветата, мереше ги на око, избираше правите, па посочваше с пръст: тоя... тоя... и тоя... Из бранището ечаха гласове, тишината се напълни с глъч и екот на брадви. Старецът все вървеше из гората с размерена строга крачка, Калуньо го следваше.

— То ми е за последно... — бърбеше старецът. — Тебе не те зная дип, ама баща ти зная... та да не му строша хатъра нему, рахметлията. А народа има сухоежбинка за ден-два, та виж там, да се готви... че тая иска ядене, на сухо не ще... А утре ще чъртаем на земята и сичко ще мерим най-точно.

Колибата за аргатите бе струпана набързо още същия ден. Тъкмо навреме. Защото през нощта заваля дъжд, един от ония летни дъждове, които идва с облак и гръмотевици, но не отминават с облака, а се затягат и карат с дни — тихо, равно и упорито. Пътищата лъснаха и се разкаляха, коловозите потънаха до главините. Коларите изпрегнаха добитъка, пуснаха го да пасе и се прибраха на сушина в колибата. Прибраха се и секачите. Покривът прокапа тук-там, но напалиха огън, та сушеха и ямурлуците, и покрива, приказваха и се смееха, и кашляха от пушеците.

В такова време те щяха да седят и по домовете си, но там нямаше кой да им плаща за седенето... Калуньо беше заминал с Янко по селата да събират още аргати. Имаха късмет. Мнозина от гурбетчиите дюлгери се бяха завърнали от долните села, за да прекосят — тях

уловиха. Дадоха им добра надница, платиха им на зелено за месец напред — и Янко поведе първата тайфица от десетина души направо за Стублата. Янко след това трябаше веднага да търчи на Мочурите — да докара стадо мъжки шилета, с овчаря заедно, за курбан на майсторите. Янко се забърка кое да гледа по-напред — стрижба ли, или около майсторите да се върти. Че идеше и предой — да се дели сагмал от шилета, бачии да се градят... не е едно. И всичко му се струпа наведнъж. Смятаха да задържат и стригачите на градежа, като привършат коситба. Че след тоя дъжд пекне ли слънце — коситбата е на прага...

Мокър до последната нишка, Калуньо се прибра на село. Зажаднял бе за Костанда, два дни не беше я виждал, а му се струваха месеци. Клатушката се на седлото, мокър и морен, мъчеше се да спомни лицето на Костанда и не можеше. Как изглежда лицето ѝ, как го гледа, как се смее. И тъкмо да улови черта позната, та да сглоби образ от нея — чертата се размиваше, образът кривеше, неуловим и мътен като образ зад джам, облян в дъжд. Беше гладен и капнал от умора, лицето заострено, душата свита и премръзнала. Искаше да я види час по-скоро, да се сгуши в скута ѝ като дете, за да се стопли и успокои.

Когато влезе в Скрибеня и мина край кафенето на Крив Роглю, беше още видело, но ламбата вътре светеше. Някой го повика отвътре: — Калунъаа!

Не смяташе да се отбива, не му беше до кафе сега.

Но слезе от кобилата и нави юздата около шията ѝ, да не я застъпи. Дрехите лепнеха студено по тялото му.

— Ела, ела, Калунъаа. Ела сам...

Беше Уруков, ходжата, гледаше го от ъгъла на миндерлъка до прозорчето и се смееше, червендалест, с лъснати очи и бузи.

— Какво има, ходжа ефенди? Казвай по-бързо, че съм вир-вода.

— Сертлия! Сега ще се стоплиш! — Ходжата го гледаше усмихнат.

Кривия донесе две кафета и притури дърва в кюмбето. Калуньо чакаше.



— Чувам, зафанал си големи работи... — Уруков ласкаво го потупа по рамото, но отдръпна ръката си и я изтри в джубето, беше мокра.

— Чак толкоз големи не са.

— И друго чувам. Май че и жена нова... и каурка била...

— Та що?

— Нищо. Само викам... щото се полага по шериатския закон там... — Ходжата надигна филджана си, подуха му и внимателно погледна изниско над него. Калуньо мълчеше.

— Кога смяташ да почваш минарето? — попита той.

— Ми трябва да го почваме, време е... Че това, сегашното, с тия талпи, само ни резили. Не смея и да се кача на него...

— Рекох, ако подпитваш за пари — сега не ме закачай. На зор съм. — Помисли и добави по-тихо: — И в моите работи не надзъртай, Урук. Твоите си гледай.

— Че то това си е баш моя работа.

— Но бърка на моята.

„Мокър съм, студено ми е, работата ми стои и съм зъл — помисли Калуньо, — и си изкарвам яда на човека.“ Добави по-меко:

— А за минарето ще видим наесен, Урук. На думата ми мож да стъпиш като на ездитен камък. Бинекташ.

Той остави кафето и стана. Кафеджията клечеше пред кюмбето и разравяше горещата пепел с две джезвета. Подхвърли му пара и излезе.

Дъждът все така продължаваше да ръси равно, небето ниско захлупено отвсякъде. Кобилата покорно стоеше под дъжда и го чакаше, навела глава. Поведе я към къщи пеша. Тутакси зад портата го пресрещна Гюла, наметната презглава с някакъв чул.

— Идва мъжът на оная... — каза тя.

— И кво?

— Искане я...

Завъртя се и влезе вкъщи. Той постоя малко, помисли. Па зашляпа през локвите из двора, през сливака към старата къща.

Костанда трепна и се обърна изненадана, когато той отвори вратата и застана на прага — космат и мокър, напълнил със снагата си цялата врата. Тя го гледаше смутена и не знаеше какво да прави, усмивката ѝ се белна за миг. Пристъпи към него и залепи лицето си в мокрия ямурлук, той усети в ръката си нейната ръка — мъничка, топла

и трепереща. Подигна лицето ѝ, беше мокро и то, тя искаше да го скрие, но той го държеше в длани, замаян от топлотата му. Отдъхна си. Усети, че най-сетне е дома си, там, където трябва да бъде, където иска да бъде. Където премръзналата му бездомна душа може да се стопли и унесе като дете.

Тя го опипа с тревожни ръце, остави го и се разтича да подсили огъня в оджака. Накара го да седне и събу цървулите му — бяха нагизнали, мязаха на две лигави пачаври и смърдяха ужасно. Развърви навущата, смъкна една по една дрехите му и ги простря да съхнат. Остави го почти гол. Той се срамуваше малко от голотата си, тя не се срамуваше. В ръцете ѝ беше като нейно малко момче, заиграло се на дъжда и намокрено — и притихнало сега, след като са го уловили, били и простили. Беше негова майка — сурова, наказваща и обична. Негова сестрица.

Тя му поднесе едно стомне и сама го държа, докато той пиеше и благият огън на ракията се стичаше блажено в гърдите му надолу. После тя влизаше и излизаше, хлопаше меко вратата и потракуваше със съдове; нещо правеше. Полегнал, той я чакаше тихо и гледаше в огнището, дето лениво пролазваша пламъци; чакаше вратата да хлопне пак и тя да полъхне край него с полата си, за да усеща, че е някъде наблизо, отива и се връща; че го обвива със себе си като затоплена пелена — а той се смалява вътре в пелената, стапя се и се смалява като дете. И беше неизказано хубаво това...

... Той отвори очи и я видя, беше надвесена над него и се смееше, и прекарваше опакото на дланта по лицето му, остро изрязано и бодливо.

— Аде... едес! Едес!

— Не ща сега.

— Не ста, не ста... Сти!

Все чъртаеше с ръка лицето му. Той се надигна на лакът и хвана ръката ѝ:

— Костанде, чуй. Ти искаш ли... да се върнеш при мъжа си?

— Мъс? Не знае... Ти иска? — Пак се усмихна. Но той усети как тя изведнъж се напрегна цялата.

— Не искам.

— Ти — мъс! Ти!

Той гледаше как трепкат по лицето ѝ отблясъците на огъня, гледаше полуотворената уста, бялата усмивка. И мислеше как чудно е нареден светът. Цял ден бе зъзнал в мокротата, в лапавиците и ветрищата, гонен от село на село. И през целия ден като сън му се меркаше тя, като сладостна нощна отплата за суровата неприветност на деня, като светеща мургава снага, която ще го приюти в скута си и ще изпие умората на деня. И ето, тя е при него, той е при нея, може да я земе в ръцете си и тя ще обвие себе си около него, плътно — като смях, като ласка. Когато поиска... Но сега не иска. Сега иска нещо повече от това. Исква цялата нея. Всичко, което е тя. Всичко, което може да бъде тя. Това всичко е голямо и не свършва бързо като прегръдката. Голямо и по-дълго от това изменчиво, трепкащо, неуловимо лице, от тая бяла усмивка, от тия очи, които пронизват и сътрисат; от косите, ухаещи на муската... По-друго, по-силно, по-страшно... той никога досега не е познавал това страшно и дълбоко нещо, чието дъно се не види. Колко чудно е това — той не може да го разбере. Не може да разбере нито себе си, нито нея, нито това нещо, което обгръща тях двамата и ги върти, и ги замайва в безкрайна, безначална магия. Той не знае нищо, той не иска нищо. Той иска само това, само нея и всичко, което е с нея, идва от нея...

... Заспа в ръцете ѝ, така както бе прилегнал на лакът. Тя полека го отпусна да легне, сгуши се сама до него. Мерна се за миг само мисъл за рамото му, какво е станало с рамото му... мерна се като искрица и угасна. Тя заспа изведнъж като него, като дете — угасна като искрица и тя...

... Дъждът като че бе понамалял, но ръмеше все така ситно и равно на другия ден — когато тръгнаха. Зелените ливади, зелените ниви, зелените шуми, всичко зелено бе посивяло и помръкнало в мокротата. И времето като че бе посивяло и спряло.

В новата колиба аргатите играеха на дама с бобени и кукурузени зърна, или дремеха около огъня, делкаха клечки и си приказваха, печеха охлюви. Старият майстор лежеше на нарите, завит с шубата, и

само от време на време се надигаше да запали лулата си — и дълго след това кашляше дрезгаво, старешки, но не изпускаше лулата. После лягаше пак — дръглив, оплул от лежане. Понякога излизаше вълн, гледаше небето, цъкаше, ходеше нервно нанякъде и се връщаше, потъмнял като времето, и лягаше отново, като мърмореше нещо безгласно.

Янко го нямаше. Костанда се опретна да меси хляб. Колибата бе позапустяла без хора, пътеките около нея още стояха, но тревясаха. Вътре всичко си беше на мястото, както преди. Калуньо очисти бурените, къде оскуба, къде окоси. Напали огън и мястото оживя. Привечер дойде и Янко със стадо шилета; нямаше къде да го подслони. Не беше Янко човек, който в такова време ще остави живата стока на открито. Той разръчка аргатите, те се разтърчаха и набързо струпаха от шума нещо като навес — не толкова за сушина, колкото за завет, защото дъждът капеше и през шумата. Но през нощта дъждът престана изведнъж (старецът пръв го усети), небето се изясни, показаха се звезди. А от сутринта пекна ясно слънце.

Старият Рушко се размърда ранко-ранко и още преди слънцето беше на крак. Наметнат с кожуха, той застана пред колибата на Калуньо и се прокашли:

— Хавата се отвори, чорбаджи. Хаде!

Старецът размери с крачки цялото място, подире му Калуньо забиваше колчета. Мястото се очерта, беше обширно. Разбраха се тъй: главната сила да бъде хвърлена в дъното на подковата, при сарая; излишната ръка — в градежа по цялата подкова.

Работата веднага възвря. Старецът — нервозен и припрен, с око набито и остро — веднага разпорежи кой къде и как; и не остави никого да се помайва и бута без работа.

... А работите около Калуньо наваляха една връз друга, по няколко наведнъж, застъпваха се, все бързи и неотложни. Около овците, вълната, шилетата и готовото сирене, разправиите с търговци, пазарлъци и превози. И тичане за още аргати. Ливадите се надигнали, цъфтяха бурно и даваха зор за коса. И докато Янко се разправяше с

овците, Калуньо потъна в коситбата. Добре че се случи все хубаво време, валя само веднъж и за кратко, не направи поразия, та сеното се прибра изсъхнало, с мирис и цвят на треви. И много беше, копите се натъркаляха по ливадите нагъсто като овчи стада. А със сеното заедно вървяха грижите по копанта на кукуруза. Ръжениците се бяха източили равни, вече премятаха талази от полъха, ечемиците наливаха клас... Полето радваше окоето на Калуньо, сърцето му ликуваше. По цял ден той търчеше от място на място, вечер се прибираше на колибата, капнал от умора, но сещаше умора чак когато прилегне до огъня и се понапече. Хапваше набързо и вече беше заспал — още там, при огъня. Сутрин рано поемаше пак из кърищата. Беше отслабнал, небръснат и занемарен, нямаше кога и ризата си да преоблече, почернял от слънцето, само очите му светеха. Кратко е лятото, като слама изпламтява бързо и буйно, и много работи чакат ръката му. Работите напиряха отвсякъде наведнъж, трупаха се една връз друга и край нямаша. Но този товар от радостни грижи беше по мерата на Калуньо и наливаше като клас душата му с тихо, несъзнавано щастие. Беше щастлив така. Беше щастлив и не искаше нищо повече от това. Не ниви, не ливади и стада, не имоти и богатства, а това: да се върне вечер и отдалеч да види огъня, че свети, неизменен и верен; една жена да го посрещне при огъня с мълчалива ласкавост, да го обвие като дете с повоя на мълчаливата ласка. Да не мисли по цял ден за нея, но да знае, че я има на този свет, че е някъде, че е в него — като кръв, като хляб и вода, като сила в снагата. Като огън във вечерите и нощите му. Това. Понякога му се струваше, че в живота си е имал само една жена — само тая. Че никакви други не само че не е имало, но и не е могло да има. Че е познал само една — тая. Която всъщност още не познаваше. Той не искаше да мисли за нищо, което е около тая жена, неясното и нерешеното около нея, болезненото. Знаеше, че трябва да го реши някак, да го очисти и уясни веднъж и завинаги. Да го лекува, да го извади като трън от пета. Но засега не мислеше за това, отбягваше да мисли, не искаше да мисли. Нямаше време или гузно отлагаше времето... Една нощ внезапно се събуди, нещо го събуди. Беше тъмно, огънят загаснал. Тя, коленичила до него, бяла в бялата си риза, прекарваше ръка по небръснатото му лице.

— Топли мене — шепнеше и се смееше тихичко. — Студено мене... — Потръпваше от студ, нощите бяха хладнички, и бързо се

мушна под ямурлука до него.

Кое време беше, колко е спал дотогава — не знаеше. Разсъни се и не спаха до сутринта. Беше почнало да се разбелява, когато се унесе отново. Нея вече я нямаше, слънцето изгряло, събуди го старият.

— Напират за коситба, чорбаджи — каза Рушко. — На свое. Като прекосят — пак са тук. Да им заръчам да водят още народ?

— Бива, бива... Заръчай!

Не беше разсънен още. Стана да се разтъпче, огледа се. И едва сега видя изумен, че дуварът се дигаше отвсякъде като подкова, а в подковата вътре гората очистена и само един-два горуня стояха още, мястото просторно и празно. Дуварът не бе равен, някъде се дигаше, другаде едва излизаше от земята. Но нещо беше направено и стоеше твърдо, нещо ново, което той не бе съгледал досега в здрача на своите вечери и сутрини. „Добре, масторе... ти сам виж... ти знаеш щото трябва...“

Оседла кобилата и замина, обърна се да види чръноовчарката, но не я видя. През целия този ден ходеше малко като замаян или недоспал. Но не му се спеше, беше му леко и ведро. И пак, както преди, изпитваше с тялото си благодарност към тялото ѝ, към простото величие на тая жена; не — към жената, сякаш за пръв път бе разбрал докрай, бе усетил до дъно какво е това жена, точно тая жена, точно за този мъж. Сякаш тая жена бе събрала в себе си всички жени на света, бе неочаквано някакво, случайно чудо, имане някакво — не това, което събира сега, а истинското негово имане — което случайно бе намерил на пътеката край Стублата; и ако случайно не беше се навел да го земе, можеше и да го отмине. Дали не беше му се присънила? Животът е сън, казва Свещената книга, и истинският живот почва след живота... Но Калуньо предпочита този отсам, неистинския, който се напипва и тече гъсто и плътно... Тук пластеха сеното, изсъхналото сено се ронеше и пълнеше потния му гръб с бодлива плява. Там връзваха снопите ечемик, а далече напред през бляскавата стъклена стрън още жънеха; той скубеше едрото и по-зеленото за въжета — сутрин, когато бе влажно и меко. Че то зрееше с всеки час на деня. Натрупваха въжетата накуп, някъде на сянка, оръсваха ги с вода, покриваха ги с черги. По-натам довършваха копането на кукурузята, избуяли и вече лудеещи, можеха вече да скрият седнал човек — подредени и размахали тъмнозелените байраци на листата като безчетна войска.

Полето кипеше в жегата и зной капеше от всеки ден. Сън беше всеки ден. Като сън се изнизваше поредицата на дните и бледнееше назад, и тънеше в тъмите на паметта. Наяве беше само тя, оная, чръноовчарката.

И само тя беше нещо истински твърдо, на което може да се опре един мъж, за да бъде мъж — да не се завали и падне. Наяве беше това: той прекарваше длан по гладката стегната плът на корема ѝ, полека я прекарваше, внимателно и боязливо, защото дланта бе загрубяла и грапава: „Има ли тук... нещо?“

— Нема. — Тя се смееше тихо в гушата му.

— Иска ли?

— Иска... Костанда иска... — И пак се смееше.

После тя се дръпва някъде встрани, на ред излизаше нещо друго, тя отиваше някъде в сянката, сама посивяваше и ставаше сянка там, в колибата, при вечните, вечно повтарящи се, несвършващи женски работи на един дом, който още не беше негов. Но той знаеше, че винаги може да я повика от сянката, че сянката е винаги близо до него, че я усеща като своя сянка — ако не я вижда ясно през гъстотата на дневните летни грижи. И че без нея не може. Защо да говори за нещо, което и двамата знаеха? Той знаеше, че и тя не може без него. Знаеше го някак, долавяше го, това се долавя. То му даваше не гордост, не, а пълнота на силите. Пълнотата — да знаеш и да можеш. Да владееш себе си и света си. Тая пълнота: да усещаш, че целият свет може да се огъне като податливо тесто в ръцете ти и да приеме образа на пръстите ти... Той тичаше като бесен из полята от нива на ливада, събираше аргати, нареждаше. Не защото ламтеше да има, не от лакомия, той имаше повече, отколкото му трябва. А за да гледа как нещата се подават на ръката му и се менят, а зад гърба му остават завършени, ясни дела; как силата му се превръща в нещо, което не е било преди това, нещо, което може да се види и пипне... Лятото бе горещо и спорно, зряло лято, най-зрялото лято на Калуньо, най-честитото. Пълно с грижи и безгрижно. Никога не бе се чувствал така добре, както сега. Всичко растеше, буеше и се прибираще чисто, от всичко берекет. Само понякога му се меркаше мисъл, че толкова добро не е на добро — меркаше се и отминаваше като летен облак. Работата по градежа бе позатихнала, но не спираше. Стариият майстор се тревожеше. Дните на лятото са преброени и той искаше да изкара сарая преди есенните

дъждове поне до покрив. Имаше доста време до есента, но старецът бързаше — бе пресметнал, че изостава. Дуварът бе завършен криволяво, но сараят едва излизаше от темелите си и вече по темелите се познаваше какъв ще бъде. Голяма одая с оджак на втория кат, джамлия одая, цял ден да минава слънце през нея от три страни, отпред дървено креве. От дувара отзад да се източи нагоре каменна кула, по-висока от гората, и от нея да се гледа цялото поле наоколо, равното Калуньово поле около Стублата. Толко за това лято. Не беше малко, не беше лесно, старецът всеки ден пресмяташе надниците, потребни тепърва. В работата му Калуньо не се бъркаше, защото имаше доста своя. Тъкмо бе започнала жътвата на ръжта, заедно с нея и вършитбата. За вършитбата Калуньо взе и Костанда да му помага, макар че нямаше много нужда от помощта ѝ, па и старият устабашия мърмореше, че няма кой да готви на хората му. Калуньо я взе, за да бъде до него, да я гледа всеки ден отблизо и да ѝ се радва. Тя облече тънък памучен сукман, да не се набива по него осил, тънка и прозирна бяла риза дерменлия, на главата си върза бяла кърпа вместо каракачанския накит. Беше по-гъвкава и лека така. Калуньо я гледаше как чевръсто и неспирно обира сламата с вила и я отмята встрани, пребрадена до очите и неузнаваема, само очите ѝ се смееха, как момински крехко се огъва снагата ѝ, а гърдта ѝ подскача пъргаво. Сърцето му преливаше от радост само като я гледа, задъхваше се и я желаше ненаситно, винаги като първи път и всеки път като безкрайна, несвършваща благодат. Едва дочакваха нощите си. Нощуваха, сврени в сламите, без завивки и постилки. Топлият дъх на прясна слама се сливаше тогава с упоителния дъх на мускато и женска пот. Тя тихо го кореше, че ризата ще се скапе на гърба му от сол, откога не я е хвърлял, нека да я свали за пране. Той обещаваще да я свали, но не я свали — и тя наистина се скапа и увисна на парцали.

Беше хубаво време. Ден из ден, нощ след нощ, дълги дни и нощи, които после му изглеждаха изпламтели кратко като един ден и една нощ само. Като насън. И за първи път това лято Калуньо усети, че живее истински...

Тогава дойде вестта от село, донесоха я аргатите, които возеха зърното: майка му умряла. Калуньо замина на село с Костанда. Той не



обичаше майка си. Не че я ненавиждаше за нещо — просто не беше привързан към нея, чужда му беше. Повече почиташе баща си, макар че него отдавна го нямаше. Калуньо беше десетинагодишен момчурляк, когато баща му замина на война някъде из Араплъка и вече не се върна. Останалото разказваше неговият акран Рушко, устабашията. Как били пленници там някъде из пустините, къде Емен или Масър, па бягали, па не знаели път, па едни се отделили и изгубили, с тях бил и баща му... Калуньо го помнеше добре и още го жалеше. Беше едър, малко каба човек, спокоен и разсъдителен, все го учеше на нещо, все му разказваше разни чудновати истории, които ставали по земята или щели да стават. Казваше му, че всички живи твари имат душа, даже дърветата и тревите. Че всичките хора по тая земя са братя и трябва да живеят като братя. И че всеки един човек трябва да остави някакъв белег, че е живял на тая земя... Той и го изпрати да учи в руждието, мюфтийското училище в Едирне, искаше да го види учен молла. Майка му после го премести във Филибето, за по-близо, а скоро подир туй си го зе на село. Калуньо бе будно, паметливо момче, учението му се даваше, но не му бе много мъчно, когато го остави. Майка му бе властна, сурова жена. Тя не повтори, все чакаше мъжа си и не го дочака.

И види се (мислеше после Калуньо) на млади години ще да е била по-добра стопанка от баща му. Останала сама жена, тя не само че не разпиля имота, но го подреди и умножи. Първите егреци направи тя. Помагаше й един човек, не беше от село, беше се появил ненадейно, никой не знаеше откъде, Маджира му викаха. Калуньо помнеше и него добре, но го ненавиждаше люто, макар че Маджира не бе му направил нищо лошо. Беше як мъж с дръзки черни мустаци, посивяла коса, но още млад и в силата си мъж, подвижен като живак и с гръмлив глас. Беше нещо като кехая или главен ратай, но нито едното, нито другото, не се знаеше какво точно беше, разпореждаше се като у свой дом, все подвикваше на Калуньо като на ратаите, понякога надигаше глас и на майка му, а тя преглъщаше и мълчеше. Когато го убиха, Калуньо си отдъхна. Остана загадка как го убиха и защо, но на Калуньо все му се чинеше, че в това убийство пръст има и майка му. Беше вече понаякнал и възмъжал, за да подеме работата сам. Тогава и майка му се оттегли настрана, прибра се вкъщи, укроти се и утихна, вече не му се бъркаше

в нищо. И като че точно тогава тя остаря изведнъж и стана такава, каквато остана докрай.

Времето беше горещо и погребението го направиха още същия ден. Гюла бе обадила на всички, които трябаше да додат, бе приготвила и предвидила всичко. Тя плачеше и нареждаше, когато трябаше да плаче и нарежда, или беше строга, суха и разпоредителна, когато според реда трябаше да бъде такава. Тя казваше на Калуньо какво да прави и той послушно го правеше. Костанда беше някъде в калабалъка по края и все пак си поплака малко, но Калуньо никак не можа да се натъжи като за погребение. Нейсе, мина и тая. Вечерта, когато свърши всичко и роднините, след като хапнаха и пийнаха по обичая, се разотидоха, а Гюла се прибра сама в новата къща — Калуньо поиска да пренощува с Костанда в старата къща. Но Костанда се възпротиви, тя не искаше да остане в къщата на мъртвец и напяр да вървят на Стублата. Калуньо беше изморен, не му се блъскаше из тъмниците, но се съгласи.

— Ела — каза той, — барем само да ти покажа едно нещо...

— Какво то несто?

— Ще видиш. Ела.

Запалиха свещ и той я въведе в стаята на майка си. Беше мрачна и денем тая продълговата като гроб стая, слънце в нея не влизаше, а сега изглеждаше още по-мрачна, отрупана с черги и всякакви вехтории. Прозорчето с дървените решетки бе отворено, но миризмата на мухъл и старост не се измирисваше лесно. Костанда държеше свещта, а с другата ръка се бе хванала за ръката на Калуньо и трепереше.

— Не бой се — каза ѝ той, — нема нищо...

Той пристъпи към двата сандъка в дъното на стаичката, голям и малък. Големият отрупан с черги и ресначи, надиплени на висока купчина. Той свали на земята купчината, отвори капака — вътре беше пълно с женски дрехи, спластени гъсто. Извади ги една по една, погледна дъното:

— Не е тук...

И се зае с втория сандък, в който също имаше женски дрехи, потънки. Извади ги, извади и два тежки наниза от стари алтъни, по-стари от махмудиите. Само ги подигна и ги остави на мястото им. На дъното

в единия ъгъл лежеше вързоп от бяла женска риза, вързан с ръкавите ѝ. Калуньо го взе и го постави на земята при дрехите.

— Дай свещта по-близо...

Вътре имаше малка дървена икона, кандилница с част от синджирчето ѝ; също и половинка от патрахил, предна или задна — черен патрахил, обшит по краищата със сребърна сърма и украсен с цветчета и кръстчета, от сърма и те, но златна. Разгледаха иконата. Беше малка, педя на педя и половина, четвъртитя дъска, надупчена от дървояди. Образът на нея беше потъмнял и едва личеше под пластове от восък или нещо друго, с което дъската беше накапана като с кир. Все пак познаваше се, че това е образ на жена, склонила тъжно глава над голо дете. „Изретана“... — каза тихо Калуньо. „Богородица“ — прошепна и Костанда, като гледаше иконата изумена.

— Боже, отде, отде?...

— Не знаеме... никой не знае...

Той разказа. Още когато разкарал първата си жена, майка му отворила пред него сандъка да види тия неща. Дала ѝ ги нейната баба и я заклела да не казва никому, както и самата тя била заклета. Заклела я още да ги предаде на първата си унучка, когато унучката се ожени и добие женска челяд. Ако дочака унучка. Но тя, майка му, не дочакала. Затова заклева него — да направи той това, което трябало да направи тя. От баба на унучка е предавано това, открай време предавано, никой не знае откога е то, откъде е и защо е. Само това: предавано от ръка на ръка и заклевано очи в очи, шепнешком и потайно...

Двамата стояха и като магьосани гледаха нещата, Калуньо за пръв път ги разглеждаше по-дълго. Дъската на иконата бе липова и много стара, от цяло парче, издълбано отзад като с лъжица, покафеняло и гъсто надупчено от дървоядите. Платът на патрахила скапан, едвам се крепеше, само що не се е разсипал на прах. Само на кандилницата нищо ѝ нямаше, беше си здрава, обгоряла, сребърна и като че още миришеше на тамян и въглени... Сепнаха се, когато свещта започна да трепка и попуква, догаряше. Набързо свиха вързоп отново в ризата, завързаха го с ръкавите, Калуньо го постави в ръцете на жената:

— Те, на тебе сега... нема на кого... И тебе заклевам!

Тя държеше вързоп с двете ръце и го гледаше напрегнато, лицето ѝ бе вгълбено и строго, далечно, сякаш наистина мълчаливо се

заклевах: „... за наша унука, кога отимаме... ако отимаме...“

Върнаха се на Стублата още същата нощ, той я държеше на седлото пред себе си; мълчаха през целия път.

... Старият Рушко бе доволен и весел, току разглаждаше мустак и обикаляше майсторите си, нещо им нареждаше, някъде гълчеше сопнато, но малко престорено. Работата вървеше бодро и напредваше. Майсторите се бяха завърнали, някои още се завръщаха и водеха нов работен народ. Един старецът прати по Рата за камъни, че привършваха, други — към Яблан да бичат талпи за чардаците. Време беше да се мисли и за дограма. „Гледай сега тука, Калунъаа...“

Старецът с трескави пръсти разгърна овчата кожа, дето бе начертал сарая, и облъхна Калуньо с тежък тютюнев смрад, който идеше и от чибучката му, която не сваляше от уста, и от цялата му снага, прогизнала в тютюнев катран: „Е как ще да бъде. Хубаво гледай и казвай отсега, да не кажеш после... Ето тука долния кат — с готварници, фурни, изби. Ето първия над него, като стъпало на долния. Втория, още по-малък, само една одая, горница, но широка, голяма, отсякъде джамлъци, цял ден да гледа слънце и слънце да я гледа. Чардак и тука. Миндерлъци вътре и вън. Там да си пиеш ракийката, на високо и хладно, там и гости да срещаш. През всичките катове минава кулата, отдолу до горе, ще бъде като комин за оджаците, и около нея ще се вият стълбите... От мене толко, Калунъаа. Ако има нещо, казувай...“

Калуньо изслуша стария, разгледа чертежа и го одобри в себе си. Добави само да се прави чардак и на кулата отгоре, малък покрит чардак. Хареса му едничката горница на втория кат и заръча на майстора: има-нема време за целия сарай — за горницата да намери време, да я изкара докрай, до наесен, преди да са захванали дъждовете. Та да зимува в нея. За другото ще гледаме...

— Бива — рече майсторът. — Само да не ни подлъже дървенията...

Той замина за чарковете да търси сухи трупи. Калуньо пък заби по харманите, дето вършитбата вече преваляше. Костанда остави на градежа да готви и меси на майсторите. Прибираше се вечер изморен, хапваше, прилепнал до огъня. Там и заспиваше, загърнат в ямурлука.

Сутрин намираше и някоя черга, метната отгоре — нощите се захладнаха, измъкваше се и тръгваше пак. Работата вървеше все така усилено навсякъде. Всяка сутрин Калуньо отбелязваше как бързо се дигат зидовете, как надхвърлиха гредоредата на първия кат, минаха нагоре и се събраха към одаята, която си беше харесал. А после над нея надзърна кулата, тя беше забила здрави каменни корени в земята и тръгна нагоре, заоблена и мощна като дебело дърво. Може да се боднат и две-три пръчки отпред за асмалък...

Работата вървеше равномерно, плавно и спря само веднъж. Когато една сутрин прикапа дъждец, ситен и тих, без вятър, небето помътня и се захлупи. Дъждецът се затегна, сгъсти се, все така дребен, но вече мокреше, и майсторите почнаха да попоглеждат към колибата. Нервозният Рушко искаше да ги накара да останат на градежа, докато премине дъждът.

— Да не ядат харам ляба си!

— Де холан и ти, устабаши отвърна му Калуньо. — Мой ляб ядат.

— Шреде чоклук — орадй боклук! — бърбореше устабашията, като кашляше и псуваше. — Където много народ — там и боклук работа...

— Аз олсун, йоз олсун! — весело му подвигна Калуньо. — По-добре малко, но добро!

Рушко се успокои чак когато дъждът спря; той веднага изрита майсторите от колибата и ги прати на градежа, дето беше още мокро и хлъзгаво. На другия ден небето се очисти и отново пекна слънце, но времето остана хладничко. И сякаш това бе първият лек, тревожен знак, че лятото си отива. Нещо тревожно легна и в душата на Калуньо. Не знаеше отде иде то, не виждаше никакви белези на тревога ни отвътре, ни отвън. А му беше тревожно и чоглаво, усещаше го как набъбва и набира като невидима рана, която още не боли истински, а само глухо поболва. Дали защото Янко не се обажда толкова дълго и дали не са го навили неговите каракачани да си вървят? Но не, не е това. Или може би Костанда бе станала някак сдържана, вгледана в себе си и по-мълчалива от друг път? Едва ли ще е и това. Може и така да му се струва. Жената не подгъва крак от сутрин до вечер. Уморена е,

това е всичко. Тряба да ѝ потърси помощ някаква, че не смогва сама... Калуньо не смееше да мисли повече за Костанда, защото още не бе измислил нищо за утрешния ден на двамата. Все отлага. И всичко около двамата е смътно и неоправено. Но Калуньо не е човек, който може да живее в неяснота. Той ще реши и ще отреже наведнъж ясно: така или така...

Но нещата зрееха някъде встрани от него, в някакъв свой тих и потаен кът на мрака наоколо, и той не беше ги усетил. Бяха узрели, бяха се засилили — откъртиха се от един път и го изпревариха.

... Паднаха първите леки слани тук-там. Бяха още един знак, а за такива знаци Калуньо имаше набито око. И една сутрин дойде Янко. Беше се стегнал в нови дрехи, с нови навуща, бели като сняг и препасани с черни върви. Беше сериозен и важен. Размениха няколко думи като за поздрав — че още стои неорязан царевичакът, но той е малък кахър. Че другото е прибрано горе-долу. Че днес-утре трябва да пристигнат джелепите да карат гойните стада. Стоката е на цена сега и няма да е зле да се пообиколят пазарите, да се види каква е хавата...

— Че и Митровден иде... — додаде Янко. — Такава ни беше думата, чорбаджи. До Митровден. Време е да теглим за Долната земя.

— Викаш — време, а? — Дъхът на Калуньо секна за миг.

— За морето, чорбаджи. Тъй сме ний научени. Та рекох да видим сметките... — Янко откачи от рамо писюоллията чанта и извади работите.

— Добре де... Я чакай малко... аз смятах... Защо не останете и тая зима, Янко? Па напролет ще видим...

— Напролет? То мене ако питаш, чорбаджи... ама тъй сме си думали ний, а мене ако питаш... — Янко се позабърка, изчерви се от напрежение. — Ама хората напират... съклет им е на едно място... Ний тъй сме научени, Калунъаа...

— Остави какво сте научени. Ти не напираш, нали? Кой напират? Шпиро?

— И Шпиро... Ама и другите.

— Шпиро... Така кажи. С Шпиро ще се разберем. А с вас... чуй ме, Янко. Останете тука и тая зима. Мога и без вас. И вие без мене можете. Но по-добре е за мене и за вас да си бъдем заедно...

Янко беше навел глава, слушаше. Калуньо додаде:

— А Шпиро... ако толко драска да върви — нема да го спираме.

— Ясно, Калунъаа. Току...

Янко се загледа настрана, извади от силяха си дълга шарена кърпа и почна да бърше лицето си, макар че не бе му горещо и не бе потен.

— Това де... ти да прощаваш... той сака да земе и жена си...

— Аха. Е, нека се разбере с нея...

— Те май... разбрали са се...

— Какво? — През гърдите на Калуньо премина хладец и го преряза.

Янко се обърна и погледна чорбаджията си в очите. Беше му олекнало — бе казал всичко, което имаше да казва.

— Е, тяхна си работа... — промърмори Калуньо и дъхът му спря.

— Ами кога?

— Тия дни...

Янко се оживи, беше прекрачил трудното. Разбъбри се: сега ще прати хора да режат царевичак; има да се прекарва още малко сено до егреците; листникът, като го мерим на око, ще стигне.

А няма да е зле двамата да пообиколят пазарите. Калуньо го слушаше и мълчеше, думите на Янко отскачаха от него като грахови зърна по тенеке. Той си мислеше за своето. Защо *тя* не му е казала нищо досега? Какво е станало? Кога, как се е променило *това* между тях?... Добре. И той ще мълчи. Ще се прави, че не знае нищо, и ще мълчи. Искаш да вървиш? Върви. Прав ти път.

Горчеше му.

... Майсторите усилено коваха талпите на чардака пред горницата му, като мрави лазеха по покрива, мъкнеха и редяха мертеците — а от единия край бяха почнали вече да лепят теклите, каменните плочи. Само дупките на прозорците още зееха празни. Стария несвъртен майстор го нямаше, беше се запилял по града да търси джамджии. Всички се бяха струпали около горницата, както им

беше заръчал старият. Калуньо ги гледаше безсмислено, без мерак, като да гледаше пустош някоя. Светът му бе пуст. Още същата вечер той се премести в недовършената горница, открита отгоре и отстрани. Постла сено, направи леговище на голите талпи до зида на кулата. С дървени парчетии запали огън в оджака и огънят зафуча лудо нагоре из отвора. Опрял гръб в зида, Калуньо дълго се въртя, не можеше да се стопли и заспи — от студ или от размисъл. Стараеше се да не мисли за нищо. А мислеше: ето, гради се нещо около него, вън от него; а вътре в него нещо се разваля и руши. Нещо опустява и отмилява...

Няколко дни той се губи по къшлите, спеше там. Като се прибра, гледаше да не я среща очи в очи; а сутрин рано се дигаше пак на път. Тръповен чакаше тя първа да се обади. Можеше и да не се прибира вечер, за да не спи сам като куче в недовършената горница, дето през разкритите мертеци го гледаше отгоре изцъкленото есенно небе, звездно и студено. Но все го влечеше да се връща там, дето е тя; усещаше, че още е тук. Смътно се надяваше тя да го потърси сама, да обясни, дума да продума. Да отпусне свитото му сърце. Но тя мълчеше. Мълчеше и той. Чакаше я да си отиде тихо — той няма да прави нищо, за да я спре, — да си отиде, за да свърши всичко отведнъж, да преболи по-скоро и заздравее...

Една нощ, тъкмо се унасяше, чу: стълбите шушнат леко, поскърцват едва. Някой се качваше нагоре. Проскърца и спре, пак проскърца. Той дигна глава и се послуша, вгледа се в тъмницата — на кревето се белееше нещо. Беше тя. „Ела — каза той дрезгаво, — не стой така.“ Набара няколко трески борина и ги хвърли в огъня. Когато лумнаха, видя я по-ясно — беше по риза, наметната с джубе, косите ѝ струяха надолу и побляскваха от огъня. Стоеше като закована и не смееше да пристъпи. Той стана и я хвана за ръцете, те стояха меко и покорно в ръцете му. Полека я поведе към леговището си. Беше най-горчивата им нощ. Тя се вливаше отчаяно в него и не го пускаше дълго, не искаше да се откъсне от него, като че се боеше да не го загуби и в съня; снагата ѝ, задъхана и гореща, се тресеше в треска, очите ѝ мълчаливо мокреха рамото му. Дума не му каза. Дума не ѝ



каза. Дума не си казаха. Най-горчивата, най-сладката нощ... После той се ядосваше на себе си и се мъчеше люто от това, че беше мълчал. Ако й бе казал дума, една думица само — тя щеше да остане. Не каза нищо. Сутринта я нямаше до него, той знаеше, че я няма и долу. Нещата й стояха недигнати, там, в дъното на колибата, струпани накуп върху рогозката и покрити с рогозка. Беше някаква слаба надежда това. Но той знаеше, че си е отишла и няма да се върне. И да се върне — няма да бъде същото, както преди. Нещо е разместено. Защо, как? Отначало не го мислеше много това, беше му нещо леко и слободно. Но мъката неусетно се промъкваше у него като студ, постепенно се усилваше и глождеше премръзналата му душа. И той постепенно осъзнаваше, че е сам, напълно сам в целия свет. Какво е стока, имот, защо е тоя бейски сарай, за какво е всичко това без нея — едничката, единствената?... Отначало му идеше да прати Янко да ги спре, Янко знаеше вървищата им към Долната земя. После се отказа. Жената е по-мъдра от мъжа — тя не знае какво прави, но това, което прави, е винаги по-мъдро от това, което знае и прави мъжът... А мъката си оставаше, беше жива човешка мъка, пиеше го отвътре и нямаше спасение от нея. Нямаше с какво да я записа и разсее. Само времето може да залее всичко. Но времето мърда така бавно, толкова бавно, бавно. Мъката може да изчезне, пустотата остава...

... Върна се от града Рушко и докара една кола джамове, заедно с джамджията. И по-живо потръгна работата около горницата. По цял ден ковяха, чукаха, мажеха, подвикваха и се суетяха майсторите. Миришеше на вар, на прясно одялан чам, на ново. Рушко беше оживен и тържествен, въртеше се на пети около чорбаджията и все подшиваше как да бъде това и онова, за да няма мърморене после. Но той и без питане си знаеше работата, караше я, както си беше наумил и преди да пита. Калуньо се наливаше с ракия сам, все не можеше да се опие и не му се услаждаше, отговаряше кратко и неохотно на питанията. Отпадналото му сърце бе изстинало за всичко наоколо и не лежеше ни в сарай, ни в горница. По-често почна да се навърта около него и Янко, чийто летни кахъри се бяха поразредили и оставаше да се оправят само с гойните стада — джелепите се чакаха днес-утре. Янко подхвърли да не ги изчакват, да им оставят само половината, а другата половина да

продадат сами на салханите, без посредници и калаузи. Калуньо се подвоуми — така се разваляше един стар ред, вдълбан като стар коловоз. Но склони. Беше му все едно сега. Янко се улови за думата му и замина още на другия ден. Скоро след това пристигнаха и джелепите, забраха каквото беше останало за тях и си заминаха недоволни. А десетина дни по-късно се завърна Янко, беше свършил добра работа и изсипа на кебето си пред чорбаджията едно торбе жълти махмудии. Преброиха ги — излязоха комай два пъти повече от това, което бяха дали джелепите. Без да брои, Калуньо загреба с длан колкото една четвърт от купчинката и я премести към кехаята си. Отначало Янко се дърпаше, но после си я прибра в една кърпа, завърза кърпата няколко пъти и я намуши в силяха си.

— Сладко нещо е алъш-веришът, Калунъаа — каза той, като се изтегна на миндерлъка в новата горница.

Но и алъш-веришът, и всичко друго беше далече от Калуньо, много далече и много малко го занимаваше.

Когато запраши първият снежец, ходиха по авджилък. Янко доведе две овчарски кучета, научени да гонят диво, дадоха ги на едного от аргатите да ги пусне под гората отдолу — те чакаха горе. От първата пусия не излезе нищо, макар че много пресни дири бяха нашарили снега. На втората кучетата дигнаха стадо от десетина сърни — летяха една по друга право на Калуньо. Той стреля и не улучи. Животните се метнаха встрани и се понесоха като вятър из рядката гора. Откъм страната на Янко се чу гърмеж, подире и вик. Викаше Янко. Две сърни бяха паднали от единствения му изстрел. Едва ги натовариха; конете, усетили миризмата на диво, пръхтяха и се плашеха.

— Развесели душата си, Калунъаа! — каза Янко на връщане. Той беше възбуден от лова и горд със сполуката си. — Олаби кахърите!

— Нямам кахъри. Отде знаеш, че имам?

— Знам. Оная ще се върне, ще видиш. Напролет са тук. И не му мисли толкоз. Току измъкни онова крондирче от дисагите, да опнем по веднъж.

Лесно му на Янко, крондирчето оправя всичко.

— Сега да река — ще прескоча оня там хребет и ще ти я доведа! Знам ги баш къде са. Искаш ли?

— Не.

Бърбори си Янко. Види се, здраво е опънал крондирчето. Сам си бърбори. Нека си бърбори. Калуньо не го слушаше. Но по едно време се вслуша: имаше нещо неприлично в това бърборене. Нещо над мерата. Калуньо се сви и настръхна. Демек — той, Янко, знае нещо, което Калуньо не знае. Демек, нещо тъмно и неясно... гаче ли Янко, ехе, още отпреди го е знаел като тоягата си, знаел го от всяка една страна. И само чакал да гледа сеир. А Калуньо хич даже не се и досещал... Я чувай ме ти, невернишко куче, дето богът ти е сбъркан, че и бог нямаш биля, ами имаш само чорбаджия. Чувай: никой не може да знае какво става в две, между две живи човешки души. Освен двете души. Когато между тях лежи севда. Никой. Даже и двете души. Разбра ли? Защото само в севда душата на човека е истинска. Най-истинска. А истинското човек не разбира и у себе си, камо ли у другите.

— Янко, я чуй ме що ще ти река...

— Чувам, аа.

— По-добре е да си свиваш устата. Чу ли? И да си гледаш само своята работа...

Млъкват и двамата. Янко, засрамен, подбучква коня си и терка напред, не смее да се обърне. Изгорелият му врат червенеет гъсто.

... Първият сняг се стопи бързо, след това се заредиха кишави дни, сумрачни и прогизнали, дни без време. Таман съмне хубаво — и вече мръква. И все капе отгоре, все тихо и равно съска мокреж. Прокапа плоча една — и старият Рушко се разбесня, дигна патерицата да бие майсторите си. Къде са гледали, какво са правили?! По-скоро, по-скоро! Да няма капчица една, ни една! Само една капка стига да съсипе цяла къща! Та се качваха в самата мокрота горе на покрива да пререждат плочите. Цял ден си играха с капчицата, станаха вир-вода. Спряха я уж, но стана една помръзлица, щяха да се изпотрепят по лизгавите плочи. Както и да е, мина тая. В следващите дни чакаха да се отгърне времето, но не дочакаха. Все по-студено и неприветно. Една сутрин рано-рано Рушко притропа в горницата — наметнат с кожата си, закадил с чибучката, целият обвит в мъгла и смрад на тютюн.

— Чорбаджи, тя се разбра веки, хава нема... току дай да видим хесапите ний, че да дигаме чергите на сиджим. Колко можло — толко. Па напролет, живот и здраве — па!

Портата зееше празна там, далече към пладнe, дето подковата на дуvara събираше краищата си, за да ограда широкия двор. Кулата не беше изкарана докрай, свиха я, колкото да презимее, и остана шута. И долните два ката спряха до гол зид. Само горницата беше готова. С чардака, миндерлъците, юклуците, зарешетените с железни пръчки джамове. Калуньо се наплати с майсторите, както бе обещал, тури и по нещо отгоре за всекиго, както прилича, почерпи ги, каза, че е доволен. Те се поклониха ниско, отвърнаха, че са доволни и те, и на тайфи се навървиха към селата си. Остана за още някой ден само Рушко. Да види, каза той, какво още може да се доправи тук и там, а и това-онова да се подготви за напролет... Стана изведнъж много тихо навсякъде. Янко пропадна из къшлите, Калуньо остана сам. Помайваше се. По цял ден притъкваше цепениците в оджакa, грееше си ракия, пиеше си я сам. Но не му се услаждаше така, та почна да вика за дружина Рушко. Но старецът се напиваше бързо и заспиваше с чибучката в уста, както си седеше. Имаше една голяма буца небетшекер, от нея Калуньо си сечеше по малко за ракията. Едра като пън, буцата бе и толкова твърда, че като я удряше с брадвето, за да си отцепи парче — от нея изскачаха искри. Той не знаеше къде да се дене, с какво да се залиса, беше му съклет; а и на село не му се ходеше, да лови кривите погледи на Гюла. Рече барем да понабере малко дърва, че оджакът ги гълташе като фурна. Ходи два-три дни из гората, сече, цепи, пренася на сушина. Додето някой и друг ден времето стоя студено и сухо. После пак се затегнаха дъждове и му омръзна да се прибира мокър и да се суши цели вечери. Сети се да прибере нещата на Костанда от колибата в сарая. Пренесе дрехите, както си бяха надиплени. Че друго и нямаше освен дрехи. Оня вързоп, дето ѝ го даде, кога погребва майка си, го нямаше. Взела го, види се... Защо само него, тъкмо него? И отново трепна у него и затлея някаква надеждица, че тя все пак може да се върне някога. Най-близкото някога е напролет. А дотогава има цяла дълга есен и цяла дълга зима... Гледаше нещата на Костанда, но те не бяха Костанда. Болеше го душата, объркана и разнебитена. Защо направи тя това, защо? Обръщаше го така и инак. Не можеше да разбере. Дълбока вода, нищо се не види... Сам, все сам. Дума няма с кого да продума. А с Рушко... старецът подивял, дъдри само за дувари и покриви. Янко се бавеше по къшлите. Размисли се Калуньо, разкахъри се, вече и не можеше да спи добре. Събуди се посред нощ и

мисли, мисли. Докато се разбелее. Унесе се за малко, а после през деня ходи като пребит. И една нощ, като се събуди, така и не може да заспи. След като се въртя дълго на сламеника, дигна се и оседла кобилата. И пое пътя за село. Гюла го посрещна сънena, сложи му да вечеря, той хапна малко. Разговаряха пресекливо и оскъдно. Тя беше доволна, че се е прибрал без *оная*; беше малко учудена, гледаше да му угоди, сам бе дошъл при нея. Коравото ѝ търпение, набирано дълго, се топеше и омекваше. Тя се вкопчи в него закопняла, прегърна я и той. И заради изведнъж. Гюла се уплаши: „Какво ти е, Калушко, какво има?...“ „Не, не, нищо нема. Ще мине, ще мине...“ Той прекара нощта при нея, Гюла се поуспокои, но остана малко учудена и замислена. На другия ден той се премести в старата къща. Не искаше да се заседява много на село, само колкото да се повиди с приятели.

Но случи се така, че заседя повечко...

## II. МЕТЕЖ

Дюкянът на Крив Роглю беше на къоше, между две от петте улички, които се стичаха от баирите наоколо и се събираха в низината, при мегданчето на Скрибеня. Не беше съвсем среда на селото, малко встрани падаше, и лятно време дюкянът се отваряше само сутрин в петъчни дни. Хората лете се събираха по пейките из махалите, старите, излъскани от седене пейки, на кратка приказка след работа. Мегданчето тогава пустееше, както и кафенето. Само есени и зиме то оживяваше истински. Имаше пред кафенето два стари салкъма, от небодливите, топчестите. Още дядото на Кривия бил донесъл фиданките някога си, от времето на войниклъка отнякъде си — и ги забол тука. Салкъми със сечени и отново покарали клони, тук-там ожулена кора, като раздрана кожа, която заздравяла, но белегът останал... Единият ъгъл на кафенето беше берберница, там Кривия бръснеше. Той имаше още един занаят — правеше кундури и еминии — и когато нямаше кого да бръсне, хващаше чуковете и калъпите. И даже още един: кроеше и шиеше. Със занаятите се заемаше само от време на време, кога как се случи. Защото скрибенци носеха цървули и сами си ги правеха, а по-първите хора си купуваха кундури от града. Дрежи им шиеха пътуващи по селата терзии. Но и Кривия не оставаше без работа. Живееше и работеше на горния кат.

Когато Калуньо влезе, Кривия плющеше с бръснача по един опнат каиш и разправяше някаква история. Той знаеше всички новини и истории на Дубраша, и на един ден около Дубраша, и сега казваше последната... Връщали се църънски бърдари от Горната земя и таман отминали последното каурско село, таман да хванат пътя за Беглишка поляна — рекли да си наскубят малко сено от плевните, за хайванчетата. Че като скочили тогава ония ми ти диви кауриоси! Че като награбали колове и напоперили нашите... потрошили ги от бой. Та сега двама берат душа...

Кривия замълча, другите сърбаха кафетата си, мълчаха и те, мислеха.

— Пада им се — обади се Калуньо. — Други път да не барат у чуждо. — Стоеше до вратата, не бяха го забелязали.

Вътре седяха все негови приятели, хора от негова хора — ходжата Уруков, Левицата и Чурлика от Черяша, и някои по-стари, като Аджията и Дерменджи. Обърнаха се.

— Ооо, Калунъаа! Къде се загуби бе, аркадаш, никакъв те нямаше!

— Заправил е човека големи работи... големи като за голем човек.

— Ще те изядат там вълците, бей!

— Ми, той сам ще изяде вълците — я виж го какъв е вълнясал и овълчен.

Посмяха се, размърдаха се да го посрещнат, направиха му място на миндерлъка срещу кюмбето — не бяха го виждали отдавна и му се радваха. Кривия, ухилен, остави бръснача и взе няколко малки джезвета, заклати се чевръсто и ги навря в горещата пепел на кюмбето отгоре. Пиха още веднъж кафе, Кривия поднесе по филджанче ракия заедно с кафето. Разговориха се спокойно. Ходжата поиска от Калуньо да му продаде юницата на една от кравите, харесал ѝ бил млякото, че гъсто. После пак се върнаха към това, което обади Кривия. Спомниха, че неотдавна пак каури били забрали половин стадо на ябланския бей, и питаха Калуньо какво знае по тая работа. Калуньо не знаеше нищо, освен това, че боят забрал стадо от неговите. И че ако каури са задигнали на бея половин стадо, то значи, че преди това боят им е задигнал цяло стадо. Помълчаха малко. После поде Левицата:

— Море не знам, чини ми се мене... каурите нещо са навирили глави. Нещо гласят. Къде по-рано каурин да мине пътя на наш човек? Та ако ще да е тоя каурин най-сайбия човек, дето ляб си ял от ръката му...

— Не, тая не ще да е току-така. По-първен бяха заловили едното с два товара бердани. А берданата що е? Московска пушка.

— Не били бердани, шишанета били...

— Все то. Що щат у каурин?

— За мечки им трябват.

— Мечки... Мене все нещо ми ломоти, че тая не ще да е току-така. Гласят нещо неверните, ама де да видим...

— У тая работа не може да няма пръст и московският цар — обади се ходжата. — Та викам аз: ако каурите гласят нещо — то ний трябва ли да чакаме да го нагласят?

— Тъй, тъй! Право е!

— Бе я оставете се холан! — обади се и Калуньо, който досега мълчаливо слушаше от столчето, дето Кривия го бръснеше. — Гласят... Приказки!

— Не са приказки, Калунъаа. Къде сврака цъцре — я крилце, я перце!

— Анджак, ние цъцрем!

Спогледаха се, замълчаха пак малко. После отвориха дума за авджилък. Някой помена, че сърните отсега му проскубали сеното по къра.

— То, дивото, никой не му коси и тъкми за зимата.

— Току я дайте да видим ний коги да излезем...

... И тръгна по реда си времето на селската зима. С грижите около добитъка, греяната ракия, играта на зар и дама при Кривия, с авджилъка и безкрайните приказки около него. За Калуньо времето течеше без ред, като насъне, като един дълъг път, който няма свършек; път, дето не вървиш, а той сам върви край тебе, ти стоиш отстрани и го гледаш с угаснали очи; може наистина животът да е един сън... Той прескача два-три пъти до Стублата, Янко беше там, стария майстор го нямаше. С Гюла се помири тихо, от само себе си. Двамата заживяха пак заедно колкото можеха, както можеха. Понякога си спомняше за лятото, за Костанда, за нощите им. Спомняше примирено и спокойно. То бе толкова далеко това, толкова далеко, че вече не вярваше да е имало лято някога. Всичко си бе отишло, както и дошло — тихо и незабелязано. И вече не знаеш дали го е имало... Калуньо се успокои. Каза си, че няма късмет и няма да има, че може и така да му е било писано. Позагълхна мъката му и всичко — нявгашна радост и скорошна мъка — засипа пепелта на дните.

... Още през зимата из селото като полъх мина мълва: уж че каурите оттатък планината били се дигнали на оръжие... или се канели



да се дигат ли — нещо такова; не можеше да се разбере добре. И че народът на Дубраша трябва да се стяга да ги умирява някак... Такива думи. Хората думат всякакво, ту едно, ту друго, каквото им доде на устата — това думат. Калуньо не даваше ухо на такива думи, слушаше само отстрани, хъмкаше и мълчеше. Нямаха си кабахаха, мислеше той. Дрънкат каквото им падне. Ако е за умиряване — за това си има войска, има си власт, и до нас няма да опре... Но колкото по напредваше зимата — а след Танасовден почна да се провижда и пролетта, — толкова по-упорити ставаха мълвите и по-тревожни. Почнаха да приказват всички, и приказваха само за това под път и над път. Че каурите се готвели усилено, печели сухари и купували цели коли с барут. И че — резил! — барутя го купували от барутените фабрики на наши — правоверни!... Че и топове щели да докарват чак от Московията. И че даже щели да ги предвождат московски паши и началници — за да колят наред всичко мюсюлманско... „Все пак — мислеше Калуньо разколебан, — все пак, види се, трябва да има нещо верно в тия приказки. Не може да няма, иначе не биха се приказвали. То и каурите си немаха друга работа, ако мислят, че това може да го бъде. Царщина бута ли се така лесно? А ако и Московията е намешана тука — за черни очи ли ще го прави? Хм...“

Той ходи веднъж до сестра си в Църън да поразпита верно ли е това, дето се говори за битите бърдари. И дали между бърдарите е бил и зет му. Не е бил, каза Джумка, той с друга тайфа бил. И излезе, че това, което дърдореше Крив Роглю, е малко истина и малко не е. Истина, че има бити бърдари. Неистина — че има пребити и умрели. Истина — че за сено станала цялата работа. Но бърдарите сами си били виновни. Развършили две копи сено на хората, без да питат и плащат. А като попитали тях — сами налетели на бой. Е, понатупали ги. „Хак им е, и малко им е. Аз да съм — мислеше Калуньо, — на мое сено да посегнат така, и аз да ги побарам, па да видим как ще си събират карантите и дали после ще посегнат на чуждо...“

Веднъж в кафенето го взе настрана ходжата Уруков. Приел, каза той, вест от мюдюрина да подрежда народното опълчение. За случай на нужда. Свещен дълг на правоверното мюсюлманство е да земе участие в тая работа, каза Уруков. Какво смята Калуньо? Калуньо го изслуша внимателно и отвърна, че смята да си гледа работата. Че по-добре е правоверното мюсюлманство да си наляга парцалите на голите

меса и да си гледа работата и то своята работа, не чуждата. За чуждата всякогаш се намират мераклии. Има войска, има правителство. Ако не стига войска — има хайлази и чапкъни, и всякаква друга изоглавена голотия и градобитнина, да се влече там. Това е, което Калуньо смята...

Уруков наведе глава, замълча. Не му харесаха тия думи. Той подкачи пак, малко навъсено, но търпеливо: „Работата е сериозна, Калунъаа. Голотията ще се повлече, верно е. Но нам голотията не стига. Трябат предводители, хора видни, нофузлии хора, дето думата им се не подмества. Може да не се стигне до кръвнина, и добре е да се не стига. Може да е само така — за страх лозе пази. Та ножът на каурина, ако е излязъл малко от канията си, да се върне пак в канията. А това трябва да видят някои по-първи хора, та да възпират народа, ако потряба. Хора като Калунъаа примерно. Като Левицата и Чурлика. Такива хора. Тия двамата скланят. Също и Мърваците от Жежла, Сульо Пеливан и брат му. Някои сами се бутат напред, като Крив Роглю, да речем. Но кой е Роглю и какво може Роглю, кой ще ти слуша тая дъдрица? Вятър го вее Роглю на бяла кобила... Виж, Калунъаа е друго нещо. Народът сам вика: Ако тръгне Калунъаа — тръгва и той...“ Уруков дигна кръвеното си, потно лъснато лице към Калуньо и го загледа: чакаше отговор. Калуньо отговори: той благодари за честта. Но сега не може да се реши. Ще помисли малко...

Така се разделиха. Уруков дълго гледа подире му, когато Калуньо излезе от кафенето и тръгна към дома си. Да, да, ще помисли малко. Има време. А като помисли — ще каже... Но няма какво да мисли и казва. Беше мислил. Правоверно мюсюлманство... брех да му се не види. Че мюсюлманство, че и правоверно отгоре. То значи: да се помъкне къораво и къопаво, да нарами чували и въжета за яма, да раззине уста за плячка и кръв... Не беше ли така, когато се размърдаха селата оттатък Яблан преди две-три години? И то добре, че не станаха големи зулуми тогаз. Работата беше по-ситна — скарали се за някакъв балталък и някаква си гора. А сега? Не е за Калуньо това. Не. За него е да си гледа мирния гечинмек, за чуждо окото му не ламти, Бог му дал от всичко. Освен едно. Дето и Бог, види се, не може да му го даде...

Веднъж, като изкачваше слабото нагорнище на уличката, кобилата се подхлъзна по леда и падна на колена, насмалко да се разчекне. Калуньо овреме отскочи от нея и я дигна. Още там прегледа копитата ѝ. Едната подкова паднала, другите изтънели и разклатени, ще паднат и те. Направо си е боса кобилката. Той се върна и я поведе пеша към ковачницата на Чакмака. Сам циганин в селото, никой не знаеше откъде е дошъл, само той се занимаваше с ковачлък. Все чукаше и клепеше. Напоследък наковалнята звънтеше непрекъснато, като че ли Калуньо сега се сети, че никога по-рано не е чувал гласа ѝ така често, от тъмно до тъмно. Около стария Чакмак се бе навъртяла да му помага цялата негова многобройна челяд, заедно с циганката. Духалото, цялото окърпено, пъхтеше бодро; беше се появила и втора наковалня, а с нея — и втора чета цигани отнякъде, ударите се сипеха един през друг, искри хвърчаха като трески. Калуньо застана пред отвора на вратата — имаше отвор, но врата нямаше — и гледаше вътре. Задимено, опушено, отровно, не може да се диша. И пълно с народ. Голяма работа трябва да бе се отворила за циганина, макар че за оранье и копанье бе ранко още. Калуньо се вгледа. Няколко пръта желязо стояха мушнати в огнището, вадеха ги по един и чуковете почваха да ваят по тях. Разплескваха ги, пак ги пъхаха в огнището, пак ги вадеха. На второто огнище железата поемаше сам Чакмака, поочукваше ги оттук-оттам, поизвиваше ги, даваше им някакво грубо подобие на ножове. Черен, опушен от саждите, съблечен до пояс и до пояс космат, с увиснал корем, лъснат от пот и мазен — Чакмака удряше, без да спира. „Май... като че ятагани коват тия ченгенета...“ — досети се Калуньо. Той сега съгледа, че и по двора сновяха цигани. Едни дялаха от рога, бели и черни, ушатите чирени на ятаганите, други въртяха камъка на точилото, голям като воденичен, и точеха готовите сечива. Работата кипеше весело, бързо и съсредоточено. Смееха се, подхвърляха закачки, някои в тия съсъци и трясъци тананикаше знойните извивки на маане, друг бърбеше, че желязото не стигало — истинското желязо, горнобродското; че трябва не кво да е желязо, защото и ножът излиза към да е. Трябало горнобродско — неговият рез не трошел кокалите, а ги режел като бръснач, както бръснач реже гладко кукурузно стъбло... Смееха се, че фукарията мъкне всякакъв

непотребен железорак, даже изтъркани шини от колите или ръждясали чембери от качета, та квото излезе — само да сече там някак...

Калуньо взе един от готовите ножове и го разгледа. Нищо ятаганче, очукано надве-натри, оттук-оттам, колкото да му е име нож. Пукната пара не чини. Циганинът ги прави късички, че не стига желязото. Но за сечене — ще секат криво-ляво. За тикви ги бива...

Той поведе кобилата полека надолу по уличката. Но го настигна самият Чакмак, запъхтян, беше тичал подире му: „Чорбаджи, да прощаваш, не съм те видел, зло да те не види... ние щото сме се забакнали у работа съга и глава не дигаме... за назе жътва съга, чорбаджи! Та затуй. Ти кво, кобилката!? Дай я нанаяд! Ние одма. Ти да прощаваш...”

Върнаха се. Чакмака подвижна по цигански нещо кратко на тайфата, двамина притичаха веднага. Въведоха кобилата под един сайвант на сухо, заклешиха я между две дървета. Като похъкваше, Чакмака взе да вади разхлабените подкови, да примерва нови и да подрязва копитата. А работата наоколо не секваше и за миг. Ковяха, чукаха, точеха, дялаха. „Тия са полудели — мислеше Калуньо, като ги гледаше, — или тепърва има да полудяват. Къде са хукнали? Но циганинът не е виновен, за него сега е жътва. Другите са полудели, другите. Всичките тия, които нямаха и ножлета да си отрежат хляб, сега правят ножове да режат глави... Луд, луд свет...” И Калуньо за пръв път усети... не — разбра, че това, за което тоя луд свет приказваше досега, сега наистина може да стане. Защото не човекът, а ножът, сам ножът може да поиска да сече. Сам ножът е опасен, когато го има, и не е за хляб... Това го сътресе цял. „И друго... — помисли той. — Ако цял свет е луд и само аз свесен — може да излезе, че лудият съм аз, а не светът?...”

Привечер, като се прибра, завари въщи Менчо, сестриното момче. Беше дошло от Църън, Калуньо едва го позна. Знаеше го десетинагодишен лапандрак, живо, пъргаво момче. Като го прати някъде за нещо — тича онова момче, та се къса. Напоследък не беше го виждал, момчето беше почнало да овчарува, та рядко се прибираще

на село. И ей го сега... Калуньо го огледа: лапандракът израсъл на едър кокал, беше почти колкото него на бой, наякнал, плещите му още нямаха истинска мъжка сила, но бяха разгърнати нашироко и малко посвлечени. Добре. Калуньо го гледаше и му се радваше мълчаливо. Разпита го какво прави майка му, баща му, какво ново по село. Нищо, добре са, пращат му много здраве... По-натам разговорът позасече. Калуньо долавяше, че момчето е стегнато, че иска да каже нещо, но не смее, а и той не искаше да му помогне. Чакаше. Може да е дошло и нещо по ергенлък, макар че, хм... за ергенлък като че е малко раншко. Но де да ги знае човек сегашните млади...

— Вуйко, имаш ли някаква работа да свърша? — попита момчето и се изчерви.

— Работа? Работи аз имам колкото искаш, вуйковото. Ти остави работите, ами я ми кажи какъв ти е зорът? Само в очите ме гледай и право да говориш!

Момчето се посмути и каза с половин уста: около кошарата му се навъртели вълци... та дошъл да му търси старото шишане... и оня, големия нож... оня, широкия...

— И ножът ли ти трябва за вълците? Да ги дереш с тоя нож?

Момчето още повече се смути: А, не, така... да го види само...

Калуньо го гледаше, размисляше нещо — и усмивката му изчезна.

— Малък си още, Менчо. Дете си още. Нека други си трошат главите. А и каурите ти как ги смяташ? Стоят вързани и чакат ти да ги сечеш?

Момчето бе навело глава, бе се изчервило гъсто. На Калуньо му дожаля:

— Па и кой знае къде съм ги захвърлил тия стари железа...

Менчо се изправи, просветнал:

— Аз знам, вуйко! В мутвака на старата къща, под гредите. Да ги донеса ли?

— Чакай, не бързай. Бързата кучка... нали знаеш какви ги ражда?

— Вуйко, сичките ми другаре отиват... само аз ли да остана?

Гласът на момчето притрепери плачливо, очите му се наляха изведнъж.

— Добре де, ще видим... — Калуньо се замисли, поомекнал. — Ти пита ли баща си, майка си?

— Питах... Ми... пускат ме...

— Да не ме лъжеш бре, магаре? Че ще проверя.

— Бубайко ме пуска...

— А майка ти? Майка ти какво казва?

— Нищо...

— Хм, ще я питам. Пък аз ще си помисля малко. Ще си помисля и ще ти обадя. Тъй, до ден-два-три...

— Утре не може ли, вуйко?

— Утре? Добре, може и утре. Ще видим...

Нова беля, изневиделица. Щур свет, пощурял и побеснял. Чуло, че мъжете отиват — хукнало и то барабар с мъжете. Да му свирнеш един по врата и да не му казваш защо. Ама един як, та да му хвъркнат и сополите, и мераците. До вчера му висяха сополите от носа и ги ближеше с език...

Калуньо кипеше отвътре и стискаше зъби. Наля си ракия, помисли, па наля и на момчето малко. То насмалко да се задави, но храбро си изпи дела. Той го гледаше мълчаливо под вежди и го досмеша. Ядът му бавно отлежаваше и притихваше. Все пак малко и гордо му беше. И ядно, и тъжно, но и гордо малко. Все пак негова кръв е момчето. Още не е мъж, вярно, но и дете не е. Че и хубаво момче, на майка си цяло. И на рода мяза...

На другата заран стегна кобилата (Менчо беше заминал напред), прехвърли хребета, навали в потока, който се вливаше в Рата, и се възкачи към Църън. Завари и двамата — сестрата и зетя, Менчо се мерна из двора и тутакси се потули някъде. Когато им каза за какво е идвало момчето при него, Джума щеше да припадне. Зетят пушеше, мълчеше, слушаше само. Па по едно време се обади:

— Стига си циврила! Нема да ходи все до гащите ти. Мъжко е, да се понакървави окото му малко...

Но Джума още повече се притръшка, зави глас на умряло — да събере махалата, — та даже и на Калуньо му стана досадно. Едва я умириха. С резове, плачове и гюрултии се разправяха до обед. Калуньо силно се колебаеше и много го беше яд, че неволно се изтърва и

повлече по акъла на малкия и че нямаше как да се повърне сега. Но той се надаше да се повърне по-късно, и непременно ще се повърне. Накрая са разбраха така: момчето да бъде с Калуньо; само до него, и той да го наглежда и държи на къс юлар... Повикаха Менчо (той сам влезе, защото слухтеше до вратата) и строго му заръчаха да не е посмял да направи и една крачка без вуйка си. И то само ако вуйко му е решил да ходи. Иначе — не. Иначе веднага го връщат на село... Джума се поуспокои. Но на гърба на брат й легна товар, който той нито искаше, нито смяташе да носи. Ако зет му е толкова мераклия да праща сина си на каръшъкльк и война — да си го води сам. Но Калуньо не искаше и да скърши хатъра му, защото възнамеряваше да го употреби за една работа около джелепчилъка — нужни му бяха там повече свои хора... Той твърдо се надаше, че цялата тупурдия ще излезе празна и че облакът ще се разнесе. Или поне ще мине покрай. Ей го, задала се е нова пролет с нови грижи, а той няма намерение да се води по акъла на лудите и да се бута в облаци, дето не му е работа. Има си доста своя... Калуньо чак подиробед можа да се откачи от дома на сестра си, за да навести стария Рушко, да го подсети, че пак идва времето му. Старецът лежеше болен, кашляше и плюеше, но не изпускаше чибучката от устата си. Но обеща: щом се пооправи, да наобиколи тайфата и да я дига на път.

Калуньо се върна на село още същата вечер, по се застоя и не излиза никъде. Взе само хляб и сутринта по тъмно замина за Стублата. Беше решил да не стъпва вече на село — мислеше, че като не се мерка там, може да го забравят и оставят на мира. Ще гледат-гледат и ще дигнат ръце от него. А и няма да го намерят, ако рекат да го търсят. Няма да го гонят из къшлите я. И Менчо няма да го намери. Тогава и баща му, и майка му няма да го пуснат сам. А най е за вярване, че от цялата тая тупурдия нищо няма да излезе. Е го, отваря се време за работа, народът ще се разпълзи из полята, иди го събирай...

На Стублата нямаше никой, но в оджака на долния кат под пепелта още тлееха въглини. Янко е бил тук. Заминал нанякъде, но ще се върне. Той се върна вечерта. Беше умислен, не му се приказваше много, стоеше нащрек. Попита само като какво се говори из село за каръшъклька, размирицата. Говорят се разни работи, отвърна Калуньо, но той не им вярва, смята ги за момчешки щуротии. Янко каза, че подочул и той нещичко... уж че каурите и да не се дигат —

опълчението пак щяло да се дигне. Щяло да бъде нещо като талим, като учение нещо, като манерва, както що го правят по Аврупата нагоре... Калуньо заслуша: каракачанинът знаеше нещо. Какво? А, нищо... Толко... Щело да трае това до два-три дни, къде Гюргювден някъде. Така се приказва. Ма секакво се приказва.

Нещо подхвърли Янко и за Костанда, не беше много ясно, а и на Калуньо не му идеше да пита: дошла ли, та ще идва ли. Нещо такова. „Каквото и да става — каза Калуньо, — ти нема да мърдаш оттука.“ „А че къде да мърдам отвърна Янко, — ний нали... наша вера друга... от овци повеке не знаем, па и не ни треба. А кога се омешат чужди капи — ние кютим настрана...“

Дойдоха пет-шестима от тайфата на Рушко, бяха първите, старецът ги пратил, а сам останал да събира другите. Заеха се да коват портата от дебели мешови талпи, цепени през есента. Бяха едни начумерени, бавни, едва пипаха. „Да съм на твое място, Калуньоаа — каза му Янко, — щех да ги пазаря на парче, не на надница...“

Тръгнаха с Янко по къшлите да видят как са се изягнили стадата, които вече излизаха на паша. Беше сухо и топло, преспите по усойничавите места още стояха, смалени и сиви, а по припечите запламтяха като свещици първите минзухари. Пролетта настъпваше бързо, новата трева всеки ден се дигаше и тъмнееше гъсто зелено. На Калуньо му беше ведро да се порее така, да се пообветри след зимния застои. А тайно се надаше, че като е все на път — няма да го намерят лесно, ако рекат да го търсят... На една от къшлите отвъд Рата веднъж му се мерна Костанда. Или не беше тя? Жената стоеше далече, гърбом, не можа да я види добре, и неволно му беше да попита коя е, но мязаше на Костанда. Той усети как му прималява леко и коленете му омекват. Не попита Янко, нито отиде да види жената. Може да не е била тя, дано не е била, ох, дано не е била. Може да му се е сторило само така. Но след тая дребна случка Калуньо остана неспокоен, Костанда не му излизаше от ума...

Искаше да прекара по-дълго на къшлите, да позабърка дирите си малко; та тия, на които трябва, да не могат да го намерят. Но не можеше да понася миризливата теснотия на тия къшли. И случи се така, че когато една вечер се върна на Стублата, там го очакваха четирима непознати конници. Бяха слезли от конете и разговаряха с аргатите на Рушко. Като се вгледа, позна двамина от тях — Уруков и Левицата,



пременени бабайтски и въоружени от горе до долу. Третият непознат, с чизми и синя униформа на милязим, сух и строг, човек на години вече, сколуфите му побеляваха. Беше мюдюринът. Четвъртият — нисък, набит, глава без врат, главата гъсто обрасла с червеникава четина, че едва оставаше отпред малко местенце, колко два пръста, за челото. Калуньо бе виждал някъде тая четина, но къде, къде? Сети се. Сульо Пеливан... Бяха се борили веднъж. Сульо нямаше нужда да го мажат с шарлан, и така си беше мазен, плъзгав, къпан веднъж, когато се родил; неуловим, нема къде да го уловиш, пъргав като топка и ужасно тежък, като бивол тежък. Калуньо дълго се мъчи тогава с него, обръща го така и инак, премета го — топката не се даваше и не падаше по гръб. Само веднъж доде така някак, че го дограби, дигна го и го хвърли на земята. Но топката отскочи от земята, рипна на крака и отново се залепи за него. Дълго лъхтяха двамата, не надви никой, на старците им омръзна да гледат и най-сетне спряха гюреша.

— Позна ли ме? — попита мюдюринът, като се усмихна строго, искаше да бъде ласкав.

— Не, мюдюр ефенди.

— Ние с бубайко ти, рахметлията — Аллах да го тури до коляното си отдясно, — едно време как сме шетали из тия планини, как сме върлували татък към Едирне... Вярвам, че и ти няма да паднеш по-долу от бубайка си...

Калуньо не знаеше какво е правил баща му към Едирне с тоя човек, който явно бе по-млад от баща му, за да му бъде акран, и за когото бе чувал, че е с айдушки косъм, не много чист. Дали пък не му е бил слуга?... Беше му неприятно, че точно тоя човек припомня за баща му, като да припомня за наследен бащин дълг, който трябва да изплаща синът. Но Калуньо нямаше намерение да изплаща чужди дългове. Това той и направо каза на мюдюрина, когато се качиха в горницата и се почерпиха (мюдюринът отказа да пие). Разделиха там селското опълчение на две и за главатар на едната половина поставиха Левицата, а за другата предложиха него.

— Немам дарба за такава работа, мюдюр ефенди — каза Калуньо кротко и примирително. — Има по-мераклии от мене, тем дайте да водят...

— Уруков ще бъде мой помощник, а за твой викаме да бъде Сульо...

— Холан, куртулисайте ме от тая севда...

Някое време мълчаха всички, пушеха, гледаха в дюшемето и мълчаха.

— Е — дигна глава мюдюринът, — зорлам хубост не става.

Решиха: Калуньо да остане за помощ на Левицата, а със Сульо ще видят нещо друго; за своя помощ мюдюринът може да земе Чурлика... Чурлика. Калуньо го знаеше слабо — сериозен мъж, своенравен и малко саможив. А Сульо? Див бивол. Две думи накръст не може да каже. Пък то не става само с биволска сила, иска и чальми... Мюдюринът беше навъсен, повече не продума.

Скоро той стана и излезе със Сульо навън, другите останаха още малко. Помолиха Калуньо да отбере от хергалята си пет-шест коня за по-първите хора на опълчението. Той се съгласи веднага и на драго сърце. Повече не го закачаха и не се занимаваха с него. Ако иска да върви с другите — да върви. Ако не иска — да прави каквото иска. Негова си работа. Тук трябва мерак, насила не става. Не му го казаха, но той го разбра и беше доволен, че най-сетне ще го оставят на мира. Леко се отърва.

На другата сутрин рано-ранко дотърча Менчо, издокаран във всичко ново, ухилен, подрусва се на гърба на една бърдарска кранта, чийто най-хубави години бяха минали отдавна. И още от двора припря:

— Вуйко, хайде!... Събират се, вуйко... вече се събират! — Момчето го гледаше със запалени очи и тръпнеше като младо необяздено конче.

Гледаше го Калуньо и се чудеше какво да го прави. Двоеше се.

„Слушай бе, говедце! Я да се връщаш на майната си, отдето си дошъл. Че да не зема някой прът да ти обруля ушите!...“

Така трябаше да му каже.

— Вуйко, закъсняваме! — припираше момчето. — Хаде, вуйко!

Вътре в него трептеше една обтегната жила, равномерно и бавно играеше като кантар и не се знаеше на коя страна ще подаде.

— Е, щом хайде... нека да бъде хайде...

И никога не си прости тая дума.

... Гръмнаха и се разнесоха до десетина тъпана наведнъж. Запищяха зурните на циганите. През гъстата навалица, която се

стичаше от улиците на циганите към мегданчето на Скрибеня и се гнетеше, и тъпчеше там, и все повече се сгъстяваше, премина гърч — от единия край до другия. Навалицата се раздвои, през процепа вървяха двама човека, тълпата се разриваше пред тях да им отвори път. Единият беше Уруков, ходжата, той беше напред, по него Левицата носеше на рамо провиснал зелен байрак. Имаше там, в средата, купчина дърва, дълги и криви дървета, грубо окастрени. Двамата стъпиха на дървата отгоре и Уруков размаха ръце. Тъпаните и свирните секнаха, многогърлата човешка глъч постепенно затихна, навалицата затаи дъх. Левицата разклати пръта и зеленият лист на байрака запъпра над главите. После той заглави пръта в дървата. Напред излезе Уруков, огледа навалицата, гъсто скупчена и занемяла около него, дигна двете ръце нагоре и отвори уста:

— Гяурлар каръшмиш!

Вятър мина през ръждива гора, през ланска некапала шума: Аааа!... — и зашумоли, и забуча, и се понесе от единия край до другия.

— Каурите се побунили!...

— Аааах!...

— Каури... побуни...

— Аааах!...

— Каури побу!...

— Аааах!!!...

... Доведоха там, при дървата, едно каурче, раздърпано, босо и уплашено, вар-побеляло. Уловили го някъде, кой знае къде се отбило от своите, стока ли изгубена търсело, нещо друго ли било — забъркало се и го хванали. Довлякоха го при дървата, бутнаха калпачето му, уловиха го за косите и наведоха главата му над дървата. Лъсна жълто нож там, дълъг, извит като клюн. Левицата изцеди жълтото на шарлана от него, завъртя го, замахна... И отново се мерна острият клюн, лъсна червено. До байрака се дигна и разлюля още един прът — и гледаше отгоре му главицата на каурчето, уплашено, очите широко отворени. Черно-червено потече по пръта...

— Аааах!... — ревна тълпата.

— Каури побунили!...

— Аааах!...

... Мюдюринът, следван по петите от Чурлика и Сульо Пеливан, беше отишъл на юг, да дига опълчението от долните села край Рата. Двете збуни трябаше да се съберат отвъд реката.

Калуньо все още се щуреше насам-натам, стягаше се. Той отстъпи кобилата си на Менчо, че беше кротка, а сам реши да земе стария скопен жребец, който теглеше пайтона му. И тръгнаха последни от всички. Менчо все даваше зор да вървят, че закъсняват. Той остави вуйка си и отиде напред, смеси се с другите конници; Калуньо го пусна да върви, а сам изостана. Нарочно изостана, за да не бъде с първите, а и за да не гълта прахоляците на тълпата. Отби встрани, пусна коня да пасе и я изчака да се източи. Пред него минаха всички, цялата сган цели два часа се влече и бъхта. Конници имаше малко, повечето пешаци, някои с магарета. Всякаква сива паплач и сган, запасала всякакви сечива — за сеч, за косене и мушкане. Имаше и доста шишанета, но мнозина бяха тръгнали като дървари, с брадви и топори, забучени на самарите, закачени на лакът или на пояс. Някои носеха на рамо свити коси или прости голи тояги. Вървяха развлечено, но бързо, все вървяха, напъваха, жадно устремени напред. Шушкаха цървулите, прахът се слягаше бавно след навалиците, стелеше се като мъгла, забулваше пътя и поляните наоколо. Когато последните отминаха напред заедно с праха си, Калуньо излезе на пътя и бутна коня подире им. Менчо беше отишъл към главата на върволицата, далече напред. „Няма да го загубя, ще го намеря — мислеше Калуньо. — Младо момче, деликанлия, кръвта му гореща и кипи — нека покипи, нека поиграе малко, после ще видим.“ Видя го чак горе, на тресавищата, дето тесният път излизаше на простор и нямаше толкова прах. Беше при Левицата, който му приказваше нещо, съветваше го или му заръчваше нещо. Менчо кимаше с глава, после сръчка кобилата и полетя в галоп напред, след туй се върна назад, до края, дето беше и Калуньо. Гърбът на кобилата бе потъмнял от пот, а над потта тук-там избила бяла пеница. Ще умори хайванчето това момче... Менчо подбираше задните, да не се размъкват, нещо им викаше, кобилата играеше под него нетърпеливо и гордо, като че сама усещаше нрава на своя ездач и се старееше да се нагоди към него. Калуньо го гледаше отдалеч и неволно му се порадва. Хубаво момче, с тая нова свилена гъжва, с тоя нов чепкен от мека синя чоха, подплатена с червен

джанфез; ръкавите, подплатени и те с червено, се развяват бабаитски. И седи като бабаит на седлото — наперено, лактите малко встрани... (видял е у някого това). Шишането привързано напреко на седлото отпред — старото, забравено, ръждиво шишане, тежко като туч, сега светеше като огледало, излъскано с керемиди и пясък. А в новия жълт сиях набучен, както и трябва, аккабзалията ятаган с големите бели ушати чирени... Приляга му. Хубаво момче. Добре, добре... Само че не умее да язди кобилата тръсом; много се друса и клати, ще набие гърба на добичето... Калуньо го гледаше и се усмихна. Аджамийче е още момчето, хабно е още, още не знае как се държи ятаган, не знае как се набучва. И много неща още не знае. Но аджамийството — и то му приляга някак. Ето, и другите му се радват, като го гледат такова напето юначе, опиянено и буйно, издокарано в ново като за сватба — сякаш че гледат сами себе си в своите млади и луди години. Драго им и да го гледат, и да го слушат... Менчо съзря вуйка си, който, спешен, стоеше до коня и си свиваше цигаро, и се насочи към него. Беше се зачервил, лицето му гореше, беше бръз и подвижен, не можеше да стои мирен и минута, като че нещо отвътре го тикаше все да лети нанякъде и вече не можеше и нямаше как да спре. Калуньо забеляза, че и кобилата, тая спокойна и улегнала живина, бе станала нервозна и тя като ездача си.

— Вуйко... аз не можах... аз ей сега!...

— Сопри се малко!

— Знам, знам. Аз сега, ей сега!

Изломоти на един дъх и полетя пак. Беше нужен някъде и летеше натам, нещо там беше много важно и невъзможно без него, нещо трябваше да стане на мига и той, пламнал, търчи натам. Калуньо поклати глава: потичкай, потичкай... Но от окото му не се изплъзна това, че кобилата, преди да легне в плавен галоп, измина доста крачки в морен тръс; че ездачът ѝ се клатушка отгоре ѝ като чувал с картофи. Непременно ще ѝ набие гърба, ако не го е набил вече... Нека. За него си е. Довечера ще прегледа кобилата, а утре може да му я земе. Но и трябва да му каже как да се подема на стремената, за да я облекчава. Да го научи, защото момчето е момче и не знае... До Беглишката поляна, дето трябваше да се съберат двете збуни, го мерна само веднъж, и то отдалече. Все до Левицата се държеше, обикаляше край него магьосан. Намери го на поляната. Бяха пристигнали там първите тайфи, бяха се

разположили на стан, наклали огньове, въртяха чевермета. Новите идваха непрекъснато, на талази на талази, и пълнеха поляната. Калуньо се смая, като видя колко много свет бе оставил работата си по селата и се беше помъкнал на път като за някакъв невиджан байрам. Всяка тайфа си палеше свой огън, но хората се пръснаха да търсят близки и приятели из другите тайфи и се размесиха. На една могилка побиха двата байрака. Забухаха тъпаните, заквичаха свирките на чалгаджиите, няколко циганки гевендии тръснаха дайрета, размятаха кореми голи — и светът се юрна да гледа. Късно подир пладне тайфите още се влечеа и прииждаха, и се изливаха на равнището от двата му края. Широката Беглишка поляна изведнъж стана тясна за толкова народ. Мислеха да нощуват тук, сечеха шикла за навеси и леговища. Но привечер долетя мюдюринът, разрина тълпата с коня си, газеше и не гледаше кого, удряше с камшика наляво и надясно — за да си отвори път към могилката с байраците. Събра там главатарите, каза им нещо. И секнаха тъпаните и зурните, вихрушка смете гевендиите и зяпачите. Народът се разшава, загъмжа, тайфите се събираха, викаха се, застыгаха самарите на добитъците. На път, на път!... Мюдюринът беше навъсен, недоволен от нещо, ядосан и припрен, речта му къса и дрезгава: „Бързо! Чабук, чабук!“ Размърдаха се, потекоха, първите полека се подадоха напред, по тях като грубо определена нишка от рижо повесмо почнаха да се изтакат други. Изпратиха напред доброволци с коне за съгледвачи. Менчо искаше да отиде с тях, но Калуньо го съзря и върна го: „Дотука сам!“ Момчето едва не плачеше от мъка.

— Ето, видиш ли — ревеш. А искаш да се мериш с мъжете. Така — не!

— А как?

— Другояче. После ще ти кажа. А сега ще стоиш въз мене — и толкоз!

Левицата беше наблизко, гледаше ги и помоли Калуньо да не стяга момчето така.

— Дете е още и не е за такава работа — отвърна Калуньо.

— Нищо, нека се учи.

— На гюреш давия няма, Левица; на борба съд няма и никой няма да те пита на колко си години.

— Не сме тръгнали ни на байрам, ни на гюреш.

— Анджак. Момчето е още аджамия. Я зян ще направи, я зян ще стане. Ако потреба — ще ида аз.

— Че ти даже и оружие нямаш!

— Левица, гледай си там командата и за хорската челяд не бери грижа!

— Барем да имаше челяд... — отвърна ядно Левицата и шибна коня си. Беше силно ядосан, лицето му налято с кръв и мораво.

Калуньо знаеше, че не е много прав, и го беше яд от това. Но кратката разправия с Левицата го накара твърдо да реши нещо, което само неясно му се мержелееше досега: тоя байрам други са го засвирили — нека си го играят те. Той ще постои настрана, ще погледа; после ще види.

Групата на съгледвачите замина напред, върволицата на пешите се разтегна по пътя и навлезе в големите гори. Менчо не се сърди на вуйка си дълго. Младо момче, бързо му минава. Сега все повече се въртеше около Левицата. Едно, защото Левицата бе главатар на голяма тайфа и имаше истинска власт да разпорежда, това го привличаше и възхищаваше. И друго — усещаше, че Левицата се възхищава от младото му буйство и го насърчава. Но сега и Калуньо не изпущаше от око сестриника си, бе нащрек да се намеси, когато потреба. Скоро потреба...

Пътят навлизаше все навътре в горите, те ставаха все по-гъсти и дълбоки, изправени от двете страни като брегове на урва. На едно място се отвори продълговата поляна, в дъното ѝ пасеше стадо овци. Стояха там, подпрени на кривациите си, двама овчари и гледаха към пътя. Изведнъж се гръмна отнякъде. Овчарите удариха на бяг, подире им се юрнаха и задрънчаха със звънците си и овците. Тозчас се пуснаха нататък и неколцина от доброволците, те успяха да прехванат и завърнат към пътя част от стадото; овците бяха наплашени, стояха, скупчени нагъсто и дигнали глави нагоре... Калуньо беше наблизил и видя всичко, но не разбра отде се гръмна. Чак когато овците бяха прикарани до пътя и заблеяха, все така скупчени — между тях, които ги караха, съгледа и Менчо. Беше възбуден, засмян, нещо викаше — а от цевта на шишането му пролазваше струйка димец. Калуньо го повика с ръка, момчето покорно се приближи:

— Ти ли гърмя?

Той взе шишането от ръката му, огледа го, духна в цевта и помириса. И започна да го връзва на своето седло.

— Вуйко... защо?

— Защото така. Защото не си дал живот, за да го земаш...

— Ма аз нагоре пуках бе, вуйко!

— Нагоре, надолу... Кой ти каза да пукаш? Що пукаш?

— Аз така си... аз без да искам... така си, аз не съм искал, вуйко!

— Без да искаш... После може да поискаш. Ще остане у мене. И без това ми натякват, че не нося нищо... Нека бъде тука шишането, при мене!

— Вуйко!

— Шът, стига!... Може някой да те подлъже и да ти го земе. Я виж колко са без пушки. После иди го дири...

Но като видя съкрушеното лице на момчето, добави.

— Аз пак ще ти го дам... е, по-после. Като се научиш да го държиш. И да не стреляш, без да искаш. Един път у годината то гърми само. И един път гърми празно. Сакатлък ще направиш някой...

... Беше се смрачило и вървяха все през гора — в дъното на дълбокия тесен пролом на пътя през гората. Гората се поразреди и отдалечи, провидяха се някакви обширни, вълнообразни ливади. Спряха там, съсипани от ходене, сами и без команда спряха, натъркаляха се кой къде свърне. Тук-там лумнаха огньове, но тоя път тъпаните не се обадиха. Почивката трая кратко. Докато пристигна мюдюринът. Пристигна незабелязано, както винаги, изотзад някъде, не можаха да го познаят в тъмницата сред навалиците, които хлуеха на тумби от гората и се изриваха на ливадите. Мюдюринът се зае с огньовете — разбишка главните, без да гледа къде падат, викна да стават и тръгват веднага. Одма, одма!...

Левицата се обади тогава умолително:

— Народът е каталясал, мюдюр ефенди, сломен от път... и добитъците едва се крепят. От бързане пътят няма да стане по-кратък...

— Много приказки! — изсъска гласът на мюдюрина. — Като тръгнеш с куция — сам куцаш. Комуто не стиска — да се връща!



Затътриха се пак навалиците, повлякоха се без глас и без ропот. Само шушнене на цървули по мекия пепелясал път, глух топот на копита, глухо пръхтене, приглушен звек на юлари и железа. Все напред, в безкрая напред, в тая безкрайна гора, в катранения мрак. От гълбините на гората идеше само сиротният глас на улулицата. Даже Менчо утихна и се държеше около вуйка си. Момчето се бе укротило, бе оклюмало и одрямано. На два пъти Калуньо го прихваща да не падне, че се заваляше, и му подвикна да си отваря очите. Момчето се сепваше за миг, а след миг клюмаше отново. Умната кобила, усетила на гърба си отпуснатия ездач, сама вървеше по-леко, сякаш за да го крепи. Беше уморена и тя... Вървяха, не спираха, все вървяха. Клатушкаха се, спяха вървешком. Предните не спираха и все теглеха задните напред, задните бутаха предните. Все пак върволицата се поразреди и размъкна, уморена, копита и цървули тупаха меко по мекия път.

В тишината изведнъж някой запя. Тихо и нещо познато, малко странно изменено, то постепенно се усили и понесе над цялата върволица. Песента се превърна на вой, проточен като стенание или смях, дълбоката гора връщаше дивото му страшно ехо и го усилваше. Трепнаха всички, разсънени и удивени. Кой беше тоя, дето пееше така, какво беше това? Поспряха, послушаха се, върволицата се разбърка, премина през нея шепот, бръз и тревожен. Разтичаха се нанякъде някои, чуха се високи, разсънени, припрени викове, загълчаха неразбрано: кой бе, къде бе, що бе?... Струпаха се на една страна да видят човека, който пееше така, кой е, какъв е. В тъмнината едва се познаваше — беше само една висока черна снага. Човекът въртеше над главата си тояга, дълга като него, и все пееше дивата си песен. Беше се насъбрал народ наоколо и още се събираше — гледаха го и се пазеха да не ги закачи тоягата. Никой не се обади, че го познава, и не го повика на име. Извардиха някак, та уловиха тоягата, двамина уловиха и самия него, светнаха борина, вгледаха се в лицето му. Никой не го познаваше. Беше младо момче, колкото Менчо може би. Как бе попаднало тук и отде? Никой не знаеше. Момчето продължаваше да вие, но по-слабо и прегракнало, на устата му се бе появяла пеница, очите му се въртяха ужасени, избелени — гледаха, а не виждаха. „Несвесен е сиромаша“ — каза някой. Момчето спираше воя за малко и започваше да бърбори бързо и шепнешком: мрави, мрави, мрави, мрави... После пак почваше

да вие тихо, като да скимтеше, и постепенно усилваше воя. „Я вижте да не са го полазили мрави бе!“

Къде мрави в такова време, на път... Разбъбраха се наоколо:

— Дайте вода нанасам!... Има ли вода?... Къде има вода?...

— Тука, тука! Я!...

Подадоха едно бъкляче от ръка на ръка над главите, водата кламбучкаше. Натиснаха момчето да седне, наливаха в устата му вода — то не искаше, но го държаха, водата се разливаше по лицето и дрехите му. И все продължаваше да шепне, бързо и унесено: мрави, мрави, мрави... Бутаха се наоколо да гледат, но нямаше какво да се гледа. Някой разтласка грубо навалицата и излезе отпред:

— Какво има?... Къде?... А!...

Левицата. Той погледа някое време, както другите, гнусливо и съжалително.

— Я — каза — отведете го настрана, да не пречи. И... — Левицата махна косо с длан: — Нема що да се мъчи. Другите да вървят. Хаде!

Изшътка и лъсна изтеглен ятаган. Отведоха момчето настрана, навътре в гората. Подире се обади глас:

— Не бе! Я оставете го! Нека да си умре само!... Вържете го само.

И нов глас, силен и заповеднически:

— Придавай напред!

Върволицата се разшава, заклати се, запъпли морно по пътя.

В душите бе тягостно и смутно, сподавен шепот пролазваше тук и там: оставете го да си умре само... оставете го... Бяха го оставили. Може би го бяха вързали за някое дърво. И дълго след това се чуваше воят на несвесния, старите смърчи шумоляха и го препращаха насам, все така зловещо и все по-глухо. Докато заглъхна съвсем — удави се в горските мрачини и се сля с гласа на улулицата... Върволицата мърдаше по-живо сега, разсънена от случката и разбъбряна полугласно. Може би бързаше суеверно да се махне по-скоро от това страшно място, по-скоро да го забрави. Сетиха се за вода, бяха опразнили всички бъклячи, а вода не срещнаха да тече никъде. Зажъднели бяха и хора, и добитъци. Нададоха крак. Когато навадиха в една падина, неволно забързаха всички — надеяха се да намерят вода. Вода наистина имаше, един тънък ручей минаваше там, в дъното, и

пресичаше пътя, но мястото беше тясно и не можеше да побере толкова народ наведнъж. Първите налягаха да пият, добитъкът — и той засмука жадно, но отзад напиряха нови — и всичко се омета. Разгазиха ручея, размътиха водата, стана една блъсканица, падината изведнъж се задръсти, чуха се резки сърдити гласове, тропот на копита, магаре изрева плътно като тръба. Някъде се сбиха; веднага след това няколко бързи, приглушени удари на тояга по нечий гръб, човешки или магарешки. И един глас, който съскаше, познат глас, в който всичко се вслуша и смълча: „Чабук, чабук!... По-скоро, по-скоро!...“ Почнаха да се изтеглят неохотно нагоре, по другия скат на падината — кой пил, кой не пил, или недопил... Калуньо не можа да лизне ни капка, водата така сладко и жадувано заплиска в краката на конете, те смукнаха вървешком по веднъж и това беше. Менчо не се обади. Нагорнището свърши, стъпиха пак на равно, но скоро след това отново започна спускане. Друга падина, друг поток — той течеше през пътя напреки, но после възвиваше и вървеше успоред на пътя. Тук пиха всички. Калуньо се отби и той, слезе и загреба с шепи. Водата ледена, миришеше на тиня, бяха я размътили отгоре. Но кой ти гледа. Той наплиска лицето си, водата се стичаше студено и неприятно от гушата му надолу по гърдите. Това го ободри и разсъни съвсем... Тук ги посрещнаха съгледвачите, бяха се върнали. Съгледване, съгледвачи. Глупости, какво ли има да съгледват в глухата пуста гора. Калуньо видя малката конна групи встрани от пътя, ездачите разказваха тихо и оживено нещо на мюдюрина, който слушаше мрачен, с наведена глава и от време на време питаше кратко за нещо. Калуньо гледаше да се промуши напред, без да ги гледа и без да го забележат. Но го забелязаха — беше на кон и виден сред толкова пешаци. Някой извика: „Калунъаа!...“ Но веднага се обади друг, по-тихо: „Оставете го тоя!...“ И го оставиха, не го повикаха втори път. „Оставете го да умре“ — помисли Калуньо и потръпна от тая лоша дума. Менчо го чакаше на пътя. Пита го не е ли жаден. Не е — поклати глава момчето. Мракът се бе поразредил, нощта като че преваляше, или се подаваше месечината иззад горите. Калуньо се взря в лицето на момчето, видя му се заострено и бледо. Ще се поболее това момче... Слизаха вече само надолу, пътят ставаше стръмен и мъчен за ходене, помъчен от нагорнище. Като сенки, един по един, се изнизваха съгледвачите, отиваха напред. Последни минаха Уруков, мюдюринът и Сульо. Вляво,

през пролуките на гората, Калуньо изведнъж съгледа вода, много вода, разлята нашироко и надълго. „Каква е тая вода, отде се взе, да не е езеро някое“ — почуди се той. Не знаеше такава вода по тия места, по тоя път, който му беше познат, но сега го обърка и му се стори съвсем непознат. Такава голяма бяла вода... и леко се люшка отгоре, люлее се, като да замръзва сега, но още не е замръзнала. Беше сумрачно и не можеше да познае къде се намира, вървяха все по хребет и от двете страни на пътя пропадаха долове. Все слизаха по хребета и уж се разлепваше времето, разбеляваше се уж, а наоколо бе непрогледно като в мрак, бял млечен мрак, по-непрогледен и от черния. Изчезна езерото, остана само този мрак, който обвиваше всичко, и белотата му се усукваше около върховете на дърветата, премятеше се над тях на къмбуци, или се разтегляше като нишки. Сети се: мъгла... Бяха навлезли в мъгла. А онова отляво, дето се гледаше като вода, беше само мъгла над блатото — той бе спирал там за нощувка понякога, на път за пазарищата отвъд планината. Оттук и започва земята на каурите. С блатото всичко дойде на мястото си и стана ясно. През поляните отгоре се спуска поток, изворите са близо; поляните се извързват леко на север, стават равни, стават блато, но истинското блато е малко по-нататък. Отсам си е една дълга зелена ливада, лете нацъфтяла с буйни треви и само най-буйните, проточени на тъмна лъкатушна ивица по средата ѝ, бележат тресавищата. Опасните тресавища, дето не смее да пристъпи ни косач, ни добиче, ни горска живина... Калуньо знаеше, че ще спрат тука. Едно, защото тук винаги се спира, и друго — че народът е капнал от път... И наистина спряха. От уста на уста предадоха команда по редицата: да спира кой къде е и да ляга. Калуньо не легна веднага. Искаше да избере по-добро място, по-чисто, по-настрана от гъстотата на тая паплач и от гъстата ѝ воня. Той се възкачи нагоре по поляната, до края ѝ, дето почваше гората — спря там до потока, който клопотеше из тревите, вдълбал из тях своето кривулещо, постоянно леговище. Беше сухо припечно местенце до един самотен смърч, наоколо хвойнови храсти, които го ограждаха като търло. Добро местенце. Калуньо върза конете, без да ги разседлава, смете набързо сухи съчки и напали огън. Разстла ямурлука и накара Менчо да седне на него. Момчето беше като премръзнало. Калуньо влезе в гората да набере още дърва, а когато се върна с тежкия нарамък, завари го да лежи на ямурлука. Зави го и почна да реди дървата на огъня. Слънцето

беше изгряло, беше видело, но чак сега се провидя — дигаше се над отсрещните гори. Без блясък, като нова сребърна пара, замотана в мъглата, която оредяваше и вече се раздигаше. Провидя се и поляната надолу, дъното ѝ бе гъсто насипано с народ, който чернееше там, разпилян като кози барабонки. Глъч не се чуваше, далече беше. Очерта се ясно и бърчината, хребетът, по който слязоха отгоре. Там беше и пътят, който вървеше все по хребета и възвиваше, преди да се спусне към селото зад бърчината. Селото не се виждаше. Около тая бърчина сега се чу слаб пукот, като да пукаха пуканки. Калуньо се сети, че това са гърмежи. Но защо се гърмеше и накъде — не можеше да се разбере. Той се послуша, но повече нищо не чу. Нещо ставаше около тая бърчина. Той хвана конете да ги разведе малко, разтри ги, за да поразкара умората им. После ги разседла, пусна ги да пасат и се върна при Менчо. Легна на едно от конските кебета и се припече на огъня. Не беше студено, но в планината е всякога добре да прилегнеш до огън. Трябаше да потърси и нещо за ядене в торбите — гладно му беше. Но вече се унасяше в сън. Може и да беше поспал някое време... Счу му се като да ручат и боботят гръмотевици. Слушаше ги в полусъница и се чудеше какво може да бъде това — търкалят се като тежко натоварени коли по калдъръм, а небето чисто. Знаеше, че спи, че слуша тоя гръмол насън и иска да се събуди, а не може. Но изведнъж тресна по-силно, нещо издрънча близо до главата му и той отвори очи. Огледа се. Говореха хора наблизко, смееха се, миеха някакви казани на потока. Калуньо се надигна на лакът, подвижна им:

— Ей, аркадаши! Кво така сте се разбърбали баш над главата ми?!

Хората се обърнаха изненадани, загледаха го и млъкнаха. Един от тях, най-възрастният, го позна, види се, и отвърна смутено:

— Не те видохме, Калунъаа, да прощаваш...

— Вие... какво тука?

— Ний тука чорба ще варим, Калунъаа. Чорба. Ний сме ахчиите...

— Че подместете се малко де, кво като сте ахчии! Видите, хора лежат!

— Щем, щем, Калунъаа, ще се подместим. Сега ще се подместим...

Дигнаха казаните на пръти и ги отнесоха надолу по потока, разговорите затихнаха, но пак се чуваха ясно. После заръшнаха из гората да събират дърва, запалиха огньове; и се заеха с овците, които чакаха наблизно закуп — да ги колят, дерат и режат за казаните. Същите овци, които Менчо бе отбил от каурското стадо снощи. Калуньо се разсъни съвсем. Някой някъде бе мислил за казани и готвачи... Той подири с очи конете — пасяха един до друг. Прилегна отново, но вече не му се спеше, Менчо бе заспал дълбоко, слънцето биеше право в лицето му, но той не сещаше и не мърдаше. Да спи. Калуньо се изправи, отново погледна надолу към конете. Сега забеляза, че поляната долу е празна, разпилените кози барабонки бяха изчезнали. Хората ги нямаше.

Къде може да са отишли? Или са заминали?... Не може да бъде. Готвачите са тук. И народът ще е някъде, я по сенките из гората. Той слезе до казаните да се поразтъпче. Готвачите си гледаха работата и като че се стесняваха от него. Постоя малко около тях, послуша. Стана му неудобно да стои празен. Нещо трябваше да прави, каквото и да е. Взе една брадва да насече дърва за огньовете — приятно му беше да разкърши снага сутрин, да събуди заспалите сили. Из такъмите на готвачите, освен брадви, се намираха разни касапски ченгели, ковани цигански клинове, една свита коса. Хрумна му да скове коневръз. Отсече едно дълго право дърво, две други по-къси и почна. Готвачите попоглеждаха към него. Нищо не му казваха, но в очите им съзираше недоумение или съжаление. Той знаеше какво си мислят сега: тоя ага не вземе да прави, каквото правят другите, ами дяла нещо, което не трябва, и си играе като дете... Попита възрастния кога ще носят чорбата. „Когато стане готова — каза човекът. — Скоро ще стане.“ „Ами кога ще се тръгва?“ „Къде да се тръгва?“ „Надолу...“ Човекът го погледна, погледна и помагачите си, помълча...

— Ний не знаем, чорбаджи... — отвърна. — Нам ни са казали тука да стоим. Нищо повече ний не знаем...

Възрастният се наведе над дръвника и пак почна да кълца месо с окървавения сатър. Калуньо постоя, погледа, премести поглед към коневръза, помисли с какви глупости се занимава. За какво му е тоя коневръз сега, какво има да връзва на него. Два коня. Глупости... Той взе косата и я огледа. Изтъняла, изядена от треви и заточвания, стара коса. Изправи я, начука с ханджара си заглавката на косилото. Избра

една падинка до ручея, дето тревата стоеше по-гъста. И почна на къси откоси, надлъж по ручея. Тревата не беше цъфнала и не беше за коса още. Но соковете вече играеха в нея и пускаха мирис на зелено. Най-хубавият мирис на света — мирисът на прясно отрязана сочна трева. „Ето, — каза си Калуньо, — може да има войни и размирици, може свет да гине. А трева винаги ще расте. Всяка пролет ще покарва наново, и като избуи за коса — косата ще тръгва из нея. А с хората... не е ли така и с хората? Подрастват, избуят, после мине някоя коса и ги повали. А след туй покарват други; за да чакат и те косата си...“

Наблизо в гората се обади кукувица, Калуньо спря да я послуша. Тя прокука два-три пъти и млъкна. След малко се обади пак, от друго място, може и друга да беше, гласът далечен и слаб, но ясен. Чудно: кукувицата кука, докато има коситба, прекоси ли се — спира. Защо така? Докато кука, човек е най-млад и силен, зелен като тревата... Той съблече ризата, полепнала за гърба му, върза кърпа на главата си и измъкна косата, забучена в топлата тупнала пръст. И усети как гърдите му се издуват от сила, в ръцете му напират сила, в цялата му снага трепти радостна сила, която не знае къде да се дене и какво да прави със себе си; тиха радост, просмукана у него от тая зелена земя, която Бог създал за труд и услада на човека. За всички има от тая земя, за всички. Всички са братя и трябва да живеят като братя... А не живеят. Все недоволни от нещо. Все търсят нещо и не го намират. Чоплят нещо слепешката, бутат се насам и натам като овни. Един скача и се буну, друг скача насреща му. Като кучета се ядат. И няма край тая. Защо е така — Калуньо не може да разбере. Може да е и така: хората не разбират езика си. Един език, а не го разбират. Един говори едно, друг друго — то е едно и също, но казано другояче... Колко му трябва на човек, за да поминува като човек? Имане голямо? Няма да го отнесе... Човекът е гост на тая земя. Гост — и малко му трябва. Не съвсем малко, но и не чак толкова много. Но непременно му трябва това, ето това: една коса, едно такова зелено ширине, това слънце и тая сива кукувица, която се е скрила там, в сенките на гората, и кука ли, кука. Толко му трябва на човек. А той не гледа това. Зинал, ламти... а това, най-голямото, не гледа... В краката на Калуньо се белна нещо продълговато, като кост. Наведе се и го взе. Не беше кост, камък беше. Разгледа го. Грапав, може да стане и за брус. Ще опита. Само за да чуе

тоя звук на брус, на камък по чилик, това чаткане, което не е много силно, но се чува надалеко, като кукувичия глас. Той изтри косата с трева. После с къси, привични замахвания почна да плъзга камъка по остреца. Постепенно, от петата към върха. Бавно и с наслада. Захвана след това тесен откос, да не се мори много. Слушаше как съска косата, гледаше как се отмята тънкият, рехав откос, пристъпваше разкрасено и леко напред. Спря, за да пие вода от ручей. Па седна да свие един тютюн. От лицето му течеше зной, също от гърдите и от гърба, поясът беше нагизнал от влага. Кожата на гърба му, зимно бяла и прозирна, вече усещаше слънцето.

Повикаха го. Менчо го викаше. Заби косилото в земята и се обърна назад. Тогава видя колко много трева, ненужно много, беше повалил. Извади корубесгия часовник от пояса, изпотен беше и той, отвори капака. Беше се презпладнило. Готвачите лежах под сенките. До тях Менчо кусаше чорба от едно пахарче. Когато Калуньо наближи, възрастният готвач се надигна да сипе и нему.

— Вуйко, гърбът ти е червеи като рак...

— Сега и твоят ще стане червен. Ако все така спиш, чобан чорбаджи, от овците ти и чорба няма да стане... А курбаня е добър, масторе.

— Да сипя ли още, Калунъаа? — обади се възрастният.

— Сипи, сипи.

Готвачът принесе и малко печено месо на едра, широка шумка от подбел. Но на Калуньо повече му хареса простата миризлива чорбица, сготвена от прясно месо, сол и вода, без нищо друго. Огладнял беше.

— А вие кво? — обърна се той към възрастния. — Чакате, а? Няма ги.

— Ще додат — кратко отвърна човекът.

Калуньо не иска да разпитва повече — защо ги няма още носачите, кога ще додат и ще додат ли. Макар че това занимаваше повече него, отколкото чорбарите, за които беше все едно дали ще яде някой чорбата им, или няма. За тях беше просто: казано да сготвят чорба — е те ви чорбата... Ще додат, няма къде да ходят; без всичко може, само без ляб и чорба не може... За Калуньо не беше така просто. Той долавяше, че тия хора го гледат някак особено. Като че искат да му кажат нещо, а не смеят. Като да таят някаква мисъл към него, недобра мисъл, а не искат да я изрекат от жал към него. Той сега забеляза, че



всичките бяха по нещо кусурлии — кой с крак, кой с ръка или око. Само възрастният беше здрав и прав, но беше възрастен. На Калуньо му се отби мерак да говори с тях. Тъй и тъй щяха да говорят едно, а да мислят друго. Той само ги почерпи с тютюн, похвали още веднъж чорбата и поиска да я заплати. Но старият не прие. Двамата с Менчо отидоха на своя стан. Калуньо искаше да подремне малко, но не можа. Гърбът му пламтеше. Повъртя се малко, намества се, с гърба си усещаше всяка клечка и шишарка под козяка, стана да чисти тревата отдолу. Пак опита да затвори очи, но сънят не идваше. Изправи се и седна, хвърли поглед към конете. Бяха се опекли на слънце и усилено въртяха опашки. Нападнали ги ободи — ония зеленоглави, едри и тромави мухи, които се лепят по кожата и смучат, а по кожата винаги има протекла кръв. Или голите конски мухи, които се впиват в слабините като кърлежи с жилавите си крака и не дават мира на добичетата. Прехвърлят се от магаретата... В краката на конете имаше неизядено сено, те стояха с унило наведени глави, махаха опашки, неспокойно мърдаха и потропваха с копита.

— Иди ги отвържи — каза Калуньо на момчето, което дялкаше клечка с ятагана си. — Напои ги и ги почисти от тая гад. Или не, чакай заедно.

Беше горещо и на сянка. На бърчината отсреща, безлюдна и гола, трептеше мараня. Из въздуха се носеше равен, непрестанен бръмтеж на невидими мушици. Тревата не беше така зелена, както сутринта, като че бе избеляла от жегата. Готвачите спяха, натъркаляни кой къде свърне из тревата. Опушените черни казани все така си стояха над загасналите огньове и никой не беше идвал за тях.

— Да ги натирия ли да пасат?

— Само ги пусни. Те си знаят какво да правят.

Пуснаха конете, те веднага се навряха в сенките, останаха там един до друг, неподвижни и увесили глави, и често-често махаха с опашките.

— Ела сега...

Момчето го гледаше учудено. Не му се ходеше никъде в тоя задух.

— Ако е за косене, ти вече си накосил, вуйко. Па и не го ядат, нали видиш...

— Ела. И не приказвай много. Тури си нещо на главата да не слънчасаш.

Калуньо тръгна напред, подире му неохотно, но покорно се затътра момчето. Ела. Вуйко ще ти покаже едно от най-чудните чудеса на тоя свет. Най-хубавото. На тоя свет винаги ще има ежби и ядове, неразбории и неуправии. Но всяка пролет ще расте трева и всяко лято тревата ще се коси... Той изтегли косилото от пръстта, която вече се бе спекла, наточи косата с камъка и я подаде на момчето:

— Оттука почни!

Менчо взе косата, погледа я като нещо чуждо и враждебно.

— Друг път държал ли си коса в ръка?

Момчето не отговори. Замахна веднъж, отрязва снопче трева, тя се разпиля. Замахна пак. Тревата стоеше като проскубана. Калуньо го гледаше и се смееше тихо:

— По-малко захващай. Надигай косилото с лява ръка.

Менчо замахваше силно и продължаваше напред, тревата се пилееше подире му и откос не личеше.

— Дай да ти покажа — рече меко Калуньо, като се мъчеше да сдържи смеха си. — Дай мене. Не така... Гледай сега. Той взе косата. — Ще свиваш лявата ръка. Така. — Той замахна кратко и отсечено, откосът се изправи и очерта. — ... и ще дигаш ръката леко нагоре, да се лизга по ръба на косата.

Още с първия замах момчето заби косата в една къртичина. Насмалко да я пречупи — така силно удари. Калуньо взе косата отново и изкара откоса докрай. Не спореше и нему. Тревата бе засъхнала, напечена от слънцето, острецьт се лизгаше по нея и вече не я режеше, както сутринта, по роса. Той се изправи, свали кърпата и избърса потта от лицето си. Жега. Кукувицата не се чуваше вече. А и няма май нищо хубаво в това косене. То веднага си личи кой има мерак и кой няма. Насила хубост не може. Момчето не тръгна подире му да гледа, както бе вървял той подир баща си едно време; и не припираше да вземе косата от ръцете му. Ами стои и гледа. Блее. Кой знае къде се е заблеял. Не, насила хубост не ще... Той извади часовника: рано бе още. Слънцето приличаше. Небето уж чисто, но я влагата ще изпие, я град ще докара. А царевицата още не е засята... Калуньо извади камъка от пояса и го подаде на момчето.

— Опитай и ти. Но чакай да го намокря по-напред...

Той коленичи до ручея и пи. Написка се, хвърли шепа вода в пазвата, намокри и ризата — изгорелият му гръб жежеше от слънцето и през нея. Накисна камъка във водата и отърка ръбовете му, замазнени от косата. „Не е за коситба в тая жега. А съм седнал да уча това дете, което нема мерак да се учи. Насила се правя на щур“ — помисли Калуньо.

— Дръж здраво, да се не порежеш! Окото ти да е в ръката!...

Още не беше изрекъл. Момчето замахна с камъка да точи косата. И веднага бутна косата настрана, лицето се смръщи — и улови палеца.

— Я да видя? Аз ти казах...

Палеца, то се знае. Порязано под нокътя, успоред на нокътя.

— Дръж така, стискай. И бягай нагоре към дрехите. Но по-напред земи да го попикаш. Аз ще потърся някоя гъба...

Калуньо взе косата и тръгна из ливадата, като се взираше пред себе си. На един гол припек се белнаха няколко дребни обли топчета на гъби, но те бяха още млади и нямаха прах. Свърна по потока, намери жиловляк и откъсна няколко листа — с тях наложи пръста на момчето и го превърза с парче, отпрано от кърпата. Няма страшно, всеки се е рязал. Той сгъна косата и я върна при готвачите. Те още спяха. Сянката се бе изместила и те лежаха на слънце с грозно отворени уста. Един от тях изломоти нещо неразбрано насъне. Когато Калуньо подпря косата на дървото, само старият дигна глава.

— Какво, няма ли ги още? Ще ти прокисне чорбата в тая жега, ахчибаши!

— Ще додат. И прокиснала ще я изядат, холан...

Далече някъде на запад, зад горите, протътна слабо, като че изпръхтяха коне. Калуньо се изправи и загледа нататък, но не можа да види нищо. Небето бе все така чисто, нямаше облак, но слънцето като че бе леко замъглено, приличаше мрачно на дъжд и над ливадите сякаш бе легнала невидима сянка. Тътнежът от запад се повтори, ясно тоя път и по-продължително. „Ще ни мокри май...“ Гръмотевиците зачестиха, бяха все така далечни, слънцето постепенно започна да гасне като борина, която догаря. И чак тогава иззад горите пролази и подпухна синкавата тъмнота на облак, прошарен с ръждиво и бяло. Дали няма да удари град? Ще омлати зимниците, тъкмо се дигат сега... Боже, дано отмине!

— Ставай! — подвикна Калуньо на Менчо. — Да не ни затече дъждът.

Той отсече три дълги вършини, завърза ги и трите на горния край и ги разпери. Метна отгоре им по-широкия от двата козяка. Насече и сурова шикла от смърчите, напласти я по козяка — да го притиска отгоре.

— Дай сено! От косеното. Носи вътре всичко!

Застлаха другия козяк вътре в шатрата, върху пресъхналото, малко влажно сено. Внесоха седлата, оръжието и торбите. Готвачите — и те се бяха размърдали, сечеха смърчова шикла да покриват казаните.

Ще трябват и дебели дърва за огъня. Калуньо взе брадвата и влезе в гората. Сухите дърва наблизко бяха обрани от готвачите. Имаше попадали едри трупи, но скапани и мъхясали, за огън не ставаха. Полута се нагоре-надолу, момчето го следваше. Спря пред едно дърво, то още се държеше на дънера си — чукна го и изкънтя на кухо. Стори му се, че прикапах първите капки. Или беше роса, която се усещаше по лицето и ръцете като полепнала влажна паяжина. Той свали дървото, претрупи го на две. С Менчо свлякоха парчетата долу. От клоните подновиха огъня пред шатрата, а двете парчета на дънера оставиха да тлеят бавно през нощта. Калуньо заби ушите на брадвата в земята, с остро нагоре — да пресече облака, за да не вали град... Ръмежът се усили. Козякът на шатрата се напи с влага, обтегна се и закоравя като кожа. Едрите капки, които се събираха по иглите на смърча, тупаха звънко по козяка отгоре. Вътре не прокапа. Огънят, подкласен от сухия клонак и лумнал буйно отначало, почна да пуши и гасне. През поляните надолу, стъмени изведнъж, преминаха бързо, едно след друго като огромни метли, няколко повесма дъжд и свиха към бърчината. Готвачите, покрили главите си с чулове, притичваха насам-натам и бърбеха високо. И — това беше. Още ръмеше тихо и нечуто, тъничко поръсваше, клоните на смърча отцеждаха тежки капки, но капките тупаха все по-рядко по козяка. Калуньо се подаде от шатрата навън да погледа небето — болезнената му синина се бе оттеглила на юг и боботенето на облака идеше сега оттам. Голям дъжд трябва да е сега там... Тук дъждът само с края си бе закачил тукашните места, а силата му отиде другаде. „Там, по нас... — мислеше Калуньо. — Добре е да е само дъжд, гергьовски, всяка негова капка чини алтън.

Само дано не е град; ще натъпка зимниците в земята — и без това са още в земята... Дано е дъждец, че както се е засушило...”

Все така бе затъмено, така си остана и до здрач, и все поръсваше леко. Калуньо се зае със загасналия огън, притури му съчки и шишарки, раздуха го. От запад вече не се проясни. Денят си отиваше бавно, огънят засвети по-ярко. Сети се за конете...

Не, няма къде да бягат, ще се въртят наоколо. Менчо лежеше в колибата неподвижен и мълчалив, с ръце под тила.

— Няма да спиш сега, рано е!

— Ма аз не спя, вуйко!

— Стани, нагледай конете. И поразмърдай се тъй малко, младо момче си.

Момчето неохотно се измъкна от колибата, Калуньо гледаше подире му.

„Омърлушил се е нещо пехливанинът. — Той се усмихна. — Знам аз кво ти е. Но докато си с вуйко — тъй ще е.“

Пред огъня ненадейно излезе старият готвач, в ръцете си крепеше голям дървен пахар и пристъпваше полека.

— Поеми го, Калунъаа... препълних го. Дигнаха казаните най-послед... Чорбицата си я бива, та рекох...

Човекът се върна още веднъж, донесе клон с гъста шикла, а на шиклата — купчинка печено овче месо.

— На жаравата го пекох, може да има и някое въгленче залепнало тук-там, та ти не му придирай много... Иначе добро е, пресно е...

Той прилегна до огъня, който освети замисленото му, дълбоко бръчкаво лице. На Калуньо допадна тоя човек, който говореше малко и само нужното, и му се видеше познат отнякъде, но не можеше да си спомни откъде. Човекът припомни: купувал е стока от него, две турмакини. Преди две години това... не, преди три. Сега са, ехе, големи биволици, и дават мляко, ама мляко. Като го подквасиш и като гребнеш — остава дупка. Такова мляко... Медо се казва, ако е чувал. Медо от Богулите... Калуньо пак не можа да си спомни за него — едному ли е продавал стока. И премълча. Но помнеше, че е имал работа с такъв човек. Подаде му пунгията с тютюна да си свие цигаро. Старият отказа: не го пийме ний това... Тогава Калуньо се сети за бъклицата. Порови из торбите и я извади, старецът я помириса и

промърмори нещо. На Калуньо му беше драго да го гледа как той надигна бъклицата и пи от нея жадно и леко — като да пиеше вода, като че цял ден не беше пил. Когато старецът свали бъклицата и си отдъхна, и изръмжа с гърлото доволно, очите му светеха и гледаха не така намръщено изпод гъстата мрежа на бръчките.

— Така е добре — каза. — По-башка е. А ти, Калунъаа, хапни. Хапни, докато не е слоясало.

Менчо се появи при огъня изведнъж и седна мълчаливо. Не рачи да яде, не бил гладен.

— Пък аз съм гладен — каза Калуньо. — По-добре сито куче, отколкото гладен бей...

Медо го погледна и се усмихна, бръчките му се заплетоха ситно и весело.

— Аз пък ще ти кажа една — рече той. — Кога си между кьорави, баре едното си око затваряй...

— Хич и не смятам да го затварям между чобани. Защото: кърк чобан — бир адам. Четиресет овчаря правят един човек...

— Тъй е — отвърна старецът. — Но пред плешивия не се говори за тикви, Калунъаа.

— Говори се. Лисицата знае сто приказки — и всичките са за кокошката.

— Виж, Калунъаа — каза старецът, като се надигна на лакът и го погледна внимателно. — Има и такава една приказка: когато неправият е силен, правият излиза виновен...

— Но само тогава, когато тия, дето са около правия, се таят.

— Има и друга една: не режи опашката на магарето си пред хората; един ще каже къса е, друг — дълга е...

Сега се усмихна и Калуньо. Той дояде чорбата, остави и за Менчо, пресегна за парче месо. Надигна бъклицата, после почна да свива цигаро.

— Чуй, бае. Поприказвахме си с приказки, а сега да приказваме човешки. — Той извади главня да запали цигарото, помисли малко. — Не те знам дип, но ще ти кажа като на баща. Тук работа аз нямам. Поведох се по чужди акъл. Мюдюринът да прави каквото го Аллах научил. Не се бъркам, не ща да ми се бъркат. Ти ми кажи мене само едно. Къде се канят да ходят и какво са намислили? Та да си правя сметката...

— Те са тука — каза Медо — и няма да ходят другаде.

— Как тука? Как няма да ходят? Та нали?...

— Ще бастисват селото, Калунъаа.

— Кое село? Това тука? — Той посочи към бърчината.

— Това. Ако не са го бастисали вече.

— Ма как така? Защо така?... А!...

Медо не отговори, сви рамене. Млъкна и Калуньо, беше смаян. Не знаеше.

— Ти нали сам разправяш, че не искаш да се бъркаш. Анджак. Неправият точно това сака — да не му се бъркат. Ще рече — ти му помагаш...

Той май като че е прав старецът. Гори някъде пожар, ти си викаш: далеко е от мене, кво да му се бъркам. Па току гледаш — огънят се присламчва и към твоята стреха, облизва я. Тогава и да се бъркаш, и да се не бъркаш — все тая... Човек смътно се е боял от нещо, от някаква напаст, която може да го сполети; смятал, че все някак ще се размине. А не се разминало. Тогава човек прави нещо срещу напастта... Но какво може да направи сам Калуньо? Какво трябва? И как? Сам? Сам ли?... Калуньо не можеше да си отговори. Но като не може да си отговори — човек почва да се бои.

Калуньо се боеше.

Огънят беше догорял, светеше само жарта, двата дънера бяха запалени и светеха без пламък. Калуньо хвърли още сух клонак отгоре и приближи дънерите. Беше тъмно наоколо, от огъня ставаше потъмно. Момчето се бе вмъкнало в колибата и не се обаждаше. Притегнал от другата страна на огъня, Медо мълчеше, размисляше нещо. Пушекът от запалените клони биеше право у него, но той не го сещаше, или бе привикнал на пушеци. Калуньо му подаде отново бъклето, старецът пи и го постави до себе си, загледан нататък, където в тъмното на изток трябаше да бъде бърчината над селото.

— Народ... дюня — издращи гласът му, прехрипнал. — Народ див, дигне се и тръгне на една страна, като стадо овци. Защо тръгва на тая страна, а не на другата — иди го разбери. Тъмна работа. Народ, зинал да изяде себе си. Много има да пати тоя народец... Кърк чобан...

Той говореше спокойно, като на себе си. И все гледаше нататък, към бърчината. Неволно и Калуньо погледна натам. Беше все така

тъмно, съчките попукваха и още не се палеха, отдясно се дигаше черната стена на гората, ливадите бяха погълнати от чернотата на нощта. Бърчината се мерна като тънка полегата черта, зад чертата се дигаше слаба заря. Но лумна изведнъж огънят и всичко наоколо почерня още повече. Двамата мълчаха и мълчаливо си подаваха един на друг бъклето, то кламбучкаше, наполовин изпразнено, те сучеха течния огън от старата отрязана гилза, отдъхваха и ръмжаха гърлено. Гледаха все нататък, към бърчилата. Зарята там се дигаше и растеше, разгаряше се и растеше.

— Месечината трябва да е...

— Не е месечината — отвърна старецът.

Не беше месечината. От селото беше. Двамата гледаха нататък, към тая тревожна заря, не приказваха, не им се приказваше. Само гледаха и си прехвърляха бъклето. Цяла нощ гледаха, не спаха през цялата нощ, която постепенно бе светнала като ден. Светеше селото.

... Когато Калуньо се събуди, беше ден. Слънцето се изправило, огънят загаснал и посивял, дънерите прегорели наполовина и почернели. Старият готвач шеташе долу, при казаните. Менчо лежеше в колибата, още не беше се събудил, или се излежаваше. Калуньо отметна ямурлука — старецът беше го завил до огъня и извади часовника, почна да го навива. Рано беше още. Не знаеше колко е спал, но вече не му се спеше. Беше бодър, стегнат, готов. Нещо невидимо бе работило у него като часовник, беше се навивало дълго, беше зряло бавно. И беше узряло. Часовникът у него позвънваше и го викаше. Калуньо още не знаеше какво е това, което го вика, ни знаеше какво ще прави; знаеше само, че нещо ще прави, че това нещо е у него, стои навито и запретнато, готово като джепане в цев и само чака искрата на кремъка. Но още не знае нито мига си, нито нишана си... Калуньо не бързаше, беше спокоен. Слезе до потока, съблече се гол до пояса и се изми.

Не беше гладен, не беше жаден. Само кожата на гърба го поболваше, а сънят изтичаше като водата от него. Той усети как отново набъбва сила в раменете му, в ръцете, в цялата снага. Само дето кожата пареше слабо, но то ще мине. На човек не му трябва малко. Човек не може с малко. На човек му трябва много. Не само коса и кукувица, не



само зелена трева и синьо небе. На човек му трябва всичко. Тряба му цял свет — за да бъде човек. Когато има такива зари нощем — денем не мож да се радваш на зелената трева. И никакви коситби вече, никакви такива детски занимавки и щуротии. Защото слънцето свети над един суров свет, дето стават други коситби...

Той потърси с поглед конете — бяха се отдалечили, пасяха заедно надолу. Като го видя, кобилката дигна глава, тихичко-ръмжащо процвили и заподскача със спънатите предни крака към него. Той отключи букаите и кобилата се пусна да тича.

Направи един кръг около него, после още един, по-бавно. Калуньо я гледаше възхитен. Извила шия гордо като лебед, кобилата тичаше леко и свободно, подбрала стройното си тяло, с блясъци, които преливаха седефено по кожата на мишците — и тялото ѝ искаше само едно: да литне... Тя тичаше и по косъма ѝ играеше светлина, а в окото ѝ, отправено към него, имаше закачка: хвани ме де!...

— Джа, ела тук!... Джа!...

Кобилката сви кръга и още веднъж го сви. Дойде при него ходом и радостно дъхна с ноздри в лицето му.

— Ела, Джа, ела с мене...

Той тръгна нагоре, кобилката по него. Разбута момчето, за да измъкне седлото, което то бе поставило за възглаве, и му подвижна да става и да се лови на работа. Сам не знаеше на каква работа да се лови — но около вуйко работа винаги се намира. Менчо стана, сънен и замаян, почна да се стяга и суети. Калуньо нахлузи юздечката на главата на кобилата, метна седлото, стегна подпругите, подвря пръстите си да види да не са лабави. Премери на око стремената, бяха нагласени като за Менчо — поотпусна ги. Огледа се, да не е забравил нещо. Не, нищо. Да земе железата? Само ще му тежат. Барем ножа? Че хлапето почна клечки да дялка с него. Не, и нож не му трябва, за кво му е... Пусна се тръсом през ливадите надолу и възлезе на дългата бърчина, която през целия вчерашен ден стоеше като преграда пред погледа му. Спря там. Под бърчината се стелеха, размазани нашироко като омара, пушеците на селото. Погледна надолу към падината, дето бе селото. Но село нямаше... Пушеците, които отдалече изглеждаха като мирни пушеци на много комини, сега се кълбеха гъсто и полъхът от планината ги накланяше надолу. Пушеци на пожари. Гореше селото. От много страни, от всички страни... Той бутна кобилата и слезе на

пътя. Тръгна полека надолу, тръпен и настръхнал — като че зиме трябаше да гази вода до гуша, за да премине на другата ѝ страна. Но трябва да се гази, няма как. Тряба да се прегази тая лудост, за да се мине на другата ѝ страна. Той смътно се досещаше за нея, той я знаеше, виждаше я, но затваряше очите си и не искаше да я мисли. Защото не можеше да я спре. Както не може да спре една придошла вода, мътна и побесняла. Как да я спреш? Тя си има своя сила и силата ѝ трябва да изтече сама. Тряба да почакаш да се оттече сама и отmine, докато изтънее и стане пак кротка речица, докато се свие скромно в бреговете си. Рата прави така есени или в късна пролет, когато се топят снеговете. Когато премята гъсти талази, непрогледни и страшни, с парчета натрошен лед. Мостове отнесени, бродове няма, мътилката бучи и реве. Тряба да почакаш. Или да газиш направо, без да гледаш нищо; да рушиш с гърди размятаните гриви на мътното, на беснотията...

Калуньо стисна уста и се напрегна цял. Няма да чака. Ще гази направо... Догаряха плевните край селото. Едни бяха паднали — купища почернели камъни, недогорели греди, овъглени плетни, които се сипеха на прах; плетни, омазани с кал — пушеха и дълго щяха да пушат. Други светеха огнено, без пламъци, не можеше да се гледа в тях — и отдалеч дъхтяха жежчава... Кобилата бе начулила уши, плашеше се. Той слезе от нея и я поведе пеша. Полека надолу по пътя, който заобикаляше плевните и се спускаше към първите къщи. Познат път, позната падина, пълна с овошки и къщи, къщите се белееха радостно из овошките, накитени като кукли и хванати една за друга на две дълги хора около пътя. Нямаше вече хора — нямаше къщи... Някъде догаряше, някъде беше догоряло. Сгърчеха опушени дувари без покриви, зееха празни прозорци — като празни дупки на черепи. Разбити вратници, размъкнати из пътя някакви парцали. Хора не се виждаха никъде. Помръкнало всичко, помъртвяло, запустяло. Калуньо вървеше по улицата тръповен, душата му се беше свила и зъзнеше от студ. Какво е това? Защо е това, боже?...

... Имаше един дедо Тодор, от долната махала, къщата му въз баира лепната. Дедо Тодор Влаа. Не беше дедо още, не беше и влах, така му викаха, че правеше малко алъш-вериш с власите. Висок,

едрокост, стъпяше малко патаресто. Лицето му — и то едро, но сухо, червено — лице добро и мъдро, като лицето на баща. Намериха се в един хан из Татар-Пазарджика, заедно пътуваха насам, после пак се срещаха по търговии, два-три пъти бе преспал дома му, в една чиста стаица, която миришеше на дюли и чубрица. Думата на дедо Тодор беше подпис и капаро, знаеха го из цял Дубраш, народът от Рата опираше до него за едно-друго, опирал бе и сам Калуньо. Веднъж се оплакваше: ограбил го бил някой от доспатските села, излъгал го в нещо, бил като негов ортак. Дедо Тодор бе прежалил това, разказваше го спокойно, без огорчение, само се учудваше, потропваше ситно с тояжката по земята, като да набиваше с нея думите си: „Хубаво да помниш, айол, едно — да се вардиш от тогова, комуто добро си направил...“ Сега Калуньо се е запътил към дедо Тодор да го пита дали се е увардил от тогова, който ял хляб от ръката му. И още да пита: отде тръгва лудостта на тоя свет и има ли край...

Той вървеше по разорената улица и вече не гледаше нищо; мислеше само за оная къща на долния край — има там един човек, който може да му каже какво е това. Спускаше се полека надолу, кобилата се дърпаше и пръхтеше, изправила уши. Счу му се отнякъде задавено, глухо ръмжене. Спря, погледа, не можа да разбере отде иде. Надникна зад един плет и тогава видя кучетата — бяха две и се дърляха за нещо. Мернаха се само някакви бели ребра да стърчат като редките зъби на гребен. Друго куче изскочи отстрана изневиделица, искаше да прекоси пътя, но човекът и конят му бяха попречили. Настръхнал гладен пес с увиснал корем влачеше някаква голяма космата тъмна топка. Песът спря, спря и човекът; двамата, застанали един срещу друг, се гледаха в очите. Тогава песът остави топката на земята, набърчи нос, зъбите лъснаха — и няколко пъти вдъхна и издъхна толкова злоба срещу човека, че човекът неволно отстъпи. Песът отново пое топката си, премина улицата на ребро, като потичкваше ситно и все поглеждаше свирепо към човека — боеше се да не му отнеме топката. Тогава човекът видя, че тая топка е глава на човек... Все по-гъст ставаше надолу тоя смрад на дим, на окадено, на смърт, тоя задушлив блудкав смрад, от който се обръща душата. Калуньо направи още няколко крачки колебливо, поспря, помисли да се върне. Но не се върна. Продължи надолу. Вкоравената му снага сама отиваше надолу, повлечена от нещо, което бе над волята и над

разсъдъка. Надолу, из мрътвинната тишина, до вчера живо човешко гъмжило, край опожарените, порутени къщи, до вчера съдини на човешки животи, съсипани сега безвъзвратно, из тоя страшен, страшен кучешки свет, побъркан и внезапно озверял... Той спря. Стори му се... не, не беше кучи вой, не беше писък. Друго беше. Ето пак, повтори се същото, същият вой, тъмен и пронизителен, от който косите на душата се изправят. Не беше вой. Песен беше. Беше диво и страшно да чуеш песен в тая човешка пустиня. Той се ослуша — не беше ли му се сторило така? Отде идеше тоя глас?... Сърцето му лупаше тежко, ще се откъсне... Пееше жена. Започне и спре, пак започне. От ниско, издълбоко — издигне се нагоре, реди някакви неразбрани думи, реди, реди. И секне изведнъж. Поеме дъх, постои. И почне пак — издълбоко, същото, все същото, отначало, от дълбините на мъка. И не можеше да се разбере отде иде тоя глас. Или извираше отвсякъде, като гласа на кукувицата?... Той се отби и надзърна в един от вратниците, вътре беше разруха и тишина. Зад другия вратник — същото. Той постоя, погледа, почака да се повтори. Погледът мина към другата страна на улицата, спря в едни каменни дувари с покрив на портата. През младата зеленина на лозницата, над дуварите, се мернаха плочи на покрив, нещо бяло от стени. Двете крила на портата лежаха на земята разтрошени, широкият отвор зееше. Калуньо застана в отвора, погледна навътре към изтъпканите лехи. Жената седеше на прага и гледаше към него. Забрадката развързана и краищата пуснати надолу — като при голяма мъка, която души; косите — и те спуснати, очите, обезумели и изцъклени, гледаха в него. Той закачи поводите на някакво дърво, то стърчеше прекършено до портата, и тръгна полека по калдъръмената пътечка. Жената седеше, свита на прага, и го гледаше. Тогава той видя, че гледа не към него, а към портата, че не го вижда, и нищо не вижда, само гледа. И като гледаше — запя пак, заговори. Гласът се дигна нагоре и не можеше да се знае песен ли е това, плач ли, или смях. „Охо-хо-хооу!... Дечицата!... Мамините дечица!... Няма ги дечицата ми, дечицата... Дечинката ми няма... Къде са ми дечинката?... Охо-хо-хооу!... Милите дечица на мама... Къде са ми дечинката... няма ми дечинката... Мамините дечинка на мама... дечинката, дечинката... Милите на мама. Охо-хо-хоу!“

Жената спря задъхана, олюля се, като да се блъскаше в нещо, с две ръце сграби косите си и ги смъкна надолу през лицето, в шепите ѝ

имаше косми, по лицето ѝ потекоха вадички кръв. Погледът все така отпращан към пустотата, гласът зареди отново: „Къде са ми дечинката, дечинката, дечинката... Няма ми дечинката... Охо-хо-хоу!...“

Калуньо отстъпи назад. Не сети кога се върна по калдъръма на пътеката, кога откачи поводите и тръгна надолу. Сподиряше го гласът на жената и той бягаше от него, искаше да избяга, да не го слуша, но гласът го следваше и когато вече заглъхна: дечинката, дечинката... Надолу! По-далеч от тоя глас, за който няма отглас, няма отговор и няма утеха отникъде, и никога няма да има. Той пак чуваше гласа около себе си, тих и проникновен, шепнеха го съборените дувари, камъните, плетищата, обгорелите стени на къщите. „Охо-хо-хоу!... Дечинката, дечинката!“ Отде иде кукувичият глас? Беше навсякъде, струеше отвсякъде, все шепнеше, нашепваше, тихо и непрестанно, чукаше в сърцето, кълтеше в главата — и когато престана да се чува. Гласът питаше тишината за дечицата, викаше дечицата от пустинята, молеше ги да се върнат, молеше пустотата да ги върне — ако са се заиграли някъде, ако са се залисали и забравили да се върнат вкъщи. „Не е ли виждал някой дечинката ми? Нека да ми ги доведе, ако ги види! Охо-хо-хоу!!!... Мамините дечица на мама...“ Гласът пееше и плачеше без сълзи. Гласът се надаше, дано стане чудо — и дечицата да се върнат засмени и зачервени; да се затичат към мама, тя толкова ги чака... Дечицата са били. Имало ги — довчера. До тая заран може би. Живи и весели били, тичали и скачали...

И пак, както преди, Калуньо помисли да бяга назад, далече назад някъде. Да не гледа и не чува. Там, в горите някъде, където има ливади и овци, дето е зелено и тихо, и слънчево. Да потъне там в златната мекота на тревите, да слуша гласовете на гората. И да забрави всичко, всичко.

И пак, както преди, той разбра, че не може да се върне. Че няма да се върне. Че трябва да продължи покорно надолу — с ожесточението на ужаса, с ожесточението, което вече не спира пред по-големия ужас, за да стигне до дъното му, отдето вече няма накъде. Надолу, надолу!... Защо, господи, боже мой? Защо?... Той стъпи на нещо меко, то примърда под крака му и изхруска — и веднага с погнуса отдръпна крака си. Помисли, че е жаба, от ония жаби, дето скачат по пътищата, а добитъкът и колята ги мачкат и ги правят на сплескани сухи корички. Не беше жаба. Той се наведе и го взе това нещо, погледна го и тутакси

го хвърли. Но пак се наведе, отново го взе, извади кърпата си и внимателно го загъна в нея. Беше детска ръчица. Ножът замахнал и я отсякъл на един път, косо и равно. Ножът бил от горнобродско желязо, което не чупи костите, а ги реже като бръснач. Ножът като бръснач отрязал ръчицата откъм пръстите, които се протягали напред, за да потърсят закрила, да се завардят, или да помолят милост. Ножът минал косо, палеца го нямаше, останали само четирите пръста... Калуньо се изправи. Трепереха ръцете му, трепереха краката му, цялото му тяло се тресеше. В лицето се бе наляла тежест, в гърлото набъбна и заклокочи нещо несдържано — ще го задуши... Няма да пита дедо Тодор какво е това. И дедо Тодор вече го няма. И никого няма да пита. Знае вече. Никой няма да му каже това, което той знае по-добре от всички. Той сам, с двете тия ръце, ще измъкне това, което се е набрало в гърлото му, и ще го стопи в ръцете си. Ето така!... Той сви шепите на обръч, пръстите се сгърчиха и напрегнаха, като да сграбчиха нечия гуша. Ето така!... Той сам, целият, ще се превърне на две ръце и в обръча на шепите му ще опули очи жълто-зелената крива муцуна, пълна с жълто-зелена отрова — да плюе в устата на усойница, ще отрови нея... Той ще намери тая муцуна, ще я търси и ще я намери, ако ще да е накрай света, ако ще вдън земя да е — ще я намери. Иначе не може да се живее. Просто не може да се живее. Не може. Иначе няма зелени ливади, ни кукувици и коситби, и никога няма да светне синьо-синьото небе.

И тревите, които се полюшват от полъха, сочни и затоплени от слънцето — ще изсъхнат в сърцето му завинаги. И нищо няма да има на тоя свет — докато го има това. Нищо. Отдавна го души и пие това. Много отдавна. Той не знае колко отдавна. Стига.

Той оправи стремето, беше се засукало, стъпи на него и се прехвърли на седлото. Ах, къде е сега мартинката, анджак сега му трябаше! Или ножа — защо не го зе... Кобилата, усетила ребрата си между стегнатите колене на ездача, живо затропа с копита по калдъръма, изви шия и се завъртя на място, яростно задъвка юздечката. Подкара я надолу и в празните стени зачатка екот на копита, бърз и тревожен.

... Видя ги, не бяха далече. Зад първия завой на мегдана — ако мегдан беше това празно място между къщите. Не бяха тук всички, нямаше как да се поберат, но бяха много. Влизаха-излизаха от къщите, притичваха насам-натам с въжета и чували в ръце и на гръб, събираха се, пилееха се, щъкаха безцелно на разни страни, стръвни и запотени, викаха нещо, мъкнеха нещо, поотделно или общо, правеха нещо, което не можеше да се разбере отведнъж. Той и не искаше да го разбере. Знаеше го. Спря и се огледа, потърси с поглед, но не видя това, което търсеше. Стелеше се тънък димец, идеше отнякъде — тук къщи не горяха, нищо не гореше. Той слезе от кобилата и метна поводата на първия кол, който му се мерна от плета наблизо. Поглади гривата на добичето, потупа холката му. Ръката още трепереше и той я тръсна няколко пъти да я успокои — тя все шареше по празния силях, като да търсеше сама там нещо. Краката не сецаше, сякаш бе стъпил на дебел пласт сено и отдолу нямаше твърда земя, и сеното се люлееше. Онова, което набъбваше под гърлото му, като че бе набъбнало още повече — опнато, ще се пръсне, ще пръсне и него. Полека, Калуньо. Не бързай, Калуньо. Полека... Той хласна портата, дето влизаха и излизаха най-много, опря рамо на дебелия дирек. Сега сети краката на твърдо. Погледна вътре. Беше пълно с хора, които не познаваше, които сигурно не го познаваха. Все така продължаваха да влизат и излизат, ходеха насам-натам. Бърбореха, смееха се грубо, лежаха, излегнати на слънце, двама се пощеха. Куп жени до зида. Млади жени, раздърпани и посивели от ужас, притиснати и скупчени в ъгъла като стадо подплашени овци и като овци дигнали глави нагоре. Двамина пиеха от стомна, нещо си приказваха, побутваха се, смееха се. Един с дебел, ястъклия мустак и огромна гъжва на главата бе коленичил и триеше ножа в навуцето си, от двете страни го триеше, като да го заточваше, ножът побляскваше остро; триеше ножа и говореше нещо под мустака, хищно като ножа побляскаха зъбите му. Говореше нещо на едно младо момче с розови страни без мъх, с момическо лице като Менчовото; момчето също държеше нож в ръката си, гледаше и слушаше почтително стария... Слизаха от стълбите на къщата едни, качваха се други, бърбреха високо и охолно, гъжвите накрехнати или бутнати назад нехайно. Беше горещо — времето и работата. Жените все така стояха изправени до зида, гъсто една до друга, вцепенени, не мърдаха, дигнали ужасени глави. Стадо... Калуньо крачна напред,

никой не му обърна внимание, не го повика и не го забеляза. Той застана пред жените, огледа ги една по една. Млади жени или млади момичета. Някои съвсем млади, като деца.

— Вие кво дирите тук? — попита ги рязко.

Жените го гледаха, оглушали от ужас, занемели от ужас — само го гледаха.

— Хайде по дом! — кресна им.

Те не мръднаха; стояха и го гледаха, сковани на място.

— Вие не чувате ли?

Те не чуваха. Те стояха и гледаха, забравили човешки език.

Към него пристъпи младото момче, което приличаше на Менчо.

— Калунъаа — каза то кротко и с почит, — тия са тука запрени. Не може...

— Кое не може? Я чакай, чакай... кое си ти момче, не те знам... Откъде си?

Той пресегна и хвана момчето за ръката, с ръката си усети как тя изпука и омекна. Момчето изохка и изтърва ножа, розовото му лице се скриви от болка. Калуньо се наведе и взе ножа от земята, замахна и го перна по гърба с плоското. Момчето отхвъркна като треска и падна по очи пред краката на жените. „Да те нема, келеш!...“ Метна ножа през зида, далече някъде татък. Пред него се изпречи оня с голямата гъжва и големия мустак, искаше нещо да му каже. Калуньо не го и погледна, не го чу — само махна кратко с ръка и мустакът полетя от стълбите надолу. Наоколо стихна шумът. Спряха да приказват и да се смеят, да пият и ядат, да се пощят, да слизат и да се качват. Тия, които седяха, сега станаха. Всички се обърнаха към него, стояха и го гледаха смаяно. Той не ги гледаше. Закрачи свиреп по стълбището нагоре. Но сети се нещо и се повърна назад, към портата. Премери на око и измъкна един кол от плета. Опипа го: здрав, тежък мешов кол с грапава кора. И тръгна назад. За миг огледа къщата. Не беше горяла, читава беше. Голяма къща, два ката, пруст на втория кат. Чакай, това не беше ли... май че такава беше и къщата на дедо Тодор... Или се лъже? Май че и тъдява беше, като че ли... Нямаше време да гледа повече. Стъпи на стълбището и тръгна нагоре. Гледаха го, мълчаливо му правеха път. Горе две одаи, пълни с народ. Без да гледа, хлътна в едната, надникна иззад гърбовете, разтласка ги и излезе напред. На чергите на пода мерна два бели женски крака разчекнати, двамина ги държаха



отстрани, между тях нечий гол космат гръб; гледаха жадно наоколо, хвърляха закачки, заничаха отдолу, смееха се гръмко и дрезгаво: „Стига, накърми се... Аде слазай!...“ Смееха се гърлесто и вонящо, бутаха се напред да гледат, скимтяха и сумтяха гладно, с протекли лиги, чакаха ред — джафкаше и хриптеше куча бесовица, вмирисана на пот и похот, течаща и размазана... Калуньо ги огледа всичките, колкото можа. Никого не познаваше. Само един, препасан с престилка, мешинена и зацапана тъмно като касапска, му замяза на Крив Роглю от Скрибения, кафеджията — но нямаше кога да го гледа и да се визира, мерна го само. Той избута назад тия, които стояха зад него и го подпираха, отвори си място и пристъпи към косматия. Замахна с крак и с всичка сила го ритна отзад, превъртя го и го отхвърли чак в краката на ония, дето стояха отсреща — изпопадаха и те там, в дъното на одаята. Човекът изрева диво и се сгърчи там, до стената.

— Аааа!... — ахна навалицата изненадана; и всичко стихна изведнъж, всички се обърнаха към него.

— Говедо!... Говеда!...

Голият се надигна бавно, изправиха го, засмърча, от носа му бе рухнала кръв и той я триеше с ръце, секнеше се и плюеше, лицето му, лъснато от пот и кръв, бе станало червено като косата му.

— Алар бе, кой е тоя?

Беше нисък и труплест, целият обрасъл с червеникави косми. Сульо...

— Отдека е тоя бе?

— Ела да ти кажа, серсем!

Голият стегна учкурите и както беше приведен, ненадейно се спусна и удари Калуньо с глава ниско под гърдите. Дъхът секна отведнъж, Калуньо се блъсна в задните, но не падна, защото го подпряха отзад — замахна безпомощно ръце и зина, не можеше да си поеме душа и търсеше глътка въздух, краката омекнаха. Голият се изстъпи назад, все така приведен, свит на топка, и отново се засили. Той закъсна. Само с миг закъсна. И всичко стана за миг. Калуньо дигна кола, който държеше в ръка и не пущаше, дигна го с двете ръце, събра цялата мощ на раменете. И го стовари надолу... Нещо твърдо дрънна в твърдото дърво, нещо изхряска и поддаде. Видя очите на голия, широко отворени и избелени, неவிждащи; устата, зинала криво, блъвна сгъсток от кръв и го опръска. Как притрепера и се затресе биволската

снага на голия, как бавно се смъкна на колене, смали се и се изсипа на пода, сгняса се там и се разстла...

— Аааа... — ахна навалищата, ужасена, удивена, изненадана.

Дървото свирепе заигра по гърбове и глави, по ръце и крака, дървото не гледаше нищо и никого, дигаше се и падаше къде свари. „Вън!...“ Заблъскаха се пред него, затрополясаха, заблъскаха се като овни пред тоя побеснял овчар, в миг задръстиха вратата: „Вън, мамицата ви!“ Сурнаха се надолу по стълбището, сподирени от хвърления кол.

— Какво има, чоджуклар? — чу се глас. — Какво става тук?

На вратата беше Левицата и гледаше вътре.

— Кой е тоя, де лежи там? Що лежи?...

Той отиде при голия и го обърна с крак, наведе се над него, гледа го някое време. Купчината още трепереше и береше душа, очите страшно изблещени, от устата още излизаха хрипове, редки и клокочещи вдъхвания, задавени в кръв. Главата не се познаваше — дето беше глава, сега имаше пихтия. Главата беше умряла, но здравето и силно тяло още не се предаваше, не искаше да умре и все потръпваше.

— Цъ-цъ-цъ... язык!... Кой уработи това?

На вратата се бяха натрупали неколцина и гледаха уплашено вътре.

— Кой направи зян най-добрия ми бабаитин?... Ти ли? — Левицата опря тежък поглед в Калуньо.

Калуньо пристъпи към него и впи поглед в погледа му. Вратът по-дебел от главата; не е и врат... Главата расте направо от гърба, долу широка, нагоре тясна. Ако речеш да го обесиш, въжето ще се изхлузи. Но ръцете няма да се изхлузят...

— Момчета бе... — Главата се извъртя и подхвърли през рамо някъде назад: — Я дайте... я вижте... тогава да го...

Не доизрече. Железните пръсти на Калуньо стегнаха железен обръч там, дето главата расте от гърба... Някакво бързо трополене наоколо. Някой дърпаше и удряше отзад. Но пръстите стискаха. Той гледаше отблизо главата как стана червена, после моравя, от изкривената напрегната уста излизаха изкривени някакви звуци... Видя отблизо една черна кръгла дупка, която зееше и приближаваше, зееше все по-широко и все приближаваше; а когато стана най-широка

— от дупката плисна огън — и го изгори, и го ослепи... Повече Калуньо не видя и не чу нищо...

Събуди се до един плет, може би кобилата бе изцвилила над него. Или го бе освестил дъждецът, който поръсваше, кротък и ситен. Напна се да стане и не можа. Главата се цепи и бучи, снагата омекнала и разнищена. Спря да почине, после пак. Размърда пръстите, размърда ръката — бръкна да извади часовника. Нямаше го. Надигна се на лакът, но го заболя всичко. Пак се отпусна. Нямаше жива душа наоколо да помогне, само кобилата. Не знаеше къде е, какъв е тоя плет, защо е до плета. Захвърлили го тук, взели го за умрял. Може и наистина да е умрял вече.

Погледна кобилата — тя стоеше, тъжно увесила глава над него. Видя, че юздата я няма, сребърната юздечка, със сребърен мундщук, сребърните копчета и синците. Едно късо въженце, раздрипавено по краищата, заменило юздечката. И само по риза. Ни чепкен, ни гъжва; ризата съдрана и овалена в праха, потъмняла от мокрота някаква... Калуньо протегна ръка и напипа прътите на плета, прекара ръката нагоре по тях. Поде се и напна пак. Причерня му в очите и се смъкна надолу. Отново опита, когато премина чернотата в очите му. Улови един кол от плета, напъна се, стъпи на крака. Но краката затрепериха, ходилата като че се запалиха и хлътнаха в нещо меко, и все потъваха в мекото. Облегна се с гърди на ниския плет, провисна от другата му страна — и пак в очите нахлу тъмнота с остри и нетърпими блясъци, които удариха в главата и изкънтяха болезнено. Той държеше кола и не го пущаше, помнеше, че го държи и не трябва да го изпуска. Когато мракът в очите се поразсея и той успя да хване въженцето на кобилата — усети, че няколко ръце го грабнаха и дигнаха; усети, че е на кобилата, на голия ѝ гръб без седло; че стиска в шепа няколко косъма от гривата...

— Я!... — Готвачите дигнаха ръце над очите и загледаха. — Калуневата... Има нещо на гърба... Няма нищо, седло е... Ямурлук е, не е седло...

Кобилата вървеше ходом през ливадите, потъна в низинка, па пак се показва на равното. „Човек е, не е ямурлук!...“ Вече ясно виждаха как тялото на човека, праметнато през гърба на кобилата като дреха, се

клати и свлича ту на едната страна, ту на другата и само по някакво чудо не пада. Видяха как тялото натежа на едната страна, как се провлякоха краката — и падна на земята. Кобилата спря изведнъж, както само конете могат да спират, когато падне ездачът им — и тихо изцвили.

— Тичайте, уби се човека!... — извика старият готвач.

Неколцина се пуснаха нататък, подхванаха тялото. Кобилата ги сподире сама с наведена глава. Постлаха козяк до огньовете, положиха го. Старият готвач се наведе над него. „Жив е!“ — каза. Кръв имаше само по главата му. Една широка драскотина минаваше отстрани на челото, по сляпото око, към ухото, ухото висеше разкъсано. Другаде старецът не намери кръв, но цялото тяло беше в синини и тъмнееше; беше бяхтано.

— Няма да го бъде, завалята...

— Стояха си мирни — и глей какво им дойде до главата и на двамата.

— Дано корубата вътре е здрава...

— Стига сте грачили! — изгълча сърдито старият. — Ловецте две овци! Дръжте краищата на козяка и полека в колибата...

Старият се залови за работа. Най-напред закла двете овци, закачи ги на дървото и каза на момчетата си да ги дерат бързо, докато са топли, и веднага да му носят кожите. След това каза да изнесат Менчо от колибата, да не пречи — вътре лежеше Менчо със счупен крак; друго му нямаше, даже и кракът не го болеше, само не можеше да ходи.

— А каурчето? — питаха стария. — Каурчето какво да го правим?

— Каурчето няма да пипате повече, че ръка отсичам! На каурчето давята ще му види Калунъаа...

Не беше лесно да се съблече полумъртъв човек. От Калунъо нямаше и какво да се съблича — бяха го съблекли. Нямаше го чепкена с хубавите сърмени джеврета. Нито аладжата под него. Нито цървулите и ни чорапите. Останала само ризата, а и тя висеше на парцали... Когато старият Медо свали и последния парцал от снагата на Калуня, уплаши се. Беше снага на кабадайт човек, личен левент. Сега — синя като овча кожа, по-синя и от кожа. Синя и черна. Дървен труп, пуснат по водата — отъркалян и очукан от камъните... Нищо не беше

останало от Калуньо. И то добре, че кръв няма... Но старецът знаеше, че това не е много добре, че хората са умирали без капчица кръв отвън — а вътре корубата пълна. Калуньо лежеше и не мърдаше. „Може и да умре... — помисли старият. — Всичко е в ръцете на Аллах. Но нека барем човек направи всичко, каквото може, за човека...“ Той подвижна на момчетата си да побързат с кожите. Донесоха едната, беше топла и влажна. Той я нахлузи откъм краката, тъй както беше — неразрязана. Другата намъкна отгоре. Потряба и трета кожа, за ръцете — че останаха отвън. Третата старецът разряза и пристегна с въженце около раменете на Калуньо, после омота въженцето и около другите кожи, да прилепнат. Старият се изправи, отри потта си. Ето какво невярно нещо е човекът, какво крехко нещо — черупка на яйце. Калуньоаа, планина човек, планина да събори — сега мязаше на пеленак, какъвто е бил някога; така, увит в кожите и увързан с повоя на въженцето. Дано Аллах му даде още дни, а ние направихме, каквото можахме... Но за ръцете на стареца имаше още работа.

— Я — подвижна той — прикарайте още две овци. За каурчето. Човек е и то.

Гледаха го. Той отиде при дървото, дето готвачите бяха захвърлили каурчето, и го огледа. Раздърпано, с окъсани дрехи, насиняло, косата сплътена от запечената кръв — не се познаваше човек ли е било това. Милост нямат... На война е така, какво да се прави. На война и на гюреш давия няма — няма кому да се плачеш... Той облече в овчи кожи и каурчето, което бе пречупило крака на Менчо недалеч оттук. А после готвачите бяха потрошили от бой и него, като Калуньо.

— Дайте сега биволите и прягайте! — нареди строго старецът.

Докато настилаха колата с дебел пласт сено — още недобре изсъхнала трева, косена от самия Калуньо вчера — и докато впрягаха, старият човек коленичи, за да се поклони няколко пъти на Аллах. И да му каже, че той, простият Медо от Богулите, е направил засега всичко, което може. Че отсега натам другото е във волята на Аллах. Ако Аллах е далече и не чува, най-близо до човека е друг човек. Та ето така, Медо ще бъде сега до тия тримата, дето лежат на земята. А вие, бабаити, такива-онакива, къорави и къопави — вече трябва да сте научили как се прави курбан чорбасъ от месо, вода и сол. Та ще гледате сами да си я правите. И някак си да минете без Медо...

### III. ОСТАВЕТЕ ГО ДА СИ УМРЕ САМ...

... Едно безкрайно, безкрайно, безкрайно пропадане...

От зима в лято, от жегата в студ. Пропадаш надолу във влажния хлад, усещаш как пропадаш, вятърът свири край тебе студен, а ти пропадаш, потъваш надолу в нещо бяло и меко, което те обвива, потъва с тебе и то, бяло и меко, то е студено, после става топло, след туй горещо и отново студено. Знаеш, че все някога трябва да има край това пропадане в бездната, някъде долу — и чакаш да се друснеш в това дъно, всяка бездна без дъно все трябва да има дъно там, напрегнат и тръпен чакаш. Да се удариш там на твърдо, на остро, в острите карпи — да се разпилееш. И да свърши всичко...

А все не свършва. Бездната няма дъно. Бездна — без дъно. И няма край това зъзнесто летене в бездната, и не свършват тия бели мъгли, тия бели пелени, които те обвиват, тия дълги, тънки, меки, студени-топли бели кърпи, които летят заедно с тебе и не могат да спрат потъването. Топли влажни кърпи, студени влажни кърпи. И сладък ужас на потъване.

Зелена ливада — това е дъното. Не остри камъни. Зелена, мека слънчева ливада. И той коси тая ливада. И се чува наблизно приглушеният глас на кукувицата. Но това не е кукувица, а кукумявка — тя крещи рязко, отсечено и зловещо. А той коси ливада и върви бавно напред, и сега вижда, че ливадата не е зелена, а черна и светла, редува се по нея черното и светлото. Той гледа изумен: и тревата не е трева, а коса, човешка коса, тъмна и светла коса, жилава, огъва се, люлее се като водна трева, усуква се около остреца на стоманата и острецът не я реже. А косата в ръцете му уж е коса, но не е коса, а е нож — дълъг и закривен. Той размахва ножа — и се събират на откос едни космати топки, всичките имат очи и го гледат ужасено през разбърканите косми, отворени и немигащи очи. А краката му пристъпят напред и чвакат в мокрота, в нещо прогизнало, краката му потънали до глезен в нещо черно-червено, топло и лепкаво... След това почва сънят и той знае, че това е сън: между косматите топки, над окосените глави се издига една, която го гледа умислено и тъжно като

Изрет-анѐ. Като Богородица. Прилича на чръноовчарката, той я вижда неясно през бялата мъгла на пелените, нейният образ се мерзелее, но той знае, че това е тя, само тя гледа така. Не я вижда да говори, не вижда устата ѝ, но чува думите ѝ:

— Гори, гори, гори, гори... Спи, спи, спи, спи...

Думите отекват някъде, в нещо, повтарят се много пъти, постепенно затихват. И се чуват други думи, чужди думи, непознати, но очаквани, и те се повтарят много пъти като удари на сърце:

— Ос-та-ве-те го да ум-ре... Оста-ве-те го да ум-ре... Да ум-ре, да ум-ре, да ум-ре...

Оставете ме да умра. Защо не ме оставите да умра? Оставете ме. Искам да умра. Нека падна на дъното, да се разбия. Нека всичко свърши наведнъж, свърши наведнъж, свърши наведнъж, свърши наведнъж. Наведнъж!... А не свършва, не свършва. Той се буди отново — и отново пада отчаяно, мъчително, без надежда да падне. Искане да сънува пак, иска пак да види лицето на Изрет-анѐ, да го види през меките бели пелени, то е образът на чръноовчарката, която го моли мълчаливо за нещо, а той не може да го разбере; и той я моли за нещо, иска да ѝ го каже, а не може — и това го терзае ужасно. Искане да ѝ каже да остане като сън до него, над него, да го държи здраво, за да не падне в пропастта, която няма свършек, която е дълга като ден, дълга като върволица от дни, като цял живот — един дълъг и ненужно проточен живот. Той я моли и тя го разбира — тя го държи. Тя, сънят, го държи при себе си, тя е същата, каквато я знае, топла и мека, с тръпчив дъх на муската и зелена дъбова шума, напечена от слънцето в тиха заветна полянка. Тя го държи и не го пуска никъде. Така е добре, добре... Ето лицето ѝ, то е ясно сега, тънките прозирни кърпи са паднали и той го вижда съвсем ясно, съвсем явно — угриженото лице на Богородица, която се навела над своето болно дете и иска да му помогне; близко майчино лице, толкова негово и мило, той протяга ръка да го пипне, но не може. Той скача и тръгва към нея, но се люлее, краката се огъват, омекнали, и пропадат в тиня, не може да ги измъкне... Същото лице, същият образ, сън наяве... Тогава тя го взема на ръце, той е толкова лек и мъничък, тя го носи към леглото като дете, поставя го на меко... Тя бърше с кърпа челото му и говори угрижено:

— Гори цял, божичко... Спи сега, спи, спи... — И бърше лицето му, или го мокри, и пипа лицето му с меки пръсти.

Нищо не може да се направи. Оставете го да умре. Нищо не мога да направя — оставете ме да умра... Желязна прозоречна решетка. Блъскаш се в нея безсилен и не можеш да я извиеш. Навън е просторът — не можеш да го стигнеш. Блъскаш се като муха в прозорец — вън е просторът. Толкова близо, а не стигах до него. Когато човек иска да направи нещо и трябва да направи това нещо, а не може — оставете го да умре. Оставете го. Спокойно да умре... Човек може да направи всичко, което пожелае. Ако истински пожелае. Не го оставяйте. Човек може всичко и няма да умре, докато не го направи. И аз няма да умра, докато не направя всичко. Всичкото... то е да хвана за врата, да сграбча в шепи онова дебеловрато, огромно Зло. Няма да умра — просто защото не съм направил всичко. Докато не извия врата на Злото, докато не го усуча като връв. Защото не мога, не мога, не мога иначе. Защото не съм, ако не мога.

И нататък път няма. И започва пак бездънната черна пустота. След пустотата почва сънят. А в съня е пак тя, чръноовчарката, единственият човек на света. Не е имало нищо досега. Светът започва с нея. Започва сега. Или свършва сега? Започва... И за пръв път той разбра, че не сънува. Че се е събудил от сън. Беше лек и кух отвътре, земята го носеше като перце. Беше тя. Костанда, и го гледаше. И само от дъха ѝ потръпваше като перце, трептящо от най-лек полъх. Беше сутрин, зелено и тихо, прохладно, но не студено, росата още не бе се дигнала, чуваше се далечна кукувица. Беше тихо и в него самия. Светът се повтаря и това е най-доброто, което може да направи. С треви и кукувици, с добро и зло — светът се повтаря. Това е твърдостта, на която се опираш, за да усетиш, че си на този свет...

... Калуньо се полута из двора безцелно, тревата и слънцето го опияняваха. Дойде жената и го наметна с нещо. Прималя му и приседна на стълбите. Тя се наведе пред него да го обува, той постави двете си ръце на раменете ѝ. Животът постепенно идваше у него; не защото е жив и ходи, а защото старите привични връзки се събуждаха и идваха на старите си места. Но една бе скъсана и той напразно се мъчеше да я завърже отново. Нещо се губеше там, някакъв спомен се бе процепил на две и двата бряга бяха близко, но нямаше мост и брод между тях... Нещо му казваше тя, той слушаше и не можеше да



разбере. Едни думи изпъкваха, други тъмнееха и изтляваха неразбрани. Нещо му казваше и Янко, когато дойде вечерта. Мъглата постепенно се дигаше и откриваше нещата наоколо в техните познати, точни, делнични очертания. Той питаше все отново и отново и все не можеше да разбере как е попаднала тя тук, как е попаднал той тук и къде е момчето. Но те са две момчета... Как две, защо две? И отново, и отново гъгнеха обясняващите гласове, които минаваха край него като непонятно бърборене на поток. Били в Скрибеня, на село... но не можеха да му втълпят добре, или той не можеше да схване добре. Били на село при Гюла. Толкоз. Тя да ги гледа. Но защо да ги гледа, какво има да гледа?... Тук спираха, усмихваха се съжалително, не можеха да помогнат. Спираше и той, изнемогнал. Беше слаб като вейка... На другия ден разведе кобилата из ливадата на бранището, върна се при извора. Работеха копачи там, правеха изкопи. Янко ги повикал да прекарват водата към сарая. Калуньо ги гледаше равнодушно. Беше прегърнал кобилата през шия и така ходеше. Опита да я възседне. Кобилата като че се понаведе малко, за да му помогне. Но той не можа да се изхвърли на гърба ѝ и полека се смъкна по нея... Останалото каза Янко. Как се връщали тия... тукашните... от каурското село, как едва се довели, претоварени с покъщнини, натежали от яма като преяли пиявици, утънали в кърви. Как прекарвали говеждите чарди, цялата жива стока на селото, храните на селото заедно с децата, които не успели да затрият там, уморили се да ги затриват, та ги зели за погонарчета по пътя насам. Как кърораво и кърпаво се юрнали подире да обира необраното, да рови из пепелищата, да вади клинците от недогорелите греди. Как отнесли всичко и не останало нищо. И как голямото, богато каурско село станало пустиня, с палешник да минеш по средата му, надлъж и напреки... Янко знаеше; мушеше се навсякъде, слухтеше и гледаше, питаше и разпитваше — знаеше всичко. Но сега и Калуньо знаеше... След два-три дни той замина за село. Менчо го нямаше там — майка му го прибрала на село, както си бил със счупения крак, овързан в липови трески.

Другото момче, каурчето, беше там. Подриваше на кравите в обора. Калуньо го огледа. Беше здраво, само мадко бледо. Светлооко, набито на снага, колкото Менчо на години или малко по-голямо. Като го видя, момчето се уплаши, загледа го стреснато. Калуньо го успокои, каза му да не се бои от нищо, лошото е отминало. Той изведе момчето

навън, да го види по-добре, двамата седнаха на дръвника. Калуньо искаше да разбере. Момчето разказа накратко, криво-ляво. Как пасло овците в гората и вече завъртяло към пладнището — когато дошло другото момче (Менчо) и искало да му забере овците. Сбили се. После дошли другите и... по-нататък не помни. Освестило се тук, на чуждото място. Калуньо пита как го казват. Нано. Добре, Нано. Ние да сме живи и здрави, Нано. Другото ще го оправим... Искате ли да се върне на село? Ми... иска... Добре, моето момче, ще се върнем. Ти сега яж повече, да наяднеш. Па ще видим. След някое време ще те заведа при твоите хора и при овците. Баща, майка имаш ли си? Има си.

И сестричка си има, по-малка от него. Добре... Скоро ще ги видим. Нано, не бери грижа. Скоро.

Не му каза, че село вече няма. Че и овци няма. Че и баща, и майка, и сестриче или братче — може би и тях вече ги няма. И не се знае какво има, какво оцеляло... Потупа го по рамото, момчето му харесваше, то бе навело глава, сега я подигна и го погледна открито, с надежда. Добре, Нанко, ще я опраим, сичко ще опраим... Само на Къосо брада не можем.

Заръча на Гюла да се грижи хубаво за момчето и да не го кара на никаква работа, докато не се оправи. Освен ако то поиска да свърши нещо само. То е наше момче, каза й той, мое и твое... Вече се канеше да излиза, но се сети нещо и се върна в обора. Момчето събираше с вила намокрената слама и застилаше нова. Огледа го — окъсано цялото, одрипавяло. Заведе го въщи, даде му свои стари дрехи да се преоблече. Джамадан и чешири. Висяха на него, бяха му широки. Нищо. Ще му направи нови подир, а засега така... „Мож ли да езиши?“ — пита го. Оседла за него скопения жребец. Не искаше никой да го види и никого да види. Из село и без това нямаше много хора, народът бе плъпнал из полето — оряха, сеяха кукуруз, някъде чаткаше брус. Стори му се, че имаше много волове из полето, друг път като че не е имало толкова много. Тия ли, същите ли тия мирни и работни хора бяха ходили и там? И бяха се върнали, и бяха подкачили пак своите мирни селски работи? Калуньо не проумяваше това. Може да беше просто нещо, но не го проумяваше. Сигур и самите тия хора не го проумяваха. Но той ще го проумее. Непременно ще го вземе в ръка това просто нещо, да го разгледа добре, да го разчопли, за да види какво има вътре. Това нещо, което сега е притихнало гузно в миша

дупка и се ослушва, и се прави на иблям-башия — като че нищо не е било... Хванаха преките пътеки и скоро възлязоха на баира над Църън. Долу, под селото, глухо бухтеше реката и тракаха кречеталата на воденица. Най-напред Калуньо се отби при стария майстор, да го подсети да събира пак хората си. Стареца го нямаше, отишъл за дърва, та поръча на бабата да му се обади. После намина към сестра си. Менчо беше там, беше на крака, ходеше, но припадаше на левия крак. Майка му трепереше над него. Зетя го нямаше, отишъл с овците. Като го видя, Джума не знаеше да се радва ли, или да плаче. Все пак поплака си малко и занарежда. Калуньо я послуша някое време мълчаливо, па му дотегна и я изгони навън. Остана само той с момчетата. Накара Менчо да заголи крака си до коляното. Рана нямаше, не бе и имало, но пищялката бе извита навън като сърп и окъсяла.

— Май рано си махнал липовините — каза му.

— Сърбеше ме и не можах да ги трая.

— Е, ще траеш тогава така. Таман и ще яздиш по-добре с тоя крив крак... А тогава познаваш ли го?

Сестриникът му се вгледа в Нано, който седеше на трикракото столче отсреща.

— Вуйко, тоя не е ли?... Вуйко, аз тогава... аз на тогава главата ще...

— Шът! Седи миром. Да не си посмял да дигнеш ръка, че ръка отсичам. Чу ли?

— Чух...

— Ще го имаш за брат... — (Менчо седеше сгърбен на миндерчето.) — Защото не е виновен. Защото и двамата сте курбан на други. Чу ли?

— Чух...

— Малко е да чуеш. Да разбереш трябва. Тука трябва... — Калуньо почука главата си. Момчетата го гледаха и мълчаха. — И на тебе казвам — добави той строго, като се обърна към Нано. — Няма какво да делите. Вашето го поделиха вече... — Той стана и рязко отвори вратата. Джума стоеше зад вратата и се дръпна гузно назад — беше подслушвала. — Влез и ти — каза й. — Нема кво толкоз да чуеш. Но е добре да чуеш. Синът ти ще доде с мене. Стегни му едно-друго за път...

Ней не се искаше да го пуска, но се боеше от суровия си брат и не посмя да откаже. „Както гледам — добави той, — добре си го лекувала. Ние ще го долекуваме...“

Същия ден тримата заминаха за Стублата. Менчо кретаеше на магаре подир двамата конници. Стариият Рушко още не беше се върнал от гората, та Калуньо пак напомни на бабата да го прати при него, като се върне. „Щем, щем“ — климаше бабата с глава...

И триста работи се струпаха наведнъж. Янко цял ден бе тичал по къшлите да се разправя с орачи и овчари, прибра се уморен, но Калуньо не го пожали, подгони го на Богулите да вика Медо — готвача и врача. Дватама дойдоха късно през нощта, старецът прегледа крака на Менчо и поклати глава: не е дотолко вещь в тая работа, каза; кракът зараснал накриво и не че не може да се оправи, но той не може — има по-вещи от него; както е чувал, кракът трябва да се чупи наново, за да зарасте право. А за тая работа трябва други костоправи, той се не наема — не е дотолко вещь... Калуньо погледна към Менчо: какво ще кажеш? Менчо сви рамене. Да се троши строшено място, за да стане по-здравот от здравето?... Не, по-добре да си остане така. Може и така да му е било писано. Е, не се познава чак толко много, не е като на Крив Роглю... Разгеле, Роглю. Тряба и при него да се ходи. Два ката нови дрехи за Нано. Единият за секи ден, другият за добър ден. Да се обядва младата кобилка за Нано. За Менчо — жребецът, че е кротък. Рушко да събира аргатите. Водата на Стублата да се доведе до двора на сарая. Да се стягат стаите долу. Нивите да се обиходят. Но вълци ги яли и нивите, и ливадите, овците, сарайте — и всичко... Има нещо по-голямо от това, най-голямото нещо: да разбере какво точно е станало. Сам да разбере. Защото тия, които знаят, няма да му кажат. Сам. Първо — едно ходене до Филибето, там да пита. После ще види...

Рушко дойде на другата заран, рано-рано притупурка с магаренцето. Но дойде сам. Изфъфли с беззъба уста, че архати имало фного, сичките са си у село, никой не одил на хурбет. Но и никой не сака да доде тук. А защо — Рушко не знае. Не му е работа да знае. Неговата работа е да работи. Но и това веке не мое, че не държи кръст, а като се качи нависоко — свет му се вие... „А на бабата като се качиш, вие ли ти се свет?“ — попитаха го. Два-три пъти го питаха, че старецът бе почнал силно да недочува. Докато получат сърдит отговор, неясно изфъфлен, и съвсем ясна псувня. Калуньо го гледаше мрачно.

— Нищо, устабаши — каза примирително. — Остани баре ти да наглеждаш това-онова. Работата не е заек. Почини си. Дръвца набра ли?

— А, набрал, набрал. Един магарешки товар за цел ден. С дъртешката сила. Малко е, но много и не трябва, че иде лето. За бабата стигат...

Посмяха се със стареца. Пийнаха след това, хапнаха. Костанда принесе чорба от агнешка карантия, хляб, току-що изваден от фурната, с хубав, пресен мирис. После пак пиха. Калуньо даде и на момчетата да пийнат малко, сила да им доде. Той ги гледаше внимателно и беше угрижен. Не си говореха, държах се като чужди, каквито и бяха. А може и да се срамуваха един от друг, или се премерваха на око. А побратими трябва да станат... Ходиха след това на хергелето, при реката долу. Калуньо намери необязденото — млада кобила, сестра на Джа, стройна като нея, с увиснала до земята опашка и дълга грива. На ръка не се даваше, трябаше да я запримчи с въже и да потича някое време около нея. После почна да обира полека въжето. Кобилчето вървеше тръсом на кръг около него и го поглеждаше с бяло, недоверчиво око. Буйно животно, подивяло на воля в хергелето. Той все обираше въжето и стесняваше кръга. Но кобилчето се опна изведнъж, насмалко да го повлече... Менчо опита пръв. Не успя и да се допре до него, когато кончето се завъртя изведнъж и го загърби. Той бързо се хвърли на земята и къчът мина над него. Опита и Нано, пристъпи спокойно, хвана се за гривата, затича заедно с кобилката и няколко пъти обиколи харманчето. След това бързо се метна на гърба ѝ, но тя се изправи на задните крака и го събори... Дълго се залисваха с кобилката, докато тя плувна в пяна и се предаде. Поставиха ѝ едно старо седло, от колибата на хергелджиите, то нямаше и стремена, само две въженца отстриани. Нано ѝ се качи. Калуньо върза кобилката с късо въже през шията и я поведе, възседнал своята кобила, която редом с младата вече не изглеждаше така млада.

— Сега ще я зобиш и гледаш добре, да свикне с тебе. И само ти...

За Менчо остана пак старият скопен, затлъстят жребец. Той вървеше отзад и окото му беше в кобилката. Скопен, пак гледаше женското...

Като стигнаха Стублата, Калуньо се отби да потърси някаква юздечка, двете момчета останаха сами да го чакат при извора.

— Ако искаш, ще ти я дам... — каза Нано.

— Не искам. Вуйко да каже... ако намери юздечка...

Но вуйко не беше намерил юздечка. И тръгнаха пак, всеки на своето.

... Когато Калуньо го повика отвън. Кривия се въртеше около двама-трима свои посетители. Качиха се горе в одаята, дето работеше абаджилъка си, развиха на тезгяха двата топа плат. „Два ката за тоя деликанлия!“ — Калуньо посочи с глава момчето зад гърба си. Кривия изглежда момчето и зина да каже нещо, но замълча.

— Ще туриш тука целия си мурафет. Зор нема. Но хубаво да ги изкараш!

Кривия кимаше с глава. Разбраха се по-напред да скрои синьохочения, празничния. Той взе мера с една връв, която опъваше по железен аршин, и бележеше с едно оловце в тефтера си. После разрови парцалите в ъгъла на одаята, за да намери червен плат за подплата на чепкена. Калуньо забеляза, че извади нещо, свито на топка, и пак бързо го мушна в купа от парцали — като хвърли бърз, мигащ поглед към двамата.

— Я, я?! Какво беше това?

— Нищо не е... — смотолевы Кривия. — Пачавра една.

— Я да я видя аз тая пачавра, дай я насам!... — Сам разрови парцалите и извади топката, разгъна я. Беше старата мешинена престилка на кафеджията — той сега носеше друга, тъкана и шарена, женска. Мешинената беше изцапана с нещо червено, което бе потъмняло и изсъхнало, та мешината стоеше корава и хрущеше на пипане. — Какво е това? На салхана, на касапница ли си бил?

— Нищо не е то... — Кривия посегна да вземе престилката, но Калуньо не му я даде, дръпна я. После я сгъна, прибра и излезе, сподирен от момчето. Кривия гледаше подире — и не само краката, но и устата му бе изкривена... Вкъщи Калуньо отново разгъна престилката — и дълго и мълчаливо разглежда тая страшна червена престилка, която го плашеше и тревожеше и го караше да стои пред

нея със стаен, ненаситен ужас — да я гледа така, както се гледа страшна картина. Той гледаше какво е нарисувано на тая картина и по нея си припомняше другата, истинската.

С Менчо заминаха на Стублата още същия ден, Нано оставиха на село да прибере новите дрехи, когато станат готови. Момчето не знаеше какво да прави само там и пак влезе в обора. Но Гюла го извика. Подаде му една кокошка. „Да я заколиш!“ — каза тя.

— Ма, како Гюле... аз не съм клал... никога не съм...

— Нищо, какиното, сега ще се научиш — каза тя и му се усмихна. Беше дигнала яшмака си, за пръв път пред него — и за пръв път той я видя. Остана поразен. Никога не беше виждал такова хубаво женско лице. — Дръж. А покрай бача си Калуня ще се научиш да колиш и друго...

Тя се усмихна пак. Той взе кокошката предпазливо и се чудеше какво да я прави.

— Хайде! — Тя го потупа по гърба и прекара ръката си по ръката му от рамото надолу. — На колко си години, Нанко?

— На шестнайсет... на седемнайсет... Не знам, како Гюле.

— Уха, голям мъж си вече! Тряба да ги знаеш сичките мъжки работи... — Гюла се изсмя. — Я ела, ела, Нанко. Кака дат и покаже... — Хвана го за ръката и го поведе към дръвника: — Стъпй на краката й... Така. С другата ръка й фани главата и опни, ама шията да опре на дървото... Така... Сега дръж брадвето и удри!...

Той удари. Обезглавената кокошка заподскача в краката му.

— Бегай настрана, да те не опръска! — Тя го дръпна.

После, когато скубеха кокошката заедно, тя го разпитваше за село — има ли си там баща, майка, свои хора. Той отговаряше — има си.

— Ами мома имаш ли си?

— Каква мома?

— Ех, каква мома... Мома, такава... дето да се жениш за нея.

Той наведе глава и се изчерви.

— Не се срами, какиното. — Тя пак се засмя. — То по ората оди това. — И го погали по лицето, което бе пламнало гъсто. — Ти си ми като братле — каза тя. — По-малко братле. И трябва да ме слушаш. Сега иди ми насечи ситни дръвца. А после кака ще ти каже едно нещо.

Той донесе дървата бързо:

— Какво ще ми кажеш, како Гюле?

— Какво да ти казвам?

— Нали щеше да ми казваш нещо?

— Забравих го... А, ей така, да бъдеш въз мене, да ми помагаш...

— А, како Гюле... а овците ми къде са? Моите овци. На село дето...

Тя се замисли, помълча малко, па каза:

— Там са, на село сигур...

— Ма дали са ги прибрали?

— А, сигур са ги прибрали... Боже, какъв си ми глупавичък! Глупаво е момчето, нищо не разбира. Нищо не знае.

— Како Гюле, аз искам да... Кажи на бача Калунь да ме заведе...

— Къде да те заведе?

— На село, како Гюле. Че не знам път...

Тя се изсмя, дълго се смя. Момчето стоеше втрещено и я гледаше.

— Добре, Нанко, добре. Ще му кажа. Много ли искаш да си ходиш?

— Много, како Гюле!

— Че тука лошо ли ти е?

— Не е лошо. Ти си много добра. И бачо е добър. Ама...

— Какво ама?!... Не казваш... И да знаеш, каурин такъв, че не съм добра! Иди сега да подринеш на добитъка! После трябва да насноваваме. Да помагаш. Няма да ми ядеш ляба харам! И хубаво да ми изчешаш кобилата! Каурин такъв... я се виж, дриплю! Да закърпиш гащите си, няма аз да ги кърпя!

Нано не знаеше защо го нахока тя така, без нищо. Излезе мълчаливо. Някое време се разправя с добитъка, подрива, чеса. Па се прибра в стайчето си, легна по гръб на голия сламеник и се замисли. Какво да прави, къде да се дява, как да се измъкне от тая чужда къща. Не бяха лоши тия хора. Само чужди му бяха. А му е мъчно за село. За всичко на село. Не знаеше как е попаднал тук, защо е попаднал, никой нищо не му казва... Мълчат, нещо крият. По едно време при него влезе Гюла.

— Ела да ядеш! — каза тя меко.

— Не ща!



Тя приклепна до него и хвана ръката му:

— Сърдиш ми се... Не ми се сърди, аз съм си такава. Хайде да хапнем малко, че после да сновем на стана. Па като изтъка — ще ти дам едно кичено кебе за сватбата. Знаеш какво хубаво ще стане! Дар ще ти го дам. Искаш ли? Хайде, ела сега. Ти нали си мое братле и ме слушкаш?

— Не ща.

— Сърдитко! — Тя го улови за раменете и се мъчеше да го изправи. — Стани де! У, какъв си тежък! Хайде, па вече няма да ти се карам!...

Той стана... Тъкмо бяха опънали основата и Гюла бе почнала да я навива на кросното, в двора влезе чужд човек. Мъничък, брадясал, по каракачански облечен. Влезе в двора като свой, кучетата бафнаха по веднъж, а след това завъртяха опашки. Гюла стана.

— Стой тук, Нанко. Сега ще се върна...

Тя отиде при каракачанина, двамата заприказваха. После Гюла изнесе ракия, човечето пи и си замина. След това продължиха работата. Гюла вдяваше нишките в бърдата и нищелките, беше мълчалива и неспокойна, пипаше трескаво. Проговори чак привечер, когато го повика за вечеря. Нано отказа, още не беше се отсърдил. Тогава тя донесе в стайчето му паница с каша и отбрани мръвки от кокошката. И остана там, докато той изяде всичко.

— Сабайле ще станем по-ранко, братлето ми. За вълна ще ходим...

По-ранко стана тя, беше коленичила до него и го буташе:

— Хайде, братлето ми!...

Беше тъмно, спеше му се, не му се ходеше никъде. Но стана. Гюлината кобила беше стара, с увиснал корем, като да бе винаги жребна. Докато пристягаше седлото и многото ремъци, Нано се разсъни. Гюла стоеше до него в тъмното, гледаше го отблизо с големите си влажни очи.

— Качи ме сега — каза тя тихо, — че да не се катеря от дръвника.

Той я взе на ръце, тя го прегърна, беше мъничка и лека в ръцете му, и я постави на седлото... Ходиха само до обед. Той не познаваше местата, които минаха, къшлите, които обиколиха. Нито овчарите. Гюла го водеше уверено от стадо на стадо, даваше някакви заръки и

разпореждания и отминаваше. Минаха по брега на реката, излязоха на едни равни поляни, изкачиха малък баир и се свлякоха от другата му страна, дето също имаше стада. От стадата се измули оня човек, брадясалият, същият, дето бе идвал на село предния ден. Двамата с Гюла се отделиха и приказваха пак.

На село се върнаха по пладне.

— Свали ме сега... — каза тя, когато влязоха в двора.

Той я пое, тя обви шията му с ръце и остана така, прилепнала в него, увиснала надолу. Той полека я постави на земята, тя отвори очи, беше зажумяла. После бавно се затътри вкъщи. На прага се спря, обърна се:

— Ела... да ми събуеш чехлите!

Той коленичи пред нея и събу чехлите ѝ. Тя стъпи с единия си бос крак на главата му и го притисна надолу. Изсмя се и влезе вкъщи. Нано се зае да разседлава конете и да сваля торбите от седлата. Гюла пак се показва на вратата и му подвижна да нацепи дърва и запали хамама. Доядя го, нищо не каза. Надаше се, че чорбаджийката му ще се прибере най-сетне, ще миряса и ще го остави на мира. Смяташе тайно от нея да се измъкне някак и да хване пътя за сарая — да моли бача си Калунь да го води на село. А вместо това, трябва да цепи дърва и да грее вода за тая гевезена кокона. Нано въздъхна. Няма какво да се прави...

Хамамът, банята — това бяха две каменни стаички в дъното на широкия двор, зад старата къща. В тясното навесче отпред беше оджакът, той топлеше и двете стаички. Нано унило и покорно се зае да носи вода от чешмата и да пълни големия казан, после донесе дърва и запали огъня. При бача си ще ходи утре, ще гледа да се измъкне, да не го види тая...

Когато водата се сгръ, той потропа на вратата на чорбаджийката и каза, че е готово. Гюла мина край него, очите ѝ бяха подпухнали — спала беше и на едната ѝ буза бе отпечатана черта като от връв. Той седеше до огъня, потъкваше го, тя мина близо до него и го перна с хавлията си. После той я чу как се плиска вътре. Смрачаваше се. Нано стана и запали газеничето в стаичката до банята, дето бе застлал и одъра за нея — да легне, като се окъпе. После пак се върна при огъня. Слушаше как там, зад стената, водата шурти, как Гюла се плиска и

тананика нещо с тънък, трептящ гласец. И тъжно си мислеше за овците и за село.

— Дай още вода! — чу гласа ѝ, когато плисъкът спря.

Нано загреба с празния бакър от казана, провери с пръст колко е топла водата, отвори вратата и постави бакъра до дървената преграда, зад която беше Гюла. През пролуките, без да иска, погледна натам — мерна бегло бялата ѝ риза, един заголен крак...

И излезе.

— Жежка е много! — обади се Гюла. — Донеси студена!

Той измъкна главните от огъня, донесе още студена вода, доля в казана един бакър, другия внесе в банята и го остави до преградата.

— Дай го тук! — подвикна тя.

Той се изправи.

— Влез де, влез! Тука влез. Няма да те изям...

Той заобиколи преградата и влезе вътре, като се обърна настрана и само едното око завъртя към чорбаджийката. Тя седеше на ръба на голямото каменно корито, дългата ѝ мокра риза бе залепнала за снагата. Бе спуснала отпред косата си, намазана с хума, и я решеше. И се смееше зад косата:

— Ела, Нанко, ела тук да ми полееш, ела, моето момче!

Тя каза това тихо и така меко, като да го молеше. Подаде му и белия сребърен тас... Той ѝ полива дълго. Излиза за още вода, връща се, потъква огъня, пак ѝ полива. Тя искаше още и още вода. Нещо му приказваше, нещо тананикаше и все плещеше като дете. Подигаше ризата на единия крак, после на другия, подлагаше краката си на струята на таса и все се смееше, хубаво ѝ беше... Изведнъж тя стана, изправи се срещу него и престана да се смее. Отметна косата назад изведнъж и го погледна право в очите. Па подигна ризата, изхули я през глава и я хвърли настрана, изправи се — гола, бяла в здрача на банята, съвсем близо до него. И пак почна да се смее лудешки. Той извърна поглед, засрамен и смаян, и заднешком почна да отстъпва към преградата и вратата.

— Къде? — викна тя присмехулно, той се спря. — Какиното! То ми се срамува... Погледни ме де, няма да ослепееш.

Той я погледна. Не ослепя, но се разтрепера. Гледаше го и тя и се смееше презглава. Па се наведе, загреба с таса вода и го плисна в лицето. Той избяга навън и отново седна при огъня, разтреперан и

потресен, и слушаше как Гюла продължава да се смее в празната баня. Усети я после как мина край него тихо като полъх, като мирис на хума, на сапун и жена, разбърка косите му и хлътна в другата стаичка. И затананика там.

— Ела! — повика го тя отвътре.

Той се изправи над огъня, от който вече нямаше нужда, и тръгна колебливо към стаичката. Тя стоеше на вратата, не беше гола сега, беше загърната в хавлията, и му каза тихо:

— Ела, Нанко, ела... ела, моето момче! — Хвана го за ръката и го поведе навътре, той вървеше подире ѝ, омекнал и безсилен. Тя се обърна към него, постави ръце на раменете му, хавлията се смъкна от нея и падна долу. Зашепна му нещо отблизо и думите ѝ го лъхнаха като огън: — Ела сам, Нанко, ела... Кака ще му каже едно нещо... едно хубаво нещо... да видиш само какво хубаво нещо... Ела, ела!

Тя го хвана за ръцете и полекичка го притегли към одъра, който се белееше в дъното на стаичката. Седна на одъра, обърна се към него и духна газеничето:

— Ох, ела, ела... ела, момчето ми...

... Те прекараха нощта в това стайче. Косата ѝ беше все така влажна и хладна, неизсъхнала от къпането или потна. После прекараха там целия ден след нощта. И още една нощ премина — ту в безпаметен, кратък и неспокоен сън, ту в трескаво будуване, което приличаше на сън повече от съня. Не сецаха глад, ни жажда. Светът заглъхна и изчезна, далече там някъде навън, и бяха останали само те двамата... Когато осъмнаха за втори път в стаичката, мязаха на сенки. Даже не знаеха колко време са били заедно, колко дни и нощи. Бяха ужасно гладни и двамата, а косата на Гюла бе вече напълно изсъхнала. През деня тя не се показва никъде, а и той не искаше да я види. Всеки правеше нещо свое, или по свой начин не правеше нищо. Той се замота около добитъка, тя се щуреше невидима някъде из новата къща. Но когато се здрачи отново, той несетно и без да знае защо, премина през сумрачния сливак, натезал от зелено, и се озова в заветната стаичка. Там, от одъра, го гледаха две очи, запалени като два въглена...

Дойде вест от Калуньо: бързо да се шият дрехите и като се ушийт — Нано да се дига за Стублата Чохените дрехи бяха готови и Нано ги облече. Но не им се зарадва. Още когато отиваше при Кривия, видя го на улицата — идваше откъм селската чешма и караше два вола. Нано се вгледа у воловете и трепна — нещо познато му се мерна. Единият равно сив, другият — и той сив, но със слаби жълтеникави петна тук-там по косъма и рогата му малко по-разведени встрани. Не може да бъде... Той изчака воловете, те минаха край него, стъпяха тежко и бавно. Тихо повика: „Сивко!...“ Волът се отби към него, поспря се, Нано го почеса зад рогата, добичето благодарно и кратко духна в лицето му. Кривия яростно шибна вола с пръчка и го подкара напред. Нано се разтрепера, нищо не каза, нищо не попита, само тръгна след Кривия да си вземе дрехите.

Той не иска да вечеря, макар че Гюла дълго се въртя около него, хвали дрехите му, моли го и го разпитва какво му е. Не отиде и в стайчето, макар че то светеше, както предните вечери.

И нито отвори на Гюла, когато тя потропа на вратата му в старата къща. През цялото време си мислеше как са могли да попаднат воловете им чак тука, толкова далеко. Какво може да е станало?... Той не мигна през цялата нощ. Въртя се дълго на одъра и някъде към втори петли стана. Оседла кобилката и пое пътя за Стублата. А сутринта се върна на село с бачо си Калуньо и Менчо... Спряха направо при Кривия. Току-що бе станал, палеше кюмбето долу и пълнеше медния ибрик за топла вода. Рано беше и в кафенето още нямаше хора. „Ела!“ — каза му кратко Калуньо и сам тръгна към двора отзад. Кривия се заклатушка подире му, като се чудеше какво дири дома му тоя див и опасен човек, с когото е по-добре да нямаш много работа. Калуньо вървеше напред, без да се обръща и без да гледа дали оня го следва. Влезе в обора, дето лежаха биволица, магаре и двата вола; спря до воловете, които мирно преживяха над яслите си, потупа ги по задниците и бавно се завъртя към Кривия:

— Чии са?

— Мои са си... — отвърна с половин уста Кривия.

— Отде ги имаш?

— Имам си ги...

— По-рано нямаше волове... Пак питам и думай право: отде ги имаш?

Той крачна към единия вол и го отвърза от дирека.

— Чакай, кво праиш? — Кривия хвана ръката му.

Калуньо махна с ръката кратко — и Кривия се преметна като понесен от вихрушка и падна на купчината пресен говежди тор, струпан в ъгъла на обора. Той се изправи, почна да се отупва и чисти, нещо замърмори и засумтя. Калуньо не го слушаше; той отвърза воловете и ги поведе навън. Кривия потичваше подире му, обикаляше от едната и другата страна, говореше нещо или молеше, припираше неотстъпно. Калуньо не го слушаше. Вървеше си напред и водеше воловете. Въведе ги в двора си, после в яхъра, спокойно ги върза там и подвижна на момчетата да им турят по шиник с ечемик. Кривия все още се въртеше наоколо, все дърдореше нещо. Калуньо го прегърна през раменете, оня се изгуби в ръцете му, и го поведе към портата — хласна го там леко навън и пусна мандалото. Върна се и каза на Гюла да принесе нещо за ядене.

Ядоха мълчаливо. Никому не вървеше тая пресъхнала и втвърдена на кокал козя пастърма. Нагъваха повече млякото — и дъното на дълбокия дървен пахар бързо пресъхна.

— Айде, момчета! Конете!...

Момчетата рипнаха веднага, яли-недоляли. Усещаха, че стопанинът се готви за нещо важно, но не смееха да питат какво. Калуньо стоеше на прага и размишляваше: да земе ли и воловете? Воловете са бавни, ще ги бавят. По-добре е да бъдат леки... Каза на Гюла да тури в дисагите сухоежбина за трима. И тръгнаха. По неверни пътеки, но с вярна посока.

Беше голяма икиндия, когато спряха на Поляните. Нано напираше да вървят още, за него местата ставаха вече познати, даваше зор да вървят на село още сега. „По здрач сме там, бачо Калуне!...“

— Не, не... ще бъде тъмно... и няма къде да нощуваме...

— Как няма бе, бачо Калуне?! У нас, дома! — извика Нано.

— Не, не. Тука. Па утре... нов ден — нов късмет. Сабайле, по видело...

Нямаше къде да нощуват в селото. Калуньо знаеше това по-добре от момчето. Не можеше да му каже. Не биваше. Или не смееше. Или не умееше да го каже така, че да не уплаши момчето. Нека да види само...

— Пуснете конете да пасат. Не ги спъвайте, няма къде да бягат...

Слънцето закачаше вече върховете на смърчовите гори, притихнали мрачно наоколо, в падината лягаха дълги синкави сенки. Тук лете бе винаги пълно с народ, овчари и дървари от чарковете. Сега мястото бе пустинно и тихо, ни жива душа, ни жив глас отникъде. В средата на падината кривулеше поток. Мястото бе равно, та водата теглеше бавно, с много извивки, и стоеше жълтеникава от песъкливото дъно, също жълтеникаво. Но бистра иначе. „Елате, момчета, да наловим малко риба за вечеря...“

— Нямаме нищо — обади се Менчо, — ни серкме, ни кош.

— Без серкме и кош. Ще ви кажа как.

Потокът беше слаб, но правеше на места доста големи вирове. Калуньо се съблече гол, опита водата с крак — хладничка беше, макар че денят бе горещ. Той избра един от вировете, загреба шепа пясък и дребен чакъл, хвърли го с кратък замах, както се сее жито — там, дето водата излизаше от вира и правеше малко бързейче. И тутакси седна на дъното. Водата го обля с хладината си и кожата му настръхна. Но той усети как около краката му примърда нещо живо. Първите две пъстърви, и от пръв път. Метна ги на брега. Опита още веднъж. Нищо. Тогава се премести към другия вир. Още две риbeta. Имаше повече, под краката му се навираха и мърдаха, но му се изплъзваха. Менчо затича да донесе торба, после се съблече и той. По него свали дрехите си и Нано. Но момчетата не умееха да ловят така, а и студената вода бързо ги прогони. Калуньо остана сам, той вече не сецаше водата, беше се захласнал и вървеше все нагоре срещу потока, момчетата го следваха по брега и само събираха рибата. Той спря, когато слънцето слезе зад горите и цялата поляна помръкна в сянката, а въздухът изведнъж захладня. „Сега — дърва!“ — викна той. И докато се обличаше, момчетата вече палеха огъня. Беше премръзнал, ръцете му гъбясали, изсмукани от влагата, трепереше. Като се загърна в кебето и прилегна до огъня, позагрят се. Запали цигаро. Беше му добре така. Топло на тялото, а на душата спокойно. Над горите още тлееше далечната заря, в падината се сгъстяваше здрач; тревите, цъфнали гъсто и повече в бяло, вече губеха шарките си. Набитото му око улавяше, че тревата се прекарва вече, отива си, а коса не идва, и в тоя разбъркан свет едва ли ще доде... Конете пръхтяха недалеч. Момчетата чистеха рибата и нещо тихо си приказваха. Калуньо гледаше огъня, който усиливаше блясъка си в здрача, потъкваше го, размисляше нещо

— и вътре у него се надигаше глуха тревога. „Можеш ли да земеш живот, който не си дал?“ — пак се появи тая дума, която го глождеше тия дни. Беше потънала някъде, и ето — изплува пак и се обади като стара болка. „Можеш ли?“

— Какво, вуйко? Нещо рече?

— Нищо не съм рекъл... Посолихте ли? Сега жарава повече трябва...

Той извади от дисагите шарената дървена пинта, смукна веднъж дълбоко, ракията потече надолу като сладък огън в гърдите му. „Много блага почна да ми става, не е на добро“... — помисли. Потегли още веднъж и се зае с огъня, разбърка го да прави жар. Но от чам не става жар.

— Вуйко, може ли? — Менчо посегна към пинтата.

— Не може.

— Шегуваш се... — Менчо се засмя и отпи две добри глътки, като вода. — Аз вече не съм малък, вуйко!

— Много ли си голям!?

— Е, колко за бой...

Калуньо премълча, беше му неприятно. Имаше нещо неясно дръзко и неприлично или непозволено в приказката на това хлапе, то е отскоро, по-рано го нямаше. Нещо дразнещо в нрава, в това как свободно, с питане и без питане, посяга към пинтата. Нещо му се изплъзва от това момче. По му харесва Нано, че е още мек и послушен, може би и малко глупавичък, но повече прилича на човек... Може би не му харесваше у Менчо това, че без да знае и без да иска, говори това, което Калуньо мислеше насаме. Нощем, когато обръщаше нещата така и инак. Студено му окото... Да, изплъзваше му се някак, нещо немомчешко имаше у това момче. Но може би Калуньо се лъже. Може би сам не е млад и вече не разбира младите? Но не, момчетата са още меко тесто, тепърва ще се меси и навярно той ще го меси. И все пак, все пак... долавяше, че точно това, което не харесваше у Менчо — оголеното, заостреното, студеното, — точно то му е нужно сега. „Залудо си биеш път“ — беше му казал Менчо малко съжалително. Не, Менчо. Не е залудо. Калуньо е стъпвал на дъската вече и знае — гнила е. Исква да стъпи още веднъж, за да видят и момчетата колко е гнила. Това му трябва. Иначе би тръгнал сам. Калуньо знае какво прави.



... От тъмнината се изхлу Нано и строполи до огъня нарамък дърва — задъхан и потен, набит, зачервен като цвекло. „На тоя му дай да носи и гърби, да тегли и влачи...“ Добро момче, обично. Невинно и наивно — като воле; младо воле, което ще стане вол като воловете си. Пък кой знае...

Пекоха риба на жаравата, ядоха, пак пекоха — цяла торба риба имаше. Момчетата бяха я попресолили, та ги караше на вода — пиха от потока и от пинтата. Огънят бе догорял, тлееше в него само един дебел пън. После, загърнати в ямурлуците си, скоро задряха. Калуньо остана буден и продължи още някое време да разклаща сам пинтата. И да довършва мислите си, които не свършваха и не искаха да спят.

Сутринта ги събуди Нано, бе станал пръв и припря да вървят. Дънерът бе догорял докрай и разсипан на пепел. Калуньо тури съчки, раздуха и подпали огъня отново. „Не бързайте, момчета, има време, нека се раздени добре...“ Не му се тръгваше толкова рано. Тръгнаха, когато слънцето се дигна високо над горите. Нано току подбутваше кобилката си и препускаше сам напред, връщаше се възбуден, даваше зор на другарите си да вървят по-бързо. „Полека — възпираше го Калуньо, — има време...“ Нано пак политаше напред, оглеждаше познатите места, а кобилката, усетила нетърпението му, сама бе станала нетърпелива. Момчето бързаше. Но колкото по напредваха, толкова по-угрижен ставаше Калуньо и по-неохотно вървеше. Какво да прави? Момчето сигурно ще се уплаши, като види какво е там. Той спира на едно-две места, залисваше момчетата, ходи из гората, уж че търси ягоди. Вече съжаляваше, че е тръгнал на път, който носи само ядове. Да ги залъже ли да останат тъдява някъде, а да продължи сам? Или да им каже направо какво е станало със селото? Но не, сам той видя малко, а трябва да види всичко, за да знае. Не, ще вървят всички заедно... Нано вървеше напред и ги караше да прибавят крачка, Калуньо нерешително се влечеше подире му. Но все поспирваше тук и там, гледаше да се позабави, да се измъкне някак от трудното, към което отиваха и отиваха. Махна ръка: да става каквото ще. Ако няма

колай да се избегне неизбежното — нека поне го погледнат право в очите. И по-скоро, та и по-скоро да свърши всичко... Той сам забърза.

Ето поляната, дето Нано бе оставил овците си. Кога? Той не помнеше. И къде ли са овците му сега, кой ги пасе? Нещо се губеше... Тряба да са ги прибрали тогава. Или магарето и кучетата може да са ги завели на село. Когато дойдоха ония, разлютените, и го награбиха нанякъде... Но нещо се губеше тук. Губеше се и нямаше връзка със следващото.

Нано изчака да го настигнат и пак се втурна напред. Пътят скърши рязко надолу, кобилката се пусна по него. Нано се задържа за гривата с едната ръка, опъна поводата с другата. Отпред бяха селските ливади, дългата низина на мерата — Нано гледаше тия места ненаситно и радостно, всичко тук му бе познато и мило, свое. Той пак спря да изчака другарите си. Тревите прецъфтяваха, детелината вече прегаряше, глушиниякът връзваше шушулките си. Той се сепна от смътна тревога: по цялото това обширно зелено поле не се мерка жив човек, ни добитък, не се чуе глас, ни хлопка. Той стоеше и гледаше надолу, чудеше се празник ли е някакъв, та хора няма, и какъв празник може да бъде сега. Ослуша се към село, да чуе камбаните на черквата. На празник двете биеха често, една през друга — два пъти малката и един път голямата. Не чу нищо, беше тихо навред. Нямаше го и глухия, гъгнивия бръмтеж на селото, сплетен от всички селски звуци — той винаги се долавяше, като подухне долнякът. А над селото винаги стоеше, тънко разстлана, мъглицата от пушеците на комините. Сега няма нищо. Само два орла се виеха над падината на селото, като да бяха стъпили на невидима въртележка, там, във висините горе, с разперени, неподвижни криле. Нано слезе от кобилата и я поведе пеша по равната седловина и погледна към селото надолу. Той не чу кога дойдоха другите двама при него. Нито ги видя. Гледаше селото. Гледаше това, което е било село. Обгорени, опушени стени, щръкнали, полуразсипани, сринати на купища ръждив кирпич. Пустош. И остър мирис на леш. Само овошките зеленееха буйно и реката бълбучеше измежду тях.

— Какво... какво... какво е това!? — шепнеше Нано побледнял.

Сприя бе минала през падината — отхлупила къщите и издухала целия живот от тях. Вървяха бавно надолу и само мекият топот на копитата отекваше в пустошта. Нано поспирваше тук-там, гледаше,

устните му мърдаха и шепнеха нещо неясно — и пак боязливо пристъпяше напред. Калуньо се обърна през рамо. Момчето бе изостанало и едва се тътрузеше отзад, като че не смееше, или не искаше да върви напред, въртеше глава ту на една страна, ту на друга; лицето му изострено, хлътноло изведнъж и побеляло, в широко отворените очи белееше ужас. Калуньо спря да го изчака. Взе от ръцете му юздата, хвана го за ръка, поведе го: Не бой се, момчето ми... Няма нищо. То ще мине... ще мине...

Не знаеше какво да му каже още. Беше горещо и задушно, в тишината бръмчаха рояци зелени мухи. Мирисът на леш се сгъсти, сладникав, лепкав смрад извираше на талази, идваше на талази отнякъде, или отвсякъде.

— Дръж се, момчето ми... да не се плашиш от нищо и от никого!...

Ниско под пътя вдясно зеленееше градинка, потънала в сенките на овощак, зад овощака все така невидимо шумолеше потокът. Калуньо слезе от пътя и нагази високите треви. Искеше да постои на хлад малко, да се позабави, да пообмисли някои неща. От краката му се дигнаха два гарвана, крилата им запъхтяха тежко и тромаво като духала. Мернаха се още няколко гарвана отпред, ходеха из тревата — правеха нещо там, навеждаха се и се изправяха, един от тях кривеше глава и го гледаше. Калуньо пристъпи напред още малко, гарваните само се отместиха, но не побегнаха и не отлетяха — продължаваха да се навеждат и да човкат и все попоглеждаха към него. Той разгърна храстите и се стъписа: там се дигаше купчина човешки кокали, облечени в дрипи или голи, човешко месо, разръфано и скапано, с червеи, които въврея в купчината и побляскваха влажно в шарената сянка на градината; човешки глави с изкълвани очи го гледаха с празни очни дупки, човешки черепи, от които висяха парцали кожа, изпреплетени с коси. Едно месиво от някога живи човеци... Той ги гледаше като магьосан и не сецаше ужасната воня. Гарваните продължаваха да ходят наоколо, човкаха из тревата и го поглеждаха. И полека, предпазливо пак приближаваха камарата от човешки остатъци. Тежки, големи гарвани, синьо-черни гарвани, с клюнове синьо-черни и здрави като чукове. Бяха свикнали с мъртвите човеци и не се бояха от живите... Калуньо неволно се дръпна настрана към потока, който бълболеше и като да разговаряше сам в сянката на градината. Може би

искаше да се измие, или да се натопа в хладината му, да отмие с чистотата му, вечно възраждаща се, някаква нечистота, полепнала по него. Той не знаеше какво иска; само тръгна нататък, из високите избуяли треви, напоени с кръв. Нещо хрусна под краката му и той се наведе да види какво е. Беше кост, къса и тънка като клечка, изкълвана и оголена. Друга купчина от кости се мерна отпред, по-ниска, но поширока от оная, по-разпиляна, харман от кости и дрипи, разстлани в тревата, видими само отблизо, с прорасла буйна тъмна трева, която ги закриваше. Калуньо стоеше и гледаше, и не смееше да мръдне напред, за да не нагази още някоя кост и да не хрусне тя под краката му като жива... Нямаше какво да гледа повече, беше видял. Но стоеше и гледаше, не можеше да откъсне поглед от това. Черепи тук не се виждаха, навярно потокът ги отнесъл. Колко дъждове са минали оттогава, имало ли е дъждове — той не помни и не знае. Може да са били буйни, ако е имало, потокът придошъл и ги отнесъл надолу. Колко били — сто, двеста, хиляда? Той не знае. Никой не знае. Много или малко? Вече не мислиш за много и малко, не мислиш как е станало, защо станало. Той мислеше за главите, които бяха направили това, живите глави, които направили това и си отишли, и сега се навеждаха над ралата и косите, снишаваха се до мирните си занаяти, както преди. И гузно, отрезвяло искаха да изглеждат, както преди, като че нищо не е станало... Погледът му опря в едни очи, които го гледаха учудено от тревата. Бяха помътнели, но бяха очи и се познаваше, че били сини, сега мътносинкави, но като че ли още живи — така го гледаха. Беше детско лице, лице на момиченце, по чудо запазено, свито, изсъхнало от жегите, смалено като юмрук, напълно запазено личице. Не бяха го докосвали кучета, ни гарвани. Калуньо се наведе и го загледа. Беше като заровено до половината в земята. Той почопли с пръст полека и го обърна. Черепчето не беше заровено. Беше до половината отсечено и празно, задната половина я нямаше, останала бе само предната с лицето. Той дълго стоя приклепнал и гледа това лице. Изсъхнало, то беше като живо, непокътнато, гледаше учудено, сякаш още се чудеше какво бе станало с него; и ужасът на това, което бе станало с него, отминал. Останало само учудването... Може би така му се стори. Може би. Той извади от пояса кърпата си, загърна черепчето в нея полека, много грижливо; завърза кърпата и я прибра. Момчетата го чакаха на пътя, посърнали и занемели. Нано стоеше като побъркан,

жълт-зелен на лице, едната му страна потръпваше. Два-три пъти му подвигнаха да тръгва, той не чуваше, или не разбираше. Поведоха го. Поведоха и конете — те пръхтяха и се дърпаха, не искаха да вървят... Селото бе мъртво. Ни глас, ни звук отникъде. Само веднъж зърнаха една котка, угоена, грамадна, свита на топка — гледаше ги със зелените си остри очи — и за миг потъна в буренака до пътя.

Калуньо се вслуша: счу му се звук някакъв. Идеше отдолу. Къс и пресеклив, но постоянен. Нетърпимо като скомина стържене на тенеке по камък. Над съсипиите, над зелените овошки, които единствени бяха оцелели тук, се показва сграда, която също бе оцеляла, опушена, но оцеляла. Ниска, разлата нашироко и надълго, ръждивият железен кръст на покрива килнат малко. Черквата. Калуньо се послуша: звукът идеше оттам и бе по-ясен. Стържеха лопати. Нещо правеха там — все пак имаше някакви живи хора. Калуньо забърза надолу и сви по късата уличка, която водеше за черквата. Тогава видя, че в двора ѝ се щураха десетина човека, сновяха нагоре-надолу. Цигани повечето. Но между тях се меркаха сините сетрета и на двама-трима заптии. Всички бяха превързали устата и носовете си с кърпи, работеха с лопати, гребяха и прибираха с лопатите нещо като гюбре, после го превлачаха със стържене до една плитка яма, дето го и събаряха. Калуньо приближи и се вгледа: това, което бутаха в ямата, бяха скапани човешки лешове. По-встрани стоеше чаушът, той също бе превързал лицето с кърпа и подхвърляше през кърпата къси и гъниви команди към циганите. Калуньо тръгна към него, чаушът го видя, обърна се и го зачака почтително. Той свали превръзката си, натопа я във ведрото, което стоеше до него, изстиска я и каза извинително, преди да я постави.

— Инак се не трае, челеби... повърнах си и червата... Голям зян, челеби, голяма съсипия, цъ, цъ, цъ, язык!... В селото и пирон не може да се намери, камо ли па нещо по-дружко, за у работа... А вие по какво така насам, челеби? — Чаушът го гледаше любопитно и държеше превръзката.

Калуньо не отговори. Погледът му бе насочен към трапа, дето циганите продължаваха да влачат лешове с лопати и вили, подвикваха си нещо на своя гърлен кавгаджийски език и дружно се кикотеха. Плиткият трап бе препълнен с лешове, от едната страна циганите бяха почнали да го засипват с пръст от изкопаното, а от другата още прибутваха лешове.

— Ей, чорбаджилар! — подвижна им чаушинът. — Тъпчете бре! Да се не види нищо!... Айде, че да не заиграе гърбача!

Един от циганите скочи на пръстта да тъпче, но затъна до пояс. Другите го гледаха и се закикотиха отново, подадоха му лопатата да се измъкне, почнаха да го огрибат и чистят с лопатите си. Чаушът пак намести кърпата на носа си и като се обърна към Калуньо, каза му тихо:

— Тука ще да дохажда една комиция, челеби... Ингилизи, да гледат... То и кво има толко да се гледа, ама на... тъй дошло...

— Кога ще доде тая... комиция?

— А, не знаеме, челеби. Не ни са казвали. Мене ми са казвали да обереме, щото може, да не бие на очи толкоз. Друго не ми са казвали...

— Има ли останали живи хора в туй село, чауш?

— А, не знаеме, челеби. Не сме видвали. Може да има, ама не сме видвали... Челеби, да прощаваш, ама един тутун ще ти се намери ли? Мене не ми е до тутун, че не го пиеме ние, ами пусти смрад се не трае...

Калуньо извади пунгията, двамата свиха по цигаро. Чаушът беше възрастен човек, почнал да побелява вече, но стоеше изправен и опнат.

— Викат, от мюдюринна било туй... дето тука, тоя зян... всичкото туй.

— Ти него знаеш ли го?

— Кое то? Мюдюринна? А, видвали сме го шат-пат... до Татар Пазарджика кога прескача, до конака... Нищо човек, да му се не надаш, че толкоз лют бил. То бива-бива, ама ча па толкоз... Кое си е право де...

— Къде е той сега, знаеш ли? Мюдюринна?

— Мюдюринна? А, не знаеме, челеби. Де ще знаеме ний. Не ни е туй работа да знаеме... Чуваме, дали му били нишан... За тая работа, тука... Меджидия. И че го били направили юзбашия, та паша ли... ама не ми се верва да е паша... Туй чуваме, пък тъй ли е, не е ли — не знаеме. Ний сме прости ора, челеби, най-долните царски ора, и баш нам нема да кажат кое как е и що е... Само чуваме, щото се приказва, тъй, помежду ората. Ама ще ти кажа: не е добра таз работа. Крива е. Тъй знаеме ний...

Един бял сребърен бешлик сепна шепата на чауша заедно с ракиената пинта и още едно цигаро.

— И какво още се чува, чауш ефенди?

— А, нищо, кво... Само дето искал да се тури и той у таз комиция, ингилизката. Ама го не рачили... Нашите си големци, филибелишките, рекли да го турят като човек, дето най знае като как станала всичката таз работа тука... размирицата. Добре, ама комицията го не рачила...

— Аха... Та сега, демек, ти не го знаеш къде е, а?

— Щото не знаеме — не знаеме, челеби. У наш Татар-Пазарджик не е.

— А у Филибето?

— Не ми се верва, челеби. По моя прост акъл, сега не е дип приритал да си показва каяфетя пред ората. Ще да се тули някъде... на чъкмаз-сокак, на задънен сокак някъде...

Калуньо пак му подаде пинтата. Циганите стояха, подпрени на лопатите си, и гледаха жадно към двамата. Или към пинтата. Калуньо помисли да даде и тем да пият, но го догнуса и се отказа.

— Тая комиция не ще да се кани да му даде нишан и тя — продължи чаушът и изведнъж се обърна към циганите: — Ей, чапкънлар, що спряхте бре, ченгенета? Я мърдайте по-скоро, да не размърдам гърбача...

Циганите, както бяха скупчени, се разшаваха из двора. Двамина нарамираха на тояга една от тенекиите, които стояха наредени до черковния зид. Калуньо тръгна подир двамината. Чаушът неохотно се затътри по него. Спряха пред ниския сводест отвор. Калуньо надзърна вътре. Отначало нищо не можеше да различи в полумрака, но го лъхна нетърпим смрад, по-силен и по-нетърпим от оня на двора — беше застоял. Той неволно посегна и сне гъжвата си. Окото му постепенно привикваше с тъмнината... Отвън черквата изглеждаше захлупена и нищожна, вътре се отвори ниско, но просторно помещение. Цялото, от край до край, бе затрупано с лешове. Двамата цигани газеха по лешовете отгоре и ги заливаха с нещо от тенекията.

— Какво правят?

— Газье е туй, челеби, газье... Ще ги палим. Тъй ни са нам заръчали.

През тежкия трупен смрад се промъкваше, прецеден през него, тънкият мирис на газ. Беше по-поносим от другия. Преди да се дръпне назад, Калуньо забеляза, че белите варосани стени на черквата бяха

опръскани до гърди с нещо черно; не съвсем черно, а червеникаво. По-късно се сети какво е то, опръсканото... Той излезе навън, задушен от смрадищата и гледките, които го сътрисаха. Циганите пак шетаха из двора, влачеха лешове и непрекъснато гълчеха на глъчливия си език. Изведнъж те се струпаха на една страна, забъбраха по-оживено и се смееха. Калуньо приближи. Бяха измъкнали от купищата някъде един що-годе запазен труп на момиче, съвсем младо, почти дете. Косите дълги и разпуснати, забрадката си стоеше още, полата се бе дигнала нагоре или циганите я бяха дигнали — и гледаха заголените крака. Двама крепеха трупа с вилите си, трети кършеше снага между краката му и правеше неприлични движения. Гледаха към Калуньо и се смееха, като че нарочно за него го правеха това, или го канеха да погледа отблизо и да се посмее с тях; циганите наоколо се виеха от смях... Калуньо приближи. Замахна изведнъж и с всичка сила хласна циганина по врата. Циганинът заедно с леша, над който се кълчеше, заедно с двамата други, които държаха леша, барабар с вилите им — сякаш вихрушка ги завъртя и преметна в трапа при другите лешове. Останалите се дръпнаха уплашено и го загледаха. Той изскърца със зъби и посегна към ножа си — те мигом пръхнаха като врабци из двора и се не видяха. Чаушът стоеше наблизко, уплашен и той...

Дотърча Менчо и пошепна нещо в ухото на вуйка си. Двата бързо се затекоха към улицата, отдето бяха дошли. Зад тях, от тесните като мазгали прозоречни процепи на черквата, излизаха валма от чер, мазен пушек. Вътре палеха лешовете с газта...

— Се повръща — каза Менчо, — не знам кво му стана...

— Не е толкоз мъчно да разбереш. Къде е?...

— Е го, до онова дърво там. Ходи някъде сам... и му стана така, като се върна.

Нано бе се смъкнал до дървото, коленичил в тревата и превит одве — напъваше се да повръща. Гърчовете и напъните следваха един след друг, един от друг по-мъчителни.

— Нанко?! Какво има, момчето ми?

Подкрепиха го да стане, той трепереше. „Няма да може да върви“ — помисли Калуньо. По-добре е момчетата да се върнат, а той сам да продължи надолу. Но първо да изведат Нано от селото, за да не гледа. Опитаха да го качат на кобилата — смъкваше се и трябваше да го крепят от две страни. По-лесно бе да ходи. Ходеше, плетеше крака, но



ходеше криво-ляво. Спъваше се на всяка крачка като несвесен... придържаха го. Вървяха мълчаливо по обратния път нагоре. Като преваляха бърдото и селото се закри, спряха. Нано се смъкна насред пътя и седна. Гледаше безумно и не виждаше, бърбореше нещо безсмислено и от устата му се точеха лиги.

— Нанко, момчето ми, слушай...

Не слушаше и не виждаше, само тихо мукаше нещо и простенваше. „Лошо — помисли Калуньо, — лошо.“ И се прокле, че го е довел тук. Да върне сега момчетата назад сами — кой знае какво може да направят. Момчета са, кажи го — деца са още... Преместиха се до потока. Калуньо уми лицето на момчето и го остави да полежи на тревата. Да му поразмине малко. Сам се изми след това, дълго се ми, па полегна и той. Какво да прави? Да ги пусне сами назад — ще му бъде тревожно за тях, ще ги мисли и това ще му пречи. Да върви с тях надолу — не знае какво може да стане с момчето... Нано лежеше на тревата, пребледнял и отслабнал изведнъж, само простенваше тихо и ломотеше някакви неразбрани думи. Тряба да го върне обратно. Няма как. Да се върне с момчетата на Стублата и да чака, докато Нано се оправи. После да се дига отново на път. Няма как. Защото трябва да мине тоя път надолу — до филибелишките и татарпазарджишките първенци. За да разбере. Калуньо иска да разбере. Тряба да разбере всичко, от край до край. За да може да живее. Иначе не може. Той иска да живее мирно и тихо — там, в горите. Никой да не го закача, никого да не закача. И всички, всички да живеят мирно и тихо. Защото не може да се живее мирно в размирното. Не може. Размирното, което стои като дигнат нож над врата. И все да извъръщаш очи към ножа, за да видиш кога ще блесне като светкавица към врата... Не може да се живее така. Той иска да разбере защо е размирно, кое му е размирното — и да го озапти. Доколкото може. Да го оправи. Доколкото може. Той иска да оправи тоя размирен свет. Това е... Оня, бърбивият чауш, го рече; рече това, което Калуньо вече знае. Което така тъмно и неясно шареше там, дълбоко вътре в главата му, едно неуловимо нещо, което все му се изплъзваше досега — и ту припламваше мъжделиво, ту гаснеше и се давеше, и изплувваше отново. Калуньо знае, вече знае. Защо да ходи някъде, за да узнае повече? Той знае най-важното. Сиреч знае всичко и повече не му трябва. Сега му трябва още двама-трима

човека, те знаят още малко. Къде са? Ще ги намери. Ще ги намери и в миша дупка. Ще ги намери и ще ги попита. Леко и кротко...

— Нано! — Той побутна момчето, но то не се обади. Попипа го — като че на огън гори, и тръпки минават по тялото му.

Погледна към Менчо, той се занимаваше с конете — повика го. Постлаха на тревата кебе, преместиха момчето на него, завиха го. Трева е, влажно е, не бива на трева... Бореше го съблазън: се пак да слезе долу, да види, да срещне очи в очи това, що го глождеше и не му даваше мира. Да свърши работата си докрай. Или — да я почне открай? Или — да слезе после? Кога после? Да дочака комицията? Да я пресрещне? Или да почне с мюдюрината по-напред? Ще види. Ще помисли. Първо да се оправи с момчето. Момчето не е добре. Тряба да го маха по-скоро оттук. Да забрави, ако може. Да се провлекат дните и да затлачат днешния ден. Ако може. Да легнат дните на прясната рана отгоре като биле на забрава, лист по лист, меко и уталожващо. Ако може. А сега да вървим. Няма какво да правим тук повече. Да вървим.

— Да вървим!

Дано Янко е намерил добри пушки... Нано ще остане при Гюла... Костанда, ах, Костанда!... Зелена гора, тихо място, закътано и слънчево, място за отдъх — ще посмеят ли да му го земат?... Свет на вълци, луд свет, когато времето полудее, всички полудяват... Само дано Янко намери добри пушчици. Стиснат е малко, скръндзлив е. За добра пушка колкото искат — даван. Когато светът полудее — добре е до тебе да се намира добра пушчица. Да бие надалеко и наблизо, и вярно да бие. Па нека додат вълците. Всичките вълци на всичкия вълчи свет... Гюреш — това е свободна борба. На гюреш давия няма — ако те осакатят, няма кому да се плачеш. Хванал си се веднъж — я крак, я ръка може да строшат. Я глава... Той изтегли ножа си, огледа го. Бляскав, но не бял. Сиво-синкаво бляскав, дамаски чилик, неумолим чилик, с дълбей по средата, извивка на косер. Ето тука, при извивката, е силата. Ето тук, при това остро, което може да пресече косъм, пуснат от въздуха. Ето зова желязо, стиснато здраво и замахнато, отваря път само; и пътят вече не може да се склопи и затвори. Такава да бъде и ръката, която го държи.

— Спи ли?

— Не знам. Все така...

Хайде, време е. Калуньо ще бърза с болния напред. Двамата на едно седло — как ще бъде тая? Мъка. И тръгнаха пак. Не стана съвсем както искаше Калуньо. Не можеше да бърза. Болният се заваля наляво-надясно, трябва да го крепи. И за кобилата трудно. Болният е като мъртвец тежък. „Белята си зех...“ Нищо Нано е яко момче, ще му мине. Трябаше да види, за да знае. Ще стане по-здрав и по-лют. Нищо. Ще преболее. Момчето е добро. Ще стане добър мъж, на него ще можеш да се опреш като на ножа си. Младо е, сила няма още, но ще налее сила. Полека... и ето ги пак на Поляните. Пак огън, пак тримата до огъня. Загърнат в ямурлука си, Калуньо мисли или сънува. Учи момчетата на гюреш. Двама срещу един. Едва им устоява. Един го уловил за крак, другият се обесил на врата му. Здрави момчета, млади и пъргави. Но той се извива леко и ги пилее, той само се разтърсва и те падат като круши обрулени. Но крушите използват и отново се лепят за него. Единият се мъчи да подвре ръката си под мишката му, за да я опре на врата. Добре, ще му дам да опита. И нещо пропуква. Напън... Другият тегли крака му встрани. Добре, опитай и ти. Калуньо още мисли, че играе, че още е на шега всичкото това — но вече трябва да легне по гръб. Е, легнах, момчета, еваллах!... Добре, момчета вълчета, добре! Надвихте ме... А сега друго. Ето: китката на ребро, ръката свита в лакътя. На ребро — равно и право. Кратък, биковит, силен замах, ето тук — по шията отстрани. Ръп!... Кой ще застане? Но вече няма шега, да знаете! Никой? Е, тогава заставам аз. Удрете!... Удар. И се залюля, люлее се, краката омекват. И трябва да се напругне силно, за да остане на крака. Така, добре, добре. Не се плашете, вълчета, нема нищо. На гюреш давия нема. Бравата трябва да бие на едно място, за да сече. Така. Добре. А сега ти застани... аз полечка... такава е играта... Удар! И той долавя: в последния миг, най-последния, мигът на докосването, Нановата шия поддава в посоката на удара. И не пада. Добре, много добре. Това е ново. Другото и баба го знае... И пак почва играта. Те още нямат сила, но умора не сещат. Млади момчета. Вълчета. Вълци ще ми станат...

... Жега. Прегарят тревите, недорасли и цъфнали, прецъфтели, отиват си и няма кой да ги обере. Жега и в гората. И сенките не

спасяват от жегата. И вечерта, привечерта, когато стигнаха стария стан на Поляните и спряха. Полека свали болния, застлаха му до старото огнище, напалиха огъня и пуснаха конете да пасат. Калуньо мислеше за ливадите на Стублата; за тревата, че още коса не я лови, а вече прегаря. Стадата... Стрижбата... Кукуруза... Дано Янко смогне сам някак, той е оправен...

Мислеше с тъга колко далечно и чуждо му е всичко това сега, което едно време беше толкова близко, толкова мило, най-милото, което го замайваше като прясно сено. Друг огън горѝ сега на душата му и го гори, и го топи полека, постепенно, но постоянно. Нещастлив огън, неспокоен.

Той въздъхна. Погледна към Нано — момчето дишаше равно, спеше. Менчо не иска да вечеря, беше оклюмал, легна до огъня, зави се през очи, заспа и той. Калуньо остана буден и дълго слушаше тъмния глас на улулицата. Размисляше. Прехвърли живота година по година да види къде е сбъркал и защо е сбъркан така сам той. Не можа да намери. Нещо не върви както трябва. Нещо не пее. Може би трябаше да бъде като другите и да не мисли много. Може би трябаше, като му кажат: „Тръгни!“ — да тръгне. Или: „Сечи!“ — да сече. Кво толко има да му се мисли...

Чарда. Стадо. От стадото отделят брав, възседнат го, стиснат го с колене през ребрата, извият му шията назад — и теглят ножа през гърлото. Привреци, притръшка се, докато се задави и стихне. И само поритва леко. А другите в това време си пасат, пасат си и хабер нямат. Стадото пасе и придава полека напред. И вече е забравило за оня брав, дето приврещял и се задавил в кръвта си. Хич биля не го е и забелязало... Нож чака всички, кво има да му се мисли толко. Нож. Паси — сега-засега... И стадото пасе. Казали му да опаса едно село — и опасло го. Какво е виновно стадото? Къде сите — там и гол Асан. Квото за сите — това и за Асан, голия. Паси днеска за днеска. Паси и не дигай глава, и не чакай, не гледай утрето. Утре нема... А той гледа и чака. Нещо е сбъркан, повреден е нещо. Гледа и чака... Но стадото не е стадо, а глутница. Пак е стадо, но казали му да стане глутница — и става глутница. И изяда друго стадо. После пак става стадо, което може да бъде изядено от друга глутница. И край няма тая...

Това е светът. Дюня — мердивень: светът е стълба — един слиза, друг се качва... Калуньо се забърка. Какво да прави? Какво трябва да

прави? Той не знае. Той е хвърлен в тъмна кошара и върви пипнешком — дано напипа изход към виделото. Бута се из кошарата насам-натам, толкова е слаб и безпомощен. Накъде? Към стадото, което сумти сополиво в мрака и си му е добре така? Или към изхода, към виделото, дето е така ужасно сам и закъдето не знае път?... Той реши: връщане към чардата, към топлото, спокойно множество на стадото — няма. Просто няма. Назад път няма. Само напред. Па... квото е писано на челото и в Свещената книга...

Последното, кое го каза: да не казва нищо повече. Стига. Съсипа го това безконечно теглене на оки и умерване на драмове — до косъм. Стига. Един живот е. Прави квото не мож да не правиш. И да става квото щè...

Тогава заспа.

... Беше тъмно, когато се събуди, нещо го събуди. Надигна глава, огледа. Конете не се виждаха, но бяха наблизо — чу как слабо позвънва звънчето на кобилата. Момчетата спяха до загасналия огън. Нано лежеше така неподвижно, както бе легнал вечерта. Само калпакът му паднал. Отново намести калпака, попипа челото — студено. Уплаши се и побутна момчето — то се размърда и въздъхна. Беше рано и студенко, горите тъмнееха наоколо като ограда. Зорницата беше изгряла. Той тури съчки и борови кори на огъня, раздуха го, лумна пламък и се разгоря и наоколо стана още по-тъмно. Калуньо прилегна пак на мястото си, тогава видя, че отсреща Менчо се бе надигнал от ямурлука си и го гледаше ококорено.

— Ти защо не спиш?! — сопна му се. — Рано е. Леж!

— Вуйко!... — отвърна момчето шепнешком с предрезгавял глас, очите му бяха широко отворени. — Страшна работа, вуйко!...

— Каква е тая страшна работа? По-страшна ли е от нас? Кажи я!

— Дето сънувах... Един ми сече главата... и тя се търкулна... ама пак си я усещам... гоня я, настигам я... пак си я поставям на врата... Оня пак я отсече... ама ножът му хабен... търка-търка, като бичкия...

— Глупости. Лягай да спиш. Рано е още.

— Страх ме е, вуйко. Оня пак ще ме настигне...

— Да не е Кривия? — Калуньо се усмихна.

— Де да го знам. Само ножа му видях... един широк и ръждив, на петна такъв... и нацърбен като бичкия... Вуйко, айде да си ходим!

— А, Нано?

— По пътя ще си доспи.

— Само ще се бутаме из тъмниците... — Калуньо погледна към черната наъбена ограда на гората, оттам вече се надигаше Зорницата.

— Таман и по-ранко ще стигнем. Хайде, вуйко, да се махаме оттук!

Калуньо се изправи и потърси с поглед конете, не ги видя, но тръгна към звънчето. Съгледа ги и трите. Главите им наведени, сбрани наедно... И тръгнаха. Пътят едва се белееше в мрачината. Нано все така седеше, отпуснат като тесто, и преливаше ту на едната страна, ту на другата. Калуньо го крепеше с ръце, но усещаше, че момчето просто спи и че като се наспи, ще бъде здраво. Вървяха един до друг с Менчо.

— Ами ако оня излезе сега пак? Нощесния, дето те клал. Ще го познаеш ли?

— Уха, нека ми излезе!

— Нали викаш, не си го видял.

— Видях го малко. Един рунтав такъв. Потурите му рунтави и бият на червеникаво. Стиснал зъби и зъбите му се белеят, като ми търка гушата.

— Малко на Левицата ми мяза, както го разправяш. Ако ти падне сега?

Менчо се озърна, изтегли ножа и го завъртя около себе си. „Уха!“

— Полека, ще ме закачиш. И не така.

— А как бе, вуйко?

— Както се секат дърва. Секъл ли си дърва? Не пряко, а наверев. И отсечено, силно, от един път!

Менчо прибра ножа си и се замисли.

— Вуйко, то било страшна работа, онова там... Аз видях. То много страшно...

— Страшно я. Има страшни човеци на тоя свет, момче. Но срещу тях трябва да се изправят още по-страшни, за да ги довършат...

Замълчаха. Развиделяваше се, когато стигнаха Рата. Нано скочи от кобилата сам и пожела да яхне своето кобилче. Трите коня, облекчени, издраскаха бързо баира над реката и още по-бързо се

подеха по равното горе. На Стублата не се отбиха — цепиха право за Скрибения.

— Какво има?

Калуньо остави дисагите и приближи към Нано, който излизаше от обора и гледаше смутено бача си. Надзърна в обора, чу конете как здраво и вкусно хрупаха зобта.

— Какво е станало?

— Воловете... — прошепна Нано.

Калуньо пак влезе в обора, огледа. Воловете ги нямаше.

— Къде са воловете? — попита той Гюла.

— Не знам. Нема ли ги? — Гюла се прозина, току-що бе станала.

— Някоя нощ ще те изнесат и тебе с чергите барабар...

Той бавно се върна към купчината такъми, още неприбрани, и взе силяха. Запаса го, набучи ятагана с чаталестите бели чирени. Посегна и към мартината, но помисли и я остави. Дълго сека с огнивото, докато запали цигарото си. Запали го и тръгна към портата замислен, без да бърза. Като да бе тръгнал да върши работа, която не иска бързане, за да се извърши добре. Момчетата гледаха подире му учудени. Па тръгнаха по него и те. Той не се и обърна да ги види, нямаше нужда от тях — крачеше напред, приведен малко, димът струеше и се пилееше зад гърба му...

## **ВТОРА ЧАСТ**



#### IV. КАЛУНЬО ОПРАВЯ СВЕТА

Кривия се миеше с ибрик в кафенето си — ходеше из дългата ниска соба и се плискаше с една ръка, та хем се миеше така, хем поливаше дюшемето, за да го помете след това. Рано беше и посетители нямаше. Като видя Калуня, той се сепна и забрави да се мие.

— Ела — каза му Калуньо. — И отвори обора.

Кривия закуцука чевръсто след него, изпревари го, мушна се в обора, но веднага излезе оттам, затвори вратата и застана пред нея. В двете си ръце държеше едно дебело, тежко шишане с ръбеста цев, почерняла от дълбока ръжда. Стоеше малко наведен на една страна, облегнат на по-късия крак, очите му, наострени тревожно и заплашително, гледаха право към нечакания ранен гост. Калуньо не го и погледна, не се и обърна да го види — той хвана резето на вратата и го дръпна, бутна вратата с крак. Кривия се размърда и пхна желязото, което държеше в ръцете си, пред него — между вратата и дирека й. Калуньо улови желязото като нещо, което му пречи да мине, дигна го спокойно и го хласна настрана. Кривия се олюля, насмалко да падне. Но задържа се, изправи се бързо и стъпи на здравия крак, наведе се малко напред.

И изведнъж дигна пушката към Калуня... Момчетата стояха недалеч отзад и като видяха това — замръзнаха на местата си. Но те не видяха и не разбраха какво стана по-нататък и как стана. Как блесна мълнийно широкият нож и къде падна мълнията... Видяха шишането, отхвъркнало далече встрани; Кривия, който лежеше на земята сгърчен, по очи. И там, отдето вратът му преминаваше в рамо, биеше на тласъци кръвта, а смачканата риза бързо потъмняваше. Без вик, без звук, без дума... Калуньо се бе навел и триеше ножа в навуцето си. После влезе в обора, отвърза воловете и ги поведе навън със спокойна, като тяхната, бавна и тежка крачка... Беше се разденило напълно, далече някъде из селото пееше протяжно закъснял петел...

... През нивите заобиколи селото и хвана пътя за Стублата. Момчетата бяха вече заминали по същия път с воловете, той се бе

позабавил малко вкъщи, да се приготви. Когато стъпи на равния път и тръгна по-бавно, чу тропот отзад. Някой препускаше след него. Поспря, вгледа се — беше дете.

— Чичо Кале — извика детето, — чакай малко, чакай! Чичо Кале... буба каза да додеш при него!

Яздеше без седло, беше малко момче още, но набито и зачервено, живите му очи светеха умно.

— Чие си ти момче, кой е бубайко ти?

— Имама, не го ли знаеш? Уруков, имама... каза да се върнеш!

— За какво?

— Не знам. Да те пита едно нещо.

— Аха... Добре. Сега ти, юначе, върни се назад при бубайко си и речи му така: „Чичо Кале каза: кой го дири, да го намери.“ Ще запомниш ли?

— Ще запомня, чичо Кале. Кой го дири...

— ... да го намери. Така му речи. А сега се върни.

Момчето врътна коня пъргаво и препусна назад.

Калуньо гледаше подире му и се чудеше къде е виждал това хлапе и кога е подрасло така. Бяха акрани с баща му, би могъл да има и той такова... Значи някой го е видял в село. Някой го е чакал или дебнал. А той се измъкна, като да се криеше. Но няма от що да се крие... Калуньо не искаше да мисли сега за това. Не искаше да мисли за нищо. Той вървеше ходом по широкия път, утъпкан от стока и коли, вече пепелясал, и гледаше зеленото поле наоколо. Но зеленото поле не го радваше. Беше уморен, облаците в душата му се премятаха и трупаха. Пролетниците останаха незасети тук-там... Нема време да ги засее и сега орниците чернеят, покрити със зелената плесен на бурена. Прекарва се и тревата и нито една негова коса не е минала още по нея. Миришеше на зелено наоколо, на кипнала и млада, радостна пролетна земя, на пролет, която става лято. Денят се презпладняше, полъхваше ветрец уж, а жегата не спадаше. Искаше му се да се приюти в някой тих и ласкав зелен кът, дете не стига тревожният гръмол на света, дете е ведро и безоблачно — и няма мисли да въврят като червеи и да дълбаят. Искаше му се да слуша гласовете на чучулиги и косове, да се унесе и забрави всичко наоколо. Както едно време. Кога беше то? Вече и не помни... Оставете ме на мира бе, хора! Оставете ме на мира. Стига. Не искам нищо от вас. Искам само своята закътана полянка,

слънчева и пълна с ягоди. Само това, нищо друго... На извора стоеше жена, беше оставила бакърите на земята, изправена, с ръка над очите. И се усмихваше знойно, почерняло, белозъбо. Беше тя, сърцето му я позна и запърха от радост. Беше тя, загоряла от слънцето, само усмивката ѝ се белееше — стоеше, загледана в него, и не снемаше ръка от очите.

— Ела... — Той я хвана за ръката.

— Къде... водиш мене?

— Ела, ела...

Една закътана полянка с мека и хладна, сенчеста трева. Където не се чува гръмолът на света. Където се чува само чучулигата и кукувицата.

— Къде... мене... носиш?... — Пъргавата стегната снага трепти, сгушена в ръцете му, тих смешец гъделичка сладостно ухото му.

— Ще ми загори гърнето...

— Какво има в гърнето?

— Дето ти най...

— Да загори. И аз съм загорял...

Боже мой. Боже ти мой — колко е хубаво да се живее на този свет!... Беше тихо и времето спряло. Той лежеше в скута ѝ, унасяше се и умората изтичаше в меката некосена трева. Облаците вече не се трупаха така гъсти и мрачни. Бяха се разрешили, бяха бели седефени облачета, те плуваха и пасяха в синьото привечно небе. Кукувица нямаше, минало ѝ беше времето, но все още като че му се счуваше далечен, припрен кукувичи глас. Беше стихнало всичко наоколо, беше затаило дъх сякаш и се излежаваше блажено и сито. „Хайде!“ — каза тя на ухото му. Хайде, у дома. Да бъдеш у дома си. Да ходиш по света и винаги да се връщаш у дома си — една скутана зелена полянка, където светът не можела достигне. Да се разтуриш и разхвърлиш, да съблечеш тялото и душата си. Да бъдеш у дома си... Познатата пътека. Познатият дървен димец на оджака, сладък димец. Познатият хляб и милата позната ръка, която ти го поднася. Да замирише на дом... Той се изправи и рукнаха изведнъж връз него, сякаш се сгромолясаха изведнъж отгоре му, всичките разбъркани и тревожни гласове на света. Домът е като вир — гмурнеш се и нищо не чуваш под водата. И нищо не видиш. Но не може да се стои все под водата.

— Що има? Що ти е? — Костанда го гледаше.

— Нищо ми няма.

— Гледаш, а не видиш. Мислиш, мислиш. На илядо половината...

Домът е топъл вир. Гмурнеш се, когато вѐн реже остър вятър. И ти и е добре така, на топло у топлия вир. Но не може да стоиш вечно на топло у топлия вир. Все някога ще трябва да излезеш на вятъра и да поемеш дъх от острия вятър. И да спреш вятъра. Да застанеш с лице срещу лицето на вятъра... Той хвана поводите и полека се запъти към дома, очертанията на който се меркаха неясно между дърветата. Стариият майстор беше тук и заедно с един друг, негов помагач, ковеше едно от крилата на портата. Калуньо за пръв път виждаше този човек; приличаше му на малоумен не приказваше, а мучеше нещо, все се смееше, или лицето му бе такова, засмяно, и показваше едрите като на кон жълти зъби. Крилото бе готово, вече можеха да го закачат. Но трима души не стигаха, трябаха още толкова, за да изправят и нагодят на пантите тежката дъбова дървения... Костанда му принесе пахар с гъбена чорба и застана отстрани усмихната, като да го чакаше да каже нещо за чорбата. Той яде, но нищо не каза. Чорба. От булки гъби. Гъбите е още млади и неразтворени, набрани в сенчестите мъхове на дъбаците, дето и растат. Хубави гъби, най-хубавите, и чорбата хубава... Той поиска да види пушките, които Янко донесъл — тя ги домъкна в един празен сламеник. Бяха четири. Само една чини нещо, другите слаби. Да се чудиш на Янков акъл — от де е изровил тия боклуци. Стиснат е Янко, стиснат... Костанда се прибра в мутвака долу, той остана горе да чисти и смазва пушката, която му хареса. Беше още рано, когато зачу говор на двора. Погледна от чардака — имамът и Левицата оглеждаха наоколо и нещо си приказваха. Те слязоха от конете, вързаха ги и се отправиха към сарая пеша; все нещо си гълчаха. Тропот по стълбите, новите дъски скърцаха.

— Е, чорбаджи проговори имамът засмян, когато двамата се изкачиха горе, рекохме да те видим къде си, какъв си, жив ли си, не са ли те изяли вълците в тая гора...

— Ти пък — добави Левицата, — че той по-голям вълк от вълците...

— Какво има? — Калуньо дигна глава от пушката. — И какво се намъквате така в чужди дом, като да е дом без кучета?

— Ми че той аслъ си е без кучета — куче не видохме — каза Левицата, като се позасмя. — Ни видохме, ни чухме.

— Не се люти, Калунъаа — каза примирително имамът Уруков. — Ние додохме само да те ободим кво си, що си... Чуваме, правиш тука големи работи... цел беглишки конак си дигнал... Та рекохме като твои приятели да видим... да ни посрещнеш като достове. А ти ни срещаш наорлен...

— Че порукайте като хора, потропайте — ще ви се отвори. А вие така, урбулешки, без питане...

— Ние малко от тебе гледаме — намеси се Левицата. — И ти така по някой път влизаш, без да питаш и рукаш...

Калуньо дигна глава и го изгледа, па се извъртя да види къде е ножът му.

— Ние тука прескачаме набързо, чабуджак — продължи Левицата, — и нямаме много време за седене...

— Че аз още не съм ви канил да седате. И не сте току-така набързо. Но седнете. Седнете. Да чуем какво ви носи насам.

Двамата неохотно и някак предпазливо се наместиха един до друг на миндерлъка и замълчаха. Калуньо направи знак на Костанда, която се показва зад джамлъка на горницата, тя веднага донесе едно шарено бъкле. Застана диван пред тримата, изправена и нагиздена с всичките си каракачански шарила и премени, стегната и хубава.

— Да бъде мирно и тихо по Дубраша! — надигна бъклето Калуньо.

Имамът отказа да пие, но Левицата си пийна добре, с похъркване и кеф. Скоро след това Костанда донесе и кафета.

— Ние додохме само за една дума, Калунъаа — рече имамът.

— Да я чуем!

— Утре заран събираме джамийския съвет, рекохме да обадим и тебе.

— Чобан човек съм, аркадашлар — рече Калуньо. — И гайлетата ми са много. Та не знам дали ще се намери място и за джамийски съвет...

— Тряба да се намери, Калунъаа! — обади се и Левицата. — Тряба!

— Утре заравяме Роглю — продължи имамът. — Намерили го заклан дома му. Ний не знаем кой е уработил това, защо и как. Та ще трябва да...

— Не е някой прост зулум — пак се обади Левицата, — кръвнина е...

— Кривия? Ми че така кажете бе! Щом е за Кривия — ще дода! — Калуньо подпря пушката на стената и се изправи пред гостите си. — Кривия го зарежете на моя рабош — продължи той. — Като ви гледам... вие и без това май вече сте го зарезали. Но ви го казвам, да го знаете от мене. А защо и как — това ще обадя на джамията. Анадън? Разбрахте ли?

— Е, хубаво... — смотолеви имамът, изненадан и малко смутен от леснината, с която се развърза мъчният му възел. — Ще те чакаме...

Имамът стана и се изви към стълбището надолу. На Левицата му се седеше още, но стана и той неохотно.

— Я! Чакайте малко! — спря ги Калуньо. Искаше да им каже още нещо, но се поколеба. — Или не, не. Вървете. Ще думаме утре, щото има да се дума.

— Чуй ме, Калунъаа — извърна се имамът, — ние идеме при тебе като стари достове. Икрам ти правим, чест и уважение. А ти ни срещаш, като да сме ти душмани. Не е добро това. И за тебе не е добро...

Двамата мълчаливо слязоха на двора, яхнаха конете и препуснаха от място. На портата едва не събориха стареца, който се залисваше там около проснатото крило — той се дръпна встрани и дълго гледа с ръка над очите подир двамата конници. Калуньо помогна да дигнат крилата и да ги наместят на пантите. Бяха здрави, грубо изковани железни панти, циганинът на село ги беше ковал, и топ не можеше да ги разбие. Накрая залостиха крилата с две дебели дъбови мандала, гладко одялани. Когато и това бе свършено, старият майстор се дръпна назад, за да огледа цялата порта; свали от главата си кърпата, една пожълтяла и осолена от много потове кърпа, някога бяла, и се обърса. Лицето му бе разведрено и зачервено, като подмладяло: „Чиста работа — пробъбра той в мустаците, като се любуваше на работата си.

— Бейска работа!“ Малоумния седеше на земята и се смееше равнодушно, загледан в краката си.

Калуньо се прибра в горницата. Мислеше за двамата неканени гости. Бяха му приятели някога, вярно. Вече не му бяха приятели — той знаеше това, както и те. Но те още се представяха за негови приятели, а той ги посрещна враждебно. Сбърка малко. Затвори си сам някаква портичка към тях; портичката още му трябаше. Той сам ще затвори тая портичка, когато му доде време. Но сега още не е време. Сбърка малко. Ще се оправи. Утре ще види каква е хавата и ще се постараете...

На портата се потропа и старецът пъргаво рипна да отмества тежките мандала. Бяха Янко и Менчо. Янко почернял, навъсен, угрижен.

— Не върви, а-а... Тревата прекапва... нивите тук-там орани... Пратих мъжете да косят, едвам ги кандърдисах... Не върви и това ти е...

— Пушките ти са калпави, Янко.

— Какви пушки? Не ми е до пушки сега... Такива са, калпави, други нема. Другите са у чорбаджиите, искат за тях баща си и майка си...

— Пушките остави на мене. Само искам да ми намериш две кутрета! Две овчарски кутрета от сой. И да ми ги донесеш тука.

— Кутрета да искаш...

Докато пиеха ракия и вечеряха, Янко разказа какво видял и чул:

— Награбали стока вашите ямаджии. Тук волове и крави имаше сам-там. Сега полето въври като червясало от добитък... Че и от дечурлига, женски повечето... А и какво друго премъкнали — не се знае. Таят се, ослушват се дали нема да ги закача властта...

— Властта е далеко и нема да ги закача. Ти остави властта. Ами кажи ми — можа ли да опазиш къде се е дянал мюдюрин?

— Бе тоя човек... По Жежла се въртял, чувам. Търча у Жежла, подпитувам тука-там... Нема го. После чувам — у Яблан се криел... Всякакво приказват за него. Ту че бил по Филибето, ту че нишанлия го направили. Други па викат — на съд щели да го вадят. И не може да се

разбере... Ала мене все нещо ми казува, че е тука някъде и се потайвува...

— Ще му чуем гласа. Ти пак подпитувай, като ходиш по селата. А Нано?

— Той на село замина — обади се Менчо. И добави, че като били на разсипаното село, Нано му бил казал: имал сестричка, и плакал за нея.

— Бе такова едно женско дете като че у имама видох — рече замислен Янко. — Русоляво едно, на Нано мяза в суратя малко... ама го обули в шалварки... Пък аз знам, че той женски деца нема...

— Нема. Но утре ще разберем всичко...

Калуньо остана сам в горницата. Още не му се спеше. Пийна малко ракия, свали от стената новите цървули, за да ги навърви. Но не намери връвта. Чудеше се защо се бави Костанда, вече се канеше да слезе долу, когато дочу тихо поскърцване по стълбището. Познаваше стъпките ѝ, това котешко, женско отваряне на вратата, тая лекота и незабележимост на всичките ѝ движения. Тя застана на вратата и го гледаше плахо, като че бе дошла за малко и питаше дали няма да я върне. Беше свалила венеца и накитите от главата си, косите пуснати надолу, разделени на две, в бялата набрана риза трептеше гърдта ѝ. „Ела, ела... ела насам!“ Той я гледаше унесено, мислеше колко чудно е това, че очите ѝ менят цвета си така. Сега бяха сиви, пронизително сиви на загорялото лице. Но като се обърнеше към светлината, в тях бляскаха зеленикави искри.

— Снощя... — каза тя... — Снощя...

— Какво снощи?

— Два човека... два... от гора... гледа мене...

— Можеш ли да ги познаеш?

Не могла. Били на коне, с пушки двамата. Гледали към нея, минали-заминали.

— Ти уплаши ли се?

— Не... мало...

Уплашила се е, и не „мало“. Жена е. Но кои може да са били тия двама човека и какво търсят?... Тя го гледаше радостно и доверчиво като малко момиченце. „Това момиченце ме остави веднъж — мислеше той. — Може да ме остави още веднъж... Може ли да се разчита на него? А е моя, толкова моя, като нищо друго мое на тоя свет; като



никоя друга жива душа. Човек е истински само тогава, когато има една такава жива душа. Само една. Само тогава.“ И все пак, все пак... някакъв тънък хладец беше пресякъл пътя им; нямаше го онова първото, ланшното, нещо се бе променило...

— Ела да ти покажа едно нещо... — Той откачи пушката от стената. — Ела... — Изведе я на чардака, показва ѝ как да държи пушката, как да я притиска до рамото и как да насочва. Къде да дръпне с пръст... Тя дръпна веднага и тресна гръм. Той беше изненадан и недоволен от тая бързина. Тя се смееше с глас, не беше я чувал да се смее така...

— Рамото боли ли сега?

— Не... мало...

Все „мало“. Долу се бяха размърдали хората, чуваше се приглушен говор.

— Като идеш за вода — носи това. И като видиш ония пак — гръмни!

Тя го гледаше в очите като кученце, беше близо до него. Ще ѝ бъде трудно да носи това желязо заедно с кобилицата. Освен да превърне него на кобилица. Не, глупости... Просто трябва да прекара водата от извора в двора. Това трябва. Сбърка, че не помести извора в дуварите си. Сбърка. Сега трябва изкоп — двеста крачки.

Прибраха се в горницата, загасиха лампата, той искаше да откъдне. Денят му бе дълъг. И щом легна — заплува нанякъде. Духаше вятър и люлееше сиво-зелената изкласила ръж на дълги, плавни талази. И той се люлееше с ръжта, в ръжта, по мекия, зеленошумолещ осил, който още не бодеше; леко надолу, леко нагоре — плуваше и отиваше полека нататък, към далечните сини гори. Още не беше заспал, само плуваше, може би вече сънуваше, преди да заспи. Тя тихо и настойчиво се гуши в него, задъхана и топла, ризата ѝ заголена. Той не искаше това сега, не искаше *това*, беше далече от това, беше уморен и плуваше унесено, бе се оставил на вълната да го носи и полюшва морно и сладко — татък, додето стигаше ръжта, до сините далечни гори... Но отметна тънката завивка и я пое, тя трепереше в ръцете му като от треска или студ... Кога ще се прибереш като хората у дома си?... Още малко, мъничко още...

Така и не разбра; наяве ли беше това, или насъне...

... Огледа момчето. Още не беше се оправил, лицето му цибрееше като есенен лист. Ще се оправи. В погледа му се бе появило нещо ново, някаква немомчешка острота, някаква спокойна и твърда решителност. Това — добре. Това няма да те подведе... Двамата бяха коленичили зад плета на имамовия двор, бяха разгърнали гъсталака на живия плет, увиснал като рошава прерасла коса — гледаха вътре в двора. Излезе жената на имама заедно с Гюла, която държеше в ръката си бърдо, двете приказваха нещо. После излязоха децата, почнаха да играят на чилик. Момиченцето беше с шалварки и забрадка. Десетина-дванайсетгодишно. Изпод забрадката се подаваше светла коса. „То ли е?“ „Не... не е.“ „Виж добре!“ „Не е то... ама от село е, знам го...“ „Хайде, нема защо да стоим тука повече, може да ни видят...“ Снишени покрай плета, двамата се измъкнаха по уличката, която водеше за джамията. Там чакаха Менчо и Янко. Калуньо им каза да стоят вън и да не пускат никого вътре. Той събу цървулите си и влезе в джамията тихо. Застана до вратата, огледа се. В дъното имамът бе коленичил с лице към старците, четеше. Старците не бяха много, десетина човека, бяха коленичили и те, кой на овча кожа, кой на килимче, донесено от къщи, всеки си знаеше кожата и килимчето, всички слушаха чинно и внимателно; от време на време се навеждаха напред, кланяха се, когато се кланяше имамът. Въздишаха, кашляха, шумолеха приглушено. Един слънчев лъч падаше на стената, там, дето бе нарисувано със синя боя как архангел Джебраил се явява на Мохамед в пустинята и му чете откровенията, които Аллах написал на небето. Все така с равен глас имамът четеше една от сурите на Корана, гласът му кънтеше в хладния полумрак на джамията. Калуньо заслуша. Бяха откъси от разни места — от дългата, звучна и красива Втора сура, от кратките Сто и осма и Сто и десета... Душата на човека е безсмъртна, тя не умира. В рая на бъдещия небесен живот мюселимът ще се наслаждава на всички земни радости. Грешният — него ще погълне пламъкът на ада... Но раят миришеше на цървули и запарени крака, на отдавна непрани вълнени чорапи. Адът не можеше да мирише по-лошо... Имамът дигна глава, бавно се изправи на единия крак, после на другия, червеното му лице стана още по-червено и лъснато. Мина по чорапи през незаетите кожи, килимчета и

прескутници, които застилаха пода на джамията, и спря пред Калуньо. Старците извърнаха глави.

— С оръжие не бива тука, Калунъаа, в дома на Бога — каза той тихо. После бавно се върна на мястото си и коленичи отново.

Калуньо излезе навън, повика с пръст Нано, който стоеше, облегнат на отсрещния дувар, и му подаде пушката си. Шепнешком повтори да вардят добре и да не пускат никого вътре. Повика ли ги — да идват веднага. Той пак влезе вътре и коленичи като другите, заслуша отново.

„Като срещнете неверници — убивайте ги... отсичайте главите им... или ги пленявайте... дръжте ги вързани...“ Имамът четеше бавно, защото превеждаше направо от арабски, от време на време дигаше глава към Калуньо, като да четеше нарочно за него. „... или не намерите за нужно... да ги пуснете на свобода... Не бойте се да ги преследвате... преследвайте ги винаги... дотогава... докато сложат оръжие... и ви се подчинят. Ако не се подчинят — да бъдат унищожени... Защото това е джихат... свещена война...“

... Джамийският съвет се събра в една от стаичките в преддверието на джамията. Имамът разпореда кой къде да седне, според каяфетя му, на миндерлиците, които ограждаха четирите стени. Калуньо и имамът останаха един срещу друг. Отстрани насядаха останалите — Левицата и двама старци. Единият беше Дерменджи, кроткият, избелял и вечно поспалив дядо Дерменджи. Другият, Аджията, мършав и костелив, но изправен и свиреп наглед, с къса и окръглена бяла брада. Имаше и още един, млад беше, Калуньо не го познаваше — приличаше на Сулю Пеливан, такъв набит като него, може и брат да му беше, но Калуньо не беше го виждал. Чу само как имамът му подвижна тихо: „Мървак!“ — и кимна с глава. Младият се надигна и седна на пода до вратата, подпря я с широката си гърбина. Калуньо погледна под вежди наоколо. Главите бяха наведени, но всички очи бяха насочени към него. Очакваха нещо. Старците почнаха да тъпчат чибучетата си, та извади и той пунгията, да свие цигаро — но гледаше внимателно какво става около него. Всички мълчаха напрегнато, никой се не обаждаше, чакаха нещо и шаваха неспокойни.

Калуньо седеше на миндерлъка с кръстосани крака, седеше спокойно и цъкаше с огнивото.

— Е — обади се най-сетне имамът, но гласът му не беше така звучно бръмчащ като друг път, а като да се прокрадваше тихо и предпазливо. — Е, Калунъаа, ти знаеш за какво се събираме...

— Не зная. Ще кажете.

— Ние... май ти казахме снощи...

— Снощи е за снощи. Кажи го сега, пред всички.

Имамът се прокашля.

— Хъм-км. Ми тѐ това... за Кривия да ни разправиш...

— За Кривия? А, добре. Кривия и досега щеше да криви и да вари кафета, да бръсне и чука кундури. Но той искаше да оре земята с чужда, оплакана стока. И сам се надяна на ножа ми. Това е всичко, друго нема.

— Нема, викаш... а? — Имамът пак проръмжа с гърло. — Хъм-км. Ти чу сам кво четохме за неверниците...

— Чух. Но мене, имам ефенди, да прощаваш... мене ми се чини, че ти като да не си чул добре, кое сам си чел. Та чуй го — в Свещената книга е писано с черно писмо на бяла книга: „... или ако не намерите за нужно да ги пуснете на свобода...“ Това писано ли е?

— Свобода! Хюриет!... Сербестбъракмак!... — Лицето на имама, колкото червено беше, още повече почервения. — Срамота е да слушаме това от един правоверен!... Али си станал каурин и ти?... Каква свобода те е патила, каква свобода за един душманин!?...

— Е, тъй е... — Калуньо се усмихна. — Пред плешивия за тикви се не приказва... Когато неправият е силен — правият излиза виновен...

Старците още не разбираха за какво става дума, но нададоха ухо.

— Каурин не съм — продължи Калуньо. — И тебе, имам ефенди, знаеш що ще те помоля? Да си събираш устата. Да я не събера аз...

Настана тишина. Всички бяха зяпнали в Калуньо и мълчаха.

— А сега гледай тука. Хубаво гледай. Гледайте и вие! — Калуньо извади от силяха кърпата си и я отви. Взе черепчето с изсъхналото детско лице и го показва: — Ъ го, душманина!

Опулиха се всички, гледаха като магьосани, и някое време стояха така, без да шавнат и шукнат.

— Глей ти, глей ти... — прошепна само старият воденичар, който за пръв път виждаше такова нещо и го гледаше сащисан. — Брей, айол, ма истина ли бре? Ма това да е жив човек?!

— Било е жив човек, дедо Дерменджи. По-жив от тебе и от мене.

— Бре, бре, бре. Я дай сам, дай сам... да видя...

Старецът с треперещи ръце пое черепчето, погледна отзад избелялата, гладко отрязана празна коруба, после отпред кафявата, изсъхнала и втвърдена кожа, която бе запечатала всичките черти на детско лице; попипа косиците, които бяха останали по нея.

— Глей ти, глей каква работа... — прошепна той. — Знам такова едно дете, на мой йолдаш унука...

— На някого е било унука, дедо Дерменджи.

И другите взеха черепчето да го гледат. Гледаха, цъкаха и мълчаха. Не им беше добре. Всички бяха секли. Може някой от тях да беше отсякъл и това... Като дърва бяха секли, без да мислят. Сега като че изведнъж се замислиха, като че прогледнаха, за да разберат какво са секли — те или техните синове и внуци. Никак не им беше добре... Калуньо зави черепчето в кърпата и го прибра.

— Има такова едно при тебе, имам ефенди — каза той, като погледна имама. — Само че живо. Да го върнеш, отдето си го зел. Иначе аз ще го върна...

Имамът, потъмнял като керемидата, зина да каже нещо, но не можа.

— Калунъаа — размърда се Левицата, — ние смятаме да те обадим на властта. За Кривия. И за Сулю Пеливан. Още не ти е разминало...

— Обадете на властта. Обадете. Аз ще обадя на комицията.

— Ква комита?! — дръпна се изведнъж кощилиявият старец и се улови за ножа си. — Ква комита бе?!

— Комиция, дедо Аджи. Комиция, а не комита. От правителството. Ще мине по нашия край да види кой какъв зулум е правил и каква яма влякъл. Та не само да върне ямата, но и да плати кръвнината...

Замълчаха всички, замислиха се, не бяха чували за такава работа. Гледаха към Калуньо, чакаха да каже още нещо за тая комиция.

— Затова, викам, да върнете овреме всичко, та като мине комицията...

— Лъжеш! — извика Левицата и се надигна.

— Иди питай. Разсипахте цяло едно голямо село. Сега трябва да орете със стоката му нощем. Защото казано е: кой открадне от комшията си гердан — нощем го носи. И вашата така...

— Лъжеш! — ревна Левицата и скочи на крака.

— Аз казах.

— Бе ти... ти... каков си ти бе?! Изрод! — викаше Левицата с цяло гърло, лицето му бе налято и станало червено-мораво.

— Седи миром, Левица. Седни си на мястото и озапти главата си!

— Бей, кво стоиме и го слушаме тоя?! — изграка Левицата с пресечен глас. — Кво го гледате още! Я теглете ножовете!...

Нарипаха всички. Само имамът седеше на дивана отсреща и дишаше тежко. „Чакайте, стойте... — шепнеше, — не бива... Грехота е баш тука...“

Калуньо бе коленичил на миндерлъка и си свиваше ново цигаро.

— Мирно, аркадашлар, мирно седнете... — каза той, без да дига глава от цигарото си. — Оставете се от тая севда. Защото, най-напред... — Той прекара език по ръба на цигарената книжка, залепи я, после почна да цъка с кремъка. — ... Най-напред ще се изпосакатим... що да правим сакатлъци? Па и не се знае кой ще излезе читав оттука...

Той цъкаше и праханта най-сетне хвана, замириса на запалена прахан.

— ... И после... който излезе — ако излезе — отвънка, ще го посрещнат мои хора. Ъ ги там отсреща, може да ги видите...

Старците бяха най-близо до малкото зарешетено прозорче и надзърнаха. Калуньо стана.

— Що да правим сеири? — рече той и се поусмихна. — Като може да се разберем кротко и мирно, аркадашлар... Стоката ще съберете до шушка. Всичката стока, от всичките села тука... Вие ще я съберете. И друго квото има задигнато... Да го върнем на живите в онова село... ако още има живи... Хуйдън гелмйш — ондън гитмйш... от де дошло — там отишло... Тъй! Има и милост на тоя свет...

— Що, що рече? — Поспаливият старец постави шепа на ухото си.

— Мерхамет, дедо Дерменджи. Човещина, милост... Тъй. А сега набийте ножовете в каниите и да вървим да си гледаме работата. И

помнете що съм рекъл за ямата!

Гледаха го все така втрещени и не можеха да дойдат на себе си. Той стана и тръгна към вратата. Оня, когото викаха Мървака, все така я подпираше с гръб. Калуньо го побутна с крак и Мървака се отмести да му даде път. Калуньо излезе, но се повърна и каза от прага:

— Детето, имам! Довечера, като се постъмни... да не гледат хората. Дома ще го доведеш. А вие, аркадашлар, да ме прощавате, ако съм ви настъпил в нещо... що да си придирваме... И пак ви казвам: хаир нема да видим, и земята ни нема да ражда, ако с чужда стока я орем, с оплакана стока. И стадата ни нема да близнят... Е го, засушило се, и нивята са до мишо колено...

Той излезе. Момчетата бяха на мястото си, до дуvara срещу джамията. Подбра ги, конете бяха готови, оседлани. Потеглиха веднага.

... Чакмака държеше ножа до ухото си, чукна го с нокът и заслуша.

— На чан дзънти — каза той. — Тъй, на каврък... къдраво...

Той свали ножа и пак го огледа, прекара остреца му по черната си загрубяла длан и поклати глава:

— Ний такъв челик немаме, чорбаджи... Нашият кво, проста работа...

— Горнобродски ще намериш, масторе.

— Да намеря, ама а де, като е кът... Ма че видим де, че видим, чорбаджи.

— Претегли го сега.

Циганинът изнесе кантар и тури ножа на теглилката.

— Четири оки, емён-емён... че и отгоре малко иде.

Циганинът подхвърли ножа на ръка, погледна към момчетата:

— Да не им доде тежичко, чорбаджи?

— Нема да сгадаме ножа към момчетата, а момчетата към ножа. Па и нема да бъдат все момчета. Е, може да понамалиш малко... но по-долу от три и пол оки — не! И ще гледаш силата да падне баш на кривината.

— Знам аз, чорбаджи, не ми е сефте. Бъди раат. Току немам кокал такъв, за чирените...

— Ще намериш, ще намериш.

Циганинът пак претегли ножа с длан.

— Арапльшка направа... убав... А защо още три, чорбаджи? То байрамът им мина вече май, а?

— Ти прави щото ти казват, другото не е твоя работа!

— Тъй, тъй. Моята работа...

Менчо взе ятагана на вуйка си и замахна няколко пъти във въздуха.

— Ръката и ножът да бъдат едно — каза му Калуньо, като го гледаше. — Да не е лабаво и ножът да не закъснява. Я ела...

Той избра от двора една сурова дъбова вършина, дебела колкото ръката му: пресечи я! Момчето замахна и вършината отхвъркна насграна. Опита и Нано, не можа и той.

— Дай мене сега...

Циганинът стоеше отстрана и гледаше любопитно. Калуньо подхвърли вършината, тя падна отвесно надолу — и падна на две парчета.

— Дей! Как го правиш така бе, вуйко?

— Сила! Ашколсун, чорбаджи! — Циганинът държеше парчетата, гледаше ги.

— Не е до сила, ченгене.

— Чалъм, тъй, тъй. Сичко до чалъм. Виж как отрязано — на верев по жилата. Ти, чорбаджи, и косъм биля може да пресечеш така...

— До косъма нема да стигаме. Но това, на което расте косъмът... Чакмак, избери сега две брадви от твоите, по-тежички. И две ясенови държалета.

— Щем, щем. Заран ще станат.

— Никакво заран! Сега! Ще почакаме.

Циганинът се засуети, влезе в осаждената си кузна, черна като него, и затрака с железариите си там. Калуньо каза на момчетата да заминават за Стублата, да намерят кехаята и той да им приготви коси за утре.

— Най-напред ще прекосим, щото има. После ще хванем брадвите.

Момчетата заминаха, Калуньо остана да изчака брадвите, а когато те станаха готови, каза на циганина да не бърза с ножовете. Да ги изпипа бавно. Но хубаво да ги изпипа. После потегли и той към Рата



направо през полето. Гледаше полето, но там нямаше какво да го зарадва. Не беше валяло още от пролетта, от размирицата. Земята изрусяла от жегите, опечена и напукана. Зимниците едва се дигаха на педя, вретенили и изкласили прекосила, класецът дребен като муха. Оная ръж, която се люшкеше на бляскави зелени талази, беше само в съня. Не върви... Ливадите бяха повечето окосени вече, но копите редки, недорасли. А неговите още стоят некосени, тревата прегаря. Кога не върви — не върви... Като се изкачи на бърчината, дето на завет се тулеше Църън — обърна се и погледна назад. Мястото не беше много високо, но открито — целият край се разстиляше пред него, под него, с малките вълни на баирите, брезовите горички, камънаците и жълтите урви, ливадите и нивите, шарени като прескутници. В падината към залеза лежеше Черяша, не се виждаше оттук, а на хълма срещу нея, през реката, на самия гол и опечен каменен припек, застанал високо като орлово гнездо — се печеше Жежла; къщите ѝ отдалеч мязаха на одялани канари. Нататък бляскаха с къщурките си другите села. На изток тъмнееха горите на Стублата и Мочурите, дето беше неговото свърталище, бърлогата му и царството му. Той гледаше котловината, закривена като шепа, потънала в жегата и синия мараня. И мислеше какво държи тая шепа, какво се таи в нея — уж позната, отворена и видна, а не знаеш какво носи и какво мисли...

Зетя му го нямаше, вкъщи беше само Джума. И първата ѝ приказка беше за Менчо. Менчо, та Менчо — искам си Менчо... Калуньо я успокои колкото можа и заръча да каже на мъжа си да дири косачи за утре и да му се обади. После той пи вода от сладкото кладенче, прочуто в целия край, па слезе долу, при водениците на дедо Дерменджи. Бяха две, една до друга, но работеше само горната. Долната бе потрупана от един голям плосък камък, който се бе подплъзнал от брега и постепенно я бе затиснал. Откъм горната се чуваше кречеталото и съссъкът на водата в улука. Значи старецът се бе върнал. И наистина, магарето му пасеше на полянката при воденицата, а воденичарят го бе съгледал отдалече и излезе да го посрещне.

— Разгеле, трябаш ми. Калушко. Да те питам една работа.

— Сега никаква работа не трябва, дедо Дерменджи. Току земи да забъркаш един качамак. А мене дай серкмето, да наловя малко риба...

— Калуньо викаше в ухото му — не се чуваше от кречеталото, а и старецът малко недочуваше.

— Аха... имам една препечена бяла царевина, баш е за качамак!

Воденичарят се разшета, разпъргави се, веднага се зае да стъква огъня за качамака и рибата. И никак не приличаше на оня одряман и скапан старец, който седеше в джамията, простичък като дете, подивял в самотията си. Той не беше прост, само така изглеждаше, или се правеше на прост. Може би и на глух се правеше малко повече, отколкото беше. Воденици имаше и други по Рата, нагоре и надолу. Но тая беше наръка, по средата, с уработена, вдълбана от копита, лесна пътека. Па и старецът имаше ситни камъни и умееше да ги кове, да не замазват брашното. Брашното му излизаше чисто, без пясък, хлябът — и той чист, не скърцаше и не хрупаше в зъбите. Тук идваха мливари от цял Дубраш и понякога с дни стояха да хванат ред; отваряха дълги воденичарски моабети, които не свършваха никога, защото и мливарите не свършваха. Старецът слушаше, гледаше, съобразяваше — така че той знаеше къде какво става. Но в това горещо време мливари прескачаха рядко, старецът стоеше повечето сам и плетеше слепи кошове за риба или кошници за грозде, кои го после продаваше на черяшовци. Защото само в Черяша ставаха лозя. Той шеташе из воденицата пъргаво като млада невеста — види се, и на старец се правеше малко повечко... Калуньо искаше да вземе едрата мрежа, но старецът настоя да земе другата, ситната. „Кой ще си играе да чисти дребна риба, Дерменджи?“ — рече му Калуньо. „Анджак, тя дребна — отвърна старецът, — кво ще й чистиш. И ще идеш, знаеш къде? На плъочастия вир горе, под яза. Дето плъочите са така наредени като мердивень, на стъпала. И ще хвърлиш два-три пъти, четири най-много, повече и не трябва...“

Калуньо наистина хвърли серкмето два-три пъти и напълни торбата. Беше жегла, имаше зелена полянка до вира, над нея нависнала гъста гора. Реката тихо шумолеше надолу, а някъде горе глухо бухтеше водопад. Водата беше хладна, минаваше все през усои и не можеше да се стопли добре. Но той се съблече и дълго кисна във вира след това, не му се излизаше. Когато излезе, сенките се бяха удължили по полянката, полъхваше хладец, който се редуваше с полъх на жежчава от скалите по припека. Щеше да кисне още във вира и да пухти, зажаднял беше за вода. Но го уплаши един корен. Тоя корен висеше от

камъка, точно над подмола, дето вирът клопотеше и се плакнеше, преди да се завърти. Калуньо премина дълбокия вир и посегна да се хване за тоя тънък, жилав корен. Но коренът, неподвижен досега, изведнъж оживя — залюля се и падна във водата. Па заплува лъкатушно, прекоси вира и се скри там някъде, дето стояха на купчина дрехите му... Той изтърси дрехите си една по една. Змията беше изчезнала. Зелена с кафяво... Знаеше, че не е опасна и няма да го ухапе, не е отровна. И все пак не му излизаше от ума тая змия. Не е на добро... Но, рече си, и тя е живина като другите, и тя варди душа. Беше се облякъл, когато чу едно тънко протяжно врякане, под вира някъде. Врякането се повтори — проточено, тънко, жаловито. Той се послуша. Като да мякаше котка, притисната без изход. Но какво ще дири котка тука? Той тръгна по гласа надолу. Разгърна треволяците и видя: беше жаба. Една змия — може да беше и същата оная — беше я налпала и не можеше да я погълне. Змията бе зинала широко, да не повярваш, че толко широко може да зине една змия... беше се нагърчила и се задушаваше. Калуньо стоя, докато тя спря гърчовете, изпъна се и застина неподвижно. Жабата врякаше все по-слабо и по-кратко... Той забърза към воденицата. Беше огладнял и ожаднял от къпането, кожата на дланите му бе изпита и сбабена от водата.

Старецът пое торбата, изсипа я на тревата и захвана да дели рибата на две, по-едрата даде на него да чисти, с дребната се зае сам. В огнището възвираше вече едно опушено гърне, и идеше от него мирис на чушки и мерудия, набрани от градинката до воденицата. И докато Калуньо кормеше и солеше рибата, и гърнето замириса на риба. Старецът беше я накълцал с ножа си надве-натри и изсипал в гърнето. „Бейска чорба ще стане. Калушко, сега ще видиш...“

— Аслъ бейска ще стане така! — Калуньо извади от дисагите ракиената пинта и я показва на стареца.

— Ха! Олучи... Я дай сам малко... Ох-ох-ох! На дяда млекцето!...

Той редеше едрата риба на камъните, които ограждаха огнището и бяха нагорещени. Рибя чорба и качамак — ах, как чудно се сгадат!... Двамата ядоха, пиха, съскаха от лютевината на чушките и гасеха тая лютевина с лютевината на пинтата... Старците, акраните на дедо Дерменджи, джамийски най-вече, пазеха вярата строго и не туряха шпирт в уста. Но дедо Дерменджи беше прекарал бурни младини,

беше скитал по света, беше се срещал с всякакви хора, та не беше дотолкова строг в намазите и заповедите на Пророка. Една тъмна и неясна дума се носеше за него, че на млади години айдутувал с двама-трима като него — лете айдуци, зиме воденичари. Позакачил и от занданите нещо, лежал някое време, запрян за някакъв голям обир, май като че и до кол стигнала работата, на кол да го набият, но някак отървал кола...

А като остарял и понатежал — спрял на Рата и купил двете воденици от един неврокопски бей. Сам като тояга, не беше и от тоя край, а и не се знаеше откъде е, въз него нямаше ни дете, ни коте. Сигурно не бе и стъпвал в джамия, и на джамия почна да ходи чак тогава, когато не можеше да ходи по друго. Петък не пропускаше. Всеки четвъртък вечер отбиваше водата в отпуска и кречеталата на двата камъка спираха. Беше толкова ревностно зачестил на джамия, че ходжите полека-лека почнаха да го броят за човек на дин-исляма, макар че той много-много не бръснеше дин-исляма, нито имаше хабер от него. Акълът си му беше старият, по-право младият — от младите години, деликанлийските. Имаше в Скрибеня една млада вдовица с дете на ръцете, мъжът ѝ убит от дърво в гората. Старецът я беше видял на воденицата, после почна да я наобикаля в село през петъчни дни, принасяше брашънце, приглеждаше я с едно-друго. После вдовицата, която след смъртта на мъжа си бе оглушала изведнъж и напълно, отима още две деца, и двете момичета, буйни и живи като момчета, румени и здрави като ябълки. Децата се поотърсиха, поотраснаха, старецът продължаваше да ги приглежда от време на време, а навикът му да ходи в Скрибеня през петъците остана. По каяфета му не можеше да се познае някогашният негов айдушки занаят. Не беше някой бабаит човек, не личеше сред другите и не изпъкваше, среден калибър беше, по-скоро мъничък или смален. Само пъргав беше много, като невестулка пъргав, ходеше неуморно и все бързо. И видеше надалеко с шареното си око на пръч — авджиите разправяха, че можел да преброи рогата на елен от два сахатя място. Но недочуваше, или се правеше, че недочува. Или се правеше, че недочува повече, отколкото наистина недочува — може би за да се нагоди към своята напълно глуха вдовица. Кой го знае...

Двамата се нагълтаха с чорбата и качамака, бяха сити, попийваха си кротко и си приказваха; бяха в тоя сефер, когато вече не са гладни, но все си позобват по нещо. Позобваха от печените рибета, които бяха по-скоро спечени или изсъхнали на камъните. После старецът пак пожела да види онова, което Калуньо бе показал сутринта в джамията. Но Калуньо отвърна, че го оставил на село.

— Видвал съм много лоши работи — каза старецът, — какво ли не е минало през тая бяла глава. Но такова нещо не съм патил. Кауринът, че е душман — душман е, и все душманлък носи в главата си. Пъзлив и потаен, кога е сам — и зло куче, кога ти си сам... Туй е той. Но да посегнеш на детето му... на дете да посегнеш... неее, това го, брате, никъде нема. Зверът, че е звер, и у него го нема това...

Старецът загреба с щавената си длан един въглен, натисна го с палец в глиненото чибуче, засмука и потъна в дим. Подсмихваше се лукаво.

— Знам кво ти трябва тебе и кво дириш. Ама нема го...

— Ще го намерим, дедо Дерменджи, ще го намерим. И ти ще помогнеш.

— Бе кво да ти кажа... Ще видим... По Жежла се върти повеке, така чувам...

— Яблан?

— С Ибраимаа нещо си сритали конете. Ще поизпитам, ще упазя. Ма че и върла, пуста скоросмъртница! От какво я правиш. Калушко?

— Черносливки, авдали-сливи. Да ти проводя малко?

— Ти по-добре проводи малко куршум, че ми се свърши. Допада по някой път тъдява някоя живина. Само на риба и качамак и Аллах не даяни.

— Куршум... Добре, може. А друго?

— И от другото. Бе тука от Черяша донасят сегиз-тогиз, ама не е като твоята. Не я докарват никак. Не са й майстори дип...

Калуньо преспа на воденицата и потегли сутринта на другия ден. Воденичарят бе взел една мотика да очисти вадата и позакрепи яза, че от жегите водата бе почнала да намалява. Той стоеше бос във вадата, крачолите му запретнати заедно с долните гащи, и набиваше с мотиката един кол. Когато Калуньо стъпи на пътеката за Църън, повика го:

— Не е зле да се попривардваш и от имама... — каза му, без да го гледа.

В Църън Калуньо научи от сестра си, че мъжът ѝ заминал на Стублата с десетина души косачи. С Джума разговаряха на портата. Той се отби само на сладкото кладенче да пие вода, че снощната риба го палеше на вода; напълни и празната бъклица и взе пряката пътека за лозята на Черяша. Целият склон на баира откъм реката бе обрасъл с лозя и овошки, безлюдни сега — хората бяха повече по ливадите и кукурузята. Празно бе и селото. Калуньо мина по тихите улички, дето клечаха само старци, облегнати на дуварите с тояжки в ръце, и безмълвно го зяпаха. В къщата на тъста му беше само бабата, стогодишна бабичка, която вече бе изгубила ума си и не разбираше какво ѝ приказват. Калуньо не я пита за нищо, ами се отби в дюкяна на Гърка да купи кафе и шекер. Гърка бе докарал и няколко качета с маслини — купи и от тях. Избра и две пъстри шамски забрадки, зелена и жълта, и обеци за Костанда. Слабо се познаваха с Гърка, но се поразговориха за това-онова. Как върви алъш-вериша? „А че върви — каза Гърка, — хората се понапълнили с парици, от разсипаното село, види се, и сега гледат да ги потрошат, да не им ги земе властта. Че и такава дума се чува.“

— Може и ти да я пуцаш тая дума — засмя се Калуньо.

— Не, чорбаджи. Тя така си иде. Може и от властта да иде. Хората се посвиват — ем арчат, ем гледат да не се забележва много-много... Сега и стока върви — продължи Гърка. — Народът гледа да пробута пощо-защо. Анадън? Не ми е работа, а то аз...

Калуньо се замисли. Гърка добре се беше сетил. Но защо не се заеме той? Дал му господ пари, голям дюкян в Черяша, а и по долните села държи нещо. Ще видим, ще видим. Ще помислим...

... Менчо си играеше с двете кутрета, които Янко беше донесъл. Тичаше из двора, и те тичаха подире му и се търкаляха като две сури кълбета. Нано и Малоумния дълбаеха изкопа на чешмата. Старият Рушко се готвеше да хване главата на извора, беше коленичил там около купчина камъни и ги очукваше. „Остави копача!“ — каза на Нано. Привика и сестриника.

— Земете косите — и право на ливадите!

— На коя ливада се коси — каза Костанда, — на Мочурите. Момчетата мълчаливо наравиха косите и заминаха на Мочурите с един магаретар, който караше пладне на косачите.

Костанда бе разпуснала косите и се решише пред малкото огледалце. Беше закачила на ушите си обеците — те играеха и сипеха златни искри. Пребради се с жълтата кърпа, опита после зелената, но не ѝ хареса и пак наметна жълтата. „Хубава ли съм тъй?“ — питаше. Той никога не беше мислил дали е хубава или грозна. Просто беше негова. Тя го хвана за ръката, каза, че ония двамата пак минали. През деня, откъм горната страна на сарая. Същите ли? Били далече и не ги познала. Възвили към извора, напоили конете и потънали в храстите. Калуньо се ядоса на себе си, че гледа нехайно на това, че пропуска нещо. Всякакъв народ се шляе наоколо, гази имотите му, ще се напъха и в самата му бърлога, а той стои и гледа. Но тия, двамата, ще додат на ръката му... Ще додат, рано или късно...

Същия ден той замина за село. Мина край джамията, насочи се към имамовия двор. Децата бяха вътре, играеха, и момиченцето беше там. Имамът и жена му още не бяха се върнали от полето. Калуньо върза кобилата за един от салкъмите пред къщата, седна на купчината струпани камъни там и сви цигаро. Ще почака. Селото, безлюдно и пусто в това горещо работно време, полека-лека оживяваше. Връщаха се от паша чардите и подире им се стелеше дълга опашка от прах. От паша се върнаха и селските кози, задрънкаха със звънчетата си и се разпиляха из уличките на дълги шарени повесма. Усетили майките си, из дворовете нетърпеливо завресяха яретата. Замеркаха се и хора тук-там. Едно магаре се зададе насам, натоварено със зелена, пресно окосена трева, цялото загубено в тревата, зад него се клатушкеше дебелата имамова жена. Малко по-отзад идеше и имамът, с мотика и свита коса на рамото.

— Урук, още не си довел детето... Доведи го!

— Сега ли?

— Сега, сега.

Имамът, червен и лъснат, свали сечивата от рамото си, седна и той.

— Детето вече свикна с моите. Ще го върна. Добре. А после?

— Ще събера и други. Ще събера и стоката — до последния брав.

— А подир?

— Ще откарам всичко там, отдето дошло.

— Там няма нищо. Мож ли да върнеш това, което е било?

— Що питаш мене? Тебе си питай!

— То Божа работа. Ние отървахме от ножа жива човешка челяд. Севап е го. Да ти се чуди човек на акъла. Дал ти Бог имот, стока, да ги коландриш и пеешь кефа си да гледаш. А ти ровиш. Само гледай да не изровиш нещо...

— Ти май че ме плашиш, Урук? Не ме плаши. И стига сме приказвали — много приказваме ний. Изведи детето, че окъснях. Донес и дрешките му, неговите си...

Момиченцето беше уплашено, хлипаше и се дърпаше.

— Не бой се, чичовото — успокояваше го Калуньо. — Не бой се...

Когато го качи на седлото, детето писна с глас — да събере махалата. Калуньо се намери в чудо какво да го прави. Чули писъците, иззад плетищата се мернаха глави, които гледаха и слушаха скришом. Той постави детето отпред и потегли. То се мятеше и ревеше през целия път. Накрая се укроти и само хлипаше. Умири се чак когато Костанда го пое в ръцете си и го премени в неговото си старо сукманче. На другия ден гледаше като диво и бягаше от всекиго, но вече не ревеше. Успокои се и разбра, че тия непознати хора няма да му направят нищо лошо чак тогава, когато Менчо му направи от парцали една голяма кукла, нескопосна и смешна. То прегърна куклата и вече не я остави, привърза се към Менчо, ходеше подире му като кученце и не признаваше никой друг...

... Вечер косачите се връщаха на големи, глъчливи тайфи от ливадите, изнасяха казана с чорбата наред двора и сядаха около него. Сядаше с тях и Калуньо, от двете му страни рухваха момчетата, капнали за сън от умора и непривикналост. Там те и заспиваха, около огъня и казана, още преди да си доядат. Калуньо после ги пренасяше на ръце в одаята под горницата си, завиваше ги. Сутрин без жалост ги дигаше, те потичваха около него неразсънени и чак когато изкарваха



първия откос, се събуждаха напълно. Два-три дни те косиха сами, отделно от другите, но заедно с Калуньо, който ги учеше и не им даваше да се отпускат. После, когато момчетата се поокопитиха и вече не забиваха косите в къртичините, той ги намеша с другите опитни косачи, пусна ги пред тях — за да бързат напред, гонени. Момчетата се усетиха на място и започнаха да карат наравно с останалите. Калуньо ги гледаше и им се радваше в себе си: бяха отслабнали и двамата, омършавели, но наякнали и изпечени като сухи дреновици. Ядяха като вълци, а не им се лепеше...

След десетина дни, когато коситбата превали, той ги спря един ден — да починат. Каза им да прегледат брадвите си и да ги закиснат у вода, ако са разсъхнати. А на другия ден ги поведе в бранището, да секат листник. Накъм северната страна, дето гората беше по-гъста и огърмена в храсталаци. Сечеха храсталаците и някои от дърветата. Сам той бележеше кривите, които трябваше да бъдат повалени. Работата закипя. В гората заехтяха една през друга трите брадви заедно с трясъка и пукота на падащите дървета... През следобедите при тях идваше и Советка (така се казваше момиченцето), Калуньо чуваше тънкия му гласец, който непрекъснато чучунижеше около Менчо. Детето сутрин спеше до късно, после помагаше на Костанда, носеше ѝ вода от стублата с две малки бакърчета. Костанда му заплиташе косичките на две къси плитки, с по едно червено парцалче. После детето повеждаше кутретата из гората по посока на брадвите, които удряха не много далеч. Менчо го караше да изтегля окастрените клони настрана, учеше го да събира узрели божурени зърна за гердан, говореше му нещо, правеше му смехории и то звънко се смееше. Привечер, като се прибереха, двамата играеха на двора с кученцата или на агнешки кокалчета. Момиченцето вървеше подир бакьо си Менчо неотстъпно и все в него гледаше.

... Лятото напредваше задъхано и бързо, настъпваха големите горещини. На един или два пъти минаха слаби роси, но те бяха толкова тънки и слаби, че не намокриха нищо и нищо не промениха. Земята си оставаше суха и лъхтеше на опалена пещ. Ливадите бяха остъргани

криво-ляво, косачите минаха с дългите си коси направо в жътвите, почнаха да свалят и тях. Редки, ниски жътви, класецът с по две-три зърна, зърната смръждени, едва връщаха семето. Калуньо не влезе нито в една нива и не разтри с длани нито един клас. Нямаше мерак. Той не прати и момчетата, остави ги да секат и градят повече листник, че сеното бе кът, работата отиваше на глад — и за хората, и за добитъка. Сам обикаляше селата наоколо. Слухтеше, надаваше ухо да долови нещо, нещо му не достигаше, изплъзваше му се и го гореше отвътре на тих огън. Хората се бяха втурили в лятото, като да бяха забравили неспокойната пролет. Не бяха я забравили, само не говореха за нея, гузно гледаха да се отдалечат от нея и от спомена за нея... Един ден — тоя ден Калуньо сечеше с момчетата — при секачите дойде Костанда и пита къде е момичето, не е ли идвало при тях. Не е идвало, казаха й. Изпратила го, каза тя, за вода, а го няма. Котлетата му стоят на извора, а него го няма... Къде пропадна това дете? Костанда беше разтревожена.

— Може да се е заиграло... или я е заспало някъде. Назърни вред.

Костанда се защура из гората и все викаше момичето по име. Никой не се отзова. Момчетата се ослушаха, спогледаха се, Калуньо дигна глава.

— Нещо е станало... Я хайдете!

Пръснаха се на разни страни, разгръщаха храст по храст, тършуваха навред, викаха, свиркаха. Събраха се при извора. „Какво може да е станало?“

Тоя ден старият Рушко беше заминал с магарето някъде за вар, а Малоумния, който копаяше наблизко, не можа да каже нищо. Само махаше с ръка, сочеше нанякъде, ломотеше нещо неразбрано, и Аллах не би го разбрал.

Момиченцето беше изчезнало. Калуньо гледеше някъде настрана, мислеше напрегнато и мрачно. Той хвърли недопушеното цигаро.

— Дотука брадви, момчета! Оттука натам ще трябват други сечива... — Той усещаше: вътре в него като да цъкаше невидим часовник. Беше изцъкал докрай и тихо бе звъннал: време е! — Полекате, момчета! Прегледайте оружието. Измийте се, преоблечете се.

Кечетата, седлата, дисагите, едно по едно... Кобилата, ждребна, бе почнала да едрее — отпусна подпругите ѝ малко, да не я стягат. Костанда се луташе из двора като замаяна.

— Кажи на Янко да сградят листника по дърветата, чепатите...

Пристягаше цървулите си и усети на рамото ръката ѝ, трепереща:

— Чуй мене. Ела, ела... — Поведо го към горницата му. — Ела, ела!

Набраната пазва, бяла като сняг, пълна, спада и се подига, играе. Златните ресни на шамията се полюляват — златни звънчета. Гледа го, иска да каже нещо, а не казва. „Бог те бил, винаги те искам, щом те видя такава, щом ме погледнеш така! Не ме гледай така, на път съм, не искам!...“

— Чуй мене. Бързаш. Сè бързаш, сè бързаш. Нинга не бързай. Помни!

— Ще помня, добре. Нема да бързам.

„Бог те бил, на огън съм, а те искам... Кво да те правя — да посегна ли?“ И той посегна. Тя отмахна ръката му меко и силно: не!...

При циганина спряха най-напред.

— Готово, чорбаджи! Криво-ляво, чорбаджи. Ти нали рече да не бързам?

— Но не съм рекъл да не свършваш. И защо криво-ляво? Я да видя.

Видя. Огледа. Грубо направено, неодялано, недодялано, неогладено. Циганска работа. На циганина му дай да клепе и кърпи мотики.

— То ако беше филдишен чирен, сърма и седеф — то и аз знам, чорбаджи!... — оправдаваше се циганинът.

Филдишен чирен... да те филдишат гяволите. Не видиш ли, ченгене с ченгене, че убива ръката, като го хванеш?! Оглади тука... и тука! Очукай това! Казал съм да не бързаш — значи, да го догодиш как трябва...

— Одма, чорбаджи! Одма! Ти само стой и гледай! — разтърча се циганинът.

... Гола е главата на циганина, мишките опасли перчема му. Но по края още се намира тук-там по някой косъм. Ще изпитаме реза там. И Калуньо сграби в шепа космите по тила — къде отрязва, къде оскуба.

— Чорбаджи... немой бе, деца имам, чорбаджи!...

— Не бой се, ченгене. Седи миром. Дай сега кокал някакъв!

Конски копита с вмирисани пищялки, изсъхнали жили... Чакмака ги събирал заради подковите. На дръвника — рап! Погледна отреза — гладък като с бръснач, като сухо кукурузно стъбло, резното с бръснач. Добре, ченгене. Дотука е добре, другото ще го оправим.

... Не се надяваше да намери имама на село. У дома му нямаше никой. „На Каурско гробе косят житата — каза му някой. — Може там да е...“ Но му хрумна да види първом в джамията, само да зърне. И случи — имамът беше там. Изтупваше кожите, шилтетата, прескутниците, на които коленичеха правоверните. Беше по риза, разгърден, гъжвата лабава. Позасмя се.

— Къде е?

— Кое?

— Знаеш кое.

— Не зная.

— Не знаеш? Люууус!... — един як по врата отстрани. Гъжвата хвъркна, завъртя се и се разви. Колкото беше червен — стана червен като рак.

— Чакай...

— Не чакам. Къде е?

— Не знам за кое...

Люууус!... — още един по врата, от другата страна, вратът се изкриви, изхака: хааак... Имамът падна на пода, уплашен, дигна ръце да се варди.

— Калунъаа, теслим бе... какво бе?...

— Стани. И ела.

Калуньо седна на перваза до стената. Беше горещо и хладно. Горещо нему, хладно в джамията. Сви си цигаро, сви и за имама.

— Ела тука. Дръж...

Не посмя да не седне, не посмя да не запали, макар че не палеше.

— Слушай, имам. Смятай добре. Главата ти откъсвам... Дечинка имаш...

— Ма чакай бе, Калунъаа... Ти как ме нагъна из един път...

— Къде е?

— Ще питаш... ще... Левицата знае... аз не знам.

— Ааа, Левицата. Така кажи. Що не каза отпървен, като те питам? Язык за шамарите. Като човек те попитах. И гледай да не запалиш джамията.

Той се наведе и взе цигарката, която имамът бе изтървал на едно шилте, плю на нея и я постави на перваза.

— Левицата, викаш. Да не лъжеш?

— Не лъжа. Левицата дръж.

— Бесата-беса?!

— Валлахи-биллахи! Левицата...

— Хм... — Калуньо го гледаше. — Добре, Урук. Сега прави, щото ще правиш тука. Оттука — право дома. И никъде да не мърдаш. Чу ли?

— Чух.

— Ни крачка навън! Чу ли?

— Чух...

— Така. Айде. И — акълът в главата, имам!...

... Гърка, със сламена капела, нахлупена ниско под железните очила, разгърден и бос, триеше с кърпа потта от гърдите си, натежали и увиснали като на жена. Седеше на сухия стар дънер пред дюкяна му. И дремеше.

— Ей, Йоргаке ефенди, ще те окрадат, бре!

— Нема.

Гърка дигна глава, прозина се, извади от жилетката часовник, погледна.

— А, Калунъаа, ти ли си бил. Добре дошъл.

— Кафета, Йоргаке ефенди. Направи си труда, ако обичаш.

Момчетата връзваха конете под сенките на дърветата.

— Какво се чува насам, Йоргаке?

— Все същото.

— Стоката харчат ли я?

— В касабата не смеят. Тука подпитуват...

— Тъй, тъй. Ти пък купувай, да не подпитуват на вятъра.

— А сермия — отде?

— Ти ли немаш сермия? Айде де! Но да речем, че немаш. Ще намерим... — Калуньо изтегли от силяха една набъбнала кожена торбичка, разклати я. — Все меджидии. Бели и жълти. Преброй ги и ти.

— Гърка гледаше торбичката, но не я пое.

— То туй лесно, Калунъаа. Току... такова... кел-файда?

— На три дела, бакал-ефенди. Един за тебе. Това е файдата.  
Дръж!

— Гърка улови торбичката от въздуха, изсипа я на земята и почна да брои. Донесоха кафетата.

— Сега прати слугата си да назоби конете първо. После да повика Левицата. Ние тука ще се позабавим малко нещо...

Слугата ходи и се върна. Левицата бил с децата на палето.

— Ще почакаме — каза Калуньо. — Какви са тия деца?

— Знаеше, че Левицата има само една дъщеря, малко дете, или — малка момичка. Но Гърка каза, че не е съвсем дете, че вече е женено някъде. А сега докарал три оттам, две момичета и едно момче.

— За едното момиче, по-големкото май иска да се жени — добави Гърка. — Ако не се е оженил вече. То по-малко от дъщеря му...

— Хм... А да е довеждал някое друго дете тия дене?

— Друго дете? Може и да е довеждал. Ама не зная. Не зная.

... Когато се мръкна добре и тук-там из селото заблещукаха светлинки, Калуньо влезе в двора на Левицата и почука на прозорчето. Момчетата останаха вън. Левицата се показа на пруста и попита кой е.

— Свой е.

— Той се взря, но в тъмното не можа да познае кой го вика.

— Аз съм, Левица. Калуньо... Ела по-насам. За дребна работа става дума. И да прощаваш, че те викам по туй време... — Калуньо добави по-тихо: у това дете, което той зел от него — на шията му имало връв с десетина-двайсет рубета...

— Немаше рубета... — отвърна тихо Левицата.

— Имаше, но ти не си ги видял. Бяха в пазвата му пъхнати...

Левицата дигна глава.

— Ще си ги поделим — продължи Калуньо. — За другото нема кво да придирваме толко...

— Добре... — изшепна пресипнало Левицата. — Чакай малко... Той хлътна в тъмнината на двора зад къщата. „Дано не рече да бяга“ — помисли Калуньо.

Но Левицата не мислеше да бяга. Той се върна с една лопата в ръцете. Момчетата се бяха прилепили до плета, Левицата не ги видя. Калуньо им даде знак да го следват от по-далечко и тръгна след Левицата. Излязоха от селото, спряха до един каменен дувар — зад дуvara смътно се белееха камъни, набучени в земята и разкривени. Гробището. Левицата тръгна бавно покрай дуvara, като се взираше в земята.

— Тука... — каза той по едно време и спря. И веднага заби лопатата в меката пръст, копана вече един път.

Отзад дойдоха момчетата и застанаха едно до друго — Левицата ги усети, дигна глава да ги види, но не каза нищо и продължи да копае. Калуньо стоеше зад гърба му, после седна на земята. В мрака се чуваше само как чатка глухо лопатата в камъните и усиленото дишане на Левицата. Купчината изровена пръст се надигаше и растеше. Калуньо се изправи на колене и почна да свива цигаро. Чу неясен звук отзад, скимтене някакво, и се обърна. Беше Менчо. Закрило лицето си с шепа, момчето плачеше тихо, скимтящо.

... Калуньо не видя дигнатата лопата, само я усети и мигновено пропъзля напред на колене, отскокна напред с наведена глава. Ударът падна на гърба му, с дръжката, не с желязото. Дръжката изпраця и се пречупи, желязото отскочи и издрънча някъде в камъните. В същия миг Левицата се сниши и побегна.

— Стой!... Спри!... Дръжте го! — Калуньо изтегли пищова и стреля.

Левицата се спъна и падна, но се надигна и отново побегна.

— Дръжте, изтървахме го!... — изсъска Калуньо.

Момчетата се пуснаха подир бягачия, хвърлиха се отгоре му и го натиснаха; той се изправи, развъртя се и момчетата отлетяха от него като трески. Но пак се втурнаха и го уловиха. Левицата куцаше, беше закачен, види се, от куршума в едина крак, та го влачеше и дишаше запъхтян. Момчетата се бяха лепнали от двете му страни и го държаха за ръцете.

— Дайте го тука! — И Калуньо добави, обърнат към Левицата: — А сега изрови онова, дето си заровил. С ръце...

Трапът не беше много дълбок — на дъното му се белна нещо полузасипано. Левицата бе коленичил на ръба на трапа и наведен надолу, започна да отгриба с ръка това, което се белееше там. Калуньо побутна Менчо и му посочи наведения врат на Левицата: хайде... Ударът излезе слаб и неловък, от раната швирна кръв. Левицата дигна глава и отвори уста учуден, сякаш още не вярваше, че са го ударили. „Аааа!...“ — изрева. Понечи да се изправи — и изведнъж посегна да улови ножа на Менчо. Изпревари го Калуньо — замахна с все сила, ножът изхряска и потъна в дебелия врат, заседна там в кокал. Левицата рухна наземи и почна да хърка страшно. Калуньо го прибути в трапа, който не можеше да побере едрото тяло на Левицата, краката сгърчиха отвън.

— Заривайте бързо сега! — извика той на момчетата, които стояха зад него, вцепенени.

С ръце, крака и останката от лопата насипаха отгоре изровената пръст. Притуриха и камъни, колкото можаха да намерят наоколо, дигна се купчина, която се сля с дувара на гробището... Калуньо отупа ръцете си, обрамчи картината, която стоеше, подпряна на дувара, и застана пред купчината пръст.

— Мръсник... — изсъска той тихо през зъби. — Не можа да разбереш, че Калуньо не си оставя коня в калта...

... В къщата на Левицата изпратиха Нано, заръчаха му да каже на децата, че ще се връщат на село. През прозорчето затрепка светлинка от борина или от огнището. Калуньо и Менчо останаха вън. По едно време Нано излезе и обади, че познал само голямото момиче, и то го познало, но не ще да тръгне. (То ще да е онова, за което споменаваеше Гърка.) С него и братчето му не ще. Склонил само по-малкото момиче... През двора плъзна сянка и спря до вратичката. Беше момичето. В тъмното се белееше само лицето му. Калуньо го пое с ръка, прегърна го и погали косицата му. Детето се тресеше като от студ, но не се дръпна.

— Не бой се, пиленце, няма нищо... — Той се наведе, взря се в лицето на момичето, в тъмното стори му се, че момичето е същото, дете беше при него. Утре ще го види на видело. — Старата усети ли те?



— Не я видях. Легнала си в другата соба...

Прозорчето бе угаснало пак. Беше тихо, само от съседния двор се обаждаше пискливо някакво малко куче. Тръгнаха. Калуньо изтегли момичето пред себе си на седлото. Чак сега лавнаха кучетата, усетили чуждѝнци, от един двор, после от друг — докато цялата уличка пламна от лай. Тримата мълчаливо се спуснаха към реката и хванаха пътеката, която водеше за воденицата на Дерменджи. Месечина нямаше, беше тъмно, а в дола — още по-тъмно, и само пътеката се белееше едва. Горната воденица не се чуваше, беше замлъкнала. Но бутнаха вратата и воденичарят бодро се обади отвътре — спеше като заек. Стана, запали боринка, нареди съчки на загасналото огнище. Скоро стаицата светна мъждиво, с всичките си паяжини, провиснали от тавана и натежали от паспал. За ядене имаше само гърне постен боб и малко просеник. Гладен беше само Калуньо и извади сухоежбинката. Другите не искаха да ядат. Момичето се бе свило до чувалите като подплашено врабче. Воденичарят излезе да донесе още дърва.

— Страх ме е нещо тука, вуйко... — прошепна Менчо. — Все е пред очите ми като жив... как се навел над ямата... как побегна...

— Вече нема да бяга. Сам си изяде главата. Беше узрял за нож. Видя ли какво имаше на дъното на ямата?

— Видях, знам... Искам на село, вуйко!... Тука не ми се стои.

Скоро тръгнаха пак. Момчетата останаха в Църън, а Калуньо сам, с момичето, продължи за Стублата. Иззад гърба му, над хребета до реката, се надигаше зара — месечината изгряваше — и вече не беше така тъмно. Той заобиколи селото отдалеч, да не разлайва кучетата. Когато стъпи на равното и навлезе в редките бранища, прошарени с ожънати ниви — Стублата вече не беше далеко и сърцето му се отпусна.

— Спиш ли? — попита той момичето, което се клатушкаше между ръцете му.

— Неее... — отвърна тъничък дрезгав гласец.

— Мож да поспиш. Щом си с чичо си Калуньо, да нямаш страх от нищо. А ти искаш ли да си идеш на село, на твоето село?

— Искам, искам!

— Добре, пиленце. Ще бъде. Скоро. А тебе как те викат?

— Ленке! — пропя като звънче малката.

— Ленке? Ау, какво хубаво име! А сега, Ленке, ти поспи, че е късно...

— Ма на мене не ми се спи бе, чичо!

— Как тъй не ти се спи? Нощем децата спят.

— А, чичо, ние на село ли отиваме сега?

— Не, мойто момиче. Ние ще съберем още такива като тебе и като ги съберем всичките — тогава ще отидем. Нали? Всичките заедно!

Беше тихо, само улулицата плачеше някъде в горите. Между мрачните сенки на дърветата се провидяха дуварите на сарая — като дълги бели платна, прострени да съхнат. Когато потропа на портата, първи се отзоваха кутретата. Спуснаха се и заджафкаха с детските си гласове. Отвори Костанда, в ръката си държеше пушка.

— Поеми детето... полека... Не, чакай, дай на мен, ти дръж кобилата!

Малката бе заспала изведнъж, накрая, беше се отпуснала и натежала. Той внесе детето на ръце вкъщи и му беше мило — като за негово дете. Та то си е мое! Ей такова едно да си имам... да чучурика из къщи и да ми радва сърцето... Той гледаше бялото нежно лице на момичето, полуотворената устица, от която се подаваха отпред само двата едри резеца. Също като на зайче. „Моето зайченце — мислеше той. — Може и за мене да си го оставя, ако, не дай боже, баща му и майка му не са живи... Па след някоя година ще го оженя за Нано... я за Менчо, ако е писано, ако е рекъл Аллах. Ще си останат при мен да живеят, да им се радвам. Костанда... и тя не ми даде дечинка. Може и да не ми даде. Божа работа е туй, Аллахова работа. Аллах ме е проклетел откъм тая страна, види се...“ Той положи детето на сламеника и полека го зави, отдръпна се на пръсти.

— Като се прибере Янко, събуди ме. Сега лягай и ти.

— Че то съмна, къде ще лягам.

Той погледна навън. Месечината беше усред небо, бледнееше. Беше тихо, улулицата не се обаждаше, отишла да спи и тя. Като се качваше по стълбите към горницата, усети колко е уморен; коленете му омекнали и се подгъваха. „Ела! — повика я той. Строполи се на чергите и сложи главата си на скута й. — Чувай, Костанда!...“

Дишаше равно, беше заспал изведнъж. Тя откопча силяха, но не можа да го измъкне изпод него. Зави го само и слезе долу да кладе

оджака, че скоро щяха да докарват млякото.

... В просъница чуваше някакво бърборене долу, дълго се бори с него, но не можа да го надвие. И се събуди. Слънцето още не беше се дигнало. Не беше се наспал, но и вече не му се спеше. Махмурлия, чорлав — слезе долу и мина бос през двора. Кутретата се заплетоха в краката му и го задърпаха. Отиде на извора, съблече се и дълго се плиска. После седна на големия пън да се понапече и запали цигаро. Бавно идваше на себе си. Бе тежък, страшен сън нощта. Добре беше да е само сън. Сега знаеше, че всичко е било едно страшно наяве, по-страшно от сън. И няма връщане, връщане няма. Път назад няма...

... Гърка седеше като преди на сухото дърво, повалено като едър рогат вол до дуvara на дюкяна, и дремеше. Калуньо го сбута.

— Ще проспиш младините си, бакал-ефенди!

— Нема! — Гърка се отзова веднага и отвори очи, с което показва, че не спи, а дреме, и когато дреме — чува и види всичко. И пак извади часовника си, погледна го.

— Дай ми го — Калуньо посочи часовника — за някое време само. Че моят се изгуби.

— Дар ти го давам — отвърна Гърка и го откачи от сетрето си.

— Казвай какво направи!

— Нещо понаправихме... — Гърка успял да събере десетина чифта говеда. Добичетата бяха в двора му, едни лежеха и преживяха, други стояха, непочистени, опечени на жегата — сянка там нямаше.

— Мъртви гладни и жадни — зацъка Янко. — Грък от тамазлък отбира ли? — И той се зае най-напред да пои говедата. Намери и сено отнякъде.

— А деца?

— Децата ги крият, Калунъаа. Преоблекли ги и не мож ги позна. Иначе стоката дават по-лесно, че нямат храна и за своята. Па и ги плаша с комицията... — Гърка се позасмя.

— Привършвай тука и мини към Жежла.

— Жежла да остане накрая, викам аз. Бамбашка хора са жежловци, сертлии и дивички — дай да не ги закачаме сега. Нека

видят как върви...

Калуньо тръгна из селото, каза, че ще се върне скоро. Отби се в къщата на Гюлини, тъстът му го посрещна навъсен.

— Какво има? — пита го.

— Нищо. Рекох да ви видя само кво сте, що сте...

— Нема кво да ни гледаш!

Тъстът му не го покани да влезе вътре, разговаряха на вратника. Калуньо бе намислил да му поръча да наглежда добитъка, но се отказа.

— Хукнал си като бесен по селата — каза тъстът му. — Какво искаш?

— Чуждото!

— Чуздо... Кое е чуздо на тоя свет, кое — свое? Чуздо... Не си тръгнал по добър път, да знаеш!

— Знам. Вярно е. Но мой път е.

— И ще си строшиш главата по тоя път.

— И то вярно. Но преди това ще строша някоя и друга дебела глава.

Излезе гневен от селото. И неочаквано се озова при гробищата, не разбра как стана това. Като че нямаше никой наоколо. После видя, че от другата страна на гробището имаше хармани и бе пълно с хора, вършееха там. Той мина покрай дуvara и хвърли крадешком поглед към прясната купчина камъни, която бяха струпали нощес. Купчината си стоеше небутната — и вътре в нея беше Левицата. Сиромаш Левица! Що му трябаше да дига лопатата? Сега и той щеше да вършее някъде... Калуньо извъртя отдалеч и се върна обратно, заобиколи селото и слезе към воденицата. Старецът с брадвето си оглаждаше парче дърво, за да го лепне на улука, дето течеше. Калуньо се прошета из воденицата сам. През пролуките на дебелиите талпи долу просветваше водната струя, талпите поскърцваха под стъпките му. Пресокът с уема беше изпразнен, чувалите натрупани празни закуп. Надзърна и в стаичката на воденичаря. Пълни бяха останали там само два дълги чувала, изправени в дъното. Той ги попипа — бяха твърдо натъпкани, и натъпкани с нещо твърдо. Попипа отново, някакви гънки обли железни пръти... Аха. Да. Добре, добре. Ще видим...

Приседна след това на дебелия дървен труп, дето седеше и воденичарят, да побъбри с него.

— Това с Левицата — каза старецът — добре си го уработил, току да видим оттука натъй как ще да доде...

— Защо? Отде знаеш?

— Отдето всички знаят.

— То може и затуй да е уработено — да знаят. Само че аз не зная.

— Море ти ли не знаеш?... Сега да се вардиш убавичката. Сега къде?

— Жежла.

— Баш при осите. Бабаитлъци продаваш. В гнездото на осите баш...

Баш там!

Старецът гледаше подире му и клатеше глава: „Бабаитлъци...“

— Куршума, дедо Дерменджи, да не забравя... — Той извади от дисагите плоча олово и му я подаде, когато вече си тръгваше.

— А, берекят! Довечер оставаш ли тук?

Но Калуньо вече газеше реката през брода и не го чу. Той хвана пътеката от другата страна и почна полека да се въззема нагоре, все косо през стръмния склон, все през гъстия дребак на мрътвината. Селото се показва изведнъж, когато свърши дребакът. Мястото беше като конско копито, обърнато нагоре, а селото — като подкова на копитото, обикаляше все по ръба. Точно каменно конско копито, с каменни къщи, които се редеха гъсто една до друга с плочените и ръжени покриви. От всички страни брегове и пропасти, само от южната се отваряше равнинка, дето се притискаха една в друга малки ниви и ливади. Там, в падинката между подковата, бяха и харманите, пълни с народ сега. Селото вършееше. Калуньо слезе от кобилата и тръгна пеша. Минаваше от харман на харман, поспирваше, поздравяваше, къде отвърщаха, къде не го и забелязваха. Хората бяха заети, вършееха и не спираха и говореха само с добитъка си. „Волове повечето...“ — забеляза Калуньо. Тук, дето познаваха само конете и магаретата. Водеха воловете, смятаха плявата, вееха зърното и настрана не поглеждаха. И човечите като къщите им — диви, неугледни, настръхнали. И носията им башка от другите — в жегата, в осила не сваляха червените шаячни джамадани и червените пояси, в които неизменно стоеше забучен нож... Той минаваше от харман на харман, взираше се в лицата на възрастните и децата, които водеха

воловете. Много волове... А и децата бяха еднакви по дрешки, та не можеше да се познае кои са тукашни, кои чуждински. Само Мървака вършееше дома си, харманчето — в малкия двор отзад, над сами урвата. Двата седнаха на едни камъни пред къщата, грубо одялани като за сядане. Сви си цигаро, сви и нему, Мървака дръпна два-три пъти и го стъпка с крак.

— Ако аз се бях случил там — Мървака гледаше в земята, — немаше да стане това с брат ми...

— На гюреш и на война давия нема, Мървак.

— Убав гюреш. Четири дечинка негови лягат на ръката ми.

— Дечинката аз нема да ги оставя.

— А майка им?

— Белки па й излезе късметя другаде... Но думата е за друго. Стоката, аркадаш. Чужда е, прокълната стока. Тряба да я върнем.

— Не знам. — Мървака все така гледаше в земята. — Нема да я бъде.

— Но трябва да я бъде. Ще почакаме да се прекара вършитбата...

Мървака стана, от увисналата му сплъстена коса капеше пот.

— Ако има да казваш друго — казвай, че работата ми стои.

— Друго нема. Ти помисли. — Калуньо стана и той.

Мина пеша по същия път обратно, хвана същата пътека, друга и нямаше, и тръгна надолу през дребака и надвисналите карпи из него. Преди да навлезе в гъстата гора, дето пътеката ставаше по-равна, спря, за да се качи на кобилата. И както разсукваше омотаното стреме — чу куршума. Първо чу него как жътна като засилен бръмбар до главата му и чак после чу трясъка на пушката, трясък като от счупена дъска. Отгоре някъде доде. Той бързо се метна към близкия камък и погледна нагоре. Две-три едри канари, заобиколени като копи сено, се дигаха над храстите, на двайсетина разкрача от пътеката. Някъде оттам бе хвърлена пушката... Канарите стояха самотни и не трепваше около тях ни клонка, ни листец. Той свали пушката от рамо, остави кобилата на пътеката и приведен, се закатери нагоре. Нямаше нищо около първата канара. Нито около втората. До най-горната тревата беше разгазена — някой доскоро стоял там. На един глог под канарата Калуньо съгледа малко парцалче, увиснало и разкъснато. Откачи го, помириша го — миришеше на барут. Той се озърна. Беше тихо наоколо, ни шумка да

шумне. Може би стрелецът се е загнездил някъде сега и го гледа, държи го на нишан и води цевта по него...

Той заобиколи скалата, постоя малко под нея, огледа се. Нищо. Кой знае, оня може да се е свил сега някъде и се озърта като заек и да чака отде ще му доде ответната пушка... А може и да е теглил веднъж наслуки и веднага изпълзял нагоре към голямата гора... Може. Калуньо се спусна надолу снишен, през храсти и камънаци, спъва се и пада, докато стигне до кобилата. Хвана я за поводите и затича с нея надолу по пътеката. До реката слезе така, тичешком. Не помнеше кога е слязъл и как, беше го много страх, никога не бе изпитвал такъв страх, както сега — и все му се струваше, че по пътеката са наредени пушки, и все очакваше да се обади някоя изневиделица... Отдъхна си чак долу, като слезе при воденицата, потен и треперещ. Размисли: не ще да е бил Мървака; не щё да е имал време да го изпревари и да хване пусия. Някой друг ще да е бил... Воденичаря го нямаше. Отишъл да лови риба, казаха мливарите. След някое време той се върна. Калуньо не му каза нищо за премеждието. Не остана и да нощува на воденицата, макар че старецът бе наловил риба и го молеше да остане — канеше се да извърти и качамак. Мливарите, двама-трима опърпани жежловци, непознати нему, все си шушукаха нещо настрана. Дошли да мелят още прясното, още не съвсем втвърдено зърно от гладен харман... Уморен беше, искаше да си отспи хубаво, да не му дрънкат кречетала. Па и кобилата натежаваше вече и трябаше да я остави на ясла. Беше гузен пред себе си, срам го беше от себе си, че преди малко се бе уплашил като дете.

Прекият път водеше през Църън, но кобилата сама хвана долната пътека за Черяша. Не я отби, и него го влечеше нещо натам. Мина по кемерлията мост, стъпи на черяшовската мера, извита като люлка — там есени ставаха панагирите, — и навлезе в лозята. Беше още рано и пусна кобилата да попасе по слоговете. Съгледа, че имаше там попадали зрели круши от дърветата, наведе се да ги събира и разбра, че е гладен, а няма нищо за ядене. Бяха хубави круши, питомни, не диви — черяшовските бърдари бяха донасяли калемите им от Арнаутлъка някъде, от Гръчко и Долната земя. А и гроздето бе почнало да се налива и шари вече. Кисело беше още, но се пробираха тук-там и сладки зърна. Беше се заплеснал по крушите, имаше разни чешити, минаваше от дърво на дърво да ги опитва — когато тресна пушка

някъде отгоре. По него ли пукаш? И тука ли като в Жежла? Калуньо се надигна, огледа наоколо, не видя нищо. Тогава чу:

— Видим те, видим теее!...

Като че по него викаше някой. Беше пъдарят — стоеше на един чардак, на три дървета сред лозята, и викаше отгоре. Без да бърза, Калуньо тръгна към чардака. Горе стоеше старец с пушка в ръцете и го чакаше. Калуньо се вгледа: беше Аджията, коцилиявият старец с кръглата бяла брада.

— Ти по мене ли пукаш бре?

— По тебе я! По тебе. У чуздо бараш...

— Я слез доле да се разбереме.

— Нема кво да слазам... и нема кво да се разбираме...

— Слазай по-скоро! Да не слезе сега само кирлявата ти гъжва...

Калуньо пипна мартината.

Старецът се поколеба, па се обърна гърбом и заслиза по малката дървена стълбичка. Калуньо седеше долу и го чакаше:

— Седни и ти!

Старецът седна срещу него, малко по-настрана, беше вирнал глава и все още държеше пушката готова с две ръце през коленете.

— Та че и се репчи отгоре! Та че и сербез отгоре на сичкото!... Слушай ей, старо пърдало! Да беше некой друг — кокалите му смазвам. А ти, дърт пергишин... нема и кво да хвана по тебе. Ако те побарам и стръскам — душата ти сама ще изпадне. Ясна ли ти е тая?

— Ясна, Калунъаа... — промърмори старецът.

— Ага е ясна — земи сега да изпиеш един тутун. И други път да смяташ, преди да фърляш пушка... — Калуньо му подаде книжката с насипан тютюн.

Старецът малко се позапря дали да я вземе, но я взе.

— Погрешка стана, чорбаджи, да прощаваш. Погрешка. Еваллах...

— Погрешка... — мърмеше го Калуньо. — Че земи, порукай като човек!

— То кьорфишек беше... — оправдаваше се старецът.

— Бе кьорфишек... до рамото ми свирна...

— Треба да съм ги объркал фишеците, ага е тъй.

Книжката се тресеше в ръката му. Той я изсипа в чибучето, затыпка с пръст и почна да сека с огнивото. Калуньо му даде кутия



каф-кибрит, старецът дълго я обръща и гледа. Накрая я мушна в пояса и пак си запали с огнивото и кремъка. Калуньо подкачи отново, по-меко:

— А я ми кажи ти мене, дедо Аджи, ти по Каябето бил ли си?

— Ка да не съм бил, Калунъаа! Бил съм! И по Каябето... и на гроба на Мохамеда съм одил. На Емен съм бил аскерлия, дванайсет годин... Целия Араплък съм го изодил, Калунъаа, къде не съм бил...

— Поодил си. Е, като как е там, как живее дюнята натам, дедо Аджи?

— Ми как живее... като тука живее. Гладория. Ма повеке оттука биля. Отглади щяаме да изпукаме по тоя Емен. Що сме тамо тегло теглили, да знаеш... дванайсе годин аскер съм бил... Ма там и вода нема, мани друго. Само песок и едни шерени змии из песоко. Тука баре вода има...

— А народа, като какъв е там народа, дедо Аджи? Като нашия ли е?

— Народа? Хм, народа... народа там е бамбашка, Калунъаа. Сосем бамбашка. Язикя му башка, суратя му башка — црън, та синь. И едната му джука на земята, другата на небото. Елтен друг народ е оня народ. Див народ. Тамо съм видувал човеци да ядат човеци...

— Не думай, дедо Аджи!

— За тебе лъжка, за мене истина. Жив човек, ей тъй на — земат и изядат го.

— Бре, бре, бре, глей ти! Добре де, а кажи ми ти мене, дедо Аджи, като стар човек, видял и патил... кажи ми: убаво ли е човеците да се ядат?

— Ка щело да е убаво, айол?!... Ама и ти... убаво било. Никакво убаво не е.

— Не е убаво, викаш, а? Е, като не е убаво — ние що се ядеме?

— А? Кво? Като ка тъй се ядеме, демек?... — Старецът се забърка.

— Ей тъй на, като кучета се ядеме. Голю зима ризата на Босю, а Босю му зима цървулите...

— То пак от сиромашия треба да е тая — каза старецът, като се замисли. — От голоча и немоча. Сиромашия до шия, а онова до колена...

Калуньо насипа в празната му пунгия тютюн за няколко чибучета и стана.

— Ти пак прескачай нанасам, чорбаджи — каза старецът. — Ага ти падне път. На крушките сега им е времето. Убави крушки са, угнили, и от секакви вери. Бери колко ти душа сака. Че знаеш, летно лайнце — зимна понудица.

Калуньо мина през селото и отдалече видя, че дюкянът на Гърка е затворен. Но на дънера отпред седеше човек с черно джубе, порижало от слънцето. Имамът. „Като гарван виснал тука...“ Понечи да се върне назад, но беше късно — видя го и имамот.

— Да си виждал Левицата? — пита го той. — Щото панагир иде и трябва да се стега едно-друго...

— Зех от него само детето — отвърна Калуньо, — което той бе зел от мене и което преди това бях зел от тебе.

— Чувам — и други работи земаш... — Имамът го гледаше внимателно.

— Купувам. И нали се разбрахме: хуйд̀ан гелмйш — онд̀ан гитмйш!

— Орталъка си наплашил...

— Никого не плаша. Мога и да не купувам, Урук. Мога и направо да зеам. Защото е чуждо. Защото е хорска мъка. Защото е яма...

— За тебе всичко е яма.

— А за тебе?

— Сито куче е по-добре от гладен бей... Ти или не разбираш, или се правиш, че не разбираш. Кога ще разбереш: народът нема. Нема. Не-ма!...

— И треба да има така? Като направи други да нема? Като ги затрие? Това пише ли го в Книгата?

— Пише го. Книгата е Закон.

— А кво пише в Закона на другите, него чел ли си го?... Урук, видях змия, налапала жаба И беше се задавила. Загина и тя, и жабата...

— Не знам кой ще се задави. Ще видим.

— И аз не знам. Ще видим.

— Калуњаа, ти скланяш ли да дадеш имота си на народа?

— Уха! Одма! А ти скланяш ли да го поделиш по равно между всички? Ама по равно. И между всички. Ще се падне ли на всекиго по

една вила сено и една стиска вълна? Като пресметнеш — още утре ти го давам. Още утре! Готов ли си?...

Имамът наведе глава и не отговори.

... И през целия път този разговор тежеше на Калуньо. Като пелин му горчеше. Небе, похлупено с тежки облаци, които не мърдат наникъде, и никъде пролука към синевата. Кафез — и блъскаш се в кафеза, дириш врата, а врата няма. Най-страшното не е кафезът и не, че се блъскаш. Най-страшното е, дето знаеш, че няма врата. Само това може да те задуши.

Той се завърна на Стублата, прибра се в горницата си и легна. Костанда праща момичето да го вика за вечеря. Не слезе. Болеше го глава. И рамото го поболваше. Сутринта чу приглушен разговор зад вратата, разговаряха там тихо, да не го събудят. Но беше буден, чуваше гласовете. Стана и се запъти бос към извора. Янко вървеше подпре му. Извън двора бяха заградили едно перде — колове и два реда пръти. Вътре се белееха воловете, едни легнали и преживяха, други станали. Два се бореха вяло и ротите им чаткаха. „Колко са?“ „Два-триесе чифта — отвърна Янко. — Току... пообрахме се откъм пари...“ — добави кехаята.

Ще земаме без пари. Мигар са броили пари? Я викни баща му на Менчо.

Зетят, тартор на църънските косачи, беше тежък по нрав, мълчалив, темерутин човек. Пита го какво правят хората му. Нищо. Сега вършеят, градят листник... Каза му за какво му трябват. Оня мълча, забил глава в земята — слуша, пуши, пуфти и сумти. Накрая рече:

— Па може.

— Но гледай — каза му Калуньо. — Искam само силни, решителни и верни момчета. Старци не ща, и кекави не ща.

— Па бива...

— Пушки тук нема да трябват. Само вили. Железни, двуроги. Но им смени дръжките. Здрави дръжки от ясен...

Утрините се захлаждаха. Калуньо се ми дълго, облива се до пояс. Ушите му се напълниха с вода, та скача от крак на крак, докато ги изцеди. Както някога, в далечните детски времена, край вировете на

Рата. И както преди, погледът се обистряше, снагата се наливаше със спокойна сила, светът ставаше ведър. И болката в рамото бе затихнала. Менчо дялаше нещо на дръвника, Нано седеше на тревата и прехапал устни, съсредоточено шиеше кожена кания на ножа си.

Хапнаха на двора. Малката простря месал на тревата и почна да принася едно-друго за ядене. Калуньо за пръв път сега я видя денем. И видя, че не е съвсем дете. Мислеше я за дете в оная нощ. Беше дете — и не беше. Елечето почнало да набъбва, а лицето още детско. Едно бяло-златисто лице, хубаво като кукла писана, една златна косица избила изпод бялата забрадка, нанизана с дребни пулчета и парици отпред. Костанда я издокарала така. Глей ти, глей ти... Левицата знаел какво да земе, и нека само за това Аллах да му даде мир и покой на она свет... Калуньо гледаше и не можеше да се нагледа и начуди. На снага като момичка вече, нагласенко и натъкменко. Костанда го нагиздила като кукле, с това разперено сукманче. А иначе дете...

— Тебе как те викаха, кузум?

— Ма аз нали ти казах, чичо? — Момичето се засмя и две заешки зъбчета, по-едри от другите, се белнаха в усмивката му. — Ленке!

— Аха, Ленке... Тъй, тъй. Забравих шото, кузум. Зло да те забрави.

— Пък аз знам твойто — чичо Калуньо! — пропя момичето.

И гласчето му детско, тъничко, чисто сребро — пее, пее. Гледай ти, гледай ти... Къде е расло това чудо, къде се е отчувало... Калуньо погледна под вежди двамата млади бабаити от двете му страни, те сега се бяха навели над паниците си и не смееха даже очи да подигнат към това чудо, което пърхаше и се въртеше край тях. Кой от двамата ще го грабне? То Божя работа Бог и тук турил ред някакъв. Старците гласят едно, младите знаят друго. Такъв е светът.

— Къде, кузум?

— За вода, чичо Калуньо! — звънна сребърното звънче. — Леля Костанда ме праща за вода!

— Спри се малко. Нема да ходиш за вода.

Двамата дръвници, които се бяха загърбили над чорбата и не чуваха, и не виждаха нищо освен чорбата — сега наскочаха изведнъж и един през друг се обадиха:

— Аз да ида! Аз да ида!...

— Ма аз мога, чичо Калуньо, мога и сама!

— Кажи, пиленце, на леля си Костанда други път да не те праща сама на извора. А сега иди!...

Той гледаше как ситно върви момичето, на рамото му кобилица с две бели котлета, как плавно се гуца и люлее снагата му. Видяло от стари жени сигур и се научило да ходи така, че да не плиска водата. Той го гледаше на отиване и връщане и сърцето му се радваше. Това е неговото момиче. Неговото дете. Бог го е чул: искаше момче — момиче му дава. Нищо, и така бива. Може и така.

— Дай, чедо, да пийна от твоята водица! — И той пийна малко; слушаше как дълбоко и запъхтяно диша момичето. Беше му мило да стои в чистото сияние на това кукле, на тая хубост и благодат Божия... — Йди, сине, и донес ми едно въгленче да си запаля тютюна сега!

Момичето отнесе водата и се върна с въгленче в машата.

— Голяма да порастеш, Ленко!

— А на село кога ще ходим, чичо Калуньо?

— Ще ходим, чедо, има време. Тия дене ще ходим... — Той мушна в ръката му едно ирмиличе и го побутна: — Ха сега иди да си гледаш работа.

Малката избяга, беше радостно зачервена и смутена. Калуньо гледаше подире ѝ, внезапно натъжен. Къде да го остави това дете, кому да го остави, като сигур си няма нигде никого в онова, разсипаното село?... Той въздъхна. Стана и влезе в яхъра. Кобилата извъртя глава, погледна го с голямото бяло око и тихо, ласкаво-ръмжащо процвили. Знам, душице. Ще се премъчим още един път, само още един път и повече нема... Оседла я, и пак трябаше да отпускат подпругите под корема на хайванчето. До него стоеше Костанда.

— Ония... пак минали...

— Кога?

Вчера. Пак двама, с гугли... Той прикара кобилата до ездитния камък и полека се прехвърли на седлото. Сега ходом към Рата. От високото погледна надолу, потърси ергелето. Конярите не се виждаха. Но когато наближи, те и двамата изскочиха от ракитата и зачакаха да го пресрещнат. Единият беше гол, ловил риба, и почна да навлича биргьотлиите си.

От петте жребчета, които Янко бе скопил, окото му хванаха две — врано и доресто. И двете изпънати струнки, с дълги, извити като

лъкове шии. Особено враното, с тая тежка грива, която се тръскаше гордо, увиснала до под гърдите му, с тая опашка, леко навирена в основата и дълга — земята мете; и походката царска... Имаше още едно, трето конче, може би по-добро и от двете. Огледа го внимателно. Тънки стройни нозе, тънки ноздри, които трептяха нервно, и очи, от които излизаше чер пламък. Не беше сиво, на космати кръгли петна. Беше се метнало на майка си, една арабска кобила, макар че баща му не беше арабин. Калуньо не обичаше сиви коне, нито бели, не ги и въдеше. Освен арабката. Случайно я беше купил на долните пазари от един караманлия. От нея добиваше досега кончета все от други бои, сега за пръв път — като нея. Може би трябваше да го чува за тамазлък и да не го скопява. Но беше късно... Конярите заарканиха двете, поставиха на черното къс повод и Калуньо го поведе към реката, дето почвата бе песъклива и по-мека, та и по-меко се падаше. Даде му няколко шекерчета и му се метна. Пада само два пъти. И двата пъти кончето изтичваше настрана, правеше кръг около него, спираше и го гледаше любопитно и учудено. Когато поставиха седлото на кобилата върху гърба му, то сякаш разбра какво се иска от него и някак изведнъж се примири. Но под шенкелите Калуньо усещаше каква дива сила играе в младата снага на хайванчето и чака да й кажеш само: „Хайде!“

После взе дорестото на повод и потегли надолу, по реката. Премина долината без прекеждия, хвана пътеката през ждрелото, там слезе и тръгна пеша. Скоро излезе пред Яблан. Бейскният конак се белееше на височко място в присонната страна на селото, широк и просторен, с гюлова градина отпред и голяма овощна бахча отзад, с високи дувари, които го ограждаха отвсякъде. Когато Калуньо стъпи на калдъръмената пътека сред гюловете, от две места изскочиха двама плещести мустакати юруци с големи чалми и застанаха пред него. Каза им, че иска да види Ибрахим бея. Те стояха пред него, като да не бяха чули, и той повтори.

— Да видим дали е станал... — изломоти бавно единият и се запъти към конака.

Другият отстъпи малко назад, разкрасен на тежките си като диреци крака, и безмълвно оглеждаше нечакания гост. Гавазинът се върна и каза, все така бавно и завадено, като разделяше думите:

— Оружиято, ефенди... да го даваш... Дай го!

Калуньо подаде пушката, ножа, барабанлията, късия ханджар — и разпери ръце.

— Въведете конете вътре — каза на двамата — и назобете ги...

Беят го посрещна в селямлъка си — настръхнал, недоверчив, учуден.

— Изненадан съм — рече той след взаимните теманета.

— И аз съм изненадан, бей ефенди! — отвърна Калуньо. — Не очаквах от себе си това. Ама на, тъй идва по някой път. На тоя свет всичко става.

Бавно говорещият юрук донесе кафета, баклава и вода. Пиха, пушиха, поиграха малко табла. Калуньо заложи купчинка бели монети, до три пръста висока. И се постара да я загуби, разбира се. Разговорът мърдаше трудно. За берекет, за стока, за това и онова. Но полака-лека се поотпусна.

— Знаеш, че мога да те разсипя, на ръка си ми — каза беят изведнъж.

— Зная, бей ефенди. Но зная и че нема да го направиш.

— Няма. Гост си ми — дост си ми.

— Гостът е като камилата — където го вържат, там стои.

— Тъй. Острият нож не бива да реже ножницата си.

— И кой има джамлия конак, не бива да хвърля камъни по комшията си.

— Тъй... Какво си наумил? Защо си дошъл? Какво искаш?

— Мир, бей ефенди. Мир.

— Мир? Хм... Ония змейове твои ли бяха? Добри са. Много, много добри. Хеле пък враният... Жив огън.

— Бях го нарекъл за мен. Но ако ти харесва — земи го. Твой да бъде.

Беят го гледаше строго:

— Това е безценна харизма, Калунъаа. И те съветвам да помислиш. Няма да се обидя, ако се отметнеш.

— На мерака ти път нема да пресека, беим. И хатъра ти нема да строша.

— Но аз нямам как да ти се отплатя — каза беят, поласкан.

— Нема кво да се отплащаш, беим. Аз казах. Нека отплатата бъде мир.

— Не, не, не стига... — Погледът на бея угрижено шареше по стените на селямлъка, отрупани с всякакво оръжие.

Той стана, спря пред един широк нож и го откачи. Не беше ятаган. Едностранно извит, тесен при дръжката и най-широк на върха, скосен като сатър. Дръжката украсена с усукани златни и сребърни телчета, дребни зелени камъни. Ножницата — и тя цялата в сърма и седеф, а устата ѝ изобразяваше отворена змийска уста. Острието привлече Калуньо, не украсата. Когато боят го изтегли, то зънна и заблестя студено като корем на риба!

— Дамаска направа — каза боят. — Тежък е вече за мене, Калунъаа, но на твоята ръка ще легне добре. Пък ако искаш, избери си друго. — Боят махна с ръка към стените, към пушките и пищовите с майсторски изработени кондаци, с изрязани по цевите арабески и други украшения от злато и сребро.

— Не, беим. Благодаря. Вярвам, че ти си избрал най-доброто.

Те поприказваха още малко, боят го изпрати донякъде. Калуньо не го покани на гости в своя сарай. На раздяла предупреди, че кончето не е обядено добре. Все пак мъчно му беше за него. Сега трябва да се примири с арабина, защото другите две кончета бяха нечисти и на косъм, и на вид...

Когато пристигна в ергелето, конярите запримчиха сивото, сложиха му къс повод през шията и муцуната, то трептеше цялото като от треска и запалените му очи се въртяха диво. Когато Калуньо обикрачи хълбоците му здраво, на голо, без седло — то не се изправи на задните крака, нито на предните. То само се сниши, изпъна се и сякаш стана два пъти по-дълго. И веднага, от място, се дръпна и полетя като куршум през полето. Вятърът свиреше, гъжвата хвъркна някъде, а Калуньо... той не сети как изхвърча и той като камък, пуснат от прашка. Кончето бе спряло изведнъж и го гледаше ужасено, хълбоците му се дигаха и спадаха бързо. Когато се обърна да го хване, то побегна към ергелето, в тръс, с един хубав, лек раван, като да плуваше — на гърба му кафе да пиеш. Калуньо гледаше подпре му възхитен. Добре че падането не беше лошо, на чиста трева, без камъни. Той веднага схвана разликата. Враното е силно, тежко и неуморно. Това ще бъде бързо. Той тръгна да вземе гъжвата, която се белееше на



поляната недалеч, после продължи към ергелето. Втори път не опита. Направо го оседла и поведе пеша. Един от конярите възседна своята кранта и поведе дорестото. Ждребната кобила сама тръгна подире им. Под баира Калуньо изведнъж възседна кончето, то въздръсна по върлото нагоре като заек леко и за броени мигове взе нагорнището. Кобилата и конярят останаха далече назад. „Ето къде трябало да го обзядя.“ Когато излезе на равното горе, кончето бе цялото в пяна и намали хода, но не спираше. „Сега, като го подкова и почне да чатка като бей — атовете до него на магарета ще замязат...“ На извора то се наведе да пие, но той не му даде. От портата надзърташе малката.

— Чичо Калуньо, донесе ли ми нещо?

— Донесох ти кон. Ленке, аз нали ти казах да не излизаш навън?

— Ма аз не излизам, чичо Калуньо! Аз, щото ти си тука... щото те чух.

— Тичай, донес ми малко сено!

Той взе стиска от сеното, помачка я и почна да трие запененото конче, чийто хълбоци, потъмнели от потта, все така се издуваха и спущаха бързо. Той разведе кончето по поляната, малката вървеше все подире му.

— Ама вярно ли си ми донесъл кон, чичо Калуньо? Това ли е? За мене?

— Това конче е много лудо, Ленке. Отзад иде едно доресто с бели чорапци. Него ще ти дам, искаш ли?

— Искам, искам! То как се казва, Дорчо ли?

— Дорчо... може и Дорчо. Или ако искаш, ще ти дам едно друго, съвсем мъничко. Само че то още не се е родило. Ще бъде мъничко като тебе...

— Ма аз не съм мъничка, чичо Калуньо! Виж ме ква съм голяма!

— Вярно, вярно, голяма си.

Пристигна конярят, остави дорестото конче и кобилата и веднага се върна назад. Малката приплака да се „повози на кончето“ и тя. Калуньо се намери в чудо. Рече да я вземе пред себе си на кобилата, но тя не искаше така — искаше сама, като чичо Калуньо. Тогава той я постави на кобилата, каза ѝ да се държи здраво за гривата, че нямаше седло, и я поведе ходом. Малката крещеше от радост. „Пусни я, аз сама, аз сама!“ Кобилата бе понатежала и нямаше да направи беля, но все пак... Той я пусна, малката викаше, риташе, чмокаше, както бе

виждала и чувала да правят. Кобилата вървеше ходом, но се засили, мина в тръс, малката заподскача на гърба ѝ като чувалче, почна да се клатушка и заваля.

— Чичо Калуньо!... Чичо Калуньо!...

Той свирна с уста и затича. Кобилата спря — и малката тупна на земята пред нея. Но веднага стана. Кобилата стоеше над нея и я гледаше кротко.

— Видя ли, аз казах ли ти? Къде се удари?

— Нищо ми няма! — Малката се смееше, подигна полата на сукманчето и заголи крака си догоре. Беше малко ожулено и зачервено, засиняваше. — Нищо ми няма, чичо Калуньо! Беше много хубаво. Искам пак!

— Утре пак. Сега дай на хайванчето това, да се опознаете... — Той извади от пояса няколко парченца шекер. — Голяма ездачка ще ми станеш.

— Истина ли, чичо Калуньо? Ма аз искам да ме научиш да свиркам като тебе. С уста. Де свирни пак, чичо Калуньо, искам да свирнеш пак!...

Ха сега де. Чичо Калуньо, та чичо Калуньо... „Тя вече не ме пита за село“ — помисли той. Дете, бързо забравя и всичко му детинско. Освен снагата. Като фидана — млада, но избуяла. Калуньо си нямаше беля — и си намери. А малката си намери игра. На другата сутрин, още не беше станал, тя го задърпа:

— Чичо Калуньо, искам пак! Пак с кобилата искам!...

— Да не си я сънувала тая кобила? Сега имам друга работа, пиленце!

Строго ѝ заръча да не излиза от двора на сарая. Заръча и на Костанда да не сваля око от нея. И изведе Арапина. Мислеше, че вече го е обзидил и укротил. Не би. Едва докосна седлото — кончето драсна и замалко не го събори. Направи кръг из бранището, клоните го шибаха и пак се върна към портата. Висока беше, но ако не бе се навел ниско над гривата — горната греда можеше да отнесе главата му. Втурна се към яхъра, но Калуньо и ши шията му назад и го спря. „Нъравист е, а и малко се плаши още...“ Спомни думите на баща си: хайванчето става такова, какъвто е и сайбията му... Той скъси поводите, отпусна стремената, за да го обхване по-плътно с глезени, притегна подпругата. Тури махмузи на петите си, свали и оружието —

да не му пречи и го подпря на дуvara. Малката любопитно приближи, но той сърдито ѝ подвижна да не пипа нищо. Я сега... Стъпи в стремето и още не беше прехвърлил другия крак кончето полетя. Отново кръг и отново се обърна към портата. Но той го стегна така силно, че почти изви главата му към себе си. Арапа се завъртя, тръгна ребром. Оправи се, но сега се понесе по пътя към ергелето. Запомнил го. Насила го върна и оттам, спря до извора. Бе ти си инат, но и аз съм инат... Ядове има да се берат с това зверче. Огнено, буйно, деликанлия, още непрекипяло, всичко му гложди. Върза го с едно въже през шията и го пусна да пасе около извора. Вчеса го, разтроши буца от твърдия шекер и му го поднесе от шепа — то обираше парчетата с меките си космати устни и го гледаше. Па потърка муцуната си в ръката му. Ще ми бъдеш ли добро другарче, Арап? Кончето се успокои и когато го яхна отново, то послушно се насочи към харманите. Пак напъваше да литне на воля, но той го сдържа. Църънските аргати, под командата на зет му, бяха привършили с вършитбата и градиях камарите слама. „Бързо градете — каза им, — колкото да не ги завари дъжд, и веднага возете на Стублата. Също и сеното.“ Той постоя малко около аргатите, за да ги огледа. Половината не му харесаха. Или каба, или попрекарали на години. „За ква работа?“ — претраши се да пита зет му. Не му отговори. Яки и решителни му трябват. Неколцина все пак спряха окото му, бяха стегнати и пъргави и като на шега премятаха едрите купища слама. „Ей тия — прошепна той на зет си, — запомни ги. С другите, щом прекарат всичко, ще се наплатиш и ще ги върнеш на село. Вилите готови ли са?“ „Готови“ — отвърна зет му.

В Черяша Гърка се бе върнал и обади, че докарал още няколко чифта, та да прати хора да ги приберат, че нема кой да ги гледа. Калуньо купи няколко дреболии за жените и намина към лозята. Пъдарят го пресрещна още на пътеката. Засмян, ухилен, подаде му кърпа с круши. Калуньо пак му насипа тютюн. Даде му и едно пълно павурче, старецът го надигна веднага и ракията заклоочи в гърлото му като вода. Не остана и на приказка с него. Старецът висеше по цял ден на чардака си сам, нямаше с кого дума да продума, сега искаше да се изприказва. Но на Калуньо не му се приказваше сега.

— Други път, дедо Аджи, други път... Само кажи ми, дедо Аджи, в петък ли се отваря панагира?

— В петък, Калунъаа, в петък. Че и от четвъртък вечер бия...

Той тръгна надолу. Старецът гледаше подире му и пак надигна павурчето. Калуньо се спусна към селската мера, в ливадите, дето след два дни щеше да почне панагирът. Усети закачен на пръста си вързопа с крушите на стареца, кърпата бе ужасно закирлявена — и го хвърли в едни тръни.

Просторно място, зелено и в таз суша — най-хубавото място в целия край. Като ливадите му на Стублата... Той мина от другата страна на потока и спря в брезовите горички, за да го огледа по-добре. Равно място, закътано сред венец от шубраци и малки гори, краищата му леко си надигат към баирите. И отворено само на юг, по пътеката за реката, воденичарската пътека. Той слезе на пътеката, за да огледа ливадите още веднъж откъм тая страна. Добро място. Искаше да запомни всяка падинка и всяко косорче в тая малка зелена копаня. Слезе до реката, но не пое към воденицата. Завъртя през гората издалеч, мина над селото и излезе при гробището. Камъните от оня гроб, извън оградата, бяха разхвърлени, пръстта заравнена. Но вътре в оградата имаше нов гроб, и на него бе побит не просто отцепен камък, а камък мермерен, хубаво одялан, с голям и хубаво изрязан тюрбан отгоре му... Калуньо възседна кончето и веднага потегли за Стублата.

Малката го посрещна първа, стоеше зад портата, още щом залаяха кутраците, като че се бе слушвала за него.

— Чичо Калуньо, чичо Калуньо, какво е това? Червени папучки! Олеле, кви са убави, с дупчици по ръбовете и зелени пиё кюлчета отпред. Чудо папучки! За мене ли са, чичо Калуньо?!...

— Големки са й малко — каза Костанда. — Но децата бързо растат, ще ги напълни.

— Не са големи, не са големи! — разписка се малката и побегна из двора, да не й земат папучките.

— Ела, Ленке, ела да вадиш какво е това.

— Какво е това? Симит?

Но симитчето беше старо, съсухреио, трошливо, кой знае колко време се бе въргалило из джамлъците на Гърка. Момичето хапна веднъж, не й хареса и хвърли останалото на кутраците, които гледаха гладно към симита и го налапаха наведнъж, без да му придирят...

— Чичо Калуньо, ела да ти кажа едно нещо... — Малката го задърпа. — Земи тоя камък, чичо Калуньо, и го тури на оня камък. Да се качвам.

— Къде да се качваш?

— На кобилата. Ето така. Уха! Сега съм по-голяма от тебе, чичо Калуньо!

— Ела сега да ти кажа едно нещо на ушето... — Тя го прегърна и зашепна в ухото му, шепотът ѝ го гъделичкаше и жужеше като буболечка. — Чичо Калуньо, аз много те обичкам!... Ама много, много, много!... Колко от земята до небото! Толко много!

— Добре, добре, моето момиче. И аз те обичам...

Той я взе под мишниците, дигна я високо нагоре, тя се заливаше от смях и радост. Но веднага усети смътно безпокойство — ръката му, като я сваляше, неволно се плъзна по набъбналата гръд на момичето. „Та тя си е цяла момичка, една малка момичка, която не знае и не разбира това... — помисли той. — А иначе дете. И вече не пита за село. Дете. Бързо свиква с новото. За старото не пита. И по-добре, че не пита...“

И за Костанда имаше нещо. Едно шишенце ливанто. И едно мъничко кръгло огледалце. Малката после взе и двете, едно по едно.

Той ходи до Скрибения да подкове Арапина и да разбере каква е хавата. Народът се бе пръснал по работите си, но се долавяше някак, че е наежен, затаен, като да очаква нещо или се бои, че в тая тишина може ненадейно да тресне гръм. Като се върна, завари малката, че се бе качила на кобилата и я гонеше из двора в тежък, морен галоп.

— Чичо Калуньо, гледай, гледай! — викаше радостно и се смееше.

— Слазай веднага от кобилата! — скара ѝ се. — Що я гониш така?!

Беше ядосан. Свали я от кобилата и почна да откача седлото.

— Чичо Калуньо, що ми се караш? Ти нали ми каза да я гледам?

— Да я гледаш, а не да я яриш като коза! Ще умориш добичето така!

Момичето се дръпна настрана, стоеше обидено и нещастно, мълчеше и само подсмърчаше около него. Дожаля му и ядът му бързо мина. На кобилата нищо ѝ нямаше, още не беше навремила и не беше лошо да се пораздвижва сегиз-тогиз.

— Ще ти дам Дорчо, Ленке. Искаш ли?

— Не искам — промълви нацупено момичето. — Нищо не искам...

— Не ми се сърди, пиленце. Дорчо е много хубаво конче. Кротко. Само че трябва да обуеш едни гащи...

— Какви гащи? — Малката приближи.

— Такива, дето носят жените по нашия край. Да ти е удобно да възсядаш... Но не сега. Сега имам друга работа.

Зет му беше довел в сарая десетина човека от аргатите, бе ги настанил в една от широките одаи до портата. Слезе долу да ги види. Каза им да се поизмият, изперат и стегнат. Зет му го пита не трябва ли да ги пусне до село, да си донесат едно-друго. Не, не трябва. Засега трябва само да мязат на мирни работни аргати. Вилите стигат. Макар че работата може и да не опре до вили, и добре е да не опре. Зет му разбра и не пита нищо повече. Момчетата се защураха насам-натам из двора, наобиколиха извора. Не викаха и не шумяха, разговаряха тихо, но личеше една обща трескава възбуда във всичките им приготовления. Те не знаеха за какво трябва на чорбаджията и къде иска да ги води той. Знаеха само, че ще вършат пак работа, по-друга, но и по-голяма от досегашната.

Калуньо беше неспокоен: не знаеше как ще потръгне тая работа и какъв край ще земе нататък. Почваше едно, залавяше се за друго, прескачаше на трето — не знаеше кое по-напред. Струваше му се, че кара другите да се готвят, а сам не е готов. Махна ръка: да става каквото ще. Но разсъди. Не може да става каквото ще, а каквото аз ща. Но за това му трябаше да се посъветва с Янко и с близките си. А Янко се бавеше някъде. И се зае отново. Прегледа оръжията едно по едно, отдели негодните, а годните почисти и смаза; те не трябва сега, но скоро ще потрият... После изведе Арапа, не беше го разседлал. Стори му се, че в нещо си, дребно може би или случайно, кончето е изоглавно и не се поддава на ръката му. А трябва да разчита на него напълно, докрай, във всичко, да няма грешчица ни една. Възседна го и го пусна из ливадата, направи широка обиколка. И го върна обратно. Кончето беше послушно, сякаш разбра, че това е човекът, за когото ще работи и ще се старее, човекът, който му дава зоб, чеше го и го гали. Всичко е в ред.

Малката се завъртя около него. Тя все стоеше най-неочаквано някъде, дето той да не може да я види, а тя да го гледа, и все гледаше да му се мерка, следваше го отдалеч невидимо. И изведнъж му се

изпречва. Тогава той изведе дорестото, тури му едно старо седло и я повика.

— Тичай при леля си Костанда да ги обуе шалвари и ела!

Тя припна към къщи. Той скъси стремената, а когато тя се върна, обута в едни тантурести, големи, смешни гащи, донесени с вързопа от къщата на Левицата и правени не за нея — качи я на коня и нагоди стремената.

Ще се крепиш с краката като на пружина!...

— Знам.

— И ще се подигаш нагоре-надолу, наспоред хода на кончето!

— Знам, знам!

— Отде толкова знаеш мари? На пръстици ще стъпиш. И не бой се!

— Няма, добре... — Но беше пребледняла.

Кончето тръгна ходом, после се засили и зави по пътя за реката. „На ергелето отива“ — сети се той и бързо се метна на Арапа. Настигна я и тръгна редом с нея.

— Надигай се, не седи като чувал!

Малката беше пламнала.

— Ама знаеш колко е хубаво, чичо Калуньо!...

— Знам колко е хубаво. А ти не знаеш колко лесно се пада от хубавото. И ако ще падаш — гледай да паднеш на трева, а не на камък...

— Знам аз!

— Все знаеш... всичко знаеш! Много знаеш бре!

— Аз няма да падам!

— Я глей я ти нея! Всички падат. И аз падам по някой път... „Момчетата не са бинеджии и не са така мераклии на коне, както това гяволче...“ — мина му през ума. Връщаха се обратно.

— Чичо Калуньо, хайде по-бързо!

Не може. Тя искаше още да яхат, но той я спря. Стига. Друг път пак...

— Сега слез сама. И гледай да не си закачиш крака за стремето...

Малката скочи пъргаво от кончето, окото му хвана как опитно скочи, как потупа шията му и му подаде шекерче. Досуц като опитен ездач.

— Чичо Кале, обърни се сега настрана... Ама няма да гледаш, чу ли? — Той се обърна, но все пак погледна — тя си събуваше шалварите. Мерна му се голият крак със синьо петно от предишното падане. Не беше крак на дете. — Готово! Много хубаво беше, чичо Кале! Искам пак! Хайде пак!

— Нема такива работи. Вкарай конете в яхъра.

„Да, да... — мислеше той после. — Много се залисвам с това хлапе. И много уйдисвам на акъла му. Да, да.“ Беше го срам да признае пред себе си, но призна: с това залисване искаше да приспи тревогата, която зрееше вътре у него; да отложи и отдалечи неизвестността и горчивината на голямата работа, която му предстоеше. Всичко бе така объркано и неспокойно. Ще успее ли? А ако не успее?... Само прегледа вилите на църънци. Дръжките ясенови, както бе поръчал на зет си. Здрави дръжки, стегнати, не хлапаха. Е, и кво? А ръцете здрави ли са? А сърцата?... Изведнъж му се видя безсмислена и пуста цялата тая работа, която бе наумил. Ясенови дръжки... като че кой знае какво може да стане, ако не са ясенови...

Прибраха се Нано и Менчо, докараха още говеда — от Гърка. Дойде и Янко, донесе едно малко кученце, дългокрако и тънко като глист, с малка змийска глава. „От хрътовете на Ибраим бея — каза; — дал го по овчарите за тебе... Да ловиш зайци с него; като порасте, само ги лови...“

Вечеряха рано на двора, мълчаливо, всичките заедно. Малката му прошепна на ухото:

— Къде ще ходите, чичо Кале? И аз искам да дода с тебе.

— Не може, пиле. Не е за тебе. Ще седиш тука и нема да мърдаш никъде.

... Пешаците заминаха напред, конниците останаха още малко. Калуньо се качи в горницата и каза на Костанда да донесе ония работи от раклата. Сичките ли? Не, само образа... И ето, образът на Изрет-анѝ стоеше пред него в мъждивата светлина на фенера — напукан, олющен, опушен, с тия тъмни тъжни очи, живо вперени в него. Костанда го държеше с две ръце в скута си срещу него, вперена и тя в



него, и двата образа си приличаха с нещо. Той ги гледаше двата, ту единия, ту другия, никога не можеше да ги запомни добре и да ги види в себе си така явно, в живата им изменчивост, с всичките им дребни чертици — меркаха се само, изплъзваха се и се размиваха, той не можеше да ги задържи. Сега искаше да ги попие и двата в себе си, да ги всмуче дълбоко в себе си, за да земе сила и вяра от тях. Защото беше мъж, който отива на опасно премеждие, само един слаб мъж, крехък и чуплив, а те бяха жени, и имаше в тях двете нещо вечно, нещо жилаво и постоянно, на което един мъж може да се опре, когато отслабне, или се завали ударен. Той знаеше, че никога не може да обясни на Костанда това, точно това.

— Чуй — шепнеше тя, — бъди ти, нинга да не губиш тебе... Иска свет да оправи? Го остави, нека живее си...

— Не мога да го оставя, Костанда. Нали нема да бъда аз, ако го оставя? Как ще живея в него, ако го оставя? Такъв свет не е мой свет... и в такъв свет аз не съм аз. Разбираш?

— Свет голем, по-голем от тебе... Може мине през тебе, убие тебе...

— Може. То Божа работа. Ще видим.

Когато той се обърна да върви, тя мълчаливо го прекръсти и се поклони. Долу го чакаха, Менчо държеше коня му. Костанда стоеше горе на пруста и гледаше. Чу конски копита как затупаха глухо и се отдалечиха. Тя слезе долу да залости портата. До нея близо светеше прозорчето на стария майстор. Отнякъде се измули малката:

— Лельо, те къде отиват?

— Не знае, мило... не знае... не разбира.

Тя не знаеше и не разбираше. Искеше да го спре. Людските неразбории край нямат. А думата заседна като суха кора в гърлото й. Един живот е и не стига да превиеш живота на другите. Нека да прави това, което е правил. Нека да бъде мирно и тихо. Нека да бъде до нея, тя до него. И всеки божи ден да правят все едно, все същото, познатото, привичното, тихото, изпълнено с тихата, ласкава светлина на дните, с упоението и забравата на нощите. Сега започваше нещо, което тя не знаеше и не разбираше. Той отиваше и се връщаше. Като кон, вързан на кол да пасе. И кол беше тя. А ето, нещо бе станало сега с въжето, с кола или с коня... И тя се усети сама, за пръв път напълно сама, в тоя студен свет...

## V. ... НО СВЕТЪТ НЕ ИСКА ДА СЕ ОПРАВЯ

... На поляната, от двете страни на потока, запушиха огньовете — бяха започнали да въртят чеверметата вече. На тумби прииждаше народ, млади момичета и момчета, дечурлига, пременени в ново. Старите ще додат по-късно, по икиндия някъде, като се захлади и почнат гюрешите, музиките, хората, когато се събере целият панагир. Музиката се бе разположила на сянка под орехите, недалеч от чеверметата. Две зурни, два тъпана. Един дебел кръвен циганин с голяма къдрава глава, почнала да олисява, и един по-слаб от него, с дълги мустаци и чер като въглен — бяха зурнаджиите. Две млади момчета, синове техни може би, държаха тъпаните — по-малък и по-голям, двата криви и оплетени с върви; по кожата на тъпаните още имаше неоскубана вълна... По пладне запищяха свирките, залумкаха тъпаните. Започваше панагирът на Черяша...

Цял свет се събираше на тоя панагир, цели три дни траеше, всичко имаше на него, и на всекиго даваше по нещо. На младите — да се оглеждат, любят и земат. На децата — да се радват на пищялки и червени шекерни петлета. На старите — само да гледат и да си спомнят младото време. А на възрастните и темелни стопани, които въртяха къщи и имот — да направят по някой алъш-вериш. На всекиго се падаше по някаква радост, очаквана цяла дълга година. Панагирът беше годишен празник и годишен календар, по него се броеше времето: „На съм панагира“, „преду панагира“, или — „по панагира, ланския, по-ланския...“ Селата идваха на тоя панагир да се повидят, понаприкажат, да продадат и купят стока, да пазарят грозде от черяшовските лозя — защото само тук ставаше грозде, в рохките припеци на Черяша. От гроздето правеха лангюр — сладко вино без шпирт, налагаха туршии, вареха петмез, а понякога тайно — и ракия. Грозде — благодат...

Времето тихо и топло, още е лято, но лятната работа попревалила криво-ляво, идеше и ден човек да дигне глава, да се

огледа и отдъхне. Па после пак. Че иначе селската работа не свършва никога. Тоя ден е черяшовският панагир, стар като Черяша и ведър като поляните й. Идваха тук сергиджии от касабата, продаваха пръстенчета и обички, белила и дребни лъскави украшения за момите, къна за жените, рахат локум и петлета за децата, шурупи и шербети за старците; шарени гледки за всички. Всичко има на тоя панагир, и всякакво се случва, всичко може да продадеш и да купиш, което го има тук, или трябва за тук. Няма много, и много не трябва. Но е пъстро и весело, има тъпани и дандании, привечер гюреша, на орехите люлки, три дни хора. Има да ядеш, да пиеш, да гледаш и слушаш, да наситиш очи, ръце и гърло — ден, че два, че три. Да подигнеш очи от земята и да рахатясаш, да се видиш у ново и да станеш малко по-нов. Селски панагир. Сбор селски...

Говеждият пазар беше на долния край на падината, там, дето тя се стесняваше и завиваше малко встрани като рог. Равна поляна, оградена с брегове, бреговете обрасли долу с габър, огризан от козите, и с бели брезови горички нагоре. Там бяха седнали старият Аджия, пъдарят, един от църънците с вила в ръка и двете момчета. Момчетата бяха без пушки и само пъдарят държеше изправена нагоре тънката си гегалийка. Когато се появиха първите говеда на жежлевци, старецът стана и ги проводи навътре в поляната, в дъното на рога, скрит зад шубраците и невидим за панагира. „За да не калят тревата с лайна — каза той, — че по икиндия тук ще наченем порешите...“ Надойдоха още чарди, повечето от Жежла — и Аджията все ги отправяше навътре в рога. Понабраха се доста говеда, а пазар още нямаше, джамбазите още не бяха дошли. Работата по едно време увисна на косъм: стоката бе тук, стоеше готова, мучеше и преживяше, а купувачът се бавеше. Жежлевци почнаха да се оглеждат неспокойно, Аджията ги успокояваше. „Не бойте се — викаше им, — кога е било стока без пазар и пазар без стока! Панагир е това — тогава парата е луда и крастава, сърби я и не стои на едно място, все гледа да минава от ръка на ръка...“ Малко преди пладне наведнъж се изтърси на коне збуната на джамбазите, седем-осем човека и два пъти повече карани и слуги — народ охолен и салтанатлия, големски народ, който не подпитваше и не си губеше времето в обиколни приказки, а направо се

ловеше за рогата, опашките и зъбите, хвърляше цената си отсечено като зар и без всякакви пазарлъци.

— Защо бре не извадите стоката на видно място, ами сте я наврели в тия дракалаци?! — подвижна един от джамбазите.

— Така е нам властта заръчала, чорбаджи! — отвърна пъдарят.

Търговците не се маяха повече, те наскачаха от конете и веднага се налепиха за добитъка. Пазарлъците тръгнаха бързо, оживено и весело, с викове и друсане на ръцете. Селяните, които бяха вече продали, изненадани от бързината, още се навъртаха около добитъците си. Па току се загърбваха някъде нзстрана да преброят още веднъж грошовците, броени вече. Те се изчакваха да свършат всички, та и заедно всички да се прошетат из панагира, или да поемат към селата. Панагирът за такива беше дотук, от тук на там — за младите. Вече се бяха понабрали една-две такива тайфици, чакаха само одного — Мървака. Който бе докарал два вола и крава с теле, беше продал воловете и кравата, оставаше само телето, но търговците не го искаха — слабо било. Момчетата се изправиха заедно с пъдаря и църънеца с вилата и застанаха пред жежлевци.

— Тряба да почекате малко! — каза Нано.

— Оти да чекаме, кво има? — обърна се Мървака.

— Кятипина да доде... писаря...

— Че кво ще дири тука вашия писар? Я се разкарайте!

Мървака посегна да махне момчето от пътя си, Нано го хвана за ръката. Задърпаха се. Хвърли се и Менчо да лови Мървака. Дигна се врева, натрупа се народ да гледа сеир. „Чакайте бе, момчета, не ставайте резил, кво има, кво е станало... ше се избиете бре!...“

Екна изстрел. Мървака се отскубна от наваницата, побегна към улея на падината, който водеше за реката, момчетата се пуснаха подпре му. Чу се нов гръм, от пищов. Менчо се препъна и падна, но стана отново — Мървака бе хвърлил тоягата си назад, та тя го удари и се заплете в краката му. В пазара настана смут.

— Никой да не мърда оттук! — извика Нано, след което пазаргатите се размърдаха още повече и по-неспокойно.

В китката брезова горичка над пазара седеше потулен Калуньо и гледаше какво става долу. Когато Мървака побегна, а другите почнаха

да се озъртат накъде да бягат — той стана. Хвана кончето и полека тръгна надолу из драките.

— Какво има, ефендилер — обърна се той към търговците, — каква е таз дандания и защо са така наежени всички? — Не му отговориха, навярно го мислеха за очаквания писар. — Спокойно, ефендилер, гледайте си алъш-вериша...

Но никой не беше спокоен.

— Само да приберем данъка ресим — добави Калуньо. — Я! Той погледна към Нано. Момчето сне ямурлука си и го разстла на земята.

— Трупайте тука всичко!

Гледаха го втрещени, никой не помръдваше от мястото си.

— На вас думам! — викна Калуньо сурово и скръцна със зъби. Приблжиха се плахо двамата селяни и с треперещи ръце изсипаха кърпите си. По тях приближи още един, като се озърташе. Другите стояха и пристъпваха от крак на крак.

— Айде, не се помайвайте!

До Калуньо застана един от джамбазите.

— За какъв ресим е думата, господине? — попита тихо.

— Щом се продава стока — трябва и данък. Мигар ви е за пръв път?

— Но тая стока няма тапии...

— А, тъй ли било? Я чакайте. Крадена демек, а? Че как ще я продавате?

Търговецът не намери какво да отговори и смутено замълча.

— Янко!... Къде е Янко? — И Янко изскочи, по него и двама с вили. — Наглеждайте добитъка, никой да не припарва до него! А вие, агалар — Калуньо се обърна към селяните, — алъш-веришът не е редовен. Докато оправим работата и се разберем — дайте парите тука!

На ямурлука се изсипаха още няколко кърпи. Народът се разшава, забъбри тихо, зашумя, някои се провлякоха по пътеката, други поглеждаха нататък, но още не знаеха какво да правят. Повечето бяха жежлевци.

— Къде?... — Калуньо изтегли мартината от седлото. — Спрете ги!

Спира ли се народ? Жежлевци, които се промъкваха крадешком по пътеката към реката, уж един по един — сега изведнъж се юрнаха на збуна.

— Дръжте!... Вардете!...

На пътеката се препречиха неколцина църънци с вилите.

— Удрете на месо!...

Сботурясаха се там, объркаха се, размешаха се, развъртяха се вили и тояги, захвърчаха юоляфи и гъжви; един-двама паднаха, в тях се спънаха и попадаха други, дигна се олелия, някой пищеше като заклан. Жежлевската збуна се измъкна от теснината на пътеката и потъна в дола на реката. Калуньо се сбързи и погледна надолу. Жежлевци бяха прецапали реката и вече се възземаха, драскаха из баира нагоре — леки като сърни.

— Изтървахме ги, Калунъаа...

— Нема къде да бегат, и далече нема да избегат...

Търговците връзваха добитъка за рогата и се готвеха вече да — се махат от това неспокойно и опасно място.

— Не пипайте добитъка, ефендилер!

Гледаха го, спогледаха се:

— Като как ще бъде таз работа, господине? Отнесоха ни сермията, сега и стоката ли не можем да вземем?

— Стоката нема тапии и не е ваша. А сермията ще върнем. Янко!...

— Янко беше прибрал ямурлука заедно с грошовете, насипал ги в торбичка.

— Върни парите на хората!

До Калуньо приближи най-старият от търговците, видимо най-тежкия, добре облечен човек, от черната му жилетка висеше двоен златен ланец.

— Не ви познаваме, ваша милост — рече той, — кой сте и що сте. Но това, което правите тук, не е ни пътно, ни редно. И ние, да прощавате, смятаме още утре да ви обадим на каймакамина.

— Може да обадите, джамбаз ефенди. Обадете. Но вие нема да му обадите, че сте дошли да купувате крадена стока. Това ще му обадя аз...

Търговецът преглътна и замълча. Калуньо продължи:

— Може да ви оставя сами да си гоните сермията. Не съм длъжен да ви я връщам аз. Но казвам: стойте тука и ще ви я донеса аз. До довечера. Обещавам.

Търговците се спогледаха:

— Нека да остане и добитъка тогава...

— Добитъкът не може да остане, защото не зная дали ония айдуци нема да се върнат да си го земат. Тогава ще останете с пръст в устата.

Търговците премълчаха и това.

Янко забра добитъка и го подкара напреко през баира, по права посока за Стублата. Стояха и гледаха подире му доскорошните негови стопани. Гледаха и търговците, които щяха да му стават стопани — салтанатът им беше съвсем помръкнал и спарушен.

— Ние къде да чакаме? — попита един, също с такъв спарушен глас.

— Тука. Докато се върна. А вие, чорбаджилар — обърна се той към селяните, — одма да си обирате крушите и да се пилеете. Докато не съм ви подбрал с някоя некастрена!...

Гузно подвиха опашки и се изнизаха накъде панагира и се стопиха в навалиците му. Калуньо гледаше подире им:

— Говеда ниедни... Че па ищат и да им се плати отгоре на всичко! Море намерили сте ме у мек сефер, а то аз хубаво щех да ви платя...

Не беше доволен. Не стана, както трябаше. Ония с вилите не си свършиха работата. А и стоката не беше чак толкоз много. А сега случката ще се разчуе и няма да докарат нищо... Калуньо се обърна към възрастния джамбазин:

— За сермията гайле да нямате. Ей ония сенки там... излегнете се на сенките, пийте си ичкията. И чакайте!

— Не ни е до сенки сега, господине — отвърна човекът. — Ни до ичкии. Гечинмекът ни стои, път ни чака. Дайте баре онова, от ямурлука дето.

Калуньо изсипа торбичката в капелата на джамбазина, грошовете му се видяха сега по-малко от преди. Но за грошовете той не мислеше. Мислеше за жежловци, айдушкия им инат и как да го превие. Ах, онова копице, Мървака... само да ми падне на ръка, аз да го побарам веднъж...

Той прати зет си да купи чеверме, да хапнат. А пъдаря прати да търси имама.

— Кажи му, че го моля да ми направи чест. За две думи само.

— Само имамаът. Дали ще се съгласи? Тряба леко и без много притискане.

Донесоха чевермето, цял овен, заедно с кола му, туриха го на дебел пласт шума, която нашмулиха от орехите. Разкъсаха го, разположиха се наоколо. Дойде и пъдарят. Имама го няма, каза той, но за борбите ще доде... На момчетата Калуньо даде пари и ги пусна да се разшетат из панагира. Каза им да се държат един въз друг и да се не делят. А вечерта да се прибират в Църън. Момчетата скокнаха и скоро потънаха из панагирските навалици. Калуньо и зет му и неколцина от църънците с вилите останаха на сянката да подремнат малко.

... Събуди се, облян в пот — сянката се бе преместила и легеше опечен на слънцето. Зет му бе станал и поеше конете на потока. Седна да свие цигаро, хвърли поглед към говеждото пазаризце, но там сега нямаше никой. И търговците си бяха отишли. Рано беше, музиката не свиреше. Навалиците се бяха поразбили, панагирът притихнал, обаждаха се тук-там само детски пищялки. Той стана и мина през панагира. На единия край имаше група момчета, разсъблечени до пояс, с тесни кожени гащи до колене. Имамаът стоеше сред тях и нещо им говореше. Бяха пехливаните. Калуньо ги огледа — имаше и някои добри. Край тях се навъртаха Менчо и Нано. Дали не се канят и те?... Па нека, нека опитат... Той взе имама настрана. Седнаха и поприказваха малко. След това замина със зет си за Жежла. Не беше зет му човек за тая работа. За тая работа трябва човек гъвкав, усталия и ченелия, да зине и главата да ти замае с приказки, акъла да ти земе. А той — темерутин. Езикът му спънат с букаи. Другите ще кажат сто, той ще каже една, и то ако си я изтеглиш с кука. Па и друго: църънци и жежлевци се караха за една гора, не можеха да си я поделят, мразеха се, а него го знаеха, че е от Църън. Враждата минаваше от прадеди на прауници и не затихваше никога. Всяка година по един или по двама, от едната и другата страна, отиваха зян за тая гора. Сечеха се като тикви... Не, не беше зет му за тая работа. За тая работа — друг. Гърка може би. Гърка бе отворил сергия на панагира. Калуньо го взе настрана и му прошепна няколко думи. Гърка кимна съгласен. После мина през лозята, Аджията седеше на чардака.

— Сабайле те искам на воденицата! — каза му.



— А лозята?

— Остави тия лозя, вълци ги яли твоите лозя.

— Те, вълците, и без това не ги ядат...

Двамата със зет си минаха край воденицата, завиха нагоре по пътеката, вдълбана като улей от магарешки копита и пепелясала от жегата.

Ще изберем двама-трима почтени старци с бели бради, най-темелни и честни хора, от тях ще почнем. Ако имаш приятели — още по-добре...

Къде приятели у зет му, у тоя темерутин... Честни и почтени. На размирицата се изрина цялата Жежла, с децата и старците. Селото се напълни с яма. А сега от инат и на панагира няма да слезе. Така е. Кой открадне от комшията си гердан — нощем го носи... И ето ги пак къщите, наредени като подкова, сиви каменни, сиви дървени, сиви тикли и зелени ръженици, поникнали от ръженичавите покриви. По в трапа, сред подковата — джамийката с късо дървено минаре, щръкнало като чибуче. Ходжа си нямаха. Урука идваше по някой път, от Рамазан на Курбан, да отслужи...

Минаха из няколко къщи, приказваха с неколцина. Приказваше Калуньо, зет му стоеше настрана и държеше конете, сигур само за това го и биваше. Слушаха го, навели глави, климаха с главите и не казваха нищо. Ни да, ни не. Спря пред една група старци, седнали на земята и подпрени на дуvara, с тояжките между коленете — на бавен старешки моабет. Калуньо стъпи на колене пред тях, направи теманета, даде тютюнец на ония, които имаха загаснали чибучета — да ги натъпчат. Старците млъкнаха и го загледаха любопитно: такъв каяфетлия човек, пък прави теманета на дриплювци.

— Слушайте, ей, вие — каза им, — вие, такива-онакива, стари хора, мъдри хора, хора видели и патили... Бива ли? Може ли? Разсипахте цяло едно каурско село, ометохте го, със земята го сравнихте, рало да мине през селото... Ислямът има шест заповеди, шестата е мерхамет. Милосърдие. Върнете нещо на селото, дайте на сираците му, ако ги има — нали и те са живи души?... Бива ли така, може ли така? Ами ако утре с вас стане така? Помислете!...

Старците, навели глави, мислеха.

— Квото рече селото... — прекосила се обади един.

— Селото сте вие!

Ни дума повече. Мълчат като пукали. Забили очи в земята, чоплят с тояжките, онемели като тояжките. Той усещаше как играе в корема му някаква жила, играе и се обтяга докрай, ще се скъса. И стана.

— Помислете хубаво. Пак ще да дода. Утре, другиден, да ви чуя...

По-скоро да се маха оттук, че не може да ги трае. Боеше се да не изтегли железото и да ги почне наред по белите глави, без да гледа. Разбра, ясно му беше, че нищо няма да излезе от тая работа. Но ще опита още веднъж. Ще опита. Ще види. Па после, квото каже железото. Не селото...

... Гюрешите бяха в силата си, когато Калуньо слезе на панагира. Зурните пицяха непрекъснато, с пиян, пронизителен гъши крясък. От зурнаджиите ручеше пот. Народът се бе струпал на колело — и то все се стесняваше. Задните напиреха да гледат и се бутаха напред, предните се теглеха назад, за да се завардят от пръта на един старец, който ходеше вътре, въртеше пръта и викаше: „Не гледам!“ Наистина не гледаше, махаше оня прът и удряше къде кого закачи. Вътре в колелото се търкаляха на тревата, счепкани здраво, пехливаните. Отсреща на нисък миндерлък седяха имамът, Гърка и двама старци — те трябаше да решат кой е байтът за днес. Гюрешите продължаваха до третия ден и на третия щяха да посочат главния баш, най-баша, победителя на всички пехливани. Калуньо разрина навалицата и се наведе над Гърка:

— Е? Утре сабайле. Всички женени...

Имамът не откъсваше поглед от борците, беше се навел и гледаше стръвно, цял вдаден в борбата.

... Калуньо намери момчетата си, подбра ги и тримата поеха за Църън. Сестра му го заяде още от вратата:

— Я сакам да си ми върнеш детето. Калушко! Зел си ми човека, сега и детето ми зимаш. Детето си сакам я!

— Детето!... — озъби се презрително под мустак мъжът й, темерутинът.

— Я си го сакам при мене да си бъде. Детето си ми е едно, сакам си го, че то забрави къщата ми бия. Нема да кукувам се сама...

— Бая дѐте е, ще го женим вече — засмя се Калуньо.

— Не е лъжка. Я и мома съм му огледала веке. Ние веке не сме млади, както що сме били, Калушко. Почнахме веке да не можем. Отмена ми треба.

— Нека момчето походи, како, нека се поотърка у свет малко. Па има време. Ще се върне и при тебе. А сега дай да видим какво ще ни гощаваш.

... За премеждието, което стана на другия ден в Жежла, после се разправяха какви ли не приказки и измислици. А работата беше така:

Джамията беше препълнена с народ, когато Калуньо влезе вътре. Влезе без оръжие, искаше да се помоли и той като хората. И му се струваше, че тоя път Аллах непременно ще го чуе. Имаше голяма нужда от Аллах. Той остана до края на службата, бе коленичил на нечия протъркана овча кожа и гледаше гърбовете на жежлевци. Позна широкия гръб на Мървака, темето, от което косите висяха на рошави фъндъци. Тия, които оцеляха, после разправяха всякакви ужасии. Но един-двама казаха как точно е било. Те не бяха успели овреме да избягат през високото прозорче с дървени решетки, счупени от първите — ами се намазали с кръв и легнали между посечените. Когато всичко било свършено, а джамията още незапалена — тогава избягали през прозорчето... Други пък казваха, че цялата вина е на църънци, заради старата им вражда с Жежла. И че Калуньо щял да запази селото от огън. И у всичко имаше по малко истина, но някои истини се губеха... Калуньо, като свършила службата, взел под мишка имама, нещо му казал, извел го навън и пратил го да си върви. Тогава затворил вратата и бил казал на народа да донесе всичко, донесено от каурското село. С добром да го донесе. А двама старци уж се били изтърпанили пред него и му казали, че ако той донесе мляко от майка си, тогава и те ще донесат онова; и че плячката от война се не връща нивга... „А, тъй ли било?“ — питал Калуньо народа. „Тъй.“ „Чухте ли бре?“ „Чухме...“ „И вие ли ще кажете така?...“ Па те, оно, ний кво да

кажеме, и ний така... Тогава Калуньо уж се обърнал към своите хора и им рекъл да теглят ножовете и вилите... Други разправяха, че не е рекъл нищо, ами църънци направо се набутали вътре и почнали с вилите наред. А с ножове работили момчетата. С тях бил и оня старец от Черяша, Аджията... Но кои били намушени, кои посечени — не могло да се познае, защото после всичко изгоряло, кокалите така си останали там, мястото после буренясало и почнали да му викат *торта*. Заградили го и не пускали добитък да го газе това място... Още като почнала сечта, между първите избягал Мървака. На пепел станало и селото после. От жените и децата не закачали никого, също и от неженените. Само им казали да изнесат гъоновете и покъщнините навън. И дали огън на къщите. Духал вятър, тук винаги духа вятър, че е високо и открито, и огънят зализал двата края на подковата. Оцелели само две къщи. А една жена, като видяла, че къщата ѝ гори — сама се хвърлила в огъня. Други две видели от нея — и те... А кехаята на Калуньоаа карал магаретата. Едни разправяха, че били от сто магарета нагоре, други слизаха до четиресет, трети казваха трезво: десетина. Каракачанинът ги натоварил с гъоновете. Отбирал повече пендари, пафти и други такива, дето имало. Църънци карали добитъка. А жените и децата, сбрани накуп в падината, гледали как гори селото, скубели си косите и ревели на глас. Проклинали Калуньо и църънците: хаир да не видят на тоя и оня свет и в земята да се не стопят... Селото горяло два дни и две нощи и от зарята му цялата околност се гледала като денем. После жените и децата се прибрали. Тук-там някой дувар не бил паднал, до някое къоше между два дуvara наредили пръти като колиби. Там се свирали. За завивка пак се намирало нещо. За ядене — нищо. А идело зиме...

... Калуньо се прибра на Стублата с църънци. Менчо той остави на майка му, да я успокои малко. Но му заръча да не се бави много, след два-три дни да хваща и той мекия за Стублата...

Страшната вест за Жежла се разнесе по целия край. Панагирът секна изведнъж. Тъпаните и зурните млъкнаха, огньовете угаснаха, спряха гюрешите, замряха песни и веселби. Поляните опустяха и по

тях се търкаляха разпилени разни панагирски боклуци. Опустя без време и чардакът в лозята. Кръвта на пъдаря, Аджията, се бе подпалила на стар замай като старо бунище. Хвана го мерак стареца, заряза чардака и замина за Стублата и той. Дърт беше старецът, минал му беше вече байрамът и трябаше да дири вече място къде да умира, а не да се реди до младите. Но дъртият се примоли, аман-заман... и Калуньо помисли, че ако не го прибере — сигурно ще го пречукат някъде. Взе го. Защото вече бе плъзнала дума за Мървака. Меркал се тук-там из околността с двама-трима чапкъни като него. Обикалял. Нека обикаля. Къде и да ходи, рече си Калуньо, пътищата му ще се съберат при мене. Нека си обикаля той. И не бързаше да го гони. Църънци по цели дни се излежаваха на двора, ядяха и пиеха. Костанда едва смогваше да им принася. И по цели дни малката се занимаваше с коня си.

— Чичо Кале, виж кви хубави гащи си имам, нали са хубави?

Костанда ѝ бе ушила гащи за езда — вместо ония, старите, дънестите, чуждите тантурести шалвари. Тия бяха с тесни крачоли, разперени долу, при глезените, и точно по мера. Малката се въртеше пред него, оглеждаше гащите и не можеше да им се нагледа, нарадва. Задничето ѝ окръглено, изпъкнало. И той я плесна. Но веднага усети, че плесна жена, а не дете. Детето се смееше, а той се смути.

— Нали са хубави, а, чичо Кале? Нали са много хубави?

— Хубави са. Но не са за тебе, пиле. Ти не си нашенско...

— Кво като не съм. Голяма работа. Мен си ми харесват. Виж кви са шаренки.

Момичето обикаляше около него, подскачаше, тупаше се по гладките, набъбнали бедра, гледаше го и се смееше със звънък сребърен гласец. Калуньо забеляза, че някои от младите църънци се заглеждат в момичето — стана му неприятно. Само да посмее някой да го закачи...

— Изведи сега Дорчо да видя какво можеш.

— Уха! — Момичето рипна към яхъра.

— Я ти... я ела сам! — каза той на едното от двамата църънци, които зяпаха подир момичето. — Сладкото кладенче в Църън знаеш?

— Как да не го знам, чорбаджи, знам го!

— Ага го знаеш... Ей това бъкле — да ми го напълниш с вода от него.

— Ма как... да ида чак там? Сега ли, чорбаджи? И пеш?

— Пеш. И сега, сега!

Младият човек праметна бъклето през рамо и тръгна. Обърна се и погледна назад, да види дали не му се смеят — беше изненадан от тая необикновена заповед на своя чорбаджия. Чак до Църън и обратно пеш!... Ехе, отиде половин ден. И то за едно бъклето вода, която може да се налее от извора на две крачки... А другарят му сви нанякъде и се запиля — да не намерят и нему някаква работа...

Ленка изведе кончето.

— Само не мога да му се качвам сама, чичо Кале!

— Нали поставихме камъни?

— Ма те се клатят... Чичо Кале, хвани ме сега и ме дигни.

— Охо, ти си станала тежка, дангалачка такава!

— Па ти, я виж какъв си голем и силен, чичо Кале! Като перце ме меткаш. Хайде, метни ме. Ей така ме хвани, чичо Кале, ей тука, през кръста...

Чичо Кале... Тя го гледаше и се смееше. Чичо Кале... Той я гледаше и като че я виждаше за пръв път. Гледаше я, смаян и поразен, като че тя наистина бе порасла изведнъж, а той не бе съгледал това. Дявол дете, което не знае, че вече не е дете. Или се прави, че не знае? Той я хвана през кръста и над коленете отдолу, тя се извъртя и го прегърна, зарита с крака и се залюля от смях:

— Гъделичкаш ме така, чичо Кале! Охо!

— Карай сега, па после ще ти кажа едно нещо.

— Какво нещо ще ми кажеш, чичо Кале? Искam още сега да ми кажеш!

— Хайде, друм! Бягай!

— Леле, чичо Кале! Знаеш кво? Хайде да се надбързваме с твоя Арап!

Той я гледаше и нещо в него тихо ликуваше. Така просто и гордо седеше на кончето това хлапе, с това златисто сияещо лице. Така го гледаше с тия бистри очи... И кончето бие на златисто, по косъма му играят и бляскат къси светкавици. Той се предаде:

— Добре де, ще видим... — Не знаеше защо го прави това. Ръцете му трепереха и не го слушаха. Хващаха каишите и ги изпускаха, кечето се смъкваше и никак не можеше да го подравни. Също и седлото.

— Ти карай напред, напред, аз подире...

Бялата кърпа. Бялата ризка. В която остро и пъргаво напираше женското у това хлапе... Бялата кърпа и бялата ризка се носят и люлеят плавно напред, падат и се дигат с лекота. Червените гащи, обхванали уверено жълтия гръб на кончето. Пускай сега!... Тя само се наведе, стрелна се напред изведнъж, той гледаше как трепкат и пърпорят от вятъра краищата на кърпата ѝ, снишено до гривата, как се издува ризката, напълнена с вятър. И не се люшкеше, както преди, летеше равно и право. Бялата кърпа се вейна като крило и падна там някъде. „Още, още!...“ Той я настигна, изравни се с нея, гледаше лицето ѝ, заострено изведнъж и сериозно, устата стисната стръвно, стръвно запалените очи, устремени напред... златната коса, която играеше на вятъра, разбъркана и развяна като байраче. „Още, още!... Още, чичо Кале: не спирай!... Надбързих те, видя ли?“

— Олеле, колко е хубаво! Видях тука една полянка, чичо Кале, ела да ти я покажа... Нали беше много хубаво, чичо Кале, нали? Ела, ето тук!

Като звънче пееше гласът ѝ. Тя скочи пъргаво, откачи юздата веднага и пусна кончето да пасе. Стоеше пред него и очите ѝ се смееха.

— Чичо Кале, мож ли ме стигна сега?!... Стигни ме деее! — И побегна.

— Нема да те гоня. И стига си бесняла, ела тук.

— Ууу, какъв си стар... като дедо... стар дедо. Дедо Калуньо!...

— Дедо съм я.

Смехът ѝ кълтеше в гърдите му. Тя скокна да избяга, но не успя и запърха уплашено в ръцете му.

— Пусни ме, а така и баба знае!...

— Нема да те пусна. Седни и мирясай най-после.

— Ох, уморих се... Виж как ми лупа сърцето, чичо Кале! Пипни тука да видиш как лупа... — Тя улови ръката му с две ръце и я постави на сърцето си. — Видя ли?... Ще се откъсне. Ей, ама аз имам две сърца, чичо Кале! И тука лупа, от тая страна... Пипни и тука, чичо Кале, да видиш!...

Той полека издърпа ръката си.

— Лелей, ква ти е голяма ръката, чичо Кале! Колко моите две, виж!... — Беше прилегнал на една страна, тя седеше срещу него на

тревата и си играеше с ръката му, тупаше с нея по коляното си. — И тежка като... като... като лопата!

— Седи и мирувай, пиленце. Треба да се връщаме вече.

— Ама кво да правя бе, чичо Кале, като не ми се мирува!?

— На колко си години ти, Ленке?

— Не знам. Що? А ти?

— На сто.

— Пък аз на деведесе и девет. Лелей, какъв си смешен, чичо Кале!

Тя се търкаляше по тревата и се смееше, смехът ѝ звънеше тъничко и крехко, нежно и сладостно — като грех звънеше.

— Боже, какъв е смешен тоя чичо Кале! На сто, вика... Дедо, дедо. Пък аз баба! Баба Ленка!... — Тя се изправи изведнъж, дъвчеше шумка и заешките ѝ зъбчета бяха позеленели. — Кажи ми го онова нещо сега!

— Кое нещо?

— Нали щеше да ми казваш едно нещо, забрави ли? Хайде, кажи ми го!

— Ми това, на колко си години... и не е ли време да ходиш на школя.

— Ма аз съм ходила бе, чичо Кале! Аз знам да чета. Глей: аз, буки, веци, глаголи, зело, ест... Видя ли?

— Но треба пак сигур... то не стига... треба още.

— А ти ще додеш ли с мене? Ако ти додеш с мене...

Ще дода. Но къде? Тя знае ли какво е там? Тя нищо не знае. И по-добре. Сърцето му се сви:

— Слушай, моето момиче. Имаш ли си баща, майка?

— Имам си. И дедо, и баба си имам.

— Добре де, не искаш ли да ги видиш?

— Искам... — каза момичето глухо и се извърна настрана.

Той хвана малката златна главица, надигна се и с опакото на дланта полекичка изтри сълзата, която внезапно се бе търкулнала.

— Хайде стига, гургуличке... Скоро ще ходим на твоето село...

Къде ще ходи, къде? Защо я лъже!... Тя се примъкна до него седешком, наведе се и го прегърна.

— Ще ми бъде мъчно за тебе бе, чичо Кале...

— Е, ти си още дете. Ще ти мине и бързо ще забравиш.



— А ти ще забравиш ли? На тебе нема ли да ти бъде мъчно, чичо Кале?

— Ще ми бъде.

— Ууу, как миришеш на кон!

— А ти... ти миришеш на кобила.

— Ами, на кобила... — Тя се смееше звънко. — Аз мириша на ливанто. На, помириши да видиш! Я чакай, чакай, да ти кажа аз на тебе! — Тя ненадейно се хвърли и възседна гърдите му: — Дур, дур, кончо!... — Друсаше се на гърдите му и се смееше. Дете. Кое то прилича на жена, но не е. Жена, която прилича на дете, но не е. Женска кожа, обвила дете. Жена-дете, която прилича на грех. Грех като отрова, изгаряща и сладка.

— Не си играй, гургуличке, защото...

— Защото какво? Кажи де! — Беше го прегърнала и се смееше.

— Защото... пусни ме, ще ме задушиш...

— Нема пък! Щото и защото! У, какъв си бодлив... да се обръснеш!...

— Добре, ще се обръсна. А сега ме пусни.

— Нема пък! Ха де! Нема! Да видим кво ще правиш!...

Грехът идва като придошла река... грохоти и бучи, надига се, набухва, мътна и страшна; той се напънга да я мине, а тя го влече... Да откъсне ли това зелено стръкче? Той гали стръкчето с груби, ужасно големи и груби, грапави длани — и трепери да не го одраска и нарани. Спрял дъх, не смее да диша.

— Знаеш кво, чичо Кале? Хайде да се борим! Сега ще те надборя!...

Боже мой, да откъсне ли зеленото стръкче, едва напъпило, още неразцъфтяло, още съвсем зелено, още толкова прозрачно и нежно — толкова невинно и чисто — само да го пипнеш, и ще помръкне??!... Да наведе ли зеленото стръкче?... Стръкчето се бе впило в него, топло и туптящо под тънките прости дрешки, така невинно-греховно, така наивно, така по детски незнаещо греховност, неузряло да знае грех? Грехът прииждаше, бучеше в ушите...

... Не може да премине реката. Реката мъкне тежки водни валма, талази един подир друг, и го залива. Водите се усукват около него и

спират дъха му, ще го задавят. Ей, ей, ей, чичо Кале!...

Някъде протътна гръм. Плисна огън, болезнено и остро. В небето — или в него...

... Той я взе на ръце и рязко я постави настрана. Рязко стана. Погледът замътен, светът се върти и бавно се прояснява, бавно спира и застава на мястото си. Лошата вода бе отминала, вече отминаваше, отшумяваше, той се бе измъкнал на другия бряг — мокър и зъзнец, изнурен. Тя стоеше до него, беше се хванала за ръката му и го гледаше уплашено:

— Какво има, чичо Кале? Какво ти стана? Защо си такъв?

— Нищо, нищо. Заболя ме глава, пиленце. Хайде да си ходим!

— Толкова хубаво беше... Айде пак, чичо Кале, да си поиграем така още.

— Друг път, гургуличе мое златно... Сега ме боли глава. Други път... Па и дъжд иде, виж какъв облак се е задал, ще ни затече. Да си ходим!

Наистина го болеше глава и наистина идеше дъжд. Първите едри капки притупаха в шумата, изрядко и тежко. После се сгъстиха и зашумоляха. Облакът избоботи глухо и продължително. Грозната вода бе отминала. Опази го Аллах, слава на Аллаха... А снагата разнебитена... Прибраха се мълчаливо. Малката се бе залепила за него, държеше се за ръката му и шепнеше:

— Тоя чичо Кале... тоя чичо Кале...

Дъждът ги настигна, усили се, разлигави пътя съвсем И докато стигнат до портата, станаха вир-вода.

Малката остана долу, в мутвака, да се суши, а той подвижна на Костанда да му донесе малко ракия и се качи в горницата. Студено му беше, оджакът студен. Запали го. Костанда се забави, той почака и слезе долу. Все така го болеше главата.

— Девоичето има огън, го втриса, гори цяло... — каза Костанда.

Той надникна в другата одая. Момичето лежеше завито, лицето зачервено.

— Ела, ела, чичо Кале. Студено ми е. Болничка съм малко, чичо Кале. — Тя хвана ръката му и я притисна до пламналата си бука. Гореше.

Той отметна завивката — момичето беше голо. Сви се зиморничаво и закри с ръце настръхналите си гърдички:

— Срам ме е, не ме гледай, чичо Кале.

— Ти си мое дете... мое момиче... — Той бързо я зави отново.  
— До довечера искам да оздравееш, чу ли?

— Добре, чичо Кале, ще оздравея. Охо, до довечера аз ще оздравея!

— Свари й чай — каза на Костанда. — Разтрий я с газье и като се изпоти — преоблечи я. А сега наточи малко ракия и донес горе...

Оджакът се разгаряше, ставаше топло. Напъха още дърва в огъня и седна пред него, припече се загледан в пламъците. Беше мокър, тръпки го лазеха Костанда влезе тихо, не я чу, подаде му бъкличката. Пое няколко пълни глътки.

— Ела, Костанда... — Пак пи и я потегли към миндера.

— Какво... Не, рано... Не, чака, врата отворена... влезе някой...

Бутна я на миндера и я взе, свирепе и бързо. Главата болеше все така, тежеше като куршум.

Костанда слезе долу при Малката. Миришеше на лук и прокиснато мляко. Пи пак, дълго и жадно, беше жаден. Опази го Аллах, опази го от грех... Тежък, смъртен грех — да счупиш фидана, напъпила да цъфне, още нецъфнала. Ще го опази ли Аллах?... Ракията се влива само в главата, главата тежи непоносимо. Свиня. Да изядеш цвят, преди да се е отворил. Да стъпчеш кълн, преди да се е разлистил. Да осланиш стъбълце крехко. Свиня. То агънце, нищо не знае. То само блее: чичо, чичо... Малко, играе му се. Дете, срама нема, срама не знае, прави каквото си иска, на игра му всичкото. А ти? Да всакатиш дете, да го разсипеш. Не смей, свиньо!... Но тя си е една малка жена — не е ли? Само че мъничка още. Неузряла още...

Беше прилегнал на миндера, бъкличката до него, слушаше дъжда, който плющеше въвн равно и не спираше. Първият дъжд след дългата суша. Дано помогне на пролетниците барем... Заспа изведнъж. Но денят продължаваше и в съня... Цялата му гора около сарая изсечена, изстребена, открило се на мястото й голо поле. А в полето изкопани множество тесни и дълги трапчета, като гробове... Събуди се потресен и вече не може да заспи до сутринта. И минаваха пред погледа му последните дни...

... Ето го, задава се Злото, тъмно и зловещо, настръхнало, с бодли. Иде, иде насам. Да му легне ли, да се престори на умрял, за да го омилостиви? Или да се изправи и да го пресрещне със Зло, по-голямо от него? Той не иска ни онова Зло, което иде, ни Злото, което се надига у него. Той иска да е тихо и в тишината да се чува само шумоленето на гората и гласовете на горските птици. Нищо друго. Но онова Зло неумолимо иде насам... Какво да го прави? Не, той нема да му легне, нема да му стъпи на колене, нема да го омилостивява. На Злото — по-голямо Зло! На Силата — по-голяма Сила, за да ѝ извие врата. На бодливата круша — още по-бодлив прът!... Така, така. Добре. А нема ли опасност по-силното, наказващото Зло, след като смачка Злото — да заеме неговото място и да стане постоянно Зло? А после да оправдае своето постоянство с това, че Зло има още, че винаги е имало и винаги ще има — значи и противозло трябва да има винаги? Оправдание дебелашко и тъпо — просто защото противозлото иска да скрие, че му се усладило да бъде противозло...

Какво да се прави? Къде е истината? Калуньо не знаеше. Калуньо не можеше да реши. Калуньо, който никога не бе се колебал така — сега се колебаеше и не знаеше какво да прави. Това го мъчеше много, то съсипваше дните и нощите му. Той забеляза: винаги след игрите с Малката, в които се опитваше да забрави нещо, а не можеше да го забрави — това нещо изплуваше винаги, неизменно, и мъстеше за миговете на забрава.

... И дойде Джума една сутрин, сама, едвам я отвардиха от подрасналите зли кутраци. Припряна, разчумавена, наорлена, развива се от двора още:

— Камо те бе, братко!? Кам да ти видя белите бейски сараи!

— Я излез и тебе да видя!... Изведи си и гевендията!...

Наизлязоха от одаите си църънци и се изправиха да гледат. Излезе и мъжът ѝ:

— Кво има ма? Кво си се разврякала като луда?!...

— Ти бре, дом немаш ли си? — нахвърли се тя на мъжа си. — Ами си се наврял тука да измежаруваш на брат ми!...

Чул виковете, Калуньо слезе от горницата, дето преглеждаше пушките.

— Какво е станало, како? Ела вътре, влез де!

— Нема да влазам аз, братко, немам работа вътре... Току я ми кажи ти мене оти пак си подмамил детето ми?!...

— Не съм го подмамил, како.

— Къде е мой Менчо?

— Нали остана при тебе, како, на село?!

— Нема го там!

— И тука го нема. Не е идвал, откакто...

За миг замълчаха и двамата, гледаха се. Джума прошепна тихо, замислено:

— А че къде ще е тогава... А че какво може да... — Тя гледаше с широко отворени очи, очите се наливаха с ужас. — Олеле, майчице! — изрева жената. — Къщата ми запалихте!... Детето ми изгорихте!... Олеле, майчице!... — Джума се притръшка, заскуба косите си, запищя и зави на умряло.

Насъбра се целият сарайски народ.

— Чакай, како!... Ще видим... Я ела вътре да не ни слушат... Ще разберем какво е станало... Не бой се!...

Какво да не се бои... Не слушаше никого, пицеше и виеше:

— Детето ми!... Къде е детето ми?!... Детето ми изгорихте, огин да ви гори!... Детето да ми намерите!... Сакам си детето!... Айдуци!... Детето ми затрихте, чумата да ви затрие вдън земя дано!...

Църънци стояха наоколо мрачни и слушаха. Дигнаха я, въведоха я вътре, туриха я да седне, дадоха ѝ вода да се успокои. Умириха я някак. Джума все плачеше, реवेशе равно, хълцаше и само от време на време извиваше глас нависоко и нареждаше. Поразпитаха я. На пресекулки и засечки между плачове и резове тя криво-ляво разказа каквото знаеше. Пратила го да смели жито на воденицата, от новото жито, той слязъл с магарето, върнал се и докарал мливото. Постоял малко, па излязъл пак, с коня. После конят се върнал вечерта сам, без седло и юзда. А него го нема.

Тълкуваха какво може да е станало. Дали не е отишъл по ергенлък в Скрибения, или при леля си Гюла? Или се запиля с приятели нанякъде? Но кончето, кончето как се е върнало само и защо само? Тъмна работа.

Калуньо даде знак на зет си: да я води на Църън и да стои въз нея. Прибра от пушките пет-шест и ги даде на тия църънци, които

боравеха с оръжие. Другите останаха с вилите. Всички да заминават за Църън, но не заедно, не на збуна, а по един, по двама. Да чакат там готови. Да поразчоплят, ако могат, тая тъмна работа. На воденицата никой да не слиза. Назобиха конете, оседлаха ги. Отнякъде надзърна Малката, в дълга и широка бяла риза:

— Чичо Кале, къде ще ходиш?

— Ти кво дириш тука мари? Я скоро да се прибиращ вътре!

— Искам да дода с тебе, чичо Кале!

— Не може, косенце. Болничка си ми.

— Не съм, чичо Кале! Аз вече оздравях. Глей!

Той подигна брадичката ѝ с пръст, наведе се и каза тихо:

— Не е за тебе, гургуличе. Там може да има пукотевица...

— Ма аз се не боя бе, чичо Кале! — Очите на момичето се ококориха, възхитени. — Щом съм с тебе. Хайде, земи ме, искам да бъда с тебе! Водица ще ти принесе, хляб ще ти сложа да ядеш. Хайде бе, чичо Кале!

— Не е за жени там. Камо ли за деца. Не, не!

— Чичо Кале!... — Лицето на момичето притрепера, аха да заплаче.

— Ето, разциври се, видя ли? Ами ако и там ми се разцивриш?!

— Нема.

— Добре... Търчи сега при леля си Костанда, да те облече хубаво.

— То топло сега времето...

— Може да завали. Летно време без дреха и зимно време без хляб се не ходи.

Малката триеше с юмрук очите си и припна радостно да се приготвя. Калуньо оседла и нейното конче и подвижна на Янко, който минаваше през двора с копаня в ръцете:

— Остави това. Извади берберските си такъми, наточи ги. Ще ме бричиш...

Той седна на едно дървено трупче, примижал срещу слънцето, и около него обикаляше Янко с една ножица за стрижба на овци, подрязваше косата му. После почна да сапунисва четината. Малката, пременена, летеше през двора и застана пред него, зачервена и сияеща. Червените гащи, зелен кушак над тях, отгоре дебел вълнен елек с

подпретнати ръкави, червен и той. А на главата бяла кърпа, усукана като гъжва.

— Цял хайдутин, башибозук... Сега остава да те вооружим някак...

— Искam пушка и нож като тебе, чичо Кале!

— Че пушка, че и нож... Като манго: на гол корем — чифте пищови. Посмали, манго! Детинска му работа! — добави той строго. — Сега ще те върна. Току да помислим за нещо дружко...

Той бе помислил за дружкото, но трябаше да обърне сандъците в одаята долу, за да го намери. Беше едно малко пищовче барабанлия, баща му навремето го бе купил за него; пищовче с шест фишечета.

— Ето така ще го държиш с двете ръце... И здраво ще стискаш, че то рита като магаре. И нема да му се плашиш, като гръмне!

— Нема, чичо Кале!

Той се премери в близкото дърво и дръпна, пищовчето изпляка слабо и парченца от кората на дървото се пръснаха настрана.

— Дръж сега и ти. Ето това железце ще дръпнеш. Мери в дървото...

Тя хвана пищовчето с две ръце, дигна го и зажумя. Пищовчето изпляка.

— Юнак! Чичовото башибозуче! Само няма да жумиш! Оттук излиза смърт. Помни: веднъж на годината то гърми само. И веднъж на годината гърми празно... Разбра ли? Ма ти май че се разтрепера...

— Не съм, чичо Кале, нищо ми нема...

— Ще го обърнеш срещу човек само тогава, когато тоя човек е обърнал срещу тебе оръжие и иска да те убие. Убий го ти него понапред!

— Добре, чичо Кале!

Той се усмихна тъжно:

— Добре, вика... Много сме убави... Щом и децата почнахме да учим как да убиват...

Момичето приближи до него, хвана го за ръката и каза тихо и сериозно:

— Чичо Кале, ти защо все ми викаш, че съм дете? Аз не съм дете...

— Добре де, не си, не си... Нали разбираш, пиленце? Тия ръце не са за пушка и нож. Те са за коса и овчарска гегя. Но какво да се

прави, такова дошло времето. Нали разбираш? — Той я гледаше и като че я молеше.

— Аз сичко разбирам, чичо Кале. А ти си мислиш, че не разбирам...

— Добре, моето момиче! — Той я погали. — Ти нали си мое момиче?

— Твое момиче съм, чичо Кале!

— Добре, башибозуче, добре... — И така му домиля изведнъж, че усети как се намокриха очите му. Но то беше само за миг. А в следния миг той откачи каишката с пищовчето от рамото на малката, отнесе го пак в одаята и го захвърли в сандъците. „Не е за деца... нема да учим децата си на това...“

... И тръгнаха. Костанда остана сама и не излезе да ги изпрати. Старият Рушко и Малоумния не се брояха, те още се мотаха из сарая, но само те си знаеха какво правят. А Янко беше изкарал воловете на паша. Църънци бяха заминали напред. Сега вървяха само тримата: Нано, Малката, отзад Калуньо. Вървяха мълчаливо, ходом. Калуньо беше мрачен. Анджак сега му трябаше човек близо до него. Тия, които бяха сега около него, не ставаха за тая работа. Трябаше му акъллия човек, който да му подаде съвет, когато е нужно, където е нужно, близък нему човек, с когото да обсъжда и решава, който може да го предпази от грешна стъпка. Дерменджията можеше да бъде такъв човек... но Дерменджията, хм, Дерменджията... сега ще да видим колко му чини капата... И имамът можеше да бъде такъв човек. Но имамът избра друг път... Ще опитаме да го върнем от тоя път. Ще опитаме. Може и да го върнем. С имама трябва да се разберем. Иначе съм много сам. Много сам. Ако трябва — ще отцепя половината бранише за селска мера и гора...

Тримата конници минаха по безлюдните улички на Скрибеня. Хора се меркаха само тук-там край плетищата и щом съглеждаха тримата, бързаха да се потулят някъде... „Какво има, какво става?“ Калуньо се чудеше.

В средата селото беше разбунено като кошер. От къщата на имама се носеха плачове и писъци, влизаха и излизаха хора. Калуньо дръпна едного настрана. „Що ще рече това?“ Човечецът промърмори с



половин уста: „Ми те това... сабайле намерили имама пред вратата на джамията с прерязано гърло... И нож в гърлото...“ „Не думай, вярно ли? Защо, как, кой?...“ Калуньо стоеше като попарен наред улицата и не знаеше какво да прави. „Сега ще рекат, че аз съм уработил това с имама, а аз и хабер си немам...“ Язык. Една надежда угасна кат боринка, едва тлееща и припламваща. Нужен му е сега човек, който да разгадае тая работа, но в Скрибения нямаше такъв. Може би Гърка?... Не смяташе да се отбива вкъщи, нямаше работа там, но се сети, че Гюла може да е подочула нещо около имама. Но Гюла не знаеше нищо. Човекът бил дома си, вечерял и легнал, никой не го чул да излиза навън през нощта. А сутринта го намират пред джамията... Тя не му каза, че подозрението за тая кръвнина може да падне на него, или че вече е паднало — защото и това не знаеше. Но той го усещаше, просто от въздуха го ловеше. Въздухът тежеше... Избързали са, имама няма вина. Той зрееше за тая участ, но още не беше узрял. Може би щяха да се разберат с имама, сигур щяха да се разберат... Тогава другите пак ще дирят да го очистят. И от едната страна, и от другата — имама беше белязан. Каза на Гюла да разнесе из махалата и по село, че на имама мъстят зарад Жежла — уж че той нарочно събрал мъжете в джамията. Той не знаеше колко ще помогне това. Знаеше само, че и с Менчо е свършено, но още не губеше надежда. Те са тъдява някъде, те шарят някъде наоколо. Може и да го гледат отнякъде сега. Той ще ги намери, няма къде да бягат, ако са още тук. А, тук са, и едва ли мислят да бягат, или да се крият по миши дупки. Вчерашното не иска да се нагоди гузно към днешното и да се присламчва незабелязано към него — ни лук яло, ни мирисало. О, не, не. Вчерашното иска да стане утрешно. Да видим дали ще може.

В Черяша Гърка вече знаеше за случката с имама. Горедолу знаеше и кои може да са забъркани в нея. Не знаеше само къде са, но това не беше толкова важно. Важното е, че са тук, значи, и че ще се намерят... Гърка затвори дюкяна и го въведе в една от стаите на горния кат, отдето може да се гледа на три страни. Там говориха. Гърка се боеше, така и направо си каза: че се бои да говори открито с него и да ги виждат заедно. В това мътно време не знаеш откъде какво може да те сполети. Той беше прав и Калуньо не се и опита да го успокоява. Само го посъветва вечер да залоства вратите, рано да се прибира, а ако си има и някакво оръжие — да го почисти и смаже. Пита го знае ли

нещо за Менчо. Описа му как изглежда момчето, коня му. Да го е виждал и чувал? Гърка се подосети нещо... идвало такова момче с извит крак и една вечер си купило халва от него... Защо, какво има? Гърка се стегна малко и застана нащрек, косъмът на това питане не беше съвсем чист. Калуньо смяташе да остане на конак при Гърка и да свърши една работа през нощта. Но като видя, че Гърка си стяга душата, а и за да не му направи наистина някоя беля — отказа се.

Като се посмрачи, той излезе от задния двор и потърси Аджията на чардака му в лозята; старецът се беше поуспокоил и пак се бе върнал на стария си пъдарски занаят — да не пукне от съклет в Калуневия сарай. Останаха на колибата му до среднощ. Малката се крепеше насила, но най-сетне се предаде и заспа край огъня. Преместиха я да спи в колибата, а Калуньо и Нано останаха вън да чакат стареца — бяха го пратили да повика Калуневия дядо; да провери дали е дома си, а ако го няма — къде е. Старецът бързо се върна и обади: дядо му го няма, жена му казала, че откарал преди два дни мливо на воденицата и още не се е върнал. На воденицата под Богулите... Воденицата е на един час път — защо не се е връщал поне да преспи вкъщи?... Да се е боял, че може да му крадат от мливото?... Калуньо размисляше. Погледна небето — ясно, звездно. Мечката бе слязла ниско и драскаше далечния хребет. Среднощ.

— Дай — каза той на стареца — едно шише да ти пресипя малко... — Наля му с бъклето малко от бялата и една меджидия звекна глухо отгоре на стъклото. — Виж, дедо Аджи... бих пратил това момче, но то не знае път, а и човека не познава. Нема как, пак ще да идеш ти...

— Одма, разбраф!

— На долната воденица, под Богулите. Грехота е да пращам тебе, стар човек, да се буташ из тъмниците. Но друг колай нема...

— Ич не го мисли това и на сърце го не турай. Готово. Тръгнаф!

Да отиде на долната воденица и да види дали дедо му е там.

Само това. Да се нарече там за нещо — за ред или за друго и — веднага назад. Калуньо предложи на стареца да си избере кон, но той отказа — не е бинеджия човек и пеша ще отиде по-бързо.

— И гледай да се не напиеш!...

— Нема, знам аз... — Старецът вървеше като паяк, бавно уж, не тича, а йта — и не мож да го стигнеш: камо ли да го уловиш. Той хвана

напреко за реката, по негова си прека пътека, и тутакси потъна в дърмите.

— Полегни малко и ти — каза Калуньо на момчето. — Има време.

— Не ми се спи сега.

Огънят беше загаснал. Нано искаше да го запали отново, че нощта беше хладничка. Калуньо не му даде — да не свети нищо, каза му. Говореха шепнешката Нано пита кога ще карат воловете на село. Скоро. Тия дни.

— То и къде да вървим в това пусто село...

— Някои може да са се върнали. Всички не са загинали.

Замълчаха. Калуньо примъкна бъклето, пийнаха малко и двамата.

— Знаеш ли, бате Калуне, ти може и да ми се смееш, ама, сърбят ме ръцете... Ей така, не мога да седя празен, да ям ляб залудо. Ще ми се да пипна я гегя, я рало... Що, ти може и карез да гониш някакъв...

Някакъв карез, какъв карез. Да върнат стоката — това е. И друго, щото са влекли. Та да си го дадем на селото. Умрелите са умрели, бог да ги прости, те не могат да се завърнат. Но живите могат.

— Това, дето стана в Жежла, бачо Калуне, като видох какво страшно беше...

Жежлевци сами си изядоха главите, никой не им е крив. Нали видя? — ... оттогава като че душата ми се обърна. Сяка нощ гаче порой ме влече... И ни лябът ми ляб, ни сънят. Ей такава една...

— Всичко ще се оправи, Нанко. Търпение. Пороят ще се оттече. И пак ще хванем гегите и ралата... Иде ми по някой път да махна ръка на всичко — продължи той след малко, — да си трошат главите там, какво съм седнал аз да им оправям света. Цяла царщина не може да го оправи, та аз ли? А не мога така... не мога, не ми е мил живота така...

— Разбирам, бачо Калуне.

— Не разбираш, къде ще разбереш. Па и не мога да ти го кажа убаво. Ти видя твоето село. Къде ще се върнеш там, къде глава ще свреш? И си викам на ума... не е ли по-добре... — Калуньо замълча малко. Добави: — ... да си останеш при мене, а? Па ще ти намерим някоя мома...

Момчето гледаше бача си Калуня, който пушеше, загледан в мрака и замислен. Цигарото му светкаше и гаснеше, осветяваше набързо измъченото му лице, изрязано остро сега и хлътнало под

скулите. И му дожаля за този човек, непознат и близък. Мислеше за него, за Гюла, за стаичката им в хамама... Нищо не можеше да му каже и му беше малко жал за него. Не можеше да го разбере напълно. Сигур беше добър човек. Но след онова, което стана в Жежла, знаеше, че не е точно добър, но не е и лош, че е друг някакъв, но не знаеше какъв. Нещата тук бяха толкова мътни, че всичко го объркваше.

... Тревата наблизко засушна, двамата се изправиха седнали и уловиха пушките. Беше старецът. Завърна се бързо и неусетно, като че ли само бе мръднал настрана за малко. Но той наистина беше ходил на воденицата, наистина се връщаше от нея и бе плувнал в пот. Почна да се бърше.

— Бил е — каза. — Смлял още вчера и се върнал. Жена му го крие. Или сама не знае къде е.

— Аз знам къде е. Хайде! — Калуньо стана рязко. Малката постави на коня пред себе си, да не я буди. Беше се отпуснала и натежала. „Белята си взех с туй хлапе, що ми трябаше?!“ — Старче, тук повече не бива да оставаш. Защото нема да усетиш кога ще умреш, и даже нема да знаеш, че си умрял. Тръгвай с нас. Яхни тоя кон, да не блъскаш пак пеша.

Старецът отказа и тоя път.

— Не е за мене — рече. — Бинеджилъкът се учи на млади години. Пешак съм бил и като аскерлия.

Най-удобната пътека беше край реката. Не взеха нея. Дигнаха се направо през баира, без път, и сутринта малко преди разсъмване бяха в Църън. Джума беше съсипана и като видя брат си, отново приплака и почна да нарежда. Но той ѝ скръцна със зъби и тя се затаи. Зет му отиде да събира хората. Оставиха конете на село, а натовариха пет-шест магарета с малко мливо, в чувалите замотаха и оръжията. Малката се събуди и приписка да доде и тя. Не може. Да седи на село и да чака. Но тя отвърна, че където е за него, там и за нея — и той пак отстъпи. Смъкнаха се право надолу по баира към воденицата, спряха над реката. Калуньо прати зет си с неколцина да минат реката незабелязано и да заемат пусия срещу воденицата. Да не пукат, докато не им даде знак. Сам той с Нано, Аджията и Малката спряха на отсамната страна, над воденицата, снишени зад камъни и храсти. На полянката долу имаше едно-две магарета, вързани да пасат. Кречеталата трещеха на разни гласове — значи работеха и двата

камъка. Калуньо обмисляше кого да прати долу. Нано не бива, стареца — също. Сам не може. Малката? Огледа я, тя лежеше до него. Дете, кой ще го спре...

— Ако те пита коя си и що си — ще кажеш, че си момиче на Левицата, доведеното; а сега слугарче на Иоргакия ефенди, Гърка... За дедо Дерменджи ще питаш, той сам ще се обади. Старец един, с побеляла коса. Иоргаки ефенди те вика, му кажи, има нещо да ти казва... Ако те пита защо Иоргаки сам не слезе — кажи, че оня иска да поговорят на четири очи. Разбра ли? И ще ми го доведеш право тука. Страх ли те е? Я погледни ме в очите, май страх те е малко, а?

— Малко... — Момичето гледаше решително, погледът му запален.

— Не бой се от нищо, аз съм тук. Ако стане нещо — тичам веднага.

— Не го пращай ламето на таз работа, чорбаджи! — шепнешком се обади зад гърба му Аджията. — Дете е, не го ли видиш, може и зян да иде!

— Нема. Не е дете.

— Не съм! — каза обидено и Малката.

Но когато тя тръгна надолу, той се разколеба: може наистина да стане някоя беля... Следваше я как върви полечка, боязливо, как се озърта и ако някой ѝ подвигне изведнъж отнякъде — ще подскочи от страх. Но беше тихо наоколо. Момичето слезе на полянката, стъпи на минушката от две дървета, които прехвърляха вадата, застана там и се загледа във водата. Калуньо бе спрял да диша. „Хайде още малко!“ — в себе си я окуражаваше той.

— Трябаше аз да ида... — прошепна Нано. — Не е за нея...

— Нищо, така е по-добре... — Той гледаше напрегнато към минушката, Малката още стоеше там, и по корема му сякаш котки драскаха.

Но ето, тя пристъпи напред и застана пред старата оглозгана врата на воденицата. Ето, хвана връвта на мандалото... Вратата се отвори, момичето надзърна и хлътна вътре... Гледаха към вратата, чакаха. Воденицата си тракаше, както преди. На Калуньо се стори, че чака часове, сърцето му лупаше лудо. Стори му се, че момичето много се забави. Че е направил грешка. И сам се ругаеше. „За дете ли е това? Ах, говедо с говедо, ах, глупаво говедо, акъл немаш. Отиде момичето!“

Но вратата на воденицата пак се отвори, от нея излезе Малката, подире й и воденичарят. Тя потичваше напред и подскачаше, като да играеше дама пътем. Калуньо си отдъхна и усети, че го изби силен пот. Момичето дойде близо до него, той му направи знак да се дръпне настрана и да легне. Воденичарят се помая малко и почна да се изкачва полека по пътеката нагоре, огледа се да види човека, който го вика, но като не го видя, сам повика:

— Къде е, мари? Къде си бре, девойче!

— Тука, тука, Дерменджи... ела насам — отзова се тихо Калуньо, потулен в седловинката на пътеката, но не се показва. Воденичарят тръгна колебливо нагоре.

— Ела, ела, аз съм — обади му се Калуньо.

— А, Калунъаа... — Старецът беше изненадан, хвърли бръз поглед назад, но не мръдна от мястото си.

— Ела, дедо Дерменджи, не бой се. Седни тук. Един тютюн ще изпиеш?

Старецът отказа и остана прав:

— Какво има, Калунъаа? Ти ли ме викаш? Защо ме викаш? — Той стоеше спокойно, но гласът му трепна.

— Кой като тебе — водата ти аргатин, и не му плашаш. Мливари има ли?

— А че... понамирват се.

— Дай боже да се намират, това да се чува. Сега. Дерменджи, кажи на мливарите да си дигат партакешите и да доведат магаретата тука! А после кажи на другите, дето лежат в другата соба — да излязат и те. И да фърлят оружието на поляната.

— Други нема, Калунъаа...

— Нищо, че нема. Ти само това им кажи. И си гледай работата.

Старецът го гледаше мълчаливо. После погледна към Нано и Аджията.

— Виж, Калунъаа... тука нема никакви други...

— Ти това им кажи: че е по-добре да направят, шото ги рекох.

— Достове сме с тебе, Калунъаа.

— Ние пак ще си бъдем достове, дедо Дерменджи. А сега върви!

Старецът бавно слезе по пътеката, навел глава, и се прибра във воденицата. Калуньо се обърна към своите: Нано да се смъкне по-надолу и да варди черяшовската пътека! Аджията да остане при

седловинката на църънската!... Сам Калуньо пролази ниско зад камъните, колкото можа незабелязано, и се измести вляво. Защото от мястото, на което лежеше, не можеше да се гледа една от двете страни на воденицата — пречеха едни гъсти чинарови и сливови храсти, които растяха в подножието на скалите, между него и воденицата. Като задмина храстите и воденицата се откри по-ясно — спря. Някой дишаше задъхано зад него, обърна се — беше Малката. Бе се претъркулила подпре му, усмихна му се. Потупа я по задничето.

— Добре, гургуличе. Стой тука и не шавай. Не дишай!

Тя пак му се усмихна, беше преbledняла и като че наистина се стараеше да не диша... Двете стаички бяха една срещу друга, делиха ги уллиците. В отсамната живееше Дерменджията, там отсядаха и мливарите, тя имаше малко прозорче откъм пътеката.

В другата, оттатъшната, воденичарят държеше уема и разни свои потреби. Калуньо застана така, че да гледа и двете. Но гледаше повече оттатъшната. Кречеталата все така тракаха на два разни гласа, водата съскаше в уллиците равно. Никакъв живот, никакъв друг шум, никакво раздвижване наоколо. Калуньо чакаше. На двайсетина крачки вляво от него растеше орех, разделен още от дънера на два едри клона — оттам можеше да се гледа и другата страна на стаичката. За да мине към ореха, трябаше да пробяга открито място — камъни там нямаше. Той полека се надигна, огледа се и пропълзя по откритото нататък. Тъкмо се готвеше да се изправи, за да дотича до ореха — писна куршум. Над него мина, но бе хвърлен по него. Той бързо се върна назад при Малката. Гърмежът се чу слабо, заглушаваше го воденицата. Но видя пушека — излизаше от прозорчето на отсамната стаичка. Стаичката на воденичаря. Така... Храстите закриваха воденицата, но закриваха и него от воденицата. Той повтори на Малката да лежи на мястото си и да не мърда. Сам излезе иззад камъка и залази напред и надолу, по-близо до храстите. Имаше там стара, зарасла вада, широка и плитка, беше вадата за долната воденица, която не работеше. Калуньо легна в нея и зашари с поглед, търсеше пролука между храстите. Докато намери прозорчето. Той гледаше това запрашено, паспаливо прозорче с решетки, покрити с нещо пожълтало и дрипаво като стар окърпен чувал... Стори му се, че чувалът трепна и се размърда. Напрегна очи: под долния край на чувала се подаваше нещо тънко, което приличаше на цев. Премери се и гръмна и видя как цевта бързо се дръпна назад и

изчезна. Улучи ли? Кой знае... Стреля още два пъти, по-ниско. Видя как от старите цепени букови талпи, от които бе скована стаичката над каменния темел, и двата пъти отхвъркваха трески. Талпите не бяха много тънки, но стари, надупчени от дървояди и куршумът трябва да ги прокарва... Тутакси се обадиха и отсрещните пушки, но по гърмежите им не можа да познае къде точно са, а и дим не се виждаше от мястото му. Той чуваше около себе си куршуми, които бръмчаха, отскочили от камъка, и се безпокоеше за Малката — дали няма да ѝ скимне да се смъкне при него сега. И тъкмо си помисли това — чу я как се присламчи към него, задъхана:

— Страх ме е сама, чичо Кале!

Той стисна зъби.

— Като те е страх, да си седела дома! — Дигна ръка и ѝ зашлеви един як по врата, да ѝ хвъркнат сополите. Малката забодя глава в земята и се притаи.

Гърмеше се отвсякъде, но още рядко. Над реката се повлече тънък барутен димец. „Тая може да продължи до края на света — помисли Калуньо, — така нема да стане...“ Той пресегна към една избуяла изсъхнала китка лански пелин, смачка я на топка; сложи вътре малко барут, увит в цигарена книжка, отцепи фитилче прахан, запали го и го затъкна в топката. След това я метна към воденицата. Но топката беше лека и не достигна целта си. Все пак съгледа как от нея излиза тънка струйка пушек. Но веднага трябваше да забие глава в земята — откъм воденицата изтрещяха една през друга няколко пушки, куршумите писнаха ниско над него. Пак леко надигна глава — топката още пушеше, но не се запали. Сви нова топка, тури и камъче в нея. Тя се удари в стената близо до прозорчето и отскочи долу. Пламна, но беше далече от сухите талпи, на тревата беше. Така си и изтля на влажната зелена трева, без да направи нищо. Да опита ли още една топка? (Малката беше натрупала купчинка суха трева пред него.) Но в тоя миг вниманието му бе привлечено от друго — от вратата на воденицата се измулиха двамина с пушки и приведени, озъртайки се боязливо, излязоха на полянката. Магаретата там продължаваха да си пасат спокойно. Двамината се огледаха наоколо и дигнаха ръце с пушките нагоре. Това стана така бързо и ненадейно, че Калуньо не можа да съобрази изведнъж какво да прави.

— Хвърлете оружието и елате насам! — извика той.



Двамата послушно хвърлиха пушките на земята и тръгнаха колебливо по пътеката нагоре, като се озъртаха назад. Не бяха направили и няколко крачки — откъм воденицата сухо изпращяха два-три изстрела и двамината се повалиха на тревата. Единият се обърна и полази назад към воденицата. Но оттам екна нов гърмеж — раненият клюмна глава в тревата и повече не мръдна. Пукотевицата спря за миг и всичко утихна. Кречеталата — като че и те бяха заглъхнали — сега отново се чува, продължаваха вечната си еднообразна работа. Калуньо усети, че Малката се бе доближила до него, бе се притиснала в него, държеше се с две ръце за лявата му ръка и трепереше. Той освободи ръката си и силно я блъсна настрана, изшътка ѝ ядно да не му пречи и тя се сви на място... Той гледаше напрегнато надолу. Колко има, колко са останали? Има ли останали?...

Изведнъж в отсрещната страна, от шубраците зад реката, припукаха пушки, често и една през друга. Той се надигна, вгледа се, но храстите му пречеха. Изправи се и хукна приведен надолу, надясно, дето имаше проглед. Трескаво прошари мястото с очи, но пак не видя нищо. Ето там, около мостчето на пътеката за Жежла, съзря, че храстите се заклатиха. И нещо като че се преметна през тях... Човек... и още един — бягаха надолу по пътеката. Свои ли са, чужди ли?... Ако бяхме заложили пусия и там... Ах, изтървахме ги, тяхната мамица!... Нов залп отекна в скалите. Той не разбра какво стана, отде се гръмна, видя само как единият от двамата скърши рязко надолу към реката, дето беше открито, но тясно място; слезе до реката, като скачаше от камък на камък, и побегна надолу приведен. Нано е там, Нановата пусия е там... защо не пука Нано, какво чака още?!... Ах, Нано, Нано, спиш ли, къорав ли си, не видиш ли?... Калуньо се спусна надолу да пресече пътя на бягащия, спъва се в камъните, пада, но не сваляше очи от него. Реката тук правеше остър лакът, ако оня свие зад лакътя — отиде и се не видя, гони го! По-бързо, по-бързо!... Двамата тичаха, но оня тичаше по равно, а Калуньо се спускаше през камънаците и бързаше да се надвеси над лакътя преди него. Ах, ще избяга кучето!... Оня не го виждаше още. Пред Калуньо се изпречи скалата над речния лакът, реката се блъскаше в нея, свита на тясно гърло. Другият спря за миг, двоумеше се къде да мине, обърна се и го видя. Беше Мървака. Двамата се гледаха. „Стой, спри!...“ Калуньо дигна пушката и стреля — и веднага разбра, че не е улучил. Мървака се хвърли във водата,

която го грабна и повлече към вира — и там изчезна. Калуньо с два скока се намери над вира. Мървака се мъчеше да излезе от дълбоката вода, бе дигнал пушката в едната си ръка. Нов гръм. Той изтърва пушката и се улови за ръката, погледна към Калуньо. В очите му пламтеше дива омраза и страхът на животно, прикарано на тясно в капан, отдето няма излаз. Калуньо бавно насочи пушката отново. Не успя да тегли — она бързо се гмурна във водата и само гъжвата му остана отгоре. По пътеката отдолу тичаше Нано. — Къде е?...

Калуньо гледаше вира и не му отговори. Къде е? Няма го. А под водата не може да остане... Нано го побутна леко и кимна с поглед. В скалите отсреща, зад увисналите клонаци на някакъв храст, се бе прилепила човешка глава с нож в зъбите и гледаше зорко към тях. Потъна във водата, преди да дръпнат пушките. Чакаха го да се покаже отново, с готови пушки в ръце. Главата пак се подаде, на друго място и без нож, и пак гледаше към тях. Калуньо се прицели. Нано го спря:

— Чакай, бачо Калуне, недей... Виж как гледа... Пожали го!

— Така са гледали баща ти и майка ти под ножа му...

— Недей бе, бачо Калуне!

Екна гръм. Главата не се показва повече. Във вира остана да се върти само гъжвата, докато натежа от водата, разви се и течението я повлече надолу...

Един беше паднал убит на пътеката за Жежла — същият, който бе побегнал с Мървака. Друг убит намериха във воденицата, освен двамата на поляната. Имаше до него и един ранен, възрастен човек, когото доубиха с приклади. Когато Калуньо се вгледа в него — позна тъста си от Черяша. Познаха го и църънци и замълчаха смутени.

— Нищо — каза той. — Пада му се. Той си го диреше това.

Ранен бе и един от техните, в бедрото, и не можеше да ходи, та двамата го носеха на ръце. Жив и здрав беше останал само Дерменджията, намериха го между чувалите с мливо и го доведоха. Оръжие нямаше у него.

— Къде е момчето?

— Кое момче?

— Знаеш кое. Одма го казвай къде е!

Намериха Менчо в собата срещу воденичарската, беше тъмно там и запалиха борина. Менчо лежеше по очи на голите дъски, с вързани отзад ръце и запушена уста, в плешката му забит нож.

Измъкнаха го, беше едно късо ханджарче. Скоро беше станало това, кръвта още течеше. Калуньо го прегледа.

— Жив е още...

— Бере душа...

— Пътник е... не става човек от него...

Бързо натовариха момчето на едно от магаретата, баща му и Нано веднага потеглиха за Църън. Аджията Калуньо прати в Богулите да вика врача. После се обърна към воденичаря:

— Е, старо, доде ред да поприказваме малко и с тебе сега.

Седнаха въвн на едно дърво, довлечено от реката, ожулено и огладено от камънаците. Свиха по цигаро.

— Къде са двата чувала? Ония дългите, дето бяха пълни, но не с мливо?

— Нема ги.

— Сам виждам, че ги няма, но къде са?

— Вече знаеш къде са...

— Аха... Ами... куршума, дето ти дадох по-рано? Плочата куршум?

— И това знаеш.

— Знам... Май ще развалим калимерата и достлука с тебе, Дерменджи.

— Нема достлук там, дето има душманлък, Калунъаа.

— А, това е вече друга дума. Ясна дума. Достлук — дотук. И сега какво да те правим?

— То си е твоя работа, Калунъаа.

— Тряба да умреш, дедо Дерменджи.

— Всички умираме.

— Ти ще умреш сега.

— Сега или дотук — се тая. Наживях се. Стига ми. Не ми е жал.

— А на мене, да ти кажа право, дедо Дерменджи... на мене ми е малко жал... Ама ще кажеш — защо?

— Защо?

— Защото верувах в тебе... И ти ще умреш не заради двата чувала. Не заради плочата куршум. И не задето си дал конак на тия айдуци. А защото посече вярата ми. Защото заради тебе вече не верувам никому... Затова трябва да умреш, дедо Дерменджи...

Калуньо говореше меко, като че увещаваше, като че молеше за прошка, и гласът му трепереше.

— Е, айде, айде. Секи умира от нещо. А сички глави ти не мож да свалиш.

— Защо сички? Не ми трябват мен сички. Само тъй, някоя и друга ще сваля. От най-размирните. Та да миряса светът.

— Светът може да миряса, Калунъаа. Но ти нема да мирясаш никога. Никога — заповни го това от деда си Дерменджи!

— Добре, дедо Дерменджи. Ще го запомня. Запомних го. Има ли какво да си кажем още?

— Има. Да се приготвя...

— Пригответи се, дедо Дерменджи, пригответи се. Ще те почакаме...

Старецът влезе във воденицата — пуснаха го сам. И доста се позабави. Беше паспалив, вечно паспалив от воденичен прах, посивял и вехт. А излезе като нов. Измит, изчистен. Като че и косата му не беше така бяла, както преди. Нито брадата му. Беше подмладен с тая чиста бяла риза, с новия червен пояс, новите черни потури и кундури. Не приличаше и на старец сега, а на някой позастарял левент, но още левент.

— Какво става с тебе, старче? — учуди се Калуньо. — На младоженец си замязал!...

— Готов съм! — каза старецът сурово, без да обръща внимание на закачката. — Тука ли да легна?

— Не, не... седи си, седи си...

— Само ще потраеш още малко... да изпия още един тутун... Може ли? И една глътка от твоята, върлата... ако има... ако може...

Имаше — и можеше. Едната глътка стана две-три добри и пълни глътки. Пийна и Калуньо.

— Мене наистина ми е мъчно за тебе, старче...

— Е, стига де, стига!

— Истина! С тебе оредяха човеците, на които верувах. А може и да се довършат...

... Той умря леко, изведнъж, и даже не усети. Главата му падна на коленете му, а той все така си седеше на дървото, ръката му още

държеше димящото цигаро, и само леко потръпваше. Но някой го побутна с крак отзад — и тялото се смъкна до дънера...

Калуньо се обърна — зад гърба му стояха църънци и гледаха мълчаливо. Замотана сред тях, надзърташе и Малката — той бе забравил да я отведе настрана, не се сети за нея, не беше я виждал още от пукотевицата. Сега стоеше уплашена и гледаше...

— Махайте се сички... ще ви избия! — изрева той диво и дигна ножа си с двете ръце. Беше освирепял и страшен, с тия кръвясали недоспали очи, хлътнали навътре, такъв настръхнал и разтреперан — можеше наистина да ги избие.

И сурнаха се всички назад, бутурясаха се един друг, един през друг, ужасени и гузни.

... Той седна на дървото, на което бе седял воденичарят, беше омекнал изведнъж и изнемощял. Улови главата си с две ръце. И заплака...

## VI. САМАК

И времето спря...

Костанда се зарадва, когато Калуньо сам отчупи крайщник от хляба и започна да яде бавно. Друг път тя не му даваше да чупи така още топъл хляб, казваше му да почака, докато хлябът обиколи нивите и произстине — за да не се втести и отлетичи отчупеното. Сега стоеше до него и го гледаше радостно и благодарно. Чак горе му замирисало на топъл хляб, току-що изваден от фурната. Затова и слезе. Това беше на осмия ден. Цели седем дни не беше сложил троха в устата, от време на време само пиеше по малко вода и лежеше на одъра в горницата. Няколко пъти го пита какво му е, той нетърпеливо махаше с ръка и я пъдеше. Лежеше, подпрял теме на двете длани отзад, не искаше да види никого, не искаше никой да го види, ни искаше да знае какво става наоколо. Тя повика врача от Богулите, но Калуньо не го пусна в собата си. Човекът постоя два дни и си замина... „Божке, тоя луд човек така ще си умре, без дума да каже...“ — мислеше отчаяно жената, като го гледаше такъв потъмнял, обрасъл с косми, стопен и страшен. Беше се объркала и не знаеше какво да прави. Малката — и тя бе притихнала, не се чуеше и видеше, само скришом се лепеше за джамлъка и надзърташе да види какво прави чичо й; но и тя не смееше да му се мерка. Костанда си отдъхна чак на осмия ден. Не, на деветия. Тя сега си спомни, че оня, първият ден, бе пръв след петъка. Бе минал оттогава още един петък, а сега бе неделята след него. Така, девет дни... Сутринта Калуньо потропа отгоре и каза да прати Янко или зет му да го обръснат. Но и двамата ги нямаше, та прати друг. След това той сам слезе долу и сам си отчупи от хляба. Дъвчеше бавно, челюстите, отвикнали да дъвчат, мърдаха трудно и болезнено. Беше изцибрен, избелял на образ след бръсненето, образът хлътнал костеливо, погледът угаснал. А и ръцете като че трепереха малко, пипаха несигурно и някак с боязън. На лявото му слепо око Костанда забеляза два бели косъма. Дожаля й да го гледа такъв слаб и безпомощен. Той излезе на двора, постоя малко, мълчалив и замислен, с присвити очи. Може би очите го заболяха от дневната светлина, която

и без това не беше много силна. В небето имаше рехави облачета, а слънцето вече слабееше. Полека се повлече към яхъра, искаше да види конете. Не усещаше, че стъпва по земя, струваше му се, че се носи като пух на глухарче по въздуха; и че ако се появи вятър, може да го отнесе... Вяло му мина това през главата. А главата му като че бе натъпкана със сено... Спомни си, че точно така му беше и тогава, през пролетта, когато се свести за пръв път след премеждията в онова село. Някъде много назад бе останало това време, толкова назад и толкова отдавна, че едва се мержелееше вече.

Бутна вратата и го лъхна острият мирис на коне, на конска пикоч и тор. Малката го гледаше от прозорчето на долната соба, а когато той влезе в яхъра — се спусна натам и тя. Той хвърли бръз поглед към Арапа, приближи го. Кончето дообираше сеното в яслата с косматите си бърни, които се движеха и пипаха ловко като пръсти. Добре изглеждаше. Само като че се бе ояло повечко, заоблено и позагубило сухотата на очертанията. Улежало се, нема кой да го разкарва... Когато се подпря на шията му — леко му се виеше свет и се подпря, — кончето дигна глава, престана да хрупа и го загледа с едното око, бяло и с кървави жилки. И тихо, ръмжащо процвили. „Арап, Арап...“ Кончето потърка муцуна в ръкава му. В светлата рамка на вратата бе застанала Малката и го гледаше боязливо и любопитно:

— Чичо Кале...

— Ела, ела... — Той прегърна Малката, за да се опре и на нея.

— Мож ли да донесеш седлото, мое момиче? Е го там...

— Мога, чичо Кале. Да го донеса ли! — И тя припна веднага.

Беше обрамчила тежкото седло и яростно се силеше да го мъкне през целия яхър, ремъците се влачеха отзад и обираха сламата. Той опита да го поеме от рамото ѝ, но не го удържа и то се строполи в краката му. Наведе се да го вземе и пак му се зави свет. Ръцете затрепераха по-силно. Не, не, друг път... утре ще опита...

— Чичо Кале, какво ти е? — Челото на Малката се набърчи уплашено.

— Нищо, нищо...

Тя го гледаше жалостиво, с широко отворени очи, бузите ѝ трепкаха — зина да каже още нещо, но не каза. Излязоха на двора и той пак зажумя срещу светлината. Един от кутраците, наякнал вече млад пес, излетя отнякъде, застана срещу него и стръвно го залая. Но

го позна и засрамено подвиг опашка, отиде настрана и клекна на задните крака. И все го гледаше малко недоверчиво. Костанда ги повика да ядат. Беше сготвила бяла, незастроена с яйце кокошка чорба с много чесън и само от мириса и Калуньо усети, че е гладен. Кога сиромаш човек яде кокошка? Когато кокошката е болна, или когато той е болен... А има ли по сиромаш от мен сега? Има ли по-болен?... Не можа да яде много, а беше гладен. Костанда принесе и ракия, но и от ракията отпи малко, беше отвикнал. И му се доспа. Заспа още там в мутвака. Там го и зави жената, на миндерчето, и го остави. Спа до вечерта, събуди се сам, беше тихо, нямаше никой в собичката. Сам си сипа от изстиналата чорба и яде пак. И пак легна. Спа непробудно до другата сутрин. Беше все така слаб, но малко по-бодър. И ръцете вече не трепереха... Първата работа бе да прегледа брадвите. Избра една от тежките, с дълга и здрава салкъмова дръжка, жълтеникава и мазна. Повика Малката да върти голямото каменно точило, за да я наточи. После пое за бранището.

— Дърва имаме — каза му Костанда.

— Нищо, зима иде... — отвърна ѝ.

Тя гледаше подире му угрижено.

Имаше в северния край на бранището една китка криви ясени — винаги го дразнеха, когато минаваше оттам. Със сенките си не даваха на младия подраст да се оттръгне и извиши. А и овците много обичат ясеновия листник... Почна с ясените. Но още при първите удари усети, че дръжката се върти в ръцете му. Примал я му и седна да почине. Тогава съгледа Малката — надзърташе от едни храсти наблизко, гледаше го и се усмихваше гузно, готова да побегне, ако ѝ се скара.

— Ти що дириш тука, мари?

— Ми така... да бъда до тебе, чичо Кале, да ти помогна, ако трябва нещо.

— Нема кво да помагаш, ами стой настрана, да не падне...

Но докато падне първото дърво, мина доста време. После с мъка събори още едно, окастри и двете, Малката извличаше клоната настрана и го редеше. Помисли да пресече трупите на по-дребни парчета, но се сети, че от това здраво, жилаво дърво стават добри шейни. Може да опита... Захвана да сече още един от ясените, но



усети изведнъж слабост в цялото си тяло и го остави. Заби брадвата в един дънер и се прибра. Малката потичваше подире му и се въртеше около него като кученце. Беше изморен и спа до вечерта. На другия ден работи непрекъснато, на следващия — също. Малката му носеше пладне и беше му драго да я гледа как се задава през поляните — задянала цедилник с хляба на гърба, с гърне-делвичка в ръката, също като голяма жена. И как излиза пред него радостна, зачервена, сияеща. Първия път имаше и ракия, но той видя, че ракията го размеква и омаломошава. И повече не пи на работа, неприятен му беше и дъхът ѝ. Усещаше как силите прииждат в снагата му от ден на ден. Всяка привечер беше морен, но това беше здрава, работна умора на здрава снага. Прибираше се гладен, Костанда му слагаше веднага; после, застанала права срещу него, скръстила ръце на престилката — го гледаше просветнала:

— Едес като... като вук...

— Гладен съм.

— Яс, яс...

Опита да прави шейна — и нищо не излезе. Не му идеше отръки. Искане тук майстор човек. Не е за него работа това. Неговата работа е друга. И го загложди това друго — защото сам не знаеше какво точно е то. Янко да намери майстор шейнар. За лека, хубава шейна — като за сам кон. А самият той да се пилее нанякъде — да не го задуши съклет. Поне това е ясно, при толкоз други неясни неща. И когато той разбра това, движенията и постъпките му станаха пак отчетливи и стегнати, както преди. Всичко ще се оправи. Тряба да се оправи. Светът трябва да застане на мястото си. Вечерта сам назоби Арапа и го напои. Прегледа седлото и оружието, напълни кобурите с нужните потреби и пригответи дрехите. Нано беше на село, зет му също. И Янко го нямаше. Останалите стояха тук. Каза им да стоят. Малката пак се въртеше около него, усещаше нещо — тя винаги много тънко подушваше кога се готви нещо и умираше от мерак да пипне и тя това нещо, да го разчопли и разгледа отвътре. Но той не я виждаше, не я заговори, беше строг, намръщен и недостъпен, за да отбие мерака ѝ. Да не се повлече подире му и да се плете в краката му.

Потегли сабайле в тъмно. Но нещо му беше лихо — не знаеше какво. Нещо като да бе забравил, а не можеше да си спомни какво точно. Когато извеждаше коня от яхъра, в здрача пред него се белна

ризката и неразсъзеното лице на Малката, тя го причакваше и трепереше от студ.

— Чичо Кале, леля каза да почакаш малко...

Прозорчето на мутвака светеше. Оттам излезе Костанда, изкривена на една страна под тежестта, която мъкнеше на другото рамо.

— Оружието... — каза тя и го строполи пред себе си на земята.

— Не го прекрачвай! — викна той рязко и жената се дръпна смутено назад.

Беше си забравил оружието. Не е на добро. И жена да те спира от път — и то не е на добро. Два пъти не е на добро. Той потегли, навъсен и суров, без да каже дума. Дните му веднага се завъртяха като панагирска люлка. И нито можеше да слезе от люлката, нито да я спре.

Първият ден.

Най-напред Църън, да види Менчо. Но спря насред път: ако с Менчо е станало нещо лошо — ще му обадят. Щом не са му обадили досега — значи няма нищо. И сви към Скрибения. Каза на циганина да заминава на Стублата и да прави шейната. После се отби дома. Нано го нямаше, къде е? Отишъл на воденица — каза Гюла. На воденица? Коя воденица? Хладец мина през гърдите му... Воденицата на Луда ряка. Тя беше една, тая воденица, потокът ѝ се провираше все между скали и нямаше други места, стодни за воденици. Лете почти пресъхваше, но есени и пролети през него не можеше да се мине... Само един камък, и не мелеше добре, но все пак беше най-близо до село.

— Други път нема да го пращаш на воденица!

Заръча на Гюла да го върне още същия ден на село, млел не млел. А за утре да бъде готов. Не ѝ каза за какво и що, тя и не пита. А когато той замина — замина и тя, за воденицата. На Нано още не беше излязъл ред. Остави мливото на воденичаря и взе момчето — не само защото така ѝ бе заръчано, а и защото смътно се боеше за него; пък и не искаше да ношува сама и да го мисли.

Ноцта прекара в собата му. Момчето беше морно, цял ден бе мъкнало чужди чували, чувалите на другите мливари, все възрастни, немощни хорица и заспиваше след всяка нейна ласка. Но тя безжалостно го будеше все отново и от ново, предсещаше някак, че

може да не го види скоро и все отново и отново го караше да я люби. Когато момчето капна за сън, тя го остави да спи, а сама остана будна до него. Беше си сложила ръката под главата му и го галеше като по-голяма сестра негова. След всяка любов ѝ се струваше и все повече се засилваше у нея това — че е негова по-голяма сестра. Сестра, която го жали за нещо, а не знае какво е то. Или понякога ѝ се иска да го наплеска малко, като глупаво, непослушно братле ей тъй, без нищо, пак като негова сестра... Долавяше нещо, което ставаше между нея и това момче, не знаеше и това какво е, то беше радостно и тъжно едновременно, тръпно и остро-сладостно. Нещо ново, никога неизпитвано досега, нещо за пръв път. Боеше се от това нещо, но повече се боеше за момчето. И все ѝ се струваше, че при това момче, едва познато, дошло отнякъде си тя става по-друга, по-свободна, по-разгърната. Не такава, както при мъжа си, с душа, сгърчена зиморничаво, готова да се стегне и сгърчи още повече при първата негова сурова дума. Боеше се от мъжа си, от момчето — не. А не можеше без него ни ден. Знаеше, че това, което прави с него, е престъпно и че ако мъжът ѝ разбере — ще я убие веднага, и трябва да я убие. Но тя не се боеше. Защото у нея тлееше и се разгаряше пожар, който тя нито можеше да угаси, нито искаше. Сладък пожар... а започна от малка, случайна искрица, секната ей така, набързо и на игра... Тя остана при Нано будна през цялата нощ и излезе от собичката му на разсъмване, малко преди да дойде мъжът ѝ да го вземе. И през целия ден, втория, ѝ беше празно, тъжно и тревожно. А през всичките дни нататък, когато Нано го нямаше, ходеше като слънчасала и замаяна. Но за Калуньо първият ден още не бе свършил.

Когато влезе в Чиряша, забеляза, че улицата бързо опустява пред него. Които можеха да избегнат срещата — хлапаха вратниците и се нишеха зад дувари и плетища. Които не можеха, а и нямаха къде да свърнат, го гледаха накриво, или не го гледаха, отминаваха бързо и безмълвно, с извърнати глави. Където имаше хора по пейките жени, които предяха, или старци, които мъдро решаваха нещо, смълчаваха се с наведени глави и го чакаха да отmine. Даже и Гърка се смути като го видя. Така си остана със зяпнала уста, втренчен в него, и само продължаваше да върти синджира на часовника. Като подойде на себе си Гърка обади, че Мървака е жив и здрав. Какво, какво? Калуньо не вярваше на ушите си. Мървака жив? Това беше много странно, беше

някакво невероятно, невъзможно чудо. Мървака беше застрелян във вира, сам Калуньо го стреля, беше се прицелил в главата му от десет крачки и нямаше колай да не улучи такъв едър и сигурен дивеч.

И сам видя как гъжвата му се разви и понесе от водата... „Да, да, всичко това може да е вярно въздъхна Гърка. А все пак Мървака е жив и здрав и шета наоколо.“ „От де знаеш, виждал ли си го?“ — пита Калуньо. Гърка смотолев: „Не, но... то се усеща, тия работи се усещат, къде има леш понамирисва. Шушукат из село, подмятат това-онова с половин дума.“ А Гърка има добри уши — те ловят и това, което се мълчи. Някои обещали да докарат жива стока, па се разкандърдисали. Други ходели оклюмали, а сега изведнъж дигнали глави. Какво иска да каже това? Това иска да каже, че има нещо... Но пет-шест чифта все пак стоят у двора му, нека Калуньо ги дига по-скоро, да не му запалят чергата... че и не се знае какво още може да стане... „Нищо нема да стане — каза Калуньо, — не бой се.“ Но Гърка нетърпеливо махаше с ръце: не му е работа да гледа жива стока, има си друга работа.

— Ето що — каза по-тихо Гърка. — Тука има една тънкост, Калуньаа... По-добре е да не земаш добитъка направо от двора ми, нема що да гледат разни очи. Ами сео така... слугата ще изкара говедата ужкем на паша... там, зад панагирището, в оная закътана долчина, нали я знаеш? Там. Да не гледат. Може ли?

— Може. Добре. Утре?

— Утре. Рано сабайле... По тъмно...

Така се разбраха и Калуньо се дигна да върви. Но Гърка го спря пак. Ако е вярно, че Мървака е жив, а е вярно — защо да не опита да се сдобри с него? А? Гърка сам би се заел да помогне с нещо... с квото може, ако може... А? Само мир да е... Калуньо не отвърна нищо. Но по пътя се замисли: защо Гърка го пита така? Защо?... И не можа да си отговори.

Сепна се: беше наближил Църън. Какво ще завари там и как ще се оправя със сестра си, ако раната на Менчо отива на зло? Премина през кривите улички на селото и спря до къщата на Джумини. Но неочаквано съгледа сестриника си на двора — изриваше тора на добитъка и беше гърбом към него. Сърцето му се отпусна изведнъж. Жив е. Само малко бледичък и измършавял, но майка му ще го оправи.

Или аз. Бащата го няма, отишъл по село някъде. Майката си беше вкъщи, тъчеше алище на стана.

Джума го посрещна тихо и спокойно, не беше настръхнала, както друг път. Но и не се зарадва, като видя брат си. Лицето ѝ сякаш замръзна и се заключи и нищо добро нямаше в очите ѝ. Калуньо просто не ѝ обърна внимание. Да се сърди колкото си ще, затова е жена, да се сърди. Лицето на жената е като пролетно небе — ту черни облаци, ту слънце. А Джуминото е все облачно... Накара момчето да се съблече, да види раната му. Покрита с пресен жиловлак и увита с парцали, тя вече се затягаше. И огънят бе спрял. Той не се бави много тук. Джума не го покани да седне, а и не му се седеше. Изпрати го Менчо. Каза на момчето, щом се прибере баща му — одма двамата на Стублата. Ама одма, още тая вечер. Най-късно утре заран. Че всякакви шарят наоколо и не се знае от коя страна ще доде я олово, я железно. А при него е по-завардено... Момчето искаше да тръгне с него още сега, но Калуньо го спря: само с бащата...

Вторият ден.

Не дочака Менчо и баща му, те дойдоха по-късно — той вече беше заминал с Янко за Скрибеня. Завариха Нано да се стяга, Гюла мълчаливо редеше сухоежбина в дисагите му. Тръгнаха за Черяша. Заобиколиха селото, нагазиха в обраните празни лозя, после покрай панагирището влязоха в рога — малката, засукана на една страна долчинка. Дето Гърка трябаше да докара воловете. Но там нямаше волове. Нямаше никой. Постояха, повъртяха се. „Рано е още...“ — рече Калуньо. Но сам знаеше, че не е рано. Слънцето се дигаше. А Гърка бе казал: по тъмно... Ни звук, ни човек, ни добиче. Нещо е станало. Янко рече да прескочи до село, да види защо се бави Гърка. Не, не бива. Ако трябва, ще отидем всички. Сега не бива... Пуснаха конете да пасат, неразседлани. Седнаха да хапнат малко. Ще почакаме. И все поглеждаха към отвора на рога, дано там се покаже нещо.

— Май че ще трябва... — започна Калуньо угрижен.

Но не довърши: изтрещяха изстрелите, повторени сухо от затворената долчина. Метнаха се на конете веднага и препуснаха към изхода. „Не закуп! — викна Калуньо. — Пръснете се!“ Но там, дето се вливаше в широката падина на панагирището, рогът беше тесен и

трябаше да се съберат пак. И точно там екнаха нови изстрели. Минаха бързо през теснината, никой не беше засегнат, но кончето на Янко изостана, завъртя се и затъпка на място, почна да се заваля и падна на една страна Янко успя да отскочи от него пъргаво, веднага се улови за стремето на Калуньо и затича заедно с него. Нагазиха в някаква плитка вада, обрасла с тръстика и шавар, вода там не течеше, но беше мокро и тинесто. Едва се измъкнаха.

— Много бяха — каза Нано.

— Две пушки, само две. От екота се чуват повече...

Калуньо се върна назад пеша да прегледа падналото конче.

Беше живо, счупен преден крак, надигаше се и се мъчеше да стане. Стреля го в ухото, да не се мъчи. После се въззеха по брежлеца над вадата и лозята. Янко все гледаше назад. Но назад нямаше нищо, беше тихо и мирно, не шаваше и листо... „Бяха само двама, а ние трима... — мислеше невесело Калуньо. — Срамота! Срамота на срамотите!“

— А сега назад!

— Къде назад?

Не в рога. Калуньо свали мартината от рамо, постави я напреки пред себе си, пригответи и револвера да му е подръка. И все по брежлеца възви към селото. Оттам се смъкнаха към средата на селото, дето беше дюкянът на Гърка. Уличката пуста, ни жива душа. А дюкяна го нямаше. Стърчеха само обгорените стени, зееха празните, почернели прозорци и вратата. Гредите на покрива още пушеха, прогорели и продънени, по тях не бе останала ни една тикла — тиклите се бяха изсипали на купчина и под тях се мернаха само две-три газени тенекии. Когато се върнаха назад, по същата уличка, над тях просвири куршум. Бе пуснат отзад, от някоя самотна пушка. След туй чула слабия пукот, далече отзад.

Третият.

Аджията се върна и обади, че никой не знае какво е станало с Гърка. Или никой не иска да каже? Остана неясно: избягал ли е, сам ли дигнал стоката и подпалил дюкяна, или някои друг — защото стока изгоряла нямаше, само дюкянът опален; и сам той жив ли е, или спастрен... Калуньо изпрати неколцина да завардят изходите на

селото, а с останалите започна от къща на къща. Изведоха целия добитък, не гледаха и не питаха кой е свой и кой чужд. Не слушаха плачове и резове, забираха всичко наред.

После дадоха огън на тая махала, отдето предния ден бе изпратен куршумът. Духаше слаб, но упорен южен ветреца, огънят зализа и другите махали. Привечер, когато свършиха работата си, пламтеше страшно цялото село. Гледаха от височината на изток как народът щъка насам-натам и се опитва да гаси. Изгоря всичко. Оцеля само махалата откъм панагирището, отдето духаше и вятърът. В Черяша не остана и косъм от стока — Янко и Нано я откараха на Стублата. Другите преспаха в Църън.

#### Четвъртият.

На Стублата се събраха всички сабайле. Отдалече ги посрещна Темерутина — бе потъмнял още повече и бе станал още по-темерутин. Взе Калунъя настрана, двамата изостанаха от другите. Тогава му обади за Костанда, и как станало всичко... Калуньо слушаше, изтръпнал и далечен, като че не той слушаше. Не я чули кога отишла за вода. Чули гърмежите, два или три, а може би и повече. (Старият Рушко нищо не чул, понеже не чува, а Малоумния само махал с ръце, сочел нещо, подскачал и бил много уплашен; Малоумния не беше точно малоумен, по-скоро беше суглумин — затънтен, съвсем прост човек, който при това не можеше да приказва добре, но иначе разбираше всичко.) Веднага изтръчали с момчето. Видели двамата конници, които се отдалечавали към пладнe полека, ходом, и даже не бързали. Пуснали подире им по една пушка, но ония и не се обърнали биля. Далече били вече и само засилили конете. Единият кон вран като въглен, опашката му дълга, земята мете. Другият кулест. Бакърите били пълни, до тях кобилицата и пушката; и в цевта имало пресен нагар. Пренесли Костанда в собата ѝ, била още жива. И после останала като жива.

Калуньо се качи в горницата и не слезе да я види. Цялата нощ прекара буден. Цялата нощ слушаше Малката как плаче и хленчи и през плаحوвете говори нещо умолително на мъртвата. И равното, будуващо мърморене на Янко, който четеше молитви над нея...

Петият.

Янко и Нано изкопаха гроба, недалеч от портата, от западна страна, под двата оцелели горуня там. Калуньо слушаше как тихо, пронизващо скимтящо вият кучетата някъде долу и от време на време извива на висок плач Малката. Още не го болеше истински, само тръпнеше и се надигаше неясна, глуха болка отвътре и той се мъчеше да я затисне с ракия. А болката береше и набъбваше. Влезе Янко, гологлав, бледен, каза, че вече ще я заравят, време е. Беше сковал сандък. Костанда лежеше в сандъка, натруфена с каракачанския си венец, косата ѝ заплетена ситно и навита на колелца пред ушите. Бяха надошли всички каракачани от стадата, с жените и децата, стояха строго и тържествено, със запалени свещи в ръце... Тя лежеше в сандъка точно като жива и даже като че се подсмивваше малко. Калуньо се наведе и я целуна по студеното чело. За пръв път, и за последен. Когато я пуснаха с въжетата долу и пръстта затрака по ковчега, казаха му да хвърли шепа пръст — и той хвърли. После прегърна Малката, която не преставаше да хлипа и цяла се тресеше, нямаше сили да плаче — и я поведе към сарая. Отзад Янко, скръстил ръце, ломотеше неразбрана молитва — каракачаните все така стояха и го слушаха чинно... И стана тихо. Калуньо нищо повече не видя и не чу в тишината. Малката заспа на миндерлъка, той я зави и остана буден и тая нощ. Седеше на ниско пънче и гледаше в огъня. Мислеше къде, в какво, с какво е сбъркал — и не можеше да намери. Чак призори прилегна малко, но се събуди, щом разбеля. Малката спеше дълбоко, беше отслабнала и нещастна, полуотворила устица с двете заешки зъбчета отпред. Единият ѝ крак, изметнат настрана, висеше от миндерлъка. Полека го прибра и зави.

Шестият.

— Значи, единият кон вран, викаш, а? — пита Калуньо.

— Вран като нощ — отвърна зет му.

— Така...

Изпрати Аджията и зет си по дирите на двамата. Да видят, да поразпитат, да чуят. Имаше една махаличка, залепена като лястовиче гнездо в присойния скат на Рата. Баква се казваше, бедна махаличка от пет-шестина къщи, земята ѝ беше на межда с имота на Калуньо, но все



по скалите. Съгледвачите се върнаха малко след пладне. Ония двамата наистина минали оттук, слезли към реката. А отвъд реката, над лъките, е Яблан. Конниците никой не познал, но един познал враното конче, виждал го между конете на бега. Така, така. Точно така.

Калуньо дигна тайфата и още същата вечер бастиса карабеговия конак, заварди го отвън, хората му изловиха уруците пазванти без стрелба и кръв. Прегледаха конюшните най-напред. Врания кон го нямаше. „Къде е? Калуньо попита бега, който стоеше и горницата си разтреперан и оплул повече от всякога.

Харизаното си е харизаио обясни той, — твое си е и не искам ни да го зимам обратно, ни да се отмятам от думата си. Само питам: къде е?...“ Но бегът не знаеше къде е враният кон. Може и наистина да не знаеше. Калуньо го предупреди за сетнините, ако лъже. Извини се, задето нахълтал така в конака му. Напомни му, че и двамата са си обещали мир и че който го наруши ще тегли джеремето сам. Бегът се закле, че не знае нищо, изглеждаше искрен и много смутен. Но той беше и стара лисица... След това Калуньо се оттегли към Баква. Но остави в гората над Яблан и над конака двамата си съгледвачи...

Седмият.

Мина спокойно. Стояха над Баква, скрити в камънаците. Само изгоряха от жажда бяха забравили да земат вода. Чак когато се стъмни, дойде Аджията и обади, че двамата конници пак се появили. Дошли отдолу, по Рата, влезли в беговия конак; и сега са там... В двора на конака преди това светели фенери, но щом пристигнали двамата фенерите угаснали. Калуньо от ново поведе хората си. Каза им: ако някой се опита да излезе силом от конака, или да бяга — да не гърмят по него, а да го ловят жив... След полунощ потропаха на портата. Никой не излезе да им отвори, макар че кучетата се деряха от лай. Разбиха портата с брадви. Калуньо влезе в яхъра и веднага видя двата коня, врания и кулестия, вързани от края. Когато доведоха пред него бега, уплашен и по бели гащи, Калуньо най-напред му каза няколко думи, за да го успокои, и го помоли да се облече. Отнякъде се измулиха две жени, две млади гевендии, излязоха полуголи от малката стая до беговата горница. Казаха, че те ще помогнат на бега да се облече, и го въведоха обратно в горницата му. Янко пошепна: били

готвачки на бега, също и танцувачки-кючеклийки, още и телячки — къпели бега в хамама му. Докато Калуньо чакаше бега да се облече, дойде Пано и каза, че двамина прехвърлили високия дувар на най-непазеното място, скочили и побегнали. Подгонили ги, но ония се изгубили в тъмното из дола на реката, „Нали каза, че не бива да гърмим, та така ги изтървахме...“ Калуньо гледаше смутеното лице на момчето и се поусмихна. Остана спокоен, като че тъкмо това бе очаквал да стане и то бе станало. Доведоха отново бега, двете гевендии стояха от двете му страни и го крепяха. Калуньо му каза да се стяга за път, нека разпореда да запрягат бричката с меките яйове и още преди изгрев да напусне конака заедно със слугите си. Разреши му да вземе само най-нужното от покъщнината, другото да остави тук. То си с негово, и игла от имота му няма да се загуби. Бегът покорно климаше с глава. Само, добави Калуньо след малко, ще трябва да си земе обратно Врания... Като видя как момчетата му оглеждат жадно двете гевендии, помисли да ги остави в конака, докато бегът отсъства. Или в своя сарай — за готвачки? Но те могат да развалят хората му. Нека заминават с бега. Стар човек, нека му помагат и услаждат живота му колкото могат и те, и той...

Слънцето изгряваше, когато керванът от брички и каруци, с беговата начело, дигна прах по пътя на юг. Дето бегът смяташе да спре — отвъд планината, по Долната земя. Калуньо се прости с него любезно, обеща да му обади кога може да се върне. Беше му жал за него и почти не го ненавиждаше... Нано все още се тюхкаше, задето бе изтървал двамината. И все разправяше на бача си как ги изтървал. Калуньо го успокои. „Те нема да бягат далеко — каза му. — Където и да бягат при мене ще додат.“ Но той знаеше, че няма да додат сами...

... Дните и седмиците след това бяха равни на себе си. Затишие. Мир — с гладка повърхност и мътни, невидими, неведоми недра.

Градяха обор за нарасналия добитък. Десетина чифта Янко откара в разсипаното село. В селото нямало никой, само няколко семейства, завърнали се от бяг дал им по нещо... Циганинът тичаше от Стублата до село, мъкнеше железа и гласеше шейната. С него имаше и друг един, да дяла дървенията. Прикарваха още добитък от селата. Това непрекъснато влачене на добитък почна да омръзна на всички.

Освен на Янко. Стръвното око на този каракачанин не знаеше насищане. И Калуньо подозираше, че каракачанинът задига не само грабения, но и своя добитък на хората. Когато в сарая не оставаше никой, той земаше със себе си и Малката. Боеше се да не посегнат и на нея. Но не бързаше да гони ония двамата. Ще ги намери, има време. Янко шеташе пъргаво и откара нови чарди надолу към салханите. Но оборите, струпани надве-натри около сарая, се пълнеха с нов и все нов добитък. Та повикаха още хора от Църън да се занимават с тия мучащи и блеещи пълчища; да градят нови обори и кошари. Но по-настрана от сарая — за да не се набиват в околото на чорбаджията, комуто явно не харесваше тая оживена Янкова шетня и лакомия. А когато Янко още веднъж се намери да кара добитък по пазарите — Калуньо го спря. „Стига — каза му. — Дотук. Инак ще замязаме на тия, от които зимаме...“

... Сиромашкото лято се издължи, дните следваха все така слънчеви, топли и ласкави. Минаха две-три слаби рѣмки, понамокриха малко нещо, а след това отново се заредиха меки дни и земята отново се затопли. Тук-там из полето се мернаха орачи и сеячи, но някак скришом като че ли, потулено някак. Като че се бояха да излизат и на работа. Връщаха се веднъж с Малката отнякъде и тя му показва двама орачи между редките дървета на бранищата. „Чичо Кале, гледай, гледай...“ Бяха мъж и жена, мъжът държеше ралото, натискаше го в земята, ралото едва драскаше орязаното кукурузище, кривеше и се измъташе. А до магарето, наред с него, се бе впрегнала жената и теглеше заедно с него, бе изопнала шия като добиче и от мършавото ѝ лице се стичаше пот. Малката не бе виждала такава оран, тя гледаше смаяна как жената се спъва из къпиняците и припада на коляно, но пак става; как мъжът псува непрекъснато и магарето, и нея, размахва един дълъг остен и шиба с него магарето, а може би и нея. Малката гледаше след тримата, които постепенно се отдалечаваха с браздата си, беше хванала Калуньо за ръката и шепнеше:

— Защо така, чичо Кале... как така?...

— Така! — отвърна той сурово. — Да видят тегло и зор. Затова се казва тегло — да теглиш!...

После се замисли: това ли е искал за тоя народ — тегло? Иска да мъсти? Или иска мир и тишина? Какво точно иска? Ако караш с добро — смятат те за мекушав и ти се качват на главата. И бият. Ако отвърщаш на злото със зло — свикваш със Злото у себе си и непрекъснато му търсиш като храна все ново и ново Зло извън себе си, за да го оправдаваш... И тогава Злото у тебе става обръгнало, постоянно Зло. Накъде да върви, как да постъпи?... Мълчаха и двамата до сарая. Той бе потънал в мислите си. Малката посивя изведнъж, беше далечна и чужда.

... Чакмака доведе веднъж при него един циганин и като заекваше смутено, го помоли да чуе думата му. Беше едър, каяфетлия циганин, по каяфета му се познаваше, че е сериозен и достоен човек, свикнал да командва и да се разправя с големи хора. Беше облечен с кюрк и нямаше по него нищо закърпено, мустаците му стърчаха решително и дръзко, а думата му — мека и достойна и тя. Искаше изйн, разрешение, да разположи катуните на своя табор долу, при Рата. Има добра върба там, има ракиа, да поседят малко там и поработят — това им е тем занаят и ляб. Циганинът извади кесията, беше натъпкана добре — за да плати бериите, колкото се полагат. Калуньо го спря. „Работете — каза той — и седете колко ви душа сака...“ Той забеляза, че циганинът не се зарадва много, дето няма да плати нищо, че той иска да са му чисти сметките и да не е благодарен никому за нищо. И не бързаше да прибира кесията. Явно бе човек, който знае цената си.

На другия ден сам отиде да види циганите. Арапа ги усети преди него и като видя черните, заострени триъгълни платна на катуните — начули уши и спря сам. Плашеше се. Бяха двайсетина катуна и толкова каруци с чергила, наредени на кръг около тях. Конете пасяха наоколо. Много циганки, които гълчаха кресливо, като че се караха, и още по-много полуголи дрипави циганчета, които се въртяха около тях и играеха. Мъже нямаше, мъжете се бяха пръснали край реката да секат стари върби за корита и да режат пръчки за кошници. Пушеха огньове пред всеки катун, над всеки огън висеше котле с чорба някаква. Циганките седяха край огньовете, плетяха кошници или обстругваха вретена на нещо като чекрък. Калуньо спря встрани да ги погледа. Не го познаваха и не му обърнаха внимание, работеха си и дърдореха

непрекъснато на своя кавгаджийски език. И не усети кога го побутнаха по крака. Беше една от циганките, беше обхванала десния му крак с две ръце и го гледаше отдолу.

— Ай да врачуваме, чорбаджи!

Беше тънка, с дълга до земята, надиплена и шарена черно-бяла пола, като еребата кокошка. Беше млада и хубава циганка с големи безумни очи и голям жълтеникав белтък на очите. От ушите ѝ висяха и се поклащаха обици като два едри златни полумесеца. Не беше от черните, беше само млечномургава, с черна коса, разделена на две и пусната около очите. Калуньо я помисли за някоя луда, защото и приличаше на луда с тия безумни очи и тая дълга лъскава коса около очите. „Ела само по-настрана, чорбаджи — каза тя тихо. — Тия да не гледат и слушат...“ Той подаде ръката си, а хвана нейната, подигна я, циганката ловко стъпи на пръстите му в стремето и се метна пред него на седлото. Полата ѝ се вейна широко и откри за миг гладките, напълнени и съвсем бели бедра. Когато минаха на отвъдния бряг и се скриха зад храстите, той я дигна и обърна с лице към себе си, праметна краката ѝ върху своите и още там, на седлото, я облада бързо и трескаво. После слязоха от коня и седнаха на тревата. Циганката улови ръката му.

— На ръката сичко пише, чорбаджи... Че си имотен и малджия си го знаеш, що да казувам. Че ти казувам кое не знаеш... Самата истина, чорбаджи! Самата истина. И с много малко лъжа, колко да заслади истината!

— Не ти ща истината, ченгене, истината я зная. Байгън от истини, до гуша са ми дошли. Лъжа ми кажи. Излъжи ме. Ще успее ли, дете съм наумил?

Циганката гледаше ръката му и не го слушаше:

— Има тука два пътя, чорбаджи, не съм ги писала аз. Ако те лъжат — и аз лъжа.

— Кажи ги и двата!

— Чакай. — Тя го погледна. — Е там, през тая планина, отвъде, имаше два разбойника, чорбаджи. И двата ги знаех. Мъжа аз го усещам само като го видя. Даже преди да го видя... А тия бяха мъже, любих ги и двамата.

Той извади бешлик и го постави в скута на циганката. Тя го взе, погледна го и го върна в дланта му.

— Като тебе бяха, силни и двамата. Но имаха разни пътища.

— Анджак, за пътищата кажи!

— Единият, завалията, нямаше късмет. Аркадашите му ходеха някое време с него. Но като видяха, че си остават голи като него, оставиха го. После той се уби. Сам си се уби...

— А другият?

— Него ятаците му го убиха. Беше късметлия и всичко му идеше отръки. Все трупаше. Ходеха с него, докато трупаше. Като натрупа — убиха го да му земат натрупаното. Тъй, чорбаджи. Нали видиш, пътят е Божя работа.

— Друг път няма ли?

— Няма. Не, има още един. Ама то не е път... Беше мирен, кротък човечец, гледаше си мирната работа. И него любих. После и той умря...

Тя държеше ръката му в скута си и гледаше замислено в нея.

— Та всички умират, демек, а?

Тогава извади от пазвата си книги за игра, те бяха толкова охлузени, че едва се четяха знаците и боите им. Разбърка книгите ловко и бързо, с привикнала ръка, и ги подаде — да ги пресече той. След това дълго и замислено гледа пресечената книга. Калуньо се вгледа и той. Бледо, но ясно личаха там два ножа, насочени един срещу друг с върховете си.

— Тоя нож видиш ли, чорбаджи? — Посочи му с пръст единия от двата. — От тоя нож да се вардиш... убаво да се вардиш...

Той се взря отново: двата ножа бяха различни и не си приличаха; но ножът, на който циганката бе поставила пръста си, беше досущ като неговия нож с отрязания като сатър връх — харизмата на Кара бег...

Тя гледаше книгите и клатеше глава. Той ги перна с ръка, хвана я за раменете и полека я положи на тревата. Но тя отмахна ръцете му и се изправи:

— Не, чорбаджи, не може!

— Защо не може?

— Може, но ти не можеш... — Циганката го гледаше с безумните си очи. — Азгънлия съм, чорбаджи, огнена съм... — добави тя тихо. — Но огънят ми е заровен в пепелта дълбоко... А ти си бръз, чорбаджи, търпение нямаш. И само ми мътиш главата и главата ме боли. Ти не можеш...

Той я гледаше изумен. Помисли, че циганката го изнудва, и извади шепи бешлици. Но тя решително отблъсна ръката му: „Една пара стига, чорбаджи, повече не ща, не ща...“ И понечи да става. Силом я задържа. Силом я натисна в тревата. Тя го блъскаше яростно, не се даваше, искаше да хапе. Но не можа да се изкопчи от ръцете му и се укроти. Той дълго се мъчи с нея. Тя лежеше в ръцете му, отпусната като дърво, гледаше безучастно някъде настрана, устата ѝ стисната гнусливо и презрително. Но изведнъж, неочаквано, снагата и трепна, циганката изви глава към него, изви и снагата си като змия, той усети, че между ръцете му като че наистина пропълзя змия... „О, девла... о, боже!“ прошепна задъхано. Снагата ѝ се тресеше и виеше, накрая се сгърчи и замря, а пръстите ѝ се бяха вкопчили в гърба му и го дращеа през ризата като орлови нокти. Циганката лежеше на тревата тихо, бе плувнала в пот и изнемощяла, изглеждаше по-стара от преди, гърдите ѝ изскочили от пазвата и увиснали спарушено. Замириса му на пот и циганщина и му стана неприятно. Той полека смъкна фустата ѝ надолу и покри голотата ѝ. Изправи се. Тогава съзря през храстите отсреща две голи циганчета, които ги гледаха. Тръгна към тях и те побегнаха като опърлени. Циганката бавно се надигна на лакът и спокойно, безсрамно напъха гърдите си в пазвата.

... Взе циганката в сарая да готви на тайфата му. Настани я в една малка собичка, дето държеше разни сечива, до самата тайфа. Не се докосна до нея повече. Но забеляза, че и хората му странеха от нея. Никой не я погледна като жена и никой не я пожела. Като че се бояха. Макар и да търпяха обърканите ѝ гозби. Делѝ къзън чеизѝ гибѝ — както рече веднъж старият Рушко: объркани като чеиза на луда мома... Особено я възненавидя Малката. Не отиде никога при нея, никога не се обърна към нея, никога не яде от гозбите ѝ. И не заговори ни за нея, ни с нея. Кораво беше хлапето, макар че никак не изглеждаше такова...

Застудя и удариха първите слани. После посипа първият лек снежен. Той се стопи бързо, но скоро след него падна нов, по-дебел. Добитък прииждаше все още, все по малко, и все така мирно и тихо, скришом от окоето на Калуня. С добитъка се разпореждаше Янко, а

помагаше Нано. Бяха въвели ред и само двамата си го знаеха: от кое село и от коя къща по колко и какво. Селяните, наплашени, сами си водеха добитъка, та да поскрият по нещо от него, ако могат. Събираха и покъщнина, не само добитък. После Янко препродаваше на селяните от едното и другото, но тихомълком и само от време на време, за да не го усети чорбаджията. Чорбаджията стоеше настрана от тия объркани сметки и работи, стоеше високо в горницата. Може би ги забелязваше, може би се досещаше какво става около него, може би само се правеше, че не се досеща и не забелязва. Или може би смяташе, че всичко това е справедливо възмездие за виновни и невинни, дял от оправянето на света? Защото той бе решил да го оправя и да не миряса, докато не миряса и Светът. Но той не знаеше какво мисли и какво бе решил Светът... Светът сега беше притихнал под снега, който наваля още, бе се затаил и не мърдаше, за да не го смятат за жив. Светът не знаеше дали е оправен или не — той гледаше само да оцелее.

Снегът задръсти пътищата, търговията с живата стока спря. Само овците и козите разделиха по егреците. По-едрата стока отиде на зимови нанякъде, дето знаеше само Янко. Беше много, никой не знаеше броя й, даже и Янко, и скоро изпояде готовото сено, а по него и листника. Но Янко не беше вчерашен. Под негова команда склепаха няколко груби шейни и тръгнаха наред по селските плевни — да обират сеното и сламата им. Никой не ги спираше, нито можеше да ги спре. Народът се свил, не шава, а сено и слама вече не му трябаха. Щом и няма какво да ги яде.

Един ден Янко се качи в горницата и каза, че някое си момче от Църън, като отивало за кош слама, чуло някаква тиха гълчава в една от съседните плевни край селото. Калуньо бе прилегнал, но се надигна и наостри уши: „Кога това?“ „Снощи, по зайде-слънце!...“

Заминаха бързо с всичките шейни. Калуньовата отзад, впрегната с Врания. Малката държеше дизгините и го управляваше весело и бодро. До нея, замислен, седеше Калуньо. Заобиколиха издалеч и спряха. Калуньо слезе да огледа мястото. Плевнята стоеше в ниското, беше мъничка дъсчена плевнчка с посивели, оръфани дъски на



каменна основа. Едно деренце се изтакаше от нея нагоре, обрасло с косорче храсталак. Калуньо остави няколко човека край деренцето, каза им да стрелят на месо. С другите той се смъкна, пак издалеч, надолу към входа на плевничката. Спряха под един висок слог, обрасъл с трънки и заваян от преспи. Прати едно от момчетата, то само пожела да излази до слога и да извика на айдуците да се предават, ако са вътре. И ако искат да бъдат опростени. Инак ще дадат огън на плевнята... Момчето изпълзя до самите трънки и извика оттам. От плевнята не се отзова никой. Но когато то стана да се върне обратно — отвътре пропукаха пушки и то полека, без глас, като подкосено се смъкна в снега. После казаха, че плевнята била на баща му... Калуньо даде знак да ударят наведнъж всичките пушки — и треснаха двайсетина една през друга; от талпите на плевнята се дигна пушилка. После удариха още веднъж. В тишината, когато пълнеха пушките третия път чуха се гласове и безредни гърмежи отгоре, откъм деренцето. След това още един глас, гласът на Нано, проточен: „Насааам, бат Кале, насааам!“

Калуньо се затече нататък, с мъка рушеше снега. В дъното на дерето бяха паднали трима души, един по друг, както бягали. Дватамата изстиваха, а първият, който ги водел, призяпваше и береше душа. Калуньо се вгледа в лицата. Дватамата не познаваше. Но първият му замяза на Костандиния мъж. С крак обърна по гръб набитото, късо тяло на каракачанина, то примърда. Калуньо позна заобленото, гъсто четинясало лице, обрасло с червеникави косми до очите. Същият. Той извади барабанлията и стреля два пъти в главата му. Не мръдна повече. Само единият крак се тресеше слабо и подритваше. Докато спря. Когато се върна към плевнята, казаха му, че един все пак успял да избяга от нея — разместил тиклите на покрива и скочил отгоре незабелязано. Късно го усетили, гърмели подире му, но не могли да го ударят. Както му го описала висок и пъргав като котка, с дебели ястъклии мустаци. — Калуньо позна в него Карабеговия кехая, Катъча. Знаеше го да е заминал с бега на Долната земя. А ето че не заминал. Или се върнал?...

В плевнята беше останат само един от айдуците. Не беше убит, бе легнал чудновато на една страна и не можеше да се движи, но гледаше живо и беше озъбен, като че се готвеше да хапе. Като видя

Калуньо, той протегна ръка и замърда с пръсти — мъчеше се да докопа револвера, който лежеше на сеното до него. Калуньо стъпи на ръката му и прибра револвера. Тогава видя ранения. Беше Мървака. Бяха нахълтали по него в плевнята и неколцина от хората му, искаха да го доубият, но Калуньо не даде. Раненият не е наш душман, каза. Нека да го дигнат в една от шейните и да не го пипат повече — с главите си ще отговарят, ако му направят нещо. Понесоха към шейните и Мървака, и своето ранено момче, то беше още живо. И пое на назад. Малката улови чича си Калуня за ръкава: „Някой им е носил ляб на тия, чичо Кале...“ Вярно. Някой им е носил ляб. Калуньо се замисли. И тоя някой ще да е от селото, тука... Кой беше поменал, че плевнята е на бащата на раненото момче?... Махна с ръка и нареди да завъртят към селото. Намериха човечеца и прибраха и него в Стублата. Не му обадиха нищо за момчето му. Биха го да изкаже кой е носил ляб, само той ли или и други. Човекът ревеше и все повтаряше, че не знае нищо, че дома си има по-малка плевня, а на оная не е и стъпвал... Биха го много, човекът повтаряше едно и също — не знае. Сигурно щяха да го пребият, но Малката не издържа — ревна на чичо си да пуснат човека. Нека само да пазят къде ходи и какво прави, по-добре е да бъде жив, а ако го пребият — за какво им е. Катуньо я послуша и тоя път. Олабиха човека, но той не можеше да ходи, та трябаше да го оставят в собицата на Рушко и да го налагат с кожи. Момчето му бе ранено в корема и живя два дни. Много жадуваше за вода. Калуньо бе заръчал строго да не му дават ни капка. Но един от другарите му се бе смилил, дал му бе да пие и скоро след това момчето умря. Мървака го предадох на циганката, да се грижи за него. Не го лекувала, от ден на ден чакаха и него да умре. Но той оцеля...

... И пак затекоха дните, с дребните грижи около добитъка, с приказките край огньовете денем, и все това безсмислие на ядене и пиене вечер. Колеха всеки ден по два-три брава, сарамският народ искаше да яде, а ракията течеше като чучура на стублата. Беше остра като първак тая ракия, не беше като меката и пивка Калуньова; донасяха я отнякъде, сигурно и нея забираха като стоката по селата. Ходиха по авджилък един-два пъти, Калуньо удари матурица, тя сама тръгна към него и го гледаше, като че не бе виждала човек и искаше да

го разгледа: прасенцата ѝ се стрелнаха като куршуми в гората. Янко и Нано я одраха и разсякоха още на мястото, после казаха на тайфата, че е кошута и всички ядоха от месото. Накрая им обадиха какво са яли — някои не повярваха, помислиха, че чорбаджията си прави майтап. Но когато чорбаджията каза на Янко да донесе кожата загледаха го мълчаливо и трезво и най-пияните. Някои повърнаха другите не казаха нищо, но се дигнаха от трапезата и се оттеглиха. На другата вечер се събраха пак, но ядоха само това, което сами бяха клали. Разгеле, имаше какво да се коли и какво да остане... Калуньо бе забравил за Мървака, беше го отписал от тоя свет и не го мислеше. Но един ден Малката нахълта при него и извика възбудено:

— Чичо Кале, тие се борят!...

— Кои се борят? Как се борят?

— Тие там!... Ела да видиш, ела! — Тя го хвана за ръката и го поведе.

Спряха пред прозорчето на циганката, Калуньо погледна вътре. Па махна с ръка на Малката да се отдалечи. И влезе в собичката. Циганката и Мървака се бяха впили един в друг и не го усетиха. Той постоя до тях, погледа ги, почака. Но циганката го съгледа, отвори широко очи и извика нещо кратко на своя език, па скочи на крака и започна да оправя полата си.

— Ела — каза ѝ. Тя покорно тръгна подире му. Качиха се в горницата. Той бръкна в дисагите, които висяха от тавана над главата му, извади шепа ирмилици, меджидии и алтълъци, бели и жълти разбъркано, без да гледа и брои и ги изсипа в полата, която циганката досетливо поднесе.

— А сега — оттук право в касабата! Мой човек ще те откара. Има там циганска махала. Кеф ти — остани в махалата. Кеф ти — пилей се, където ти очи видят!...

Стори му се, че през разпуснатите коси циганката се усмихва безочливо.

— Чорбаджи — каза тя тихо, — с твоята ръка ги тури в пазвата...

— Заминавай, докато ножът ми стои мирно в ножницата си!

— Чорбаджи, нали знаеш коя глава се бои от ножа ти?! Завъртя се бавно и бавно слезе по стълбището надолу.

Пано не каза нищо, но явно бе, че не му се иска да губи цял ден, за да кара една циганка до града. Но помисли, че на връщане може да спре и ношува в Скрибеня... И послушно отиде да впряга Врания в шейната. Когато стана готов и потърси циганката — не я намери. Нямаше я. Беше изчезнала и никой не можа да каже къде е отишла, кога и как е изчезнала... Калуньо отново слезе долу и пак назърна в собата на Мървака. Беше прилегнал на одъра си настрана, прегънат одве. Като го видя, понечи да се изправи.

— Лежи си — спря го Калуньо и седна на малкото трикрако столче срещу одъра. Някое време двамата се гледаха. — Е, как е? Със здравето?

— Горедолу... — отвърна неохотно Мървака.

— Че е горедолу — сам видях. За раните питам.

— Една е. През кръста. Не мога да се изправя, като ходя.

— Но ходиш. Добре. Белки пък и се изправиш. Е, а по-натам?

— По-натам... ти ще кажеш. Тя моята се видя. Сега съм в ръцете ти...

— За душман не те броя. Можеш да вървиш, където искаш.

— Къде да вървя? Нямам нищо никъде... — Мървака се надигна бавно, с мъка, седна на одъра, превит напред, и загледа Калуня изотдолу, с изкривена глава. Беше небръснат, дивата му нестригана коса висеше още по-диво. Но погледът омекнал.

— Но ако само... речеш още веднъж, трети път... Да знаеш: милост нема. Макар че за душман не те имам.

— Душманлъкът беше дотук, Калунъаа. Душманлъкът свърши.

— Дано. Искам да е мирно, Мървак. Мирно и тихо. Разбери ме. Мир по тая земя, нашата. Всеки да си гледа работата. Ти може да се прибереш дома си, никои нема да те закача.

— Немам дом. Калунъаа. И челядта ми се разпиля...

— Дом се гради и челяд се въди. Но може и тука да останеш, ако искаш. Па после ще видим... — Помълча малко и добави тихо, проникновено, с молба в гласа: — Слушай, Мървак. Брат бъди ми... и аз ще ти бъда. Вярвай ми, истина ти казвам. Като побратим ще те помоля, по брат от брат рожден: помогни ми да утишим света! Ти можеш, знам...

Двамата приказваха още някое време така и се разбраха кротко. Калуньо се прибра в горницата успокоен и тихо просветлен. Той не

искаше врагове и душмани и се зарадва, че един от душманите му, един от най-върлите — вече не му е враг и душман.

... И пак тръгнаха дните, спрени за миг от тая нищожна случка, която никой не видя и не чу Мървака остана в тайфата. Сам пожела да остане, защото и наистина нямаше къде да отиде. Другите се посместиха малко и в собата, и в средата си. Той влезе в средата им, но остана в своята собица, при косите и търнокопите. Приеха го безропотно и добродушно, без крив поглед и лоша дума. Като побратим на чорбаджията, на главатаря те вече знаеха, че е негов побратим, беше им внушено и показано това. Ако чорбаджията им беше кимнал да го убият щяха да го убият, без око да им мигне. Но той им каза, та го приемат като свой — и те го приеха, без да мислят за що и за какво. То си е работа на чорбаджията.

Повикаха врача костоправ от Богулите, Мето, та види кръста му. Човекът седя няколко дни да го цери. Обръща го, премета го, намества кокалите му. След това Мървака се посъживи малко. Но не можа да се изправи напълно. Тежките му рамене отново се наляха със сила, но си останаха приведени надолу, ръцете увиснали надолу, кръстът превит напред, вкостенен и неподвижен. Като че цялото му тяло бе засилено да тича. Мървака свикна с това полека-лека, другите също свикнаха да го гледат така.

С всичко се свиква, стига да не пречи. Па даже и ако пречи...

... Заседна една зима, зима зимовита — край няма и край се не види. Дните къси, а не знаеш какво да правиш с тях и как да ги пълниш. Уж всичко завършено, а нещо гложди като недовършено. Нещо неясно и тъмно... Появиха се вълци, удавиха десетина овци по егреците отвъд Рага. Та се дигнаха всички на хайка да ги ловят и гонят. Янко водеше и разпореждаше хайката, той най-добре познаваше местата оттатък. Обширни места. То не беше дол, а огромна копаня с много долове и долчета, покрити с ниски и гъсти дъбови шубраки; доловете разперени като ветрило на всички страни. Над тях, над ветрилото, почваше гола равнина. На първата пусия, в ниското, изкараха само един вълк. Калуньо не го видя; пукаха му мнозина, но

той излезе невредим. На втора пусия не излезе нищо, а на третата, най-горе на копанята, дето започваше равното, неуморния Янко нареди стрелците и ги насади като боб ти тук, ти там... Калунья той постави на една височинна над плитко и сухо дере, дето имаше широк обзор... Вълкът излезе от дерето точно срещу него. Беше голям и силен вълк, сив, с белезникав корем. Не бягаше, само потичваше тръсом. И спря недалеч от него, изплезил червен език, хълбоците му се дигаха и свиваха бързо. Беше морен, и не само от тичането. От единия хълбок бе пролазила струйка кръв — закачила го бе все пак някоя дремка от шишанетата. Не можеше да се върне назад отзад идеха викачите, ехтяха гласовете им, лумкаха тъпаните и гюмбелеците им; лавнаха отново и злите овчарски псета. А отпред стоеше човекът, смъртният враг. Вълкът нямаше къде да бяга. По равното човекът ще го настигне и с коня си, и със сачмите си. Двамата се гледаха. Беше строен, хубав, силен звяр, в очите му имаше човешка, почти човешка мъка и гордост. И човекът му се възхити, пожали го. „Нека живее...“ — каза си. Калуньо се дръпна с кончето на една страна, вълкът възви на друга и все така тръсом се понесе по равното, към далечните гори. Стрелците от съседните пусни видяха това, а после сигурно пошепнаха и на другите за странната постъпка на чорбаджията. Защото после мълчаха всички чак до Стублата. Все пак бяха ударили една вълчица, носеха я на прът, може би около нея се въртеше вълчата бесовица, която бе издавила овците...

След това пак ходиха по авджилък. Веднъж засякоха прасета и сърна. Изядоха всичко омешано — сърнешкото бе за успокоение на съвестите. Хареса им, настървиха се. Само Адгията. Темерутина и дядо Рушко не лизнаха нищо от тоя дивеч. В дните на свински теферици тия тримата минаваха на бобена чорбица, която си варяха сами. И както винаги става, щом в едно човешко множество се появи някоя нужна работа — все ще се появи и нужният човек за тая работа. Така се изнамери и готвачът, който замести циганката. Беше младо момче, то можеше да вари и пече по вкуса на всички. Когато не ходеха по лов, колежа две или три шилета на ден. Стока имаше достатъчно, неброена стока, за която Янко имаше грижата да не намалява: макар че Янко гледаше малко накриво колячите и все гледаше да им пробута

нещо по-мършавко и хилаво. Варяха курбан чорба в големия казан, а за вечеря въртяха овнешко чеверме. На чевермето майстор бе Аджията — умееше да го върти равномерно, да го полива с лой и чорба, да го тъкми така, че да стане крехко. С чевермето почваха тефериците и пиянствата вечер, понякога и цяла нощ. С ядене, пиене, свирни и игри. Готвачът свиреше хубаво на окарина, а когато окарината проглушеше ушите на всички — тогава Темерутина откачаше от стената тамбурата си, нагласяше тельовете и почваше своите маанета. Колкото мрачен, навъсен и неразговорлив да беше този човек — я каже десетина думи на ден — толкова повече си отваряше душата с тамбурата, приказваше с нея, жалеше и плачеше, жадуваше или се радваше. С тамбурата си Темерутина ставаше човек като другите, даже малко по човек, тамбурата бе друга негова душа, или друга част от душата му, обърната към света и разговаряща със света. Самата му душа като да бе тамбура, но за нея никой нямаше пръсти и затова мълчеше... А когато пръстите на тамбурджията премаляваха, вдървени от натискането на тельовете — той изведнъж спираше неочаквано и окачваше тамбурата на пирона ѝ. Играчите бършеха потта от вратовете си, сядаха отново. И отново надигаха кратуните. А гледачите и зяпачите, сити и преситени, отново пресягаха да шипнат нещо от чевермето, което лежеше на две широки плитки тави, изстинало и слоясало, кокалите му вече се оголваха и побеляваха. В тия кратки мигове на почивка и затишие певците вече прехвърляха наум коя песен да захванат напред. Почваха и песните — провлечени, проточени, дълги като вълчи вой, или пресекливи като плач с хълцания, или гробищни виявици, преправени на песен...

При тия песни изведнъж се прочу Мървака. Нищо беше Мървака в това сбирще. Един гръбльо, помилван по волята на чорбаджията. Помилваха го и те, с едно и също равнодушие като за смърт и милост. Приеха го за свой просто и лесно, даже и не помислиха, че всеки от тях би могъл да попадне на дереджето му, да бъде осъден или помилван. Просто го приеха — и това е. Но истински го приеха с песните му. Беше осакатен човек, осакатили го бяха те, превит одве, от кръста нагоре приведен напред — и това придаваше нещо мечешко и заканително на едрите му рамене. Все пак бе силен човек. И макар да бе скромнен и да се обаждаше рядко, усещаха, че тоя човек не хвърля

думите си на вятъра и знае цената си. Когато другите пееха, той слушаше. Запя за пръв път чак тогава, когато всички бяха уморени и не им се пееше и играеше вече. И бе чудно, че от тоя силен, канара-човек излизаше такъв тих глас, слаб глас, треперлив и несигурен. Заслушаха го. Гласът си остана все такъв тих и сипкав като глас на кавал, но постепенно се увеличаваше, увеличаваше и другите с такива сладостно бълбукащи извивки, че като заслушаш — направо те хваща за гърлото, като да бълбука от твоето гърло като твой глас. Слушаха го, онемели и магьосани. След една-две такива песни оклюмалата тайфа отново оживяваше, разбъбряше се, почваше отново да яде и пие, да се шегува и да разправя преживелиците си, разправяни сто пъти вече. Караха Мървака да пее още, той се усмихваше, скромно поласкан, и подкачаше нова песен. Но след нея вече млъкваше окончателно. И никакви молби и подкани не можеха да го накарат да отвори уста. Чак до другата нощ. Когато пееше други песни, и съвсем другояче.

Много хареса на всички песента му за Болен Дойчина. Дълга песен, в която се разказваше за Църна Арапина, как спрял на солунско ливаге и сакал от Солуна града „на ден п’убаа нееста, да го служи благо вино, на нокъ любит п’една мала мома, ми и любит, и ми я загубвит“. Как се дигнал от одъра си Болният Дойчин и казал на сестра си да му извади от шарена ковчега триста лакти платно — „да пристегнам моя половина, че веке ми се коски разкостеле“. И как после победил Църна Арапина... А когато накрая „дупна коня Болен Дойчина, одвай дойде при своите дворье, така Дойчин легна и си умре“ — слушателите му, затаили дъх, вече плачеха... Караха Мървака да пее тая песен всяка вечер и той с готовност я пееше. После почна да я пее сам, без да го канят. Тогава мнозина усетиха в това „веке ми се коски разкостеле“ нещо като особен намек, а в цялата песен — някакъв по-друг смисъл, а може би и тъмна заплаха някаква...

Калуньо ходи два-три пъти на тия сборища и прави всичко, което правеха другите. Но веднъж, когато всички бяха мъртвопияни, бърбореха всички разбъркано и никой не слушаше никого — едно от момчетата поиска да се пошегува. Разказа с пияно завален глас как един път чорбаджията го пратил да донесе бакъл вода от сладкото кладенче в Църън, как после то отляло малко от бакъла и пикало в



него... Момчето почна да се смее, искаше всички да се смеят на шегата му, която си бе истина. Но като видя, че никой не се смее, че всички млъкнаха вцепенени изведнъж — млъкна и се вцепени и то. Калуньо се надигна полека и застана над момчето, замълча. И изведнъж така го хласна по тила с лакътя си, че то заби глава в тавата и от носа му шурна кръв; почна да се бърше и подсмърча. Изтрезняха всички. Калуньо каза на момчето да стане, то стана. Каза му да земе същия бакъл, да отиде на същото кладенче, да налее вода и да се върне. Беше среднощ, когато момчето замина. Среднощ, сред зима и на два часа път в снега... Чакаха го. Не вярваха да се върне, смятаха — я ще затъне из преспите някъде, я вълци ще го изядат. Пиха пак, ядоха, разговаряха, опитваха да пеят, искаха да бъдат весели, а не бяха. Нещо не вървеше. Бяха нащрек, трезви всичките, поглеждаха към вратата и чакаха, а и чорбаджията не си отиваше и не им даваше да лягат. Когато момчето се появи отново, малко преди разсъмване, и застана на вратата със скрежявали вежди и дрехи, с бакъла на рамо — отдъхнаха си. Калуньо сам отля половината вода от бакъла и накара момчето да пикае в него. После накара и другите — и всички на смях се изредиха. Сам наля след това една пълна кратуна и я даде на момчето да я изпие. После още една кратуна. На третата му призля, то повърна. Гледаха всички и не смееха да шукнат. След това Калуньо каза на момчето да си дига парцалите и да заминава, одето дошло...

Подир тая случка Калуньо вече не стъпи в собата на хората си. Смяташе да разпусне тайфата, но Янко го раздума. Нека потрае още малко, до напролет. Па тогава ще видим. Че има още малко работа... Калуньо го послуша. А тайфата се отнесе различно към постъпката на изгоненото момче. Едни го съдеха: не може така, на чорбаджията ляба яде, а пикае на ляба... Други го разбираха, макар и да не смееха да направят като него. Трети се бояха. И точно тия, третите, после останаха в тайфата. Всички усещаха, че е станало нещо нередно, че и двете страни са в нещо прави и в нещо криви. Едно бе ясно за секиго: чорбаджията има нужда от свои верни хора — и по това нема кво да се приказва. След някое време Темерутина и Янко привикаха неколцина от момчетата едно по едно, но само по едно на ден. Казаха им, че чорбаджията е доволен от службата им при него, дава им добри пари,

ще им задели и по малко добитъчец. Но съжалява, че вече няма нужда от тях. Могат да си вървят на село и да си гледат мирната работа. Само да оставят оружието тук. Привиканите си отиваха един по един, доволни, че не си отиват с празни ръце, но повече засрамени. Останалите трепереха да не бъдат привикани и те. Тогава си спомниха, че всичките тия, които си отиваха на село с наведени глави, бяха все по нещо чуруклии: я промънкал дума, дето не трябва, я не промънкал — когато трябва. Или погледнал накриво. Или почнал да прави сметка на чорбаджията си... Трепнаха всички. Разбраха, че чорбаджията гледа и слуша. Темерутина и Янко излязоха на почит, почнаха да се побойват от тях, почнаха да се увъртат около Нано и Менчо — защото чорбаджията викаше и тях в горницата си вечер, когато се решаваха общите работи. Едно само остана неясно: защо чорбаджията не изгони и Мървака. Когато всички знаят, че Мървака е камък без дамар и от никоя страна не може да се похване и одяла, за да уйдиса на зид... Дали пък на Мървака не е пречупено и нещо друго заедно с кръста?... Но чорбаджията, види се, е претеглил и него на невидим кантар и знае какво прави. Накратко: бояха се всички да не бъдат отпратени с голяма благодарност на село — където ще трябва отново да седнат и правят бърда и рогови гребени, и да нагъват просеник с лучец. Че и просеник не сякога ще се наиде, еле пък у зима като тая... Тия, които най-много се бояха, точно тия бяха готови сега да скочат и в огъня зарад чорбаджията. Без да мислят прав ли е чорбаджията или не и без да го мерят на собствените си малки и неверни кантарчета. Този човек, бил той такъв и онакъв — дава ляб. Чист ляб. И нещо на ляба отгоре. От ръката му ядеш тоя ляб. Това е най-главното. Когато се смее — смееш се и ти. Когато говори — слушаш. Квото ти заръча — одма търчиш да го правиш. Не ти е другарин. Главатарин е, с него не мож да се мериш, и по рамото не мож да го тупаш. Това е. И нема кво повече...

Чорбаджията в това време и хабер си нямаше от тия претънени размишления на своите хора. Той си имаше свои работи и грижи, а те не бяха за всяко ухо. Вечерните сборища в собата продължаваха, но по-тихо, по-прибрано и прилично, с мерка. На тях вече не ходеха и по-първите хора след чорбаджията — те вече се събираха в горницата на ядене и приказки. Собата вече не знаеше какво става в горницата и

какво мисли горницата. Но тя скоро го узна. Появиха се като изневиделица нови десетина момчета в двора на сарая. Отпървом бяха малко смутени или смотани наглед, гладни и малко несръчни, но здрави момчета, сметени от разни села. Пошушваха, че измежду тях имало и неколцина такива, дето ходили в онова, разсипаното село, секли там и клали. Тия си личеха, бяха по-свирепи и дръзки наглед от другите, накървавени и готови на всичко. Пошушнаха, че чорбаджията нарочно избирал и такива, накървавени...

Но сега Калуньо слушаше Янко. Янко му шепнеше, че е добре да сградят един-два чарка по Рата. Народът има нужда сега от талпи и греди, за да гради горелите къщи по горелите села. Защото народът винаги гради. Това е така от памтивека, то си е в унутрето на народа — да гради. Един-два чарка. Може и три. Където има сгода. И да се подновят водениците, дето са порутени, а запустелите да се пуснат наново. Има ли воденица, ще има и какво да се мели. Сега ако няма, утре ще има. И пътеките да се уширят до два коловоза между селата. (Защо? Сега няма какво да минава и по един коловоз!...) „Сега може да няма, но догодина ще има. Народът да ги ушири. Като на ангария нещо.“ „Но с надница“ — рече Калуньо. „Никаква надница! — опна се каракачинът. — Тия пътища са си за народа, той да си ги прави.“ „Хм, а кой ще го изкара на ангария?“ „Бившите наши момчета от тайфата — те да станат нещо като кьойбашии по селата. Това са наши, верни хора. И бакали да се примамят от града. Па даже и имам някакъв...“ Калуньо размисляше вяло и тегаво. Добре е това, не е лошо. Но как да стане? Слязоха на Рата тримата — с Малката, която вече не се делеше от чича си. Ледовете се трошеха, реката ги влечеше мътна и се надигаше. Янко напред водеше уверено. „Местата ги знам, Калуньаа, огледал съм ги...“ Той огледал, смятал, мислил и премислял. Едното място при един вир, над оня вир, дето Калуньо бе ловил риба през лятото. Другото — при запустялата воденица, като поднови вадата й. Но защо бърза каракачинът? Още никой не е приритал за талпи и греди.

— Има време.

— Няма време. Калуньаа — възрази каракачинът. — Пролет иде. Тряба отсеги...

Янко се отдели и още същия ден заби по градищата да дири железарии за чарковете. Той знаеше по-добре от Калуньо има ли време, или няма. Той усещаше времето по-добре от всекиго.

Воденицата на Дерменджията, дето през есента бяха станали толкова прекеждия, като че бе оживяла наново. Някой бе пуснал водата, кречеталото трещеше и пълнеше дола със сухия си дървен трясък. „Само един камък работи“ — помисли Калуньо и се надвеси от брега да види какво става долу. Пред воденицата се навъртаха някакви опърпани хорица, но като съгледаха конниците — бързо се връцнаха назад и се потулиха. Калуньо се подвоуми дали да слезе, но се отказа — след всичко, което бе станало неотдавна на това място, му бе противно да го вижда отново. Но Малката неочаквано пожела да слезе сама. За малко, каза тя. Той я чакаше горе на брега, при сухата вада, дето някога бе лежал и стрелял. Тя наистина се върна бързо, беше замислена и мълчалива. Когато излязоха от дълбокия дол на реката и стъпиха на равното горе, Малката се загледа надалече, към тъмните гори на Стублата.

— Виж бе, чичо Кале... какво е онова там? Онова черното, дългото?

— Нищо не е. Храсталак. — И той бутна коня напред.

— Ма то мърда. Виж го... като гъсеница мърда...

Я! Храсталакът наистина мърдаше, лазеше едва и като че се изтакаше от гората напред. Като че самата гора запридаше от себе си тая черна нишка — нишката непрекъснато се удължаваше и бавно прошиваше снеговете с черен конец. Чудно, какво можеше да бъде това... Спуснаха се в плиткото деренце на някакъв приток, а когато излязоха от другата страна — гъсеницата пък наваляше в една падина и началото ѝ не се видеше, както и краят. Спряха. „Хора са — каза Калуньо. — На хора мязат. Върволица от хора.“ Но някакви странни хора — всичките гърбави, или носеха нещо на гръб, а не можеше да се познае какво е то. Двамата с Малката удариха през падината напреки, за да пресекат пътя на върволицата и да излязат пред главата ѝ...

Имаше там и старци, но повечето бяха жени и деца. Всичките задянали на гръб бремета с дърва. Когато първите видяха пред себе си конете, спряха и загледаха двамата. По тях спря и цялата върволица.

Най-отпред стоеше един старец, той бе водил върволицата през снеговете. Когато първите след него спряха, той продължи да върви сам, бавно и морно напред, приведен под бремето си, като се подпираше на тояжка; не бе разбрал, или не бе усетил, че другите вече са спрели. Сетне спря и той, погледна нагоре изумен, бремето се изхлузи от гърба му и той се изправи. Беше висок човек, ужасно мършав, с дълбоко и страшно потънали очи, с хлътнало, потъмняло лице, което мязаше на череп — и белите власи, които ограждаха черепа, още повече подсилваха неговия зловец, зеленикав мрак. Беше страшен старец. Той постоя малко така, загледан с мътните си очи в Калунья, и нещо бавно съобразяваше, устата му мърдаше беззвучно. Па свали кюляфа си, плетената капица, и пристъпи към коня на Калунья от дясната му страна. Краката му се заклатиха и той се смъкна като отсечен в снега. Раменете му се тресяха.

— Калуньяа, бащице!... Ти баща, ти мака, Калуньяа!...

— Стани, старче! — каза сурово Калуньо, като се наведе и протегна ръка да подхване стареца за рамото. — И тури си капата, да не изстинеш.

Помогна му да се дигне от снега и го придържаше, защото старият човек тегнеше надолу и като че искаше пак да се свлече на колене. Старецът улови ръката му с две ръце, зарови си лицето в нея и заговори с пресеклив глас, като да плачеше, или нареждаше през плач:

— Па тѐ ние... суорачец да посъберем... Те така, мило... рекохме, суорачец... щото има паднало... Ти да прощаваш, чорбаджи, суорачец... да прощаваш... То колко ти е... ама рекохме, щото има паднало по гората... Що да гние?... Че е зима... па нема кво да се яде... нищо нема... ти да ни простиш... Що ние така сякога, чорбаджи... И нашите дедеве и бащеве.

Калуньо усети, че ръката му се мокри от думите на стареца, и полека, гнусаво я изтегли от ръцете и лицето му. Наоколо се бяха струпали жени, стояха безмълвно и плахо, бяха свалили бреметата и те. Няколко от тях се спуснаха да ловят ръката му и да я целуват, но той издърпа ръката нагоре и не я даде. Тогава те се хвърлиха от двете страни към краката му, хванаха стремената и приведени покорно като робини, с тия черни, избелели и порижели фереджета, благоговейно и бързо, една през друга, целуваха навущата му.

— Стига!... — изрева той и гласът му излезе изтънъл и писклив.

Откачи от лъка на седлото бича с волски жили, дигна го — бичът глухо тупна с дебелия си край по нечия приведена гърбина, после по друга. Но гърбините стояха все така безропотно и търпяха, или не усещаха. Той бутна коня напред, разтласка жените и тръгна покрай дългата върволица. Малката го следваше помръкнала и бършеше сълзите си. Жените и децата смъкваха бреметата в снега и също като предните искаха да се приближат до него. Той отминаваше бързо и не им позволи. Тогава те се струпяха около Малката, тръгнаха заедно с нея, галеха краката ѝ, шепнеха ѝ нещо тихо, милозливо и примирено. Калуньо стигна до края на върволицата — пъртината се изтакаше далече назад и криволеше, беше утъпкана, дълбока и тясна и се познаваше, че неведнъж бе ходено по нея. Върна се обратно, до главата на върволицата. Старецът все още стоеше на място и тъпкаше снега, все така гологлав, с капицата в ръка.

— Рекох, тури си капата на главата, старче, да не простинеш!

— Ние суорачец, чорбаджи, суорачец... — продължаваше да пее и да се оправдава старецът с треперливия си немощен глас, като да пееше някаква старешка песен, която повече приличаше на плач.

— Че нема кво да се яде... гладно се не седи, чорбаджи...

— Та вие дърва ли ядете? — удиви се Калуньо.

— Ние това на град го носим, чорбаджи... на касабата...

— Чак на касабата? И за що?

— За ляб, чорбаджи... Зрънце, брашънце, кво доде... Че гладно се не седи, Калунъаа... Да иззимеет един път...

Пита го откъде е. От Жежла. А другите — тия жени, децата?

— От селата тъдева. Ние суорачец... Че зима, студено, па нема...

Старецът се бе поослободил и се разбъбри. Бе отново наместил капицата на голата глава, мършавото му лице се пооживи. Щеше да приказва дълго, но Калуньо го спря:

— Чакай. Чуй ме хубаво, дядо. Като се върнете от касабата — ела при мене. Мой човек ще ти покаже отде да сечете! А сега карайте... вървете!

Върволицата потегли отново. Калуньо изчака да мине край него цялата и дълго гледа подире ѝ, когато отмина. Дълго гледа как бреметата се поклащат, спадат и се надигат наляво-надясно, наредени едно по друго в тясната пъртина. Как помръдват бавно, едва-едва, как напредват стъпка по стъпка в хлъзгавината и полека се отдалечават.

Той гледаше задните и знаеше, че това е бавният ход на стареца отпред — другите го повтаряха точно и се клатушкаха като гъше ято подир стария-престарял гъсок, който знаеше работата си. И мислеше колко дълго има да се клатушкат така, докато се домъкнат до селата си, за да нощуват там. И как утре сабайле пак ще се съберат на ято, за да поемат още по-дългия път до касабата. С тия жалки, нищожни снопчета дърва, които в обратния път щяха да се превърнат на също такива жалки кори хляб...

И сърцето му се свиваше.

## VII. МАЛКАТА

До Стублата вървяха мълчаливо. Конете сами ги водеха — бързаха да се приберат на топло в яхъра, при сеното и зобта. Дворът притихнал пустинно, хора не се мяркаха, никой не ги посрещна. Малката хлътна долу в мутвака и се затаи там. Той се качи в горницата, студено изцъклена, и се зае да пали оджака. Дървата просъхнали, но все още сурови, трудно се разпалваха и с борина — бе коленичил и духаше да ги разпали. Краката му бяха мокри и изтръпнали. Когато брезовите дърва пламнаха и затрещяха и от широкия отвор на оджака полъхна жар — той отвърза размекнатите цървули, смъкна навуцата и ги простря да съхнат, остана бос и седна срещу оджака. Беше се припекъл, а в главата му гризеше червей и въртеше все едно и също: „Нищо, което е завързано, не може да не бъде развързано.“ Нищо, нищо, нищо. Нищо. Всичко ще бъде развързано. Всичко... Вече се унасяше в сладка полудрямка, когато влезе Малката. Влезе тихо, той не я чу, беше застанала на вратата — усети, че зад гърба му има човек, и се обърна. Тя стоеше изправена, очите ѝ зачервени и подпухнали, като да бе плакала, но лицето спокойно. Боже мой, колко израсла и как всичко ѝ окъсяло... Гръдта набъбнала, ще скъса елека, бедрата — и те набъбнали, издължени, едва се побират в шалварките, а и те стигат до под коленете ѝ вече. И тая права, спретната, напращяла снага, от която лъха жена...

— Ела сам и посгрей се!

— Аз напалих кюмбето доле, чичо Кале, и не ми е студено...

Тя остана до вратата, гледаше сериозно и строго, в ръцете кърпа, увила нещо.

— Какво има? Какво е това в тая кърпа?

— Виж, чичо Кале... — Тя отви кърпата. — Виж това... Ква е тая пепел? Отде я насмете? От кюмбето ли?

— От воденицата това, дето пада от камъка. Това мелеха ония...

— За ляб? — Тя не знаеше. Сигур за ляб, какво друго може да се мели на една воденица... Той взе кърпата от ръцете ѝ. От пепелта стърчаха къси плоски сламки, някакви несмлени бели влакна,



сивожълтеникава пепел, мирише на нещо стипчиво или горчиво. Той лизна гнусаво с език, посдъвка. Така е: изсушен и смлян горуньов жир... Кой знае къде са го събирали и кога, турили и слама, и корени някакви — и станала тая пепел.

— Мене ми е жал, чичо Кале... — Устните на Малката потрепнаха, в окото ѝ светна сълзица. Тя се извърна настрана, но Калуньо подхвана лицето ѝ с шепа и го обърна към себе си, наведе се и го целуна там, дето минаваше влажната диря на сълзата.

— Нищо, момичето ми... — рече той глухо. — Нищо, нема нищо... Ще я оправим, ще видиш. Всичко ще се оправи, вярвай. Ти нали ми вярваш?

— Вярвам ти, чичо Кале — прошепна момичето, като го гледаше в очите.

— Вярвай ми. А сега иди долу, че цялата трепериш. И ще видим...

Момичето наведе глава и тихо, послушно слезе по стълбището. Калуньо ходеше бос в затоплената горница, от единия край до другия. Талпите на дюшемето бяха още студени, но той не ги сещаше. Всичко ще се оправи... Но кой ще му каже как да го оправи и отде да почне?... Не му се искаше да навлича отново влажните навуца, които изпускаха пара и миришеха лошо. Слезе долу бос, прекоси обширния двор все по снега, докато се добере до собата на момчетата, стъпалата му изгоряха от студа, но не ускори крачка — бавно мина през дълбокия, неразгазен сняг и влезе в собата. Вътре — опушено от тютюн, от спарения мирис на непроветрявано човешко множество. Момчетата разговаряха, пушеха, някои играеха на дама с бобени и кукурузени зърна, други лежаха или спяха по нарите. Като го видяха на вратата, скочиха на крака всички и бърбрежът секна в миг. Гледаха зачервените му крака, снегът се топеше между пръстите и се стичаше на локвички до стъпалата му. Той огледа опушената соба, димът се стелеше на пластове. Нямаше ги неговите момчета, Менчо и Нано. Мървака?

— При конете, в яхъра! — обади се някой.

— Да доде при мене!

Той мина през снега назад към сарая, без да бърза. Стъпалата му пак изгаряха нетърпимо, а когато се качваше в горницата — премаляха така, че не ги усещаше; като да бе останал без крака и плуваше по

въздуха. Беше изпружил крака и опрял стъпалата в затоплените камъни на оджака, когато влезе Мървака.

— Ела. Седни тука.

Трудно му беше на човека да прегъне осакатеното си тяло на това ниско пънче. Но той го прегъна, наведен напред в мълчаливо очакване.

— Още сега прати хора да секат гора. Татък, към страната на Мочурите. Двеста, триста, петстотин товара... колкото могат.

— Ясно, Калунъаа.

— Още не е ясно. Тия дене ще доде тука един старец, от твоето село е... Нему ще дадеш дървата. Дърветата за сеч ще избираш ти. Ще гледаш по-кривите. И седни там, на миндера отсреща, не на тоя пън! За по-удобно.

— Разбрах, Калунъаа... — Мървака се премести на миндера.

— И друго. Потегни две-три шейни, с дълги ритли и щитове отзад и отпред. И с коларски черги. От волове отбираш ли?

— Волове съм имал. — Мървака го гледаше, подигнал тежките си вежди.

— Волове ще впрегнеш, не коне. Може и биволи. Да мъкнат тежко, из калища и валища. Земаш хора колко ти трябват. И ще идеш в Долната земя. Жито ще дириш. Царевина и ченица. А ако нема — ръж. Сермия ще дам.

— Аха... — Мървака го гледаше. — Само че, такова... времето югово, Калунъаа. Скоро ще духне юг. Та викам — да земем коли, а не шейни. Що там може и сняг да нема...

— Сам ще видиш кво и що. От тебе искам жито. А сега прати хората да секат. Да не ми ядат харам ляба.

Мървака се надигна от миндера, като се подпираше с двете ръце в него, и бавно, с мъка се изправи. В горницата изведнъж нахлу Малката и извика:

— Чичо Кале, ела бър... — Но като видя чуждия човек, думата ѝ се пресече и тя млъкна засрамено.

Мървака я огледа любопитно, от горе до долу, и полека се затътрузи към стълбището. Но се обърна и пак я погледна, преди да слезе надолу.

— Чичо Кале, слез да ядеш, сготвила съм ти! — каза тя на един дъх.

— Ама как, ти ли сготви? Сама? Браво! И какво е то?

— Ще видиш. Нещо много, много, много хубаво. Дето най го обичаш.

— Брех, да му се не види, какво ли ще е това чудо...

Мислеше да си прави нови цървули. Старите бяха отънели и развлечени от влагата като два парцала, за нищо не ставаха. Той излезе на пруста пред горницата да огледа хавата навън. Смрачаваше се, снегът синееше гъсто. Мървака бе прав: полъхваше юговина. Много леко, през здрача и влажния хлад на вечерта. Но беше юговина.

Малката гледаше чичо си Кале в очите и чакаше да види какво ще каже.

— Ммм, добре е... — каза той.

— Нали? — Малката се зарадва, очите ѝ светнаха.

Чорба от кокошка. Не беше добре. Кокошката стара, месото жилаво, недоварено. Но имаше в чорбата много чубрица и чесън, много люти чушки, и главно — много сол.

— Добре. Само че аз сега май не съм много гладен, пиленце. Ти ли я закла?

— Аз, аз!

— И не те беше страх?

— А, страх... Аз стъпих на краката ѝ, чичо Кале. Леля Костанда така правеше. Опънах ѝ шията на дръвника... и — рап! — с брадвето.

— Ама после се обърна настрана?

— Ахъ, обърнах се...

— Страх те е да гледаш кръв?

— Малко страх ме е...

— Не бой се, мое момиче. Гледай право кръвта.

— О, ама аз никак не се боя, чичо Кале! Ако река, не се боя! Ти как го рапна оня старец там, на воденицата... и аз хич се не боях...

— Мани това...

— Ей, ама ти беше много страшен тогава... чичо Кале.

— Много излишна кръв има на тоя свет, пиленце... и трябва да изтече черната, за да остане мирната. Мир и тишина се плащат с кръв, види се.

— Ама ти защо ми говориш така страшно, чичо Кале? Все за кръв ми говориш. Не искам да ми говориш така страшно!...

— Добре, нема вече. Това ракия ли е?

Малката се бе сетила да сложи на синията едно шише. Калуньо отпи малко, отдавна не беше пил — и влагата се стече надолу сладко-огнено.

— Чичо Кале, искам и аз, и аз! — извика Малката и го гледаше със запалени очи. — Дай и на мене, да видя кво е!

— Недей, пиленце. Не е за деца то.

— Аз съм дете? Така ли, чичо Кале? Дете? Чакай...

Тя грабна стъклото, решително го надигна и пи — но веднага го остави. Застана с отворена уста, очите — отворени и те широко и ужасени, като че искаше да каже нещо, а не можеше. Като че искаше да си поеме дъх, а не можеше и това, дъхът беше спрял — и само махаше безпомощно с ръце. От устата ѝ, от носа ѝ, като че ли и от очите ѝ пръхна изведнъж силна струя ракия. Тя се преви одве, закашля се, плюеше, очите ѝ изпъкнали, ще изскочат. Тя плачеше и се смееше. Калуньо се уплаши, стана, подхвана я.

— Чакай!... Кво ти стана?... Полека...

Тя трепереше в ръцете му, надуваше я мъчителна кашлица.

— Ниии... ни... що... Нищо ми... нема...

Тя се усмихваше през сълзите и полека се успокояваше. Седна отново. Беше зачервена, подута, готова да се закашли пак.

— Ау, то много люто било това бе, чичо Кале! Аз не знаех, че така...

— Люто я. Аз ти казах — по малко. А ти наведнъж...

— Отде да знам... Ама я чакай, чакай! — И докато той се усети, тя пак грабна стъклото и пи отново. — Не, не ми харесва. Не е хубаво...

Нищо не ѝ стана тоя път. Само очите ѝ заблестяха повече. Тя го гледаше ласкаво и малко лукаво. Хвана ръката му, загледа я.

— Тая ръка ли държеше ножа, а, чичо Кале? Оня, големия? Той къде е?

— Тука е.

— Ей, ама ти колко беше страшен тогава... Мене оттогава все ме е малко страх от тебе, вярно ти казвам! Ама не ме е много страх. Защото те обичкам, нали, чичо Кале? Ама и ти ме обичкаш малко, нали, чичо Кале?

— И аз.

Беше хванала ръката му с двете си ръце и си играеше с нея.

— Чичо Кале, искам да ми кажеш едно нещо. Кажи ми... ааа... на тебе мъчно ли ти е за леля Костанда?

— Мъчно ми е.

— Ама много ли ти е мъчно?

— Много ми е мъчно.

— Не, не е това... и на мене ми е мъчно, ама не е това...

— Кое не е това? А какво?

Тя беше коленичила на пода, подпряна с лакти на коленете му, и го гледаше в очите.

— Виж бе, чичо Кале... аз искам да ти стана жена...

— Какво, какво?

— Аз мога да готвя, мога да пера, ще се науча да меся и ляб... също като леля Костанда...

— Ти си мое момиче, пиленце, и не мисли за тия работи. То са глупости.

— Ама аз искам да ти стана жена и да спя при тебе. Хайде бе, чичо Кале!

— Малко си още, моето момиче.

— Какво, малка съм да спя ли? Че аз и сега си спя! Ама че си смешен, чичо Кале. Смешен и глупав.

— Не си малка да спиш. Малка си да спиш при мене, казвам.

— Че какво, като е при тебе, не е ли все едно?

— Не е все едно. То не стига да месиш и готвиш, пиленце. Нали разбираш? Има и някои други работи...

— Кви са тия някои други работи?

— Като пораснеш — ще разбереш. Сега не мога да ти ги кажа — каза той нетърпеливо и стана.

Стана и тя, гледаше го и пак улови ръката му.

— Чичо Кале — каза тя тихо, — не ми се сърди. Не те обичам, като ми се сърдиш.

— И аз не те обичам, когато ме сърдиш. Не разбираш прости неща.

— Аз всичко разбирам!

— Всичко? Браво мари! Всичко разбирала... гледай я ти нея!

— Не всичко знам като тебе. Но всичко мога да разбера, като ми го кажеш. Ето, ти... ти казваш: да бъде мирно и тихо. А все си на война. И ножът ти все запасан... Какво искаш?

— Искам да бъде мирно и тихо — усмихна се той и седна отново. — Искам да орем нивите и да косим ливадите. И в ливадите да се чува гласът на чучулигата, а в горите — гласът на кукувицата. Не гласът на пушката.

— Да, да. А пушката ти все на рамото...

— За да пази кукувицата и чучулигата.

— Не, чичо Кале. Ти искаш целият свет да се наведе пред тебе. Като ония с дървата... Ти ги караш да станат, ама по ти харесват наведени.

— Отде знаеш? Глупости дрънкаш и само ме ядосваш. Да са наведени... Стига глупости! Земи да раздигаш синията и си гледай работата! И в моята нема да се мешаш!

— Пак ми се сърдиш. Не ми се сърди, чичо Кале. Не те обичам такъв сърдит. Само земи да изпъдиш оня там...

— Кой е тоя — оня?

— Оня, гърбавия, дето беше при тебе...

— Защо да го пъдя? Той ми е приятел и побратим. И ми трябва. Ето, видиш ли как нищо не разбираш?! Аз искам мир, а ти ме буташ на война.

— Не, не, не, ти не разбираш. Като ме срещне, гледа ме така някак...

— Как те гледа?

— Не зная как да ти кажа... Също като змия ме гледа, чичо Кале. И ми става такова едно студено, студено... отвътре ми става... и ме стриша... Разбираш ли? И сега, като си помислих за него, кожата ми стана на зрънца, също като гъша кожа. Виж, чичо Кале, виж ми ръката! Ууу!...

Малката потръпна зиморничаво и показа настръхналата кожа на ръката.

— Нема нищо, мое момиче. — Той хвана ръката и я погали. — Така си мислиш. Той не е лош човек, ние сме го направили лош... Сега не е лош.

Така и се разделиха с Малката, наежени един срещу друг. Той запали фенера и слезе в килерите да търси старата щавена говежда кожа. Отрязва две фаши от нея за цървули и отново се качи в горницата да прави цървулите. Беше тихо навън и само далече в дъното на двора мъждукаха прозорчетата на собата. Отдолу, от мутвака, се чуваше

глухото потракване на съдини и плисък на вода — Малката шеташе. После притихна и тя. Мислеше за нея и още не можеше да сподави яда си. Взела акъл да му дава... Искаш, казва, да видиш само гърба на света, наведен пред тебе... Хайде де. То дете, глупаво. Не искам да видя света наведен. Искам да видя наведени само гърбовете на орачите и копачите. Браздата не излиза права, ако гърбът не се наведе и изкриви — има една такава приказка. И все пак, и все пак. Може да има и нещо вярно в думите на Малката. Тя не разбира много неща, защото Светът е много голям и много объркан, а тя е още дете, лайно е още, дето се вика... И все пак окото ѝ е остро, нищо не изпуска и може да съзре някои работи... Все пак, драго ти е да видиш приведен гръб, ако преди това си го видял изправен и с нож в ръката. Нали от тия приведени жени се откъснаха ония изправени мъже, които сякоха в метежа?... Мир и тишина... Но за да има тишина, в която да се чува как расте тревата, как шумолят талазите на ръжта... за да настане такава тишина след оня гръмол, пролетошния — трябва една последна пушка, която да затисне гърлото на другите. И един последен нож, който да пресече всички други. Или не е така?...

Дааа... все оставаше неясно нещо, нещо недоизказано, недовършено нещо. Колко пъти може да гърми последната пушка и докъде да стигне замахът на последния нож? Ей го неясното. А може би Светът просто иска да бъде размирен, приятно му е да си играе на размирие от време на време, а ти му пречиш, защото той пречи на тебе? Какво точно е, какво? Кой да каже, кой знае?... Дълбок е Светът. А ти искаш да стигнеш до дъното му, да го обърнеш като овчо шкембе и да го промиеш, за да го разбереш. Дълбок е Светът и човек може да се удави в дълбокото. Но Калуньо не е човек, който ще се побои от дълбокото. Той може да се побои само от себе си...

По едно време усети, че стои над плоските гъонове парчета и нищо не прави. Знае, че му трябва още нещо, и се чуди какво е то. Тогава изплува полека нагоре из глъбините на тия тревожни размисли, нагоре към твърдия и прост свет на простите неща, които го заобикаляха. И съзна: трябва му върви за цървулите... Пак запали

фенера и слезе долу да търси кълбото с върви. Прозорчетата бяха угаснали вече, дворът заглъхнал, снегът светеше мътно в широкия захват на двора и само през джамлъка на горницата му падаше малко четвъртитата светлина върху купчините почернял сняг пред сарая. Тъмен бе и мутвакът — Малката си бе легнала. Той затършува из килера, знаеше, че кълбото е някъде тука. Гледаше само да не трополясва, да не събуди Малката. Дълго премества разни стари корита и сандъци, рови из разни вехтории и го намери: беше забодено на едно вретено, още Костанда го бе забола. Кълбо от здрава конопена нишка, която трябва да се спряга няколко пъти, за да стане връв за цървули. Гледаше да стъпва леко, за да не скърцат дъските на стълбището. На пруста спря пак, погледна небето — звезди не се виждаха. Полъхваше тънка мека влага, пропита с мириса на мокра гора и стара, изсъхнала, изгнила шума. Счу му се: притупват редки капки от стрехата... Той влезе в горницата, притвори вратата. Потърси с очи да намери кука някаква — да закачи нишката и да я пресуква. Погледът му спря на бравата. В тоя миг вратата се отвори сама — на прага беше застанала Малката. Беше с дългата си нощна бяла риза и в нея изглеждаше още по-източена. Косата разчорлена, очите отворени и големи — гледаха изцъклено и плахо. Под тънката риза напираше остро гърдта на момичето.

— Чичо Кале, видя ли леля Костанда?... — Тя го гледаше неподвижно, очите ѝ бяха пълни с ужас и като че не го виждаха.

— Каква леля? Тебе какво ти е, мое момиче?

— Леля Костанда... Тя те викаше, чичо Кале... ти не я ли чуваш?

— Ела, пиленце, ела насам... Каква леля... Я седни тука... — Той я прегърна, поведе я към миндера и я накара да седне. Наля от бакъла на пруста кратунка вода — тя пи послушно и половината вода се разля по ризата ѝ. Леля Костанда...

— Успокой се, момичето ми. Ето, аз съм при тебе сега и няма никаква леля... Нали? Само ние двамата сме, аз и ти... Ууу, акъла ми изкара!...

Тя го гледаше все така унесено, с големи немигащи очи. В полуотворената устица се белееха двете горни заешки зъбчета. Постепенно идваше на себе си и се разсънваше. Оправи с ръка обърканите коси, погледът ѝ зашари из горницата учудено и малко засрамено.



— Беше много страшно, чичо Кале...

— Кое е било това, страшното, гургуличе?

— Тя иде насам и те вика... разбираш ли? И ти я викаш, а тя не те чува... и ти не я чуваш. И не можете да се намерите. Страшно беше...

— У, много страшно било. Та нали може и наяве да се случи така?

— Ма тя те не види бе, чичо Кале?! Тя те не види, разбираш ли? Тя няма очи... Беше цялата зелена... косите ѝ зелени... едни такива дълги коси, чак до земята... И лицето ѝ зелено. Само зъбите ѝ бели... И няма очи, само две дупки празни. Разбираш ли? И те не види...

— Присънило ти се. Сън — лъжовна работа. Хайде, върви да спиш!

— Мене ме е страх, чичо Кале. Там, сама...

— Хубава работа! Голямо момиче, страх го било...

— Тя може да доде пак...

— Нема да доде.

— Ти отде знаеш? Може да доде пък! Страх ме е... Искам тука...

— Не може тука, пиленце, не бива тука... Ти вече си голяма, нали?

— Ту викаш, че съм била малка, ту голяма. Каква съм аз бе, чичо Кале?

— Каква си... Ти вече си... вече не си... — Той се забърка.

Очите на Малката се затваряха сами, спеше ѝ се, тя заспиваше седешком. Полека я положи на миндера, откъм стената, зави я с тънката мъхната шарена черга. Тя заспа веднага и още в ръцете му натежа. Ето ти беля... Той остана надвесен над нея, гледаше чистото детско лице, с двете зъбчета отпред между двете нежни устица, с нежния дъх на млада душа, който излизаше от устицата. Беля, боже ти мой, господи... Как да легне тук, до тая нежност, до тая чистота — с цялото това грубо и недодялано, това ръбато мъжко тяло, натежало от греховни напори и помисли, с това голямо и срамотно мъжко тяло? Та най-напред той, без да иска, може да одраска краката му с краката си — с тия вроговени копита по петите и пръстите...

Той приседна до оджака и опря гръб на топлата му стена. Цървулите — тая се видя — ще останат за утре. А най-добре е да потърси в града някакви чизми... Задремваше за малко, будеше се, пак

се унасяше. Беше му неудобно така, с подвити крака. Изпружи краката — и пак неудобно, на това голо дюшеме и това кораво, каменно, напечено възглаве на оджака. Той стана, постоя малко. Па приседна на миндера. После легна на ребро предпазливо, съвсем откряя, без да се съблича и завива, гърбом към Малката. Слушаше нейното равно, тихо дишане до себе си и постепенно се унесе отново... Събуди се внезапно, нещо го бе събудило. Плувал в пот, в непоносима, тревожна горещина. Малката се бе прилепила плътно до него, легнала на ръката му, бе го прегърнала и дишаше в рамото му. В здрача на горницата, осветена слабо от снега вън, се белееше кракът ѝ, напълнен крак на жена, заголен до кръста и метнат върху неговия. И неговият изгаряше от нетърпима жегата... Той се надигна на лакът и погледна навън, не знаеше кое време е, беше все така здрачно и все така тихо, в тишината едва чуто шъпнеше дъхът на Малката. Искаше да се обърне към нея, и мъчително го бореше това желание. Да се обърне изведнъж, без да мисли, да я обхване през заголения кръст, да я стисне в лапите си. И като орел, грабнал пиле — да я всмуче тихо, па да става квото ще... Легна отново, неподвижен, вцепенен, не смееше да диша силно, за да не я разбуди — и само желанието играеше в него, шареше там вътре в него и трептеше като жила, и го глождеше примамливо и колебливо. Само да се обърне, само ако се обърне...

Не се обърна. Досрамя го от себе си — да признае пред себе си, че гледа в едно дете. И че това дете, тая неузряла-зрееща жена вече закриваше за него всички други жени по света. Срамота... Полекичка отмахна крака на Малката от крака си. Полекичка откопча ръцете ѝ от шията си — тя въздъхна дълбоко, но не се събуди. Малката беше малка, спеше ѝ се като малка — и спеше. Зави я с чергата и стана. Беше все така здрачно в горницата и все така светеше здрачно снегът. Не знаеше колко е часът, не помнеше къде бе оставил часовника. Сигурно беше още много рано. Не му се спеше. Той се подпря пак на оджака, както преди. И неусетно заспа...

Беше светло, когато се събуди. Малката още спеше. Пак се бе отвила и бе гола до половината. Отново я зави — грижливо и внимателно като чичо Кале, като по-голям брат. Желанието го нямаше вече, беше заспало дълбоко, огънят бе преминал. И се зае с цървулите,

оставаше му само да ги навърви. Бяха стегнати и спечени. Ще се разгазят. Той наметна старата, прозобана от молци овча полушуба и слезе долу. Грееше слънце, беше топло, стрехите бяха пуснали през нощта дълги ледени цифунье, които прокапваха. От гъстаците на бранището, далече на север, долиташе слаб, крехък екот на брадви — Мървака бе пратил момчетата да секат. Сам той в отсрещния край на двора, при портата, се занимаваше с колите — разточваше ги, натъкмяваше ритлите им, дотягаше ги за път.

По обед се завърна Янко. С чарковете работата се нарежда, каза. До Благовец ще станат. А ако е живот и здраве и ако е рекъл господ — до Гюргювден може и да се завъртят... Беше бодър и оживен, под широкия мустак весело лъскаха зъбите му.

— Дошъл е нов каймакамин, Калунъаа — добави той, като сниши глас. — Бил възрастен човек, по-възрастен от стария и поулегнал. И бил казал, че тия дене щял да прескача насам, по нашите места. От сигурен човек ми е обадено, Калунъаа...

— Какво ще прави насам? — Калуньо се замисли.

— Не зная, Калунъаа. Това съм чул, това ти казвам. Но ти сам разбираш какво иска да каже това и докъде може да опре...

Калуньо остана замислен, когато след Янко в горницата се качиха Нано и Темерутина. Те се помаяха малко, потъпкаха, поусукаха се.

— Те това, такова, чуваме... Мървака, пращаш го... Не е ли малко такова тая работа?...

— Какво такова?

— Малко такова... опасно?

— Нема нищо опасно и страшно. Мървака е мой предан човек. А вие си гледайте вашите работи и в моите не се бъркайте.

— Кога стана онова в Черяша... бозгунлука, размирицата... жена му била там. Нали народа от Жежла се беше пръснал кой къде види... и тя отишла в Черяша с децата...

— По-късо режете!

— Ми това... тя сама се фърлила в огъня... с двете деца...

— А братовите му деца сега къде са?

— Ний това не знаем, Калунъаа...

— Че поразпитайте и узнайте!

Двамата пак потъпкаха на място, споглеждаха се.

— Ние викаме, Калунъаа... това де... да идем и ние с Мървака...

— Тука си стойте. Има за вас друга работа.

Другата работа беше да чакат оня старец от Жежла и да му предадат дървата заедно с малко добитък.

— Пролет иде и трябва да се мисли за сеитба. Народът изпоял всичко, нема какво да засее. И нема кой да му даде семе освен ние. По-право — вие. Погрижете се за това... И още нещо. Нова къща за Мървака. По-голяма и по-хубава от старата. Да почне веднага щом се пооголи земята от сняг...

... Сякаш бе чакала до вратата двамата да излязат — в горницата веднага нахлу, направо връхлетя Малката, задъхана и засмяна. Той се смая, като я видя. Беше цяла Костанда — облякла рубата на Костанда: тежкия надиплен вълнен фустан, който се люлееше като камбана, венеца от изкуствени цветя на главата. Черни чехли на краката, шарени чорапи и едно червено мушкато на ухото. Съща Костанда. Но една млада Костанда, една светла Костанда, която напираше да излезе извън рубата на старата. Беше напрацяла да излезе, а той не беше забелязал това досега. Не че не беше го забелязал, но само се досещаше за него, а сега го видя и съзна. И не можеше да откъсне очи от нея, гледаше я като магьосан, за няколко мига дъхът му спря, в гърдите му се надигна гореща вълна и го резна там някъде през сред, болезнено и сладостно.

— Ела, ела, моето момиче... О, боже!...

Той стана и прегърна Малката. Целуна я по устата — никога не беше целувал жена — и червените влажни устица на Малката се смееха радостно. Малиновочервени устица, пухкави и топли... Съзна горчиво и примирено, че между всички жени, които бе имал — това дете е жената, която затъмня всичките. Боже мой, такова чудо!...

— О, чичо Кале, чичо Кале!

— Стига с тоя твой чичо! Не съм ти чичо!

— А какво?

— Бати съм ти. Бати!...

— Бати Кале, чуй...

— Не чувам. Утре отивам на град. Искаш ли да додеш с мене?

— Искам, искам, искам!

— Олеле, как няма да иска, та тя още не е виждала град!...

... Тръгнаха рано, по тъмно, с шейната. Впрегнаха Арапа, но вързаха отзад и Дорестия, натовариха и седлата. Та ако закъсат някъде, ако шейната опре на гола земя — да продължат с конете. Също така рано, но малко преди тях, потегли за Долната земя и Мървака, с пет-шест волски коли, заедно с карачите им. Колите бе натъпкал догоре с дърва — да продаде дървата надолу и да увеличи сермията. Сам се бе сетил Мървака за това, главата на тоя Мървак работеше добре. Калуньо скоро настигна бавния волски керван и заръча на Мървака да подири из Долната земя и Кара бег, ако му остане време. Да му обади, че вече може да се прибира насам. „Да посрещнем — каза той — новата пролет с мир и нов късмет...“ Снегът хрущеше, бе хванал тънка корица отгоре. Беше се смалил, посивял, но все още беше сняг и шейната летеше. Когато навалиха в низината пред града, слънцето се бе дигнало, бе топло и разкашканият сняг плискаше под плазовете. Криво-ляво дотътриха се до града, без да спират и без да застържат някъде по гол калдъръм. Първата работа, след като отседнаха в хана: да се отбият в големия дюкян на Мико, широкия и пълен като топ дюкян, който беше на къоше до градския мегдан на чаршията. Срещу него стърчеше кулата с часовника, а зад кулата се разтягаше невисоката, но просторна сграда на конака.

Евреинът го посрещна, златно усмихнат — устата му бе пълна със злато — и гъвкаво се превеи в поклон.

— Челеби — каза му, — туй дете гледаш ли го? — Той посочи Малката, сгушена срамежливо до него и с поглед, който жадно шареше из дюкяна, смаян от великолепието му. — Остаям ти го селско сополаче — искам да го намеря солунска кокона. От горе до долу, челеби!

— Се разбира, чорбаджи! Каква Солун, каква Солун?! — Евреинът дигна пръст нагоре: — Стамбул!...

Златото блесна още веднъж, евреинът, подвижен и гъвкав като ластик и сякаш без кости — се прегъна още веднъж, с ръка на гърдите.

— Господица — со мене! — Евреинът подаде ръка на Малката, за да я въведе някъде във вътрешните покои на дюкяна си.

Калуньо го спря:

— Най-напред едни чизми за мене, челеби! Добри чизми.

Чизмите бяха донесени на мига, бяха наистина добри, лъскави черни чизми, с много лъскави гънки и чупки. Лепнаха се на краката му, като да бяха излети точно по мерата им. Калуньо излезе, като поскърцваше с чизмите. Сега — берберницата. Да остържат там ненужната четина от брадата и главата, да го ливосат с ливанто и разни мазни мазила и да го направят човек като за град. Видя се след това в огледалото: горе-долу мяза на човек... И се запъти към конака. Казаха му там да почака малко. Той почака. Хора влизаха и излизаха непрекъснато. Гавазинът — едно съвсем младо момче с розово момичешко лице и едва наболи мустачки, в скромна, но спретната тъмносиня униформа с много жълти копчета, поставени нагъсто — тихо и безшумно извеждаше едни и въвеждаше други в стаята на каймакамина. После дойде и неговият ред.

Каймакаминът седеше зад дълга маса, застлана с тъмнозелено кадифе, и го гледеше внимателно, недоверчиво и строго. Наистина беше възрастен човек, с късо подстригана бяла брада, но от тия възрастни хора, които не се отпускат в меките удобства на възрастта, а държат и себе си, и другите здраво; знаят силата си и умеят също така здраво да я употребят, когато се наложи. Не го поканиха да седне и Калуньо остана прав. Гледаше каймакамина право в очите и се мъчеше да прочете в очите му всичко онова лошо, което бяха казали за него. Непременно бяха казали лошо, той усещаше това.

— Канех се да намина по вашия край... по Ду... Дубраша... — започна каймакаминът тихо и някак небрежно. — А ето че Дубраша сам доде при мене. Да го чуем!

Калуньо пое дъх, той знаеше, че от това, което ще каже сега, зависи много. Нямаше какво да крие, нямаше защо да крие и нито желаше, нито умееше да крие. Но онова, което не желаше да крие, трябаше да бъде казано точно и достойно. Не познаваше човека, който седеше пред него, и нито можеше, нито искаше да се нагажда към него, или да му угажда. Разказа накратко как бе почнал метежът. Как някои нечисти хора, чапкъни разни, подлъгали народа и го повели на яма и сеч. Как той, Калуньо, се изпречил на пътя им. И как отпосле тръгнали работите... Възможно е той, Калуньо, някъде да е попрекалил, да е грешил, или бъркал в нещо. Човек е, не е кантар, а и кантарят греши по някой път... Но в едно е сигурен: в намерението, в усилието да озапти чапкъните, да уталожи народа, да възвърне

тишината и спокойствието на Дубраша; тишината, в която да се чуват само гласовете на птиците, звънците на стадата и кратките подвиквания на орачите...

— Тъй, чоджум, тъй... — Каймакаминът поглади брадата си. — Това, дете рече за гласовете в тишината — добре е речено...

Бръчката на сурово недоверие между очите му се бе позагладила, а лицето му като че се поотпусна малко и разведри.

— Тишината и спокойствието... — повтори той. — Народът да си гледа мирния гечинмек... Анджак тъй!... Но защо не седнете, чорбаджи?

— Защото не ме поканихте, каймакам ефенди.

— Седнете, седнете! Само елате малко по-насам... по откъм лявата ми страна, за да ви чувам по-добре. Така...

Той разклати едно звънче от масата и тутакси се появи гавазинът с табла кафета, локум и вода, като да бе чакал зад вратата готов.

— Аз съм длъжен да ви изслушам — продължи каймакаминът. — Но не съм длъжен да ви вярвам. Макар и да искам. Сам разбирате това, нали?

— Разбирам, каймакам ефенди.

— По някой път народа... па и някои хора... са като просяка: пуснеш го под одъра — качи се на одъра. А после на главата ти. Дадеш на просяка краставица — той й намери маана, че била крива. Да... Затова напролет, живот и здраве, ще прескоча към вас. Да погледаме, да послушаме...

— Заповядайте.

— Смятах — сега. Но може и да изчакаме малко. Да се пообистрят някои работи...

— Воля ваша. Както речете. Може напролет, може и сега.

Каймакаминът го гледаше внимателно със сините си очи и сякаш искаше да му внуши с поглед нещо повече, отколкото му казва с думи.

— Доколкото разбирам, чорбаджи, грешката ви е тъкмо в това, че сте действали сам и на своя глава.

— Ако това е грех — еваллах! Признавам! — Калуньо сложи ръка на гърдите и се поклони. — Но аз не виждах други глави около себе си.

— Тук, на това място, и тогава е имало власт...

— Каймакам ефенди, ако вие познавате властта, която седеше на вашето място преди вас — ще разберете защо не съм се обърнал към нея.

Каймакаминът го гледаше някое време мълчаливо, с доброжелателно любопитство, като да размисляше нещо.

— Да, да — каза той тихо. — Разбирам. Мога да разбера... — Той стана и добави: — Ако имате нужда от нещо... или затруднение в нещо — обадете се.

Така се разделиха. Като хора, които са си казали нужните засега думи. Освен ония, които могат да изразят доброто им взаимно чувство. И освен другите, които обикновено не се казват, но по-добре се четат от първите — думите на взаимно недоверие. Калуньо долавяше, че каймакаминът не е успокоен напълно. Че стои нащрек и се старее да прозре някаква истина, която да натежи на везната му към благоприятно решение. А заедно с това — че той просто е отложил проверката засега, но винаги може да я направи, и да я направи внезапно. И също така — спокойно и хладнокръвно да се наклони към друго решение, ако проверката го поиска... „Какво пък — рече си, — да заповяда. На мегданя съм и немам какво да крия. Нито от какво да се срамувам. Съм това, което виждате и чувате от самия мен...“ Все пак доволен беше. Проверката е отложена. Една грижа по-малко на душата: още не беше готов за проверка...

... Евреинът шеташе из дюкяна като цар в царството си, посрещаше и изпращаше мющерии, огъваше се пред тях, неуморим и бърз, не жив човек, а сякаш дървено човече от играчка... Като мерна Калуньо с всевиждащия си поглед на невестулка, той само посочи с палец през рамото си навътре. Калуньо се бутна в едно от вътрешните стайчета, новите му чизми скърцаха по дъсчения под нетърпимо. Стайчето бе празно. Надникна в другото до него — там жена някаква, богато облечена, се въртеше пред огледалото и наместваше капелата си.

— Тука некъде немаше ли едно момиче... едно малко момиче?... Жената рязко се обърна — и изведнъж се хвърли на врата му.

— Чичо Кале... бати Кале, не ме ли позна? Охо-хооо!... Кво ме гледаш така?!



Малката се превиваше от смях. Той я гледаше, изумен и шашнат, и не вярваше на очите си, на това чудо пред очите му: Малката наистина бе станала същинска кокона. Висока, стройна, цялата в блясъка на свилата, самата тя блеснала като свила. Царска дъщеря... Една дълга, пристегната в кръстчето джанфезена рокля, която се спускаше на широки дипли до петите — в гънките и диплите струеше светлина, трептеше и се менеше ту нежнозеленикаво, ту керемидено, ту замъгленосиньо; под полите — малки лачени чепички с надигнати токчета. Около набраната затворена яка — нанизано като броеница малко мерджаново герданче, наниз от живи въгленчета, толкова чисти на цвят, че в зърната не може да се гледа. На златната коса — плоска, леко кривната сламена капела с две пембени ленти отзад. От ушите се люлееха и поблясваха две обички — като две сълзици, готови да капнат.

— Виж и тука... и това, чичо Кале!

— Бати Кале!

— Бати Кале...

Кюрк, описан с червени и зелени ширити, лек и дълъг, стига до коленете — Малката само го показва. Показва и пъстрото чадърче — отвори го и пак го сви. Даже и едно ветрило... Чудеса! Пустият му евреин...

— А сега гледай тука, бати Кале, гледай тука! — Тя подигна полите нагоре и показва гащите си, бели и лъскави, с крачоли до коленете и ситна тънка дантела по краищата на крачолиите. — Нали са много хубави, бати Кале?

— Много са хубави. — Той тупна Малката по задничето. — Всичко е много хубаво, но дома ще го гледаме. Сега да вървим, че окъсняхме.

— Как ще сме окъснели бе, бати Кале?! То пладне нема още!

— Път голем. Съблечи това и облечи си пак старите дрешки.

— А, не ща пък! — възпротиви се Малката. — Искам си тия пък!

— Ще ти бъде студено с тях. А може и да ги изцапаш.

Накрая тя все пак се съблече, и се съблече пред него в стайчето.

— Само извърни се настрана, бати Кале. И нема да гледаш!

— Нема.

Извърна се, но леко поглеждаше, неволно поглеждаше в огледалото. „Боже мой — мислеше с някаква смътна тревога. — Та тя

си е напълно жена... цяла жена; и всичко си има, всичко, което има една жена... Жена, а акълът му детински..." И отвърна очи от огледалото. Смущаваше го.

Безпокоеше се и за пътя. Времето топло и снегът усилено се топеше.

Евреинът сви новите дрехи на вързоп, загъна го в книга, после набързо удари калема и каза сумата. Бяха големи пари, Калуньо нямаше толкова у себе си.

— Челеби, немам толкова сега...

— Хич и не бери гриж, Калунь чорбаджи! — задърдори евреинът. — Днеска нема, утре има! Здрав да има! Алиш-вериш да става! Додеш други път — наплатим се! Гриж да нема на сърце, Калунь чорбаджи! Ма как хубав стои на госпожица, а? Хубав, хубав, ммм — цу-цу-цу!... О, и госпожица хубав! Ммм, цу-цу-цу! Со здрав да носи госпожица!...

Евреинът дърдореше, цъкаше и чмокаше, кривеше се и се въртеше на пета, очите му се пулеха и сияеха ласкаво, като че него щяха да обличат в ново, сияеше и цялото злато в устата му. Но той не забрави, все така сияейки, да пише борча в тефтера си — и веднага го записа.

... В хана хапнаха набързо, имаше за ядене само лещена чорба, и потеглиха скоро след това. Пътят още не беше се развалил. Снегът, отдавна сбъхтан от шейни и коли, се бе превърнал на лед, ледът се топеше по-бавно от негаzenia сняг — и шейната не се задържаше никъде. Чак когато се възкачиха по нагорнището, видяха зор. На места по припечите пътят чернееше, а плазове стържеха и дъдреха по камък. Трябаше да слязат и бутат шейната, за да помагат на кончето; прикачиха и другото конче отстрани да помага и пак беше трудно. Малката бе зачервена и весела, все се смееше, непрекъснато се смееше. Смехът ѝ дразнеше малко Калуньо. Защото той мислеше за друго, а тя му пречеше. Мислеше върху думите на каймакамина, обръщаше ги така и инак, обмисляше все отново и отново начина, по който тия думи бяха казани, търсеше наказания, скрития техен смисъл. Да, да, разбира се... Беше по-стар от предишния, но никак не беше стар, и все още стоеше здраво в седлото. Предишният беше по-буен, но

не поради младостта си, беше невъздържан и глупав, готов да действа веднага и без да мисли — още при нечие първо пошепване отстрани. И ако след метежа той не бе действал, то бе, защото се смути и обърка, както се смутиха от злодеянията си всички около него. Това е. Калуньо го знаеше добре, но не го обичаше — и избягваше да се отбива при него дори когато това му се налагаше. А този бе по-друг. Съвсем друг. По-прозорлив и проницателен. Виждаше по-надалече и по-дълбоко, отколкото показваше това — и казваше по-малко, отколкото мислеше. Предпазлив. Но дълбоко вътре в себе си — добър. Вярваше в доброто у човека. Вярваше, или искаше да повярва на доброто и у Калуньо, и може би наистина не лъжеше. Кой знае. Но беше и хитър. Добрият, честният обикновено не е хитър, даже малко глуповат е. Или не, не... това пак ще да е от предпазливостта му. А предпазливостта, или тайната мисъл, бе в това: той не вярваше в мюсюлманската правоверност на Калуньо. Бе вие там, помаците, все сте си малко така... по-башка малко... по светии от Мохамед се изкарвате, за да приличате повече на мюсюлмани; каури не сте, но и съвсем мюсюлмани не сте. Вас никой не може да ви разбере и никой не ви бакари, и никой не може да ви оправи. Един истински мюсюлманин, дин-мюселим, не държи достлук с помаци; нито се жени за помакия, и нито дава дъщеря си на помак... Това е. А, това ли е, това ли било? Не, каймакам ефенди, може и да не е това. Може и нещо друго да е. Но мене сега то не ме засяга. Всички хора на тая земя, каймакам ефенди, всички добри хора на тая земя са братя. И трябва да живеят като братя. Това е. Но що е то — добри хора? Хората, които орат земята и косят ливадите. Хората, които правят нещо. Които създават нещо. Не хората, които правят нищо. Не хората, които искат да превърнат света в нищо. Не хората, които гледат на кръв, мислят за кръв и леят кръв. Не те...

Не, каймакам ефенди, да прощаваш, но може и да не се разберем с тебе. Може и да се разминат пътеките ни, каймакам ефенди. Но ако се разминат — аз нема да търся големци по Стамбула да ме крепят. Не защото не ги познавам, а защото нема да ми потрѣбат...

Денят свърши, когато възлязоха на равното горе. Снегът там беше по-дебел, седнаха отново в шейната и се понесоха по-бързо. В Скрибения влязоха по здрач. В пътя се вля и пресече хода им стадо кози — връщаха се от паша, дете цял ден бръстили дракалаците в снежната околност. Стадото се развлече на дълго пѣстро повесмо пред тях и

утъпканият сняг зачерня от точките на козите барабонки. Имаше едно време и гъсти говежди чарди, наред с козите, сега ги няма; Янко се бе погрижил за това... Влязоха в селото бавно, ходом, подир козите. Първите къщурки, притиснати от снега, сгърбушени и загубени в снега. Първите замръчкани, мъждукащи светлилки. Мегданчето, безлюдно сега. Уличките, които излизаха от него, или влизаха в него — безлюдни и те. Само жени, свити от студ, мушнаха ръце под прескутниците, стояха тук-там пред вратниците — причакваха козите си да ги приберат. Втората уличка вляво и нагоре водеше за дома му. Тук се бе родил, тук отрасъл. А беше му отмиляло това място — и селото, и тоя дом. Можеха да се отбият тук да пренощуват, или само да се постопят. Но не, не. Домът му е там, в Стублата. И работата му е там... Полечка се възкачвах нагоре по улицата, която сечеше селото на две и излизаше над него. Плазовете съскаха тихо. Кончето бе морно. Спряха за малко да го сменят с другото и продължиха пак. Селото бе притихнало под снега, не се обаждаха даже и кучетата, сврени на топло по заветите. Миришеше леко на дървен димец... Счу им се някакво слабо, подземно бучене, което се носеше плавно, менеше се и извиваше на вой — стихваше и почваше отново, все същото. Не можеха да разберат какво е то и отде иде. Звукът се усили, когато приближиха една къща, похлупена като другите, но легнала на пошироко място. Къщата бе ниско под пътя, от нея светеха две прозорчета, и двете наравно със земята. Спряха да чуят какво е. И пак се повтори малко по-ясно същото бучене, същият вой — те идеха от къщата. „Поят... — прошепна Малката. — Тука поят...“ Бяха само женски гласове, гласове на моми или жени. Някаква непозната, тъжна песен, която започваше от ниско и постепенно се възвемаше нагоре — а горе се диплеше и ридаеше с тънък, пронизващ вой. И имаше в тая песен молба за милост, стенание и тихо хълцукане някакво, заедно с някаква смътна робска надежда. Постепенно се провидяха и думите, откъслечно се откриваха като зърна, зърната се редяха едно до друго и добиваха ясен човешки смисъл.

*То не гром громи, Кале-Калуньо... от ясното небо...  
То не кутра църна земя, Кале-Калуньо... тръсом се  
тръси...*

*Току змей ми излява, Кале-Калуньо, из белите  
порти...*

— Я! — Малката се ослуша. — Чуеш ли!? Кале-Калуньо... Май като че за тебе пеят, а, бати Кале?

— Отде-накъде за мене?

— Ма твоето име се чува бе, бати Кале! Чуй!

— Не съм само аз Кале...

Малката скочи от шейната, смъкна се под пътя и се залепи за едно от прозорчетата. Песента секна, чу се неясен, разбъркан бърбреж на много гласове. А над бърбрежа след малко се дигна един глас, само един, звънък и чист, по него заръмжаха несигурно и останалите, пригласяха, нагаждаха думите си към певицата:

*... а на змея — суро пиле соколово...*

*суро пиле соколово — сам Калуньяа...*

*ми излява из бели сарае, из Калуня-каля...*

*из очи му огин фърка, Кале-Калуньо...*

*та затъмня ясното слънце, Кале-Калуньо...*

*в ръки му люта змия — сабля му кована, Кале-  
Калуньо...*

Пак секна песента, пак забърбриха неясно гласовете и някое време продължиха да бърбрят така, тихо и оживено, като да се сговаряха нещо.

— Хайде, ела да тръгваме! — подвижна той на Малката.

— Чакай още малко бе, бати Кале! Те там се наредили на колело, предат и пеят... Нека послушаме.

— Нема кво да слушаме!

— Ма виж как хубаво пеят!

— Ела, ела!

Тъкмо понечиха да плеснат дизгините по гърба на кончето — долу жените запяха отново. Пак една от тях започна първа, но тя беше друга, с по-нисък и плътен глас. Другите я сподиряха и заръмжаха пак:

*Земи го, земи, Гюлезар юбаво...  
Къщи му бели сарае, Гюлезар юбаво,  
бели белеят...*

И пак поде нов глас — най-първият, звънкият:

*Опустели му бели сарае, дружчице мила,  
га ми не е на сърце, дружчице мила...*

— Хайде!

— Чакай малко бе, бати Кале, нека дослушаме края!

— Хайде, хайде, тя край нема. И нема кво да слушаме. Бели сарае, Калуня-каля... Глупости!

Шейната се понесе нагоре из улицата, плазовете засъскаха пак. Мернаха се отстрани последните ниски къщици на селото и полека останаха назад в тъмата. Отпред се откри голото снежно поле, а татък някъде на изток, отдето гъстееше нощта с тънката си мъглица, бе невидимата Стубла. Кончето, усетило близкия край на пътя, само усили ход. Двамата мълчаха. Мина му през ума, че в това пусто поле, без жива човешка душа наоколо, може да шари и гад и че може да ги пресрещне в някоя падина. Та се обърна и попипа козяците отзад — картината беше там. И пицовите бяха на мястото си в силяха му, напълнени и готови — неволно попипа и тях. Малката бе притихнала, сгушена зиморничаво в него. Сега се размърда и тя.

— Що мълчиш, бати Кале? Кажи нещо... — рече дрезгаво.

— Какво да ти кажа?

— Нещо. Квото и да е. Като мълчиш — ми става страшно. В тоя сняг...

— Щом си с бати си Кале — да нямаш страх от нищо.

— Ами ако излезе някоя мечка сега, а, бати Кале?

— Ще я надвия. И с мечка съм се борил... Но мечките сега спят, пиленце. А тук мечки нема. Те са еее там, в големите гори...

— Ами див шопар? С едни ей такива криви зъби!

— Те, свинете, са се заровили в снега, спят и те сега.

— Ами вълк?

— Е, стига де. Вълк... Аз съм по вълк от всичките вълци.

— Тебе никога ли не те е било страх бе, бати Кале?

— Било ме е. Ама сега — не.

Той хвърли поглед напред и в дрезгавината на снега съгледа няколко приведени тъмни сенки — идваха отдясно, наредени една по друга, и като че бързаха да пресекат пътя на шейната. Усети как косата му се изправя и надига гъжвата. Тпрууу!... Опъна дизгините. Кончето спря и запреде уши. Спряха и сенките. Пресегна назад и измъкна мартината изпод козяците. Айде потегли пак. Сенките и те потеглиха. Когато наближи ходом, видя, че това са тръни от някакъв слог. Отдъхна си. Прекара ръка по челото — беше се изпотил. Подвикна на кончето и шейната се понесе отново. Мартината остана на коленете му.

— Какво има, бати Кале? Какво беше това? Защо спря?

— Нищо. Да пикае кончето.

Замълчаха.

— А на тебе май че не ти хареса оная песен. Защо бе, бати Кале?

— Нали ти казах. Глупава. Щура такава една...

— Пък на мене ми хареса. Онова, дето за змея. И за сивия сокол.

А ти що викаш, че била глупава?

— Защото... слушай, соколчето ми. Кучето най-напред хапе тоягата, с която го бият. А после се плаши от нея, обиква я и почва да я ближе...

— Защо ми говориш така грозно, бати Кале? Аз не те питам за кучета.

— Говоря истината. Аз ли не го зная тоя айдушки народец?!... На врата му трябва постоянно да държиш чепата тояга. Изгървеш ли тоягата — ще те ухапе. Държиш ли я здраво на врата му — върти опашка, умилква се, иска да те умилостави, скимти угодливо. А може и да пропее...

— Тия затова ли пееха?

— Не зная. Може и затова. Тоя народец трябва да го буташ с тояга към доброто.

— А кое е доброто?

— Доброто ли? Знае ли се кое е доброто. Доброто е това, което е добро за всички... Наверно е така. Не зная.

... Сега си спомни. Ще трябва да отреже напролет половината от бранището на Стублата — за селска гора и селска мера на Жежла и Църън. За да спрат ежбите им. Напролет...

... И все го глождеше болезнено мисълта за каймакамина. За нещо недовършено в разговора с него. За нещо, което е трябало да му каже, а не е казал. Какъв беше този човек и какво искаше от него? И кой точно е просякът, който намира маана на краставицата, че била крива?...

Какъв съм бил глупав: да му говоря истината. Човек не иска да му говориш истината. Отсрещният човек иска да му говориш това, което той мисли. Да му го повториш. Това иска човекът срещу тебе... А аз си мислех, че истината е сила. Че в истината била силата. Каква ужасна глупост... Не истината е сила. Силата е истина. Ножът е истина. Властта е истина...

Тишина и спокойствие, каже... Нещо недоизказано имаше в думите на каймакама, нещо повече от думите му, в погледа му, застанал нащрек... „Не, може би се лъжа. Наверно се лъжа. Наверно и двамата се лъжем в нещо. Трябаше да се отбия при Аргирис, да го поразпитам за новия каймакамин. За да приготвя свой, по-верен аршин за този човек. А може би трябва да остана нещата да вървят по своя ред, както досега? Па да става, щото ще става. Докато ножът стои здраво в ръката..."

... Сутринта го събуди глух, дълбок тътен, който разтърси сарая. Идеше изпод земята като че ли, изпод сарая, като че самата земя протътна — или топ удари под земята и я разтърси. Той излезе на пруста сънен и погледна навън. И видя грамадата от сняг под стрехата — целият сняг от присойната страна на покрива се бе свлякъл наведнъж, той бе ударил така силно. Тутакси стълбището затрополи бързо и горе се качи Малката:

— Лелей, бати Кале, как се уплаших!...

— Лесно се плашиш. А ти що си се навлякла така мари?

Беше се издокарала рано-рано с цялото лъскаво рухо от дюкяна на евреина, заедно с капелата и чадърчето.



— Така... да се видя пак бе, бати Кале... ама какъв си! — Малката се смееше гузно.

— Скоро да свалиш сичкото това! И се облечи по-простичко. Хайде, па ще те вода на едно място...

— Уха! Аз ей сега, бати Кале! Къде ще ме водиш?

— Ще видиш.

Малката подигна дългите си поли, връцна се и затича ситно по стълбището надолу. След малко тя пак се качи горе и беше готова — с късото кожухче и кичестите гащи. Беше засмяна, румена, свежа като ябълчица, с това златно сияние на косицата. Калуньо потръпна, като я видя.

— Нема ли да ти бъде студено с тия гащи?

— Нема. Отдолу са другите, новите. Знаеш кви са убави! Искаш ли да ти ги покажа?! — Тя го гледаше и се смееше лукаво.

— Не искам! — Той я гледаше и вътре в него — заедно със смеха й, или може би от смеха й — трептеше невидима, глуха, беззвучна струйка. Трептеше и го разслабваше. Какво чудно момиче... и какво чудо бе направило с него това чудно момиче; чудо, неизпитвано никога досега, съвсем друго, по-друго от всичко досега... Беше като замаян, това дете го размекваше и той не можеше да се познае, и се ядосваше на себе си за това. Да, да. Ще трябва да й купи още един кат дрешки, по-простички, като за секи ден. Разгеле, и да се наплати с евреина...

... Снегът беше отгънал съвсем, земята под него — мека и клисава, конете затъваха до глезени. Напредваха бавно. Малката бърбореше. Слънце, гъстосиньо небе, снегът блеснал, слепи очите. Мирис на шупнала земя под снега, мирис на стара шума, тръпчив мирис на млада дървесна кора. Лек мирис на младо момиче. Мирис на млада, нова пролет, която идва — още я няма, още е под зимата и снега, но идва. Мириси, които упойват като тънко, искрящо вино... Малката бърбореше непрекъснато. Той слушаше. Думите минаваха край него, отскачаха от него. Той слушаше звука им, само звука им — и струйката в него звънеше тихо, постоянно, радостно.

Слизаха към Рата. По припечите нямаше сняг, ланската трева жълтееше като опадала козина на кошута.

— Бати Кале, гледай, гледай! — Тя скочи пъргаво от кончето и се затече към шубраките, клекна там. После се върна с малката китка и му я поднесе да помирише: — Кокичета, бати Кале! Кокичета!...

Миришеха на зима, която си отива, и на пролет, която идва.

— Нали, бати Кале! Зима и пролет... Нали? Гледай тука: бялото е зима, а това, зеленкото вътре, мънинкото — пролет. Нали?...

Нали... Полека слизаха към Рата. Голините се срещаха все по-често и все по-рядко се белееха преспите — изкорубени навеища, от които сълзеше мокрота и тревата наоколо чвакаше под краката... Долу нямаше сняг, беше голо и сухо. Реката — помътняла зеленикаво, помъкнала лед и буци мокър сняг — едрееше видимо и пълнеше коритото. Пуснаха конете да щипят сухата трева, а сами тръгнаха пеша нагоре по брега. Ракитите, напращели от нови сокове, вече руменееха гъсто, предпролетно. От леските провисваха обичките на новите реси. Тук-там из гората, която се спускаше до брега, светеше цъфнал дрен.

— Боже, колко е хубаво! Също като слънце...

Като че цялата гора бе засенчена от облак, така бе тъмна. И само някой слънчев лъч бе минал през тясна пролука на облака и бе паднал в мрачната предпролетна гора — за да светне точно там, дето бе цъфнал дренът... Малката стоеше и гледаше унесено, ноздрите ѝ трепкаха, над ухото ѝ, забодена под кърпата, стоеше малката разперена китка кокичета.

— Чуй, бати Кале, чуй!... Чуваш ли?...

— Не. Що е?

— Чичопея, бати Кале! Не чуваш ли? Ето: чичо-пей, чичо-пей, чичо-пей!

Той се послуша: да, да, верно... Гласът беше далечен и слаб, но звънък, отсечен, пълен с радост и вяра в пролетта.

— Какво казва той, бати Кале, знаеш ли?

— Какво... Нали казва „чичо-пей“?

— Не, бати Кале, не е баш така. И така казва де, ама и друго казва. Слушай: цъфти дрен, цъфти дрен, мала пита — голем ден, голем ден! Нали?

— Верно... мяза малко. Идва голем ден, верно...

Провираха се из храстите, заобикаляха малките разливища и вървяха все нагоре срещу течението. Реката тук течеше по равно място с много кривини и лете едва мърдаше из кривините. Сега беше пълна и

бързаше, шумолеше, надигаше глас. Равнината отвъд се грееше на топлото слънце, беше на завет и почти оголена от снега, който белееше само тук-там из дупките, разпердушинен като птичи пух.

Той отсече две прави лескови пръчки за шомполи — да чисти и смазва пушката с тях. И за нея отсече една, по-тънка, да покарва кончето си.

— Ей, и кукуряка цъфнал, бати Кале! — извика тя. — Гледай, гледай! — И му показва жълто-зелените кукурякови цветове, отворени като пиринчени звънчета на една полянка сред лещака.

— Нема ли да набереш и кукуряк?

— А, не, не може, бати Кале! Нема да ни снасят кокошките... — Тя сви муцунка и му се изплези. — От кукуряка кокошките не снасят...

— Ох, глупачето ми! Глупаче помаче! — Той я улови за кръста изведнъж, дигна я нагоре и я завъртя. Тя бе обхванала шията му и се смееше лудо.

Първа тя съгледа говедата, пръснати край реката да пасат, намъшени, изпосталели пролетно. Малко по-нататък, на една широка поляна, имаше цяла чарда волове и крави. Най-малко стотина... ако не и двеста — пресметна наум Калуньо. Там, в дъното на поляната, бе и оборът, явно струпан набързо, както и колибата на говедарите. Бяха двама души, седяха пред колибата и се припичаха на слънце, но като съгледаха чорбаджията — станаха да го посрещнат. Той поприказва малко с тях, пита ги има ли други обори и къде са. „Още два или три — отвърнаха му, — нагоре по реката...“ Калуньо не ги знаеше. Това бе работа на хитрия каракачанин — да навре оборите в най-забутаните гъстаци, далече от селата и чуждите очи. Далече и от Калуньевите очи...

Върнаха се към конете назад. Намериха сухо местенце около тях, той накладе огън, тя извади от дисагите пастърма, лук и хляб. Нарязаха пастърмата и набучиха парченцата на пръчка, припекоха ги на огъня да омекнат. Бяха изгладнели и двамата. Малката бе прилегнала, подпряна на един сух дънер, довлечен от реката някога, и жумеше блажено срещу слънцето. Наблизо някъде чукаше кълвач.

— Нали е хубаво тука, бати Кале? Нали е много хубаво?

— Кое?

— Ми тука... това... сичкото.

— Хубаво е.

— Ммм, хубаво било... Ти не разбираш. Ти нищо не разбираш. Хубаво е — кае... В такова време обичам целия свет. Искam да прегърна целия свет и да му кажа, че го обичам. Разбираш ли?

— Разбирам.

— Ми, разбираш... И ми става малко жал за целия свет...

— Жал? Защо пък жал?

— Все си мисля за ония с дървата, бати Кале. Ти защо не им върнеш воловете?

— Като се изпролетее, ще ги върна.

— Върни ги, бати Кале, върни ги. Помниш ли — с дървата на гръб?... — Тя изведнъж се изправи на колене, улови ръката му и я целуна. После го прегърна и целуна бузата му — Ти си най-добрия от сички, бати Кале! Ти си ми най-добричкия, най-хубавия в целия свет! И в целия свет тебе най те обичам!...

— Хайде, стига глупости!

— Глупости? Защо глупости, бати Кале?

— Така. Празни работи...

— Аз вече нема да ти казвам нищо! — Тя се начумери.

— Не ми се сърди, башибозуче!

Тя мълчеше.

— Не ми се сърди. Какво толко съм казал? Пошегувах се само...

— Нищо, нищичко вече нема да ти казвам... — прошепна тя глухо. И неочаквано заплака.

Възседнаха конете и поеха обратно към Стублата. Мълчаха и двамата през целия път...

... След няколко дни слязоха отново в града. С една лека бричка, защото снегът се бе вече стопил и тук. Само в усойните места сивееха мръсни преспи. И беше много кално, Врания потъваше до глезени и едва ги измъкваше от калта. В хана намериха Янко, още се мотаеше из града да урежда своите чаркове. В двора на хана бяха разпрегнати няколко волски коли с чергила, бяха пълни със зърно. Мървака се бе върнал и трябва да е тук някъде. Калуньо видя някакъв отвързан чуждински кон, който бе наврял муцуната си под козяка на една от колите и хрупаше зърно. Прогони го и каза на едного от ханджийските слуги да го върже.

Сега — при евреина. Да очисти борча и да остави Малката — да я тъкми и гизди с нещо по-простичко, делнично. Като излезе от дюкяна, Калуньо пак прекоси мегдана и колебливо се насочи към конака. Още не знаеше какво да прави там и какво да казва след всичко казано. Пред един папукчийски дюкян се бяха струпали хора, нещо оживено гъргореха и се смееха. Спря и той да погледа. Двама зевзеци бяха уловили едно дръгливо куче и връзваха на опашката му празна тенекия, трети държеше къса, заострена люта чушка и се готвеше да я натика в задника на кучето. Другите стояха наоколо и се смееха, като предвкусваха истинския голям смях след малко; грубите гърлени смехове миришеха на чесън и недотам измито шкембе от шкембе-чорбасъ... Той се отдели от малката тълпа и зави към конака. Заптийето пред портата му стори път и почтително се поклони. Той стъпи на калдъръмената пътека, която водеше през двора към входа на конака, и бавно тръгна по нея. Встрани, до входа, имаше малък ъгловат къошк със също такъв ъгловат керемиден покрив — кривна към къошка. Ще поседи малко там, да подреди мислите и думите. Може би трябва да каже на каймакамина какво прави сега и какво смята да прави тепърва... А главно — да види още веднъж този човек, някак извътре да го види, ако може, за да го претегли по-добре. Нищо, че може да претеглят и него...

Тогава изведнъж съгледа Мървака. Слизаше по широкото каменно стълбище на конака, все така приведен в кръста и засилен да тича. Калуньо най-напред понечи да му се обади, но бързо се отказа. Сгърби се зад дъсчения парапет на къошка и изчака малко да не го види оня. После полека се надигна: Мървака отиваше към мегдана, а там, облегнат на един кепенец, стоеше и го причакваше Янко. Двата приказваха малко, после свиха надолу из уличката и се изгубиха в навалиците. Какво може да е правил тоя Мървак тука, в конака? И каква работа има с Янко?... Калуньо поседя в къошка още малко, па стана. Не, няма да ходи при каймакамина сега. Вече и не му се ходеше... Той излезе от портата, но се повърна и остави една дребна пара в ръката на изненаданото заптие. После се отби в дюкяна на евреина.

Беше пазарен ден и имаше много мющерии, евреинът летеше от тезгях на тезгях, с калем на ухото и железен аршин в ръката — мереше, смяташе, оглушително цепеше басма и бърбореше

непрекъснато, прегъваше се о две и о четири, подвижен като живак и неуморим. Та не можеше да му отдели много време. А Малката беше готова — нагиздена като кукла с едно разперено шарено фустанче, също такова шарено елече, зелена къса памучна антерийка с кушаче и сребърна тока, също и зелена малка шамия със златни ресни. На Калуньо даже по му хареса така, отколкото преди, с ония скъпи гиздила на градска кераца. А Малката сияеше и сега, както преди, тя отдавна бе забравила сръдните си към бати Кале. „Младо, та хубаво — помисли Калуньо, — каквото и парцалче да му туриш на задника и предника, все му отива...“ С евреина се наплатиха, както прилича, евреинът потърка парите в брадата си небрежно — той получи каквото бе записал в тефтера, и без пазарлък.

Нямаше намерение да се застоява повече в града. Когато впрягаха бричката в двора на хана, там още стояха волските коли със зърното, а Мървака и Янко не се мяркаха никъде. Калуньо сам прегледа колите.

Дали ще стигне това зърно? Пшеничното и ръженото за никъде няма да стигнат, ако речеш да раздаваш на народа за ядене. А кукурузното ще бъде само за семе, ни драм за ядене няма да се пипа от него. Добра работа е свършил тоя Мървак. Но какво дири в конака? Какво?...

Калта просъхваше бързо под слънцето и бричката весело задрънча нагоре из планината на Дубраша. Пътят каменист, промит добре от водите на стопения сняг, кал нямаше и кончето вървеше бодро.

... В душата му отново полази съмнение. Дали вярно постъпи, като отказа да влезе при каймакамина? Или бе просто малодушие?... Май трябаше да влезе. Или се побоя?... Май и се побоя. Опасността трябва да се гледа очи в очи. На опасността гръб не се показва. Ако има опасност. Когато има. Може и да няма. Но щом я предполагаш — не може да свеждаш очи и подвиваш опашка. Докато не разбереш има или няма. Борбата може да донесе победа или поражение; отказът от борба носи само поражение. Тоя, който иска да казва някаква истина, носи някаква истина или дири някаква истина — трябва да държи винаги едната си нога на стремето... Но достатъчно бърза ли е другата нога?

Или да разчита на ръце и рунтави гърди?... Съмнението подло пъплеше из душата му и я опипваше...

... И тоя път не се отби дома си в Скрибеня. На разклона над селото, вместо по левия път за Стублата, възви надясно. За Черяша.

— Къде, бати Кале? Защо натам?

Така. Искаше още веднъж да види нещо с очите си.

На гробищата чернееше струпан народ, не много, до десетина човека. Погребваха някого. Калуньо слезе да види, Малката остана в бричката — не пожела да слезе. Погребваха две деца и една бабичка. Децата бяха положени на носилките едно до друго. Момчета, десетина-дванайсетгодишни и двете. Бяха така изпити, останали само кожа и кокали, така старчески съсухрени и двете, че мязаха на бабичката. От какво са умрели — не можаха да му кажат. Не знаеха. Просто умрели. Така дошло, така им било писано. Отървали се от теглото. И не само те — тук всеки ден или през ден-два копат ями, казаха му. И никой не плаче. Може и да завиждат на умрелите...

Той вече знаеше от какво умират. Вървеше пеша през порутеното село, бричката го следваше отзад полека. Половината бе изгоряло. Вървеше и гледаше. В ъглите на оцелелите зидове подпрени пръти, покрити с черги като колиби. Пушеха някакви жалки огньове там, пред колибите. Човеци някакви, увити в дрипи, мърдаха там като червеи, нещо правеха там, понякога подаваха навън подивелите си лица и гледаха равнодушно и безсмислено... Той вървеше и гледаше, от време на време поспирваше. Искаше да тресне гръм отнякъде, да удари пушка отнякъде — и да го порази. Да не гледа това. Но всичко бе мирно и тихо наоколо. Тишина и спокойствие... Ето ги тишината и спокойствието. Нямаше гръм, нямаше пушка. Даже и куче не се обади отникъде, той по-късно осъзна това. В селото нямаше кучета, кучетата бяха изчезнали... Как да превиеш тоя народ, мож ли да го превиеш, как да натикаш в задника му доброто — нали ще се надуне да го издуа и изкара?...

На една пейка седяха и се приличаха на слънце двама старци, жалки, окапали и двамата. Седяха замижали и мълчаха, или дремеха, подпрени на тояжките си с костеливи, кафяво петносани ръце. Обади им се. Те не се отзоваха, дремеха си. Помисли ги за умрели. Дойде поблизо, застана до тях, подвижна още веднъж. И двамата едновременно подигнаха зачервени клепачи, загледаха го неподвижно с помътнелите, избелели очи — не можеха да проумеят кой е тоя човек, какво иска от тях и защо не ги остави да си умрат така, на тояжките. И двамата, все така едновременно, като по команда, понечиха да станат. Не можаха да станат, само се понадигнаха върху тояжките и застинаха така, подгърбени.

— Седете си, седете... — каза им. — Седете и слушайте. Обадете на сички мъже, годни да носят брадви, да додат утре с брадвите при мене. Чухте ли? На Стублата. Сичките. Чухте ли?...

Старците мълчаха.

— Щем, чорбаджи... — проскърца гласът на единия старец. — Ще обадим.

— Ще обадим, чорбаджи... — като ехо повтори и другият.

— Де бакалъм. Да видим!

... Ще видим. Янко бе пристигнал на Стублата преди него. Каза му да стои наблизко и да не мърда никъде. Нано го нямаше — пак на село отишъл; все към селото гледаше това момче, нещо не му се стоеше тука. Та прати Менчо да го вика. Повикаха в горницата и Темерутина.

Янко каза, че го видял пред конака. „Що не се обади, като ме видя?“ — пита Калуньо. „Щото бързахме с Мървака да подковем воловете, че бяха обосели.“ В конака ходил и оня, гърбавия, Мървака, да иска изин — разрешение да прекарва зърното, тъй като из Долната земя върлувал мор по добитъка... Мор по добитъка? Хм.

Късно вечерта пристигна и Мървака с колите.

Разбра се, че старецът от Жежла не е идвал за дървата, те така си стоят насечени и нацепени. Може и да е умрял тоя старец, душата си едвам носеше... Мървака утре разтоваря зърното, на неговото място товари дърва и ги кара на пазар. Още е студено и дърва още трябва. Колите с ръж се откарват в Черяша и Жежла за народа, да яде. Малко е,



но толко е, колкото е. Ако докараме още — ще има още. Царевината остава тук за семе, пак за народа, да сее, като му доде времето. Да се коли старият и слабият добитък, да се дава и той на народа да яде. (Янко се мръщи: добитъкът може да се угои за работа... Калуньо: да се подберат най-старите, негодни хайванчета, от които нищо не става, и да им се туря нож — че народа нема кво да яде.) Янко да обиколи двете села и да види колко гора е нужна за градеж. Нано, Менчо и баща му да посрещат секачите от Черяша, ако додат, и да ги водят да секат гора, чамова гора. Мървака да събере още коли и да заминава пак — да дири още ръж и кукуруз... „Това е. Секи да си гледа работата, искам работата да запее.“

После той сам прегледа краката на воловете — наистина повечето бяха прясно подковани. Поуспокои се. Но не се успокои напълно.

Когато другите се разотидоха, остана само Мървака. Да си видим есапа, чорбаджи... Толкова сермия, толкова дърва по толкова. Толкова и толкова зърно по такава и такава цена. Покриват се. Има и остатък — ето го. Мървака извади кърпата със среброто. Добре. Калуньо го похвали. Калуньо е доволен. Нека Мървака се постарее още малко, пък ще видим, ще помислим и за отплата... Мървака извади от силяха си една нова лула, подаде му я. Малък армаган от Долната земя, от Кара бег. Дървена лула, от корен на шипка е направена, с капаче и кехлибарено цигаре. Добра луличка. А ето и малко тютюн за нея, в нова, хубава кожена пунгия — това е вече от Мървака армаган. А, добре, берекят версин... Мървака може да задържи кърпата с остатъка от сермията за себе си, а утре ще получи нова... Така се разделиха, късно през нощта. Преди това пийнаха малко, само двамата. Калуньо опита лулата. Хареса му.

Сутринта при него се качи Малката, наперена с новите дрешки, беше забрадила и зелената шамийка със златни ресни. А в ръцете си държеше също такава шамийка — и тя зелена и със златни ресни.

— Виж кво ми даде оня, бати Кале...

— Кой оня?

— Гърбавия...

— Така не се приказва — оня, гърбавия!

— Ми гърбав е, та... Виж! — И тя му показва шамийката.

— Тя е като твоята.

— Ама не ми харесва...

— Защо? Същата е.

— Не е същата!

— Как така не е? Не видиш ли — зелена, а висулките ѝ от жълта свила.

— Не е същата! — упорито повтори Малката. — Моята си е похубава. Дето ти ми я даде... А тая не я ща. Ще я хвърля тая... — Тя тропна с крак и излезе нацупена.

Виж го ти него, хлапето ниедно!... Сърди се. Подарил ѝ човекът нещичко — и отде да знае, че тя вече си има такова?! От сърце го направил, рекъл да я зарадва. Нема си нийде никого, край него ни дете, ни коте — и в нея видял своята разпиляна челяд. А хлапето се гевезй... Виж я ти нея, царската дъщеря! Глезла такава... Нищо, ще ѝ мине, ще ѝ мине. Ще носи и двете шамии и нема да знае коя чия е.

Но тя наистина беше хвърлила другата шамия. Или я беше изгорила — той никога не я видя вече. Гледаше само едната — тая, която тя носеше всеки ден.

... И кипна новата бурна пролет като пролетна река, придошла изведнъж от степени снегове, запени се и зашумя, и забушува бурно. С черните пролетни облаци, от които изтичаха бели и топли, животворни дъждове. С леките като пух щъркови снегове, разхвърчани пеперуди, които умираха още във въздуха. С нацъфтелите трънки, бадеми и сливи — бели и пембени облаци. С новата трева, която напираше отдолу да покрие избелялата, жълтата сухота на старата. С новите лепкави, лъскави ластари, които избутваха старата, неопадала шума на гората. Угарите пушеха с тънка мъглица. И мирис на прясно изорана земя, на нова пролет и ново зелено напои докрай жадясалата душа на Калуньо и я изпълни с тихо ликуване...

Един ден Малката нахлу в горницата запъхтяна и силно възбудена.

— Бати Кале, излез бързо!... Да видиш едно нещо!...

— Какво нещо? Какво има?

— Ама бързо, бати Кале! Бързо, бързо!

Високо в небето летяха щъркели, наредени в клин. Едната страна на клина си вървеше право, другата се люлееше леко — и ту се изправяше, ту кривеше отново. Малката дигна глава нагоре и завика:

— Щърко-мръко, тебе боли глава, мене нема!...

И след малко пак:

— Щърко-мръко, ела на комина, догодина, до амина!...

Гледаха след щърковете, докато те бавно потънаха зад горите на север. Но молбата на Малката като че ли наистина бе чута: два щърка се бяха отделили от клина — съгледаха ги, когато ятото бе вече отминало — и почнаха да се вият високо в небето над Стублата. После те се отместиха някъде встрани, снишиха се и изчезнаха. А на другия ден ги видяха на кулата — мъкнеха клечки и ги редяха там горе... Малката много им се радваше и час по час излизаше да види докъде са стигнали с гнездото. После се разтъжи.

— Бати Кале, и у назе на село имаше щърково гнездо... Само че на бреста, не на комина. Дали ще додат там пак?

— Може и да додат, момичето ми. Сигурно ще додат. Виж колко много щъркове бяха... и всичките отиваха къде вашето село. Все ще се намерят два и за вашето гнездо...

— Нали, бати Кале? И аз така викам. А ти искаш ли да отидем на село? Двамата с тебе?

— Ще отидем, пиленце. Непременно ще отидем. Като привършим тук...

— Ама само двамата с тебе! Нали? Знаеш колко е хубаво сега там!

— Зная, моето момиче. Много е хубаво. И ние непременно ще отидем...

После тя му разказа: пасли козите край село с други деца и си играели на жмичка в гората. Па дошли едни страшни хора, с пушки и дълги ножове, забрали ги и ги подкарали заедно с козите през гората. Те много се уплашили и плакали, вървели и все ревали из пътя. И много се уморили от ходене. Тогава ония хора с пушките ги качили на конете си — те не били толкова страшни и лоши, както им се видели отначало. После тя останала в оная къща с други деца. А после дошъл бати Кале и я взел оттам, и я отвел на Стублата...

... Цял беше вдаден в работа, потънал в работа, разтворен в нея и слят с нея. Летеше като бесен от Мочурите, дето сечеха чамова гора за градеж, до селата — дето с тая гора градяха къщи на мястото на горелите. „Гори готовото, после гради ново — да ти излезе гявол и половина...“ — мърмореше недоволно Янко. Но мърмореше на себе си и се вардеше да не чуе чорбаджията. На Янко не му беше мъка за гората — мъка му беше за воловците.

Защото чорбаджията му бе казал да върне воловете на хората — на тия, които са имали преди волове — и каракачанинът наистина им върна по нещо, най-негодното. Но им прошушна, че то е само докато преорат и засеят, и то по един чифт на две къщи... От това шушнене чорбаджията не чу и не разбра нищо. Той само искаше още повече волове, и все по-яки, повече рала, та от много места да върви оранта и сеитбата. Сам понякога хващаше някое рало и го натискаше — докато издъни земята и добитъците обтегнат шии от зор. Сам увесваше дисаги през врата и хвърляше зърното през две бразди в третата. После минаваше другаде. Ходеше така от сутрин до вечер, обикаляше целия кър, вървеше като упоен. Вечер едва се примъкваше до Стублата, пребит, съсипан от умора. И хапнал не хапнал, тутакси заспиваше до огъня като пеленак. Малката — все с него, все въз него, помагаше с квото може, потичкваше подире му като кученце. Бяха блажени дни и вечери и вървяха неусетно, вървяха бързо, както бързо вървят всички блажени дни и вечери. Окото му се радваше и не можеше да се насити на черните засети угари. Бяха отделни парчета отначало, после парчетата се сливаха, нарастваха и постепенно покриха цялото поле с чернота. Всред бухналата, бързопреходна облачна белота на цъфнали бадеми, сливи и трънки. Но той знаеше: скоро, скоро зелените кукурузни редове ще прошият чернотата със зелени тегели, ще замахат зелените байраци на листата, ще надигнат весела зеленина. И всичко наоколо ще зазеленее отново, както зазеленява всеки април — с това крехко зелено, на което отпървом не вярваш, че е истинско, а то се засилва всеки ден, сгъстява се и пълни душата с драгост. И с мъничко тъга. С мъничко тъга, да... Защото всяка пролет донася нещо — и нещо отнася.

На душата му бе пълно. Душата му звънеше и пееше.

... Ненадейно дойде един ден търговецът на сирене, Аргирис. Заедно обикаляха къшлите, опитваха сирената, пазаряха се. Гъркът беше неуморен, мушеше се навсякъде, искаше всичко да види и опита сам. Бързаше. Каза, че идвал от Долната земя и пак там се връща. Калуньо го пита дали е преминал там морът, има ли още мор.

— Какъв се е тоя мор?

— По добитъка.

— Нисто не съм цувал са мор...

Гъркът не остана да ношува в Стублата, замина си привечер. Не бил чувал за мор... Чудно. Той ли няма да е чувал и да не знае — ако е имало? Той, дето кракът му е постоянно в стремето, дето знае къде какво става по света на пет дни път околоръст? А ето, за мор не знае. Чудно, много чудно... Калуньо се замисли. Да има някаква грешка? Каква грешка — казаха му, че имало мор, а нямало. Лъжат ли го? Кой го лъже?... Щеше му се да отвори уста и да поразпита гърка за каймакамина — като какъв човек е, отде иде и какъв е бил. Сдържа се: не знаеше как може да бъде изтълкувано това любопитство и може да му попречи. И все му се струваше, че около него се плете невидима мрежа, а той не може да улови края на нишката. Махна с ръка: няма кво да разплита. Ще разсече мрежата с два удара, когато потряба. Не му беше до никакви мрежи сега. Друго го занимаваше...

... Пак ръмяха тихи и топли, кратки, кротки дъждове, грееше слънце и отново минаваха ръмки, а новата трева се надигаше по тях като луда и все тъмнееше. Глухо се обади от глухите гори първата кукувица — беше дошла. По нея зацвърча чучулигата. Подире из гъстите ниви, които вече се люлееха, заплююща пѣдпѣдъкът. Угасна жълтата светлина на дреновете, изтляха и се разсеяха по белия свет и белите омарни облачета на сливовия цѣфтеж — пътищата побеляха от паднал сливов цвят. От затоплената земя излизаха нови цветове, все по-нови и по-силни шарки. В покрайнините на гората, в усойните полянки зацѣфтя гергевката, а в присойните, припечните — топчесто напѣпи божурът. Пролетта едрееше всеки ден, заедно с дните гъстееше и натежаваше, едра — ведра и знойна...

... Тая сутрин той се събуди бодър, беше се наспал добре и цялата си снага усещаше как напират сила в нея, беше му светло и хубаво; може би беше сънувал нещо хубаво, после го забравил, но то останало като хубаво някъде дълбоко и невидимо вътре в него. Или може би просто пролетта минаваше и през него, както през зимата, та раздвижваше и неговите сокове. Беше му леко и радостно, той не знаеше защо му е така безпричинно, от само себе си радостно, нито се питаше. Знаеше само, че днеска ще отпусне краищата на грижите, че няма да мисли за грижи и тревоги и няма да тича припрено от място на място. Ще бъде сам със себе си, отпуснат и разнежен, стопен в пролетта.

Сам остърга криво-ляво четината си със стария, потъмнял бръснач, после отиде на стублата. Съблече се до пояс и дълго се плиска и ми там. Когато се връщаше, видя, че Малката е извела на двора двата коня, неговия и нейния — реши ги с чесалото. Косъмът на конете блестеше чист и свилен, по гънките пробягваха светкавици. Като змейове и двата, потропваха нетърпеливо с копита, готови да литнат... Тя не го и погледна даже, въртеше се около конете. Но той знаеше, че очаква него и правеше точно това, което трябва да прави.

В горницата се преоблече във всичко чисто и леко — леките тъмносини чохени дрехи, прозирната бяла риза дерменлия, чепкена с развяващите се ръкави и червена подплата. Оружие не взе никакво — за кво му е, само да му тежи. И слезе долу. Малката държеше конете и го чакаше.

И тръгнаха. Не знаеха накъде отиват, защо отиват. Трябаше им само да отиват нанякъде, където и да е, да бъдат заедно, да бъдат близо един до друг, да се усещат един друг — и нищо друго, нищо повече. Някъде спираха — и тръгваха пак. И пак спираха по-нататък. Лежеха по полянките, докато конете пасяха. Гледаха как се дига чучулигата, слушаха я как пее.

— Как пее чучулигата, бати Кале? Не знаеш ли? Аз зная. Ето така, чуй: цъцъръ-чик-кррр-чирилу-цък... цъцъръ-цъннн!... Не е ли така?

— Не. Другояче пее. Слушай, слушай... ето така: чорлу-чакора-цък-сънгърль-ей-сип... тюрюлю-цо... чррр!...

— А, не е и така. Така е де, ама не е баш и така...

Но — о, боже, как пее чучулигата?...

И отново на конете — препускаха, вървяха ходом, някъде слизаха надолу, после се качваха нагоре. И все приказваха нещо, все нещо един през друг като чучулигата, от чиято песен не се разбираше нищо, но беше сладко да я слушаш. После той не можеше да си спомни нищо от това, което приказваха. Вървяха близо един до друг, упоени от пролетта, от слънцето, от ведрия зелен ден, опиянени един от друг, от своята младост и от младостта на света. Не сещаха глад и жажда, бяха един за друг хляб и вода. Малката чучунижеше непрекъснато и непрекъснато се смееше, смехът ѝ отекуваше болезнено-сладко в гърдите му. Той можеше да я вземе в ръцете си и да я направи своя, много своя, много близка, да се слее с нея — да потънат и двамата, и да се забравят в това страшно, това тръпно тайнство, когато един мъж прави от едно момиче жена... Не искаше сега, не искаше това, не искаше. Не я взе в ръцете си. Не я докосна... Едно време знаеше, че е хубавка — с тая златна коса, с двете зъбчета отпред, с напетата буйна снага, с остриите гърдички, които подскачаха пъргаво в бялата ризка... Сега не знаеше каква е. Сигурно пак беше хубава, но той не знаеше. Не смееше да погледне в очите ѝ... той, който не се боеше да погледне и смъртта в очите — сега се боеше; пронизваха го очите ѝ, и коленете му прималяваха... Гледаше само как се издува ризката ѝ отзад, когато препускаше. И как се издува отпред, когато спре. И ходеше по нея като омаян с биле...

Цял божи ден така...

... Прибраха се по тъмно. Янко бе приготвил за тях кукуреч — плетени агнешки чревца, печени на фурната. Бяха ужасно гладни и двамата, ядоха като вълци, изядоха цялата тава. Когато запалиха лампата в горницата, видяха, че лицата им са зачервени и пламенееха, обгорели от слънцето, и само очите им светеха. Той все така избегваше да я гледа в очите, а тя все в очите го гледаше. Бяха прилегнали напреки на миндеря. Тя го беше прегърнала, беше сключила ръце около врата му и шепнеше в ухото му:

— О, бати Кале, бати Кале... Ти не знаеш, ти не знаеш...

Беше се долепила плътно до него, от горе до долу, той усещаше с гърдите си остротата на двете гърдички, разведени встрани като на коза.

— О, бати Кале... искам да бъда с тебе... само с тебе... цялата нощ само с тебе... и всички дни, и всички нощи...

— Не — каза той и я отлепи от себе си. — Не, моето момиче... Не може... Не бива сега... Хайде, стига толкова... Иди си долу...

Взе я на ръце и я отнесе до вратата.

— Иди си... Друг път... Утре... Иди си сега... Бъди ми добричка...

Тя го гледаше учудено, от погледа ѝ дъхтеше жар, която го изгаряше. И пак не смееше да я погледне в очите, и пак тя го пиеше с очи.

— Защо така, бати Кале?... Защо така?... Защо?...

— Така... Иди, иди... после ще ти кажа... утре ще ти кажа...

Толкова беше препълнено сърцето му, че не поемаше повече и не можеше, и не искаше нищо повече сега.

И тя слезе долу. Слезе притихнала, наведена, принизена, недовършила деня си, недовършила себе си.

Той излезе на пруста, плувнал в пот, разбъркан и разтреперан. Високо над главата му, горе от кулата, изклепа щъркел. А някъде встрани, от храстите зад сарая, прехласнато и отчетливо цокаше в тишината славей пиле. Не обичаше песента му — това, което пееше вътре у него, беше по-силно от всичко и заглушаваше всичко.

И се прибра. Откачи от стената старата, вярната, зелената пинта, от двете страни на която имаше по един изпъкнал, зелен и червен, гледжосан грозд. Полека я пое, беше глинена и крехка. Пое я — да удави в нея деня си, радостта и мъката на деня си, за да не се пръсне от това, което го препълваше. Беше прилегнал, пак така напреки, и пиеше бавно, дълбоко. Задрямваше за малко, или само се унасяше. Сепваше се и пиеше пак. И в просъница мислеше за живота и живота си, за живота на другите около него, теглеше черта под животите и се мъчеше да прочете какво пише под чертата...

... Кой бил казал, че свободата не се давала, а се земала? Глупости. Някой глупец го казал. Свободата не се дава и не се зема.



Свободата се налага с остър нож на несвободните — от други несвободни. И вече не е свобода. Защото няма свобода... Но що е това свобода? Знае ли някой?... Когато устата ти е пълна — с лъб, злато или ракия, или власт, — не мож да приказваш за нищо. Не мож и да мислиш за нищо...

Но той мислеше. Пиеше и мислеше. Унасяше се, потъваше в съня, пак изплуваше нагоре. И пак пиеше. Светът се люлееше в главата му, размит и безплътен, виеше се като тютюнев дим. И беше само в главата му — друг свет отвън нямаше. Мъгла полека застилаше потъмняла памет — и ни се чуеше, ни се видеше през мъглата...

... Счуваше му се по някое време в просъница, през мъглата, че долу някъде имаше тропот някакъв, идеше някакъв викот, неясни гласове, писъци, нещо се събаряше и чупеше. Мислеше, че сънува — сънуваше може би. Мъглата притискаше всичко. И всичко това, там някъде — бе далечно и чуждо... много далечно, много чуждо, задавено в гъстата мъгла...

... Пробуди се тежко.

Беше ден, денят светеше празен в джамлъците.

Главата бучеше като придошла, побесняла река.

Беше тихо наоколо. Петел кукуригаше там някъде, далече. Далече някъде джафкаше куче. Беше тихо.

Главата тежеше страшно.

Пинтата, разполовена на две, лежеше на талпите до миндеря.

Той слезе долу, олюлян, подпираше се в мертеците на стълбището, да не падне.

Беше тихо наоколо, странно тихо. Страшно тихо.

Малката не се чуваше, може да бе излязла вече.

Махмурен и натежал, той бутна с рамо вратата на мутвака.

И я видя...

Грамаден чук някакъв, страховит чук, го блъсна по темето; той се заклати тежко и се смъкна на прага, омекнал и смачкан.

Тя висеше на конопена връв, вързана за гредата на тавана. Лицето посиняло — милото лице с двете мили горни заешки зъбчета.

Златната косица разпиляна по лицето. Бялата риза разкъсана и опръскана с кръв...

## VIII. КАЛУНЯ-КАЛЯ

Дедо Танаско, окапал древен старец, се буташе и съпиняше по слоговете и драките, превит под тежестта на раницата, пълна със сурово месо. Пушката му се кандилкаше и го удряше с приклада си под коленете, дълга почти колкото него. Дожаля ми за стареца, тръгнах да му помагам.

— Дай тука раницата, дедо Танаско!

За лов не го биваше вече стареца — стар учител, отдавна пенсионер. Но все още ходеше по лов, мерак му беше да ходи. Не го караха да стои на пусия и да причаква дивеча. Нито да бъде викач. За това се иска добро око и здрави крака, а старецът нямаше и двете. Но да напали огнец на сборното място, да приготви нещо за хапване и пийване там, дето ще се съберат всички след лова да ядат и пият и да разправят ловджийските си патила и подвизи — това старецът все още можеше. И той послушно се заемаше с това, което му възлагаха, защото само то бе по силите му, жалките старчески сили. Драго му беше да слуша ловните разкази при огъня и да ги преживява — все едно че и той е бил с другите, стрелял и се вълнувал като на млади години... И ето, ние вървахме сега на сборното място, да напалим огнец там, да опечем месото и да чакаме другите.

— Оди с мене — рече старецът. — Има там една хубава поляна с хубава вода...

И ние вървахме през поляни и гори, равнината наваляше в някоя падина, пак се възземаше. Отново почваха поляни и гори, но дедо-Танасковата поляна все още я нямаше никаква. А раницата тежичка...

Мерна се между дърветата татък някакъв висок каменен зид. Наближихме — беше нещо като силос или трафопост, но кръгъл, врасъл в земята и много висок.

— Що е това, дедо Танаско, трафопост ли е?

— Такава работа некаква — отвърна старецът. — Имаше там долу, при реката, един гатер... чарк... бил на дедо ми едно време, ама после го развалиха... Та оттука прекарвах електриката му. Ма то не е правено баш за електрика. То друго... друга работа е то...

Водата беше наблизко — една циментирана стубла с железен чучур. А до нея старото огнище, оградено с камъни. Накладохме огъня, старецът взе една ръждясала тенекия, която се търкаляше там, поочука я с едно дръвче да изтърси ръждата ѝ. Постави я на камъните и почна да реди месото на нея, да го соли.

— Калуня-каля му викаме на туй място ние... — каза той. — Калуня-каля... Демек — калето на Калунь ага, кулата на Калунъаа. Тук бил и сараят на Калунъаа. Широк, хубав бял сарай... После изгорял. Помня съсипиите му, като воловарчета сме си играли тука. Из камъняците беше пълно със смокове, едни такива дълги, жълти и шарени смокове, дебели като ръката ми... После народът разграби камъните, че бяха все дялани, и всичко се очисти. Остана само кулата... Казват, че пролети, нощем, при новолуние от нея се чували гласове... като че някой стене, плаче, реди някакви неразбрани думи. Ама това са приказки, не им вярвам... Но дедо ми е разказвал историите на Калунъаа, той бил в тайфата му...

— Кой бил дедо ти, дедо Танаско?

— Дедо Янко. Слуга на Калунъаа, нещо като негов кехая... Беше един мъничък, по-мъничък от мене. Ама един гявол старец, бърз един, все терка-терка... Бях вече коджа хъшлак, момчурляк подрасъл, а той беше още жив. И все го подпитвах за старите работи, кво било, що било... А той седне, поплюва си на пръстите — все си поплювкуваше на пръстите старецът, като да брои пари... Седне и почне да разправя.

... Всичко стана много бързо, толко бързо, че ние, дето бяхме на двора, не можахме да додем на себе си, или да се намесим... Ние с Нано заглавяхме климиите на една кола, че бяха се разсъхнали и олабили. По едно време чуваме — тресна гърмеж. Гледаме — Калунъаа върви, с едната ръка уловил дръжката на ножа си, изтеглил го до половината от канията. И още един гръм. А Калунъаа, изправен цял, дигнал глава, все върви напред. И както си вървеше — почна да се заваля и падна на колено. Но пак се изправи. Тогава видяхме, че Мървака гърми срещу му. А чорбаджията отива към него. Беше безстрашен човек, от нищо страх нямаше. Помня: бъркаше в силяха си, сигур да намери пищова, но в силяха нямаше нищо друго, само нож. Беше изтеглил ножа до половината. И пак падна на колено... мъчеше

да се изправи и не можа... Тогава Мървака се сбързи към него, доизтегли ножа му, замахна и го удари... Видях как Калуньо се наведе надолу от удара, но не падна, все още стоеше на колено. Чак тогаз се пуснахме и ние натам. Мървака бе дигнал ножа да удари втори път, но не можа. Изпревари го Нано — лупна го с климията отзад. Мървака изтърва ножа и падна. Нано го удари още веднъж; и все удряше и удряше, докато главата на Мървака стана кървава пихтия, и вече не можеше да се познае глава ли е, какво е... Удряше го, както се удря змия, беше се запенил, побеснял и никой не можеше да го спре. Макар че Мървака беше вече умрял... Внесохме Калунъаа в горницата му, бързо смъкнах ризата да видя раните. Имаше само една от куршум, под дясното рамо. Куршумът излязъл от другата страна и там цъфнала голяма дупка. Но по-лоша бе раната от ножа — на лявото рамо, точно там, дето беше и старата куршумена рана. Но тая беше просечена дълбоко и кървеше много. Превързах криво-ляво, казах на Нано и Темерутина да правят, да струват — но да гледат да спират кръвта. А сам впрегнах бричката, та у града, утрепах кончето от гонене, а и аз самият изплезих ей такъв език, докато сляза в града и намеря хекимина. Беше един стар грък... Човекът доде, видя раните, даде някакви церове и прахове, мъчи да спре кръвта и той. Като поспре, каза ни, щом чорбаджията се освести и доде на себе си — да пазим да не приказва, а и ние да не го заговаряме никак... Гъркът стоя до вечерта, каза ни как да промиваме раните, как да превързваме. И си замина. Откарах го до града и пак се върнах. Цяла нощ ние тримата стояхме около Калунъаа. Кръвта беше поспряла, но пак си таеше по малко. По едно време почна да бълнува, да приказва някакви думи, които не можехме да разберем... нещо като за някакви чучулиги и кукувици... Мяташе се и не можеше да се успокои. На другия ден доде на себе си, но беше страшно прежълтял, омършавял изведнъж. Изгубил беше много кръв. Пита ме нещо, ама едвам шепоти. Сетих се, че ме пита за Малката — къде е. Излъгах го, казах му, че е долу и скоро ще доде. Не зная дали повярва, но заплака. Не с глас, а така — само сълзите му течаха по лицето. През нощта пак бълнува, а на другата сутрин пак доде на себе си. Кръвта беше спряла и вече се надах — аха, ще прескочи трапа... Почна да приказва. Молих го да спре, но той си приказваше. И приказката му уж свесна, а не мож да схванеш нищо от нея. Доколкото разбирам сега, той търсеше някаква

дума. Той беше голям човек, беше бамбашка човек, и не сяка дума му се разбираше. Даже и кога си беше здрав. А сега се мъчеше да намери тая една дума. Казваше, че не чучулигите и кукувиците ще спасят народа. Че не нивите и ливадите ще го уталожат; не хлябът ще го нахрани и не ракията ще го напои. А какво? Нещо друго. Но той не знаеше какво е другото... Той се мъчеше да разбере това нещо. Търсеше думата и не можеше да я намери — и това го тормозеше ужасно. Вече не го спирах да приказва. Той не ме и слушаше. Сам си спираше, да почине малко. После почваше пак, и пак сам. По едно време, гледам го — заспал. Зарадвах се, рекох си — добре е... И слязох да видя някоя работа на двора. После се връщам — той разкъсал превръзката, кръвта тече, цял облян в кръв и несвесен. Пак го превързах и вече стоях само до него. Освести си по някое време, и докато се сетя да му попреча — пак махна превръзката. Кръвта хлуйна отново...

И все ми се чини, че тоя човек сам си искаше да умре.

Той угасна през нощта.

Мислехме го, че пак е несвесен. Чакахме го да се събуди, до сутринта чакахме. Но беше вече изстинал.

Заровихме го през деня, между Костанда и Малката.

Поставих над главата му кръст, макар че тайфата мърмореше и негодуваше. През нощта махнали кръста. Но после, когато тайфата се разпиля кой накъде види — пак забодох кръст, по-голям, по-здрав...

— ... Кръстовете ги помня — добави дедо Танаско. — Три кръста, един до друг. Тежки кръстове, дъбови — като сега ги помня. Ама бяха вече изгнили, покривени, лишясали... и като ги пипнеш — ронят се...

— Къде бяха?

— Ей под оня горунъ там... чакай да видя... — Старецът се надигна. — Дали пък не бяха под оня, другия? Знам ли... Мястото после се заравни и сега не може да се познае. Па и отдавна не съм ги гледал и съм забравил...

— А с другите какво е станало?

— Кои други? Тайфата? Дедо не ми е разправял. А не съм го и питал. Разправяше ми само за Нано, че бил се оженил за Гюла и скоро

след тая случка им се родило момче... Нарекли го на Калунъаа, да му е живо име. И от това момче после тръгнало началото на Калуневия род, дето е и досега... И те това съм запомнил от дедо, на това дедо се чудеше най-много. Как така... Калунъаа бил добър човек... и гледал да прави добро за народа... Искал да прави добро — а все излизало зло... Ей такава работа, такава една история, да ѝ се чудиш и маеш...

— Нещо останало ли е от Калунъаа, дедо Танаско?

— Нищо, кво да остане... Е, имот, стока... Стоката си я поделили Нано и дедо после... А, и една стара песен беше останала за Калунъаа. Помня, пееха я по седенките. Ама после излязоха други песни, помодерни, и тая полека-лека се забрави...

— А ножа на Калунъаа?

— Ножа ли? — живо се отзова старецът. — Ха, чакай... добре че ме подсети. За тоя нож да ти разправам... С него пак станало едно убийство после... ама случайно убийство. Но то е друга една история... Тряба нещо да е бил като прокълнат тоя нож... Най-напред дедо ми го прибрал. Търкаляше се из двора ни. Ама беше един очукан, нацърбен. Сечехме тикви за добитъка с него. Сечехме и тръни, беше добър за сечене на тръни, че замахнеш отдалече и нема да се бодеш. После тоя нож се затри някъде, н'ам къде се затри. Може и по комшиите да пропадна...

... Ама помня — беше един тежък нож. Бях голям вече и як, а с две ръце едвам го дигах...

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

**МОЯТА БИБЛИОТЕКА**



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.